ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 48

Частина 1

Одеса
2019

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзіеканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Пілеліене Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, доцент

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, доцент

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
https://doi.org/10.32843/bses

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 12 від 23.12.2019 року).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897
ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Панкова Л.І.
РОЗВИТОК ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ
У ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ НАПРЯМАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ…… **8**

Печенюк А.П.
ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ
СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ…… **17**

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Андрієнко М.М., Лю Чжао
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ
ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ…… **22**

Волошко Н.О., Ситнік А.І.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ…… **26**

Косіченко І.І.
ГЕНЕЗА СЕРВІСНОЇ ЕКОНОМІКИ: ГОЛОВНИЙ ТРЕНД
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА…… **30**

Лагун А.І.
ВЕНЧУРНЕ ФІНАНСУВАННЯ У КОНТЕКСТІ РАМОЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ
ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ…… **36**

Науменко Н.С., Хірова В.Ю.
СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЕЛЕКТРОННОЇ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ:
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗАЦІЇ…… **42**

Огінок С.В., Кошова М.С.
ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЧИННИК
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ…… **47**

Ільницький Д.О., Ольшевська І.П.
МІГРАЦІЙНИЙ ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНИМ СИСТЕМАМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я…… **52**

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Андріїв Н.М.
СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ
В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ…… **58**

Билаш Л.Л.
КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ФОРМИРОВАНИЯ
ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В УНИВЕРСИТЕТАХ
СТРАН ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА…… **64**

Бусарєв Д.В.
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ
ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ…… **69**

Васильєва О.О.
МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ…… **74**

Гончар Л.О.
АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ
СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ
У СФЕРІ ПОСЛУГ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН…… **83**

Длугопольський О.В., Заклекта О.І., Романишин А.А.
PROZORRO ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТРАНСПАРЕНТНОСТІ РИНКІВ…… **91**

Зоря О.П., Зоря С.П., Салогуб І.І.
НЕОБХІДНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ **99**

Зоря О.П., Процюк Н.Ю., Радіонова Я.В.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
ВИРОБНИЦТВА ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ГАЛУЗІ **104**

Кононова О.Є.
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ
СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ **109**

Міщенко В.І., Науменкова С.В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ **117**

Ніколайчук О.А.
ОБҐРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ БРЕНДОМ КРАЇНИ **124**

Обруч Г.В.
МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРОЦЕСІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ **130**

Овсак О.П., Ліскович Н.Ю.
МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ
ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ **134**

Петренко М.М.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ **143**

Пилипенко О.В.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ **150**

Пронько Л.М., Гонтарук Я.В., Ревкова А.В.
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ **156**

Робул Ю.В.
ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГОВОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ
МАРКЕТИНГУ ВІДНОСИН І ЛОГІКИ МЕРЕЖЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ **167**

Щурко У.В.
КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ **173**

Юхновська Ю.О.
МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ
ІНТЕГРОВАНОГО ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ **178**

Яремович П.П.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ **184**

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Багорка М.О.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ
В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ **189**

Гавкалова Н.Л., Аведян Л.Й.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ **197**

Храпкіна В.В., Коверга С.В., Крутогорський Я.В.
ЧИННИКИ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ
РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ **200**

Дименко Р.А.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ
У МІЖНАРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ **206**

Бабенко К.Є.
МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ
ЗБАЛАНСОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ **214**

Афонов Р.П.
КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА..... **222**

Сакевич Л.С.
ДОРОЖНЄ КАРТУВАННЯ ПРОЕКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО
ПАРТНЕРСТВА В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... **229**

Гамова О.В.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ
ТА ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ
ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ..... **235**

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA

Pankova Liudmyla
DEVELOPMENT OF THE THEORY OF REGIONAL CLUSTERS
IN FUNDAMENTAL DIRECTIONS OF ECONOMIC THOUGHT..... **8**

Pecheniuk Alla
FORMING A NEW PARADIGM OF RURAL TOURISM DEVELOPMENT..... **17**

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Andrienko Maria, Liu Zhao
COMPETITIVENESS OF TRANSPORT ENTERPRISES AS A MEAN
FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS..... **22**

Voloshko Nataliia, Sytnik Alina
CURRENT TRENDS OF THE AGRICULTURAL PRODUCTS' WORLD MARKET..... **26**

Kosichenko Irina
GENESIS OF SERVICE ECONOMY: MAIN TREND OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY..... **30**

Lahun Antonina
VENTURE FINANCING IN THE CONTEXT OF THE FRAMEWORK
EVOLUTION OF ECONOMIC AND THEORETICAL RESEARCH..... **36**

Naumenko Nataliya, Khirova Viktoria
CURRENT TRENDS OF ELECTRONIC EXCHANGE TRADING:
PROSPECTS AND VECTORS OF DEVELOPMENT..... **42**

Ohinok Solomiya, Koshova Maryna
INNOVATIVE POTENTIAL AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE WORLD ECONOMY..... **47**

Ilnytskyy Denys, Olshevska Iryna
MIGRATION CHALLENGE FOR NATIONAL HEALTHCARE SYSTEMS..... **52**

SECTION 3. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Andriiv Nataliia
LABOR MARKET SEGMENTATION IN THE STATE'S ECONOMIC SECURITY SYSTEM..... **58**

Bilas Ludmila
COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE INNOVATION POTENTIAL DEVELOPMENT
IN UNIVERSITIES OF THE STATES OF CROSS-BORDER COOPERATION..... **64**

Busariev Dmytro
METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THREATS
OF ECONOMIC SECURITY OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX..... **69**

Vasylieva Olena
MOTIVATION OF LABOR ACTIVITY IN THE CONDITIONS
OF SUSTAINABILITY OF THE AGRARIAN SPHERE..... **74**

Honchar Liliia
ANALYSIS OF PECULIARITIES OF FORMATION OF STRATEGIC MANAGEMENT
MECHANISMS FOR CHANGES IN THE FIELD OF SERVICES OF FOREIGN COUNTRIES..... **83**

Dluhopoldkyi Oleksandr, Zaklekta Olga, Romanyshyn Anastasiya
PROZORRO AS AN INSTRUMENT OF THE MARKET TRANSPARENCY IMPLEMENTATION..... **91**

Zoria Oleksii, Zorya Svitlana, Salohub Iryna
THE NECESSITY AND IMPORTANCE OF STATE REGULATION
OF CREDIT SYSTEM IN AGRICULTURAL PRODUCTION..... **99**

Zoria Oleksii, Protsyuk Natalia, Radionova Yana
THEORETICAL-METHODICAL ASPECTS OF FORMATION
OF THE STRATEGY OF INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND ENTERPRISES OF ECONOMY..... **104**

Kononova Oleksandra
THE EFFICIENCY EVALUATION OF THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC
COMPONENTS OF THE UKRAINIAN BUILDING SECTOR STRUCTURE..... **109**

Mishchenko Volodymyr, Naumenkova Svitlana
METHODOLOGICAL BASES FOR FORMING THE STRATEGY OF INNOVATION AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE **117**

Nikolaichuk Olha
JUSTIFICATION OF THE TOURIST BRAND MANAGEMENT MECHANISM **124**

Obruch Hanna
MACROECONOMIC TRENDS IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE **130**

Ovsak Oksana, Liskovych Nazariy
MACROECONOMIC ASPECTS OF THE IMPACT OF AIR TRANSPORT DEVELOPMENT ON THE ECONOMY OF UKRAINE **134**

Petrenko Mykola
THE EUROPEAN VECTOR OF THE INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE **143**

Pylypenko Oleksandr
FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY **150**

Pronko Ludmila, Gontaruk Yaroslav, Revkova Anna
RESEARCH ON THE STATE OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN UKRAINE **156**

Robul Yuriy
MARKETING POLICY EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF RELATIONSHIP MARKETING AND NETWORK INTERACTION LOGICS **167**

Shchurko Ulyana
CREATIVE INDUSTRIES IN UKRAINE: TRENDS AND PERSPECTIVES **173**

Yukhnovskaya Julia
METHOD OF ASSESSMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AN INTEGRATED TOURIST CLUSTER **178**

Yaremovych Petr
PECULIARITIES OF FORMATION OF MODERN INTERNATIONAL COMMODITY MARKETS **184**

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Bahorka Mariia
IMPLEMENTATION OF ECOLOGICAL MARKETING IN THE PRACTICAL ACTIVITIES OF AGRARIAN ENTERPRISES **189**

Gavkalova Nataliia, Avedyan Lydmila
UKRAINIAN LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT TRENDS **197**

KhrapkinaValentyna, KoverhaSerhii, KrutogorskiyYaroslav
FACTORS FOR ASSESSING THE RESOURCE SAVING POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES **200**

Babenko Kristina
MECHANISM OF POLICY FORMATION OF THE TERRITORIES BALANCED ECONOMIC DEVELOPMENT **214**

Afonov Roman
THE CONCEPT OF FORMATION OF THE MECHANISM OF MANAGEMENT OF ECONOMIC AND ECOLOGICAL SAFETY OF THE METALLURGICAL ENTERPRISE **222**

Sakevych Liudmyla
ROAD MAPPING OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN INNOVATIVE ACTIVITY **229**

Gamova Oksana
THEORETICAL PRINCIPLES OF APPLICATION OF COMPETITIVE STRATEGY AND IMPLEMENTATION OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES **235**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ У ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ НАПРЯМАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF REGIONAL CLUSTERS IN FUNDAMENTAL DIRECTIONS OF ECONOMIC THOUGHT

УДК 332.14:658
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-1

Панкова Л.І.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та бізнес-адміністрування
Черкаський державний технологічний
університет

Pankova Liudmyla
Cherkasy State Technological University

У статті проаналізовано еволюцію й сучасний стан теорії регіональних кластерів. Обґрунтовано й виділено чотири якісні етапи формування теорії кластерів, а саме формування фундаментальних теоретичних і методологічних основ теорії; системний розвиток і спеціалізація наукових теорій та концепцій в контексті формування теорії кластерів; формування базових установок теорії та концепції кластерного розвитку; міжпарадигмальний синтез сучасних рис кластерної теорії. Проведено аналіз внеску фундаментальних напрямів економічної думки в розвиток теорії кластерів від класичних економічних теорій до сучасних теорій економічних інтересів, регіонального зростання, інноваційного розвитку. На основі аналізу розвитку економічних теорій автором зроблено висновок про формування сьогодні нової предметної галузі досліджень на стику світової, регіональної економіки та економічної соціології, а також про необхідність експлікації та інтеграції теорій економічних інтересів та інноваційного розвитку в кластерній економіці.

Ключові слова: *теорія регіональних кластерів, фундаментальні напрями економічної думки, парадигма, парадигмальні установки, інноватизація економічних систем, інноваційний розвиток, теорія економічних інтересів, економічна соціологія, соціальний капітал.*

В статье проанализированы эволюция и современное состояние теории региональных кластеров. Обоснованы и выделены четыре качественных этапа формирования теории кластеров, а именно формирование фундаментальных теоретических и методологических основ теории; системное развитие и специализация научных теорий и концепций в контексте формирования теории кластеров; формирование базовых установок теории и концепции кластерного развития; межпарадигмальный синтез современных черт кластерной теории. Проведен анализ вклада фундаментальных направлений экономической мысли в развитие теории кластеров от классических экономических теорий до современных теорий экономических интересов, регионального роста, инновационного развития. На основе анализа развития экономических теорий автором сделан вывод о формировании сегодня новой предметной области исследований на стыке мировой, региональной экономики и экономической социологии, а также о необходимости экспликации и интеграции теорий экономических интересов и инновационного развития в кластерной экономике.

Ключевые слова: *теория региональных кластеров, фундаментальные направления экономической мысли, парадигма, парадигмальные установки, инноватизация экономических систем, инновационное развитие, теория экономических интересов, экономическая социология, социальный капитал.*

The article analyzes the evolution and current state of regional cluster theory. The author substantiates and distinguishes four qualitative stages of cluster theory formation among which: The first is the formation of fundamental theoretical and methodological bases of the theory; the second is the systemic development and specialization of scientific theories and concepts in the context of cluster theory formation; the third is the formation of basic installations of the theory and concept of cluster development; the fourth is the inter-paradigm synthesis of modern features of cluster theory. The contribution of fundamental directions of economic thought to the development of cluster theory has been analyzed, starting with classical economic theories and ending with modern theories of economic interests, regional growth, and innovative development. On the basis of the analysis of the development of economic theories, the author concludes that a new subject area of research at the junction of world, regional economy and economic sociology is formed today, as well as the need to explicate and integrate theories of economic interests and innovative development in a cluster economy. The influence on the development of cluster theory of modernity of theories and concepts of the innovation of regional economic systems is studied in more detail; organization theory and economic sociology; theory of economic interests. As a result, the features and features of the theory of clusters in its modern presentation are identified, among which it is advisable to designate: the optional implementation of the geographical principle in the formation of clusters due to the weakening of distance barriers in the context of the spread of informatization processes; the principle of effective distribution of productive forces comes first; orientation in cluster processes on ensuring a balance of interests "state – region – economic activity subjects" with the aim of creating optimal conditions for the regions to reveal the potential for self-development through the implementation of certain functions of innovative, industrial and structural policies; accounting for social capital as factors of network business cooperation and cluster development of regions.

Key words: *theory of regional clusters, fundamental directions of economic thought, paradigm, paradigmatic attitudes, innovations of economic systems, innovative development, theory of economic interests, economic sociology, social capital.*

Постановка проблеми. Рівень глобалізації сучасної економіки з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій дуже швидко підвищується, але водночас у світі посилюється тенденція регіоналізації господарства. Регіони стають самостійними учасниками світових економічних відносин, а кластери, як засвідчує міжнародний досвід, посідають вагоме місце в процесі формування та реалізації регіональних стратегій. Дослідження зазначеного феномену потребує якісного

узагальнення парадигмальних зрушень економічної думки про становлення теорії кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові роботи, в яких формується економічна думка теорії кластерів, почали з'являтися переважно в зарубіжних країнах від 60-х рр. XX століття. Так, серед зарубіжних класиків доцільно виокремити Т. Андерсона, Е. Бергмана, Р. Бошма, Е. Віссера, П. Вольфгана, М. Портера, Е. Фезера.

В Україні такі роботи з'явилися пізніше, а саме з другої половини 90-х рр., однак здебільшого ці роботи присвячені аналізу та адаптації зарубіжного досвіду та кластерних концепцій до українських реалій, що можна спостерігати в працях таких українських учених, як О. Амоша, В. Геєць, М. Войнаренко, В. Дубницький, М. Долішній, О. Коломицева, О. Крайник, Д. Крисанов, О. Кудріна, Р. Манн, С. Соколенко, Д. Солоха, Л. Федулова, О. Фінагіна, Л. Чернюк.

В результаті сьогодні вже є достатні підстави говорити про формування спеціалізованого напряму економічної теорії, що має міждисциплінарну науково-методологічну основу, а саме теорії кластерів.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних розробок кластерної теорії у фундаментальних напрямах економічної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж XXI ст. існували різні спроби якісного узагальнення теоретичних розробок щодо кластерної теорії. Всі наукові теорії та концепції кластерів так чи інакше засновані на певному аналізі й синтезі попередніх результатів парадигмальних підходів. Їх узагальнення здійснювалося на основі цільового принципу й спеціалізації на певній предметній сфері економічної науки. З одного боку, вивчення процесу розвитку кластерної теорії засновано на базовому методологічному апараті класичної теорії розміщення А. Вебера і Гувера, що досліджували економію від агломерації; неокласичної просторової економічної теорії (Р. Лукас), вченні А. Маршалла, що лягло в основу кластерної концепції М. Портера, яка базується на ідеї конкурентних переваг, і концепції регіонального кластеру М. Енрайта. З іншого боку, процес розвитку кластерної теорії відбувається на основі синтезу різних теорій, пов'язаних з вивченням «фактору простору» в економічному розвитку.

Отже, теорію кластерів слід розглядати як результат еволюції та синтезу наукових поглядів, що розвивалися як послідовно, так і паралельно. Процес міждисциплінарного синтезу й формування єдиних рис сучасної кластерної теорії регіонального розвитку потребує концептуального впорядкування економічної думки з урахуванням досвіду глобальних ринкових модифікацій упродовж XX–XXI ст. Це дасть змогу провести періодизацію етапів еволюції загальної теорії кластерів та формування основ сучасної кластерної теорії. Автор пропонує провести таку періодизацію за критеріями міждисциплінарної відособленості, де вивчаються окремі явища регіонального розвитку; системності; міжпарадигмального синтезу.

Таким чином, аналізуючи еволюцію теорії кластерів у напрямах економічної думки від зародження до сучасності, можемо виділити чотири етапи, що якісно відрізняються один від одного:

1. Етап формування фундаментальних теоретичних і методологічних основ теорії кластерів, що характеризується переважанням методу наукового абстрагування, що дало змогу виявити сутність окремих явищ регіонального розвитку та в подальшому під час формулювання категорій і законів регіональної науки характеризувати більш складні процеси.

2. Етап системного розвитку й спеціалізації наукових теорій і концепцій в контексті формування теорії кластерів.

3. Етап формування базових установок теорії та концепції кластерного розвитку.

4. Етап міжпарадигмального синтезу сучасних рис кластерної теорії.

Розглянемо ці етапи, відстежуючи процес становлення й розвитку теорії кластерів і виявляючи найбільш значний внесок різних наукових теорій в її формування (табл. 1).

Вважається, що основи загальної теорії кластерів були закладені наприкінці XIX ст. А. Маршаллом, однак парадигмальні установки економічної думки щодо становлення теорії кластерів прослідковуються також у теоріях А. Сміта й Д. Рікардо. Їх концепція у сучасному розумінні визначає спеціалізацію регіонів і країн світу [2, с. 25; 3, с. 48]. Так, в теорії абсолютних переваг А. Сміта з'являється розуміння того, що будь-якій країні не треба виробляти весь асортимент необхідної для споживання продукції. Вигідніше виробляти на експорт більше товарів, для виробництва яких країна має найкращі умови, а ввозити (імпортувати) продукцію, виробництво якої в іншій країні дешевше [1]. Теорія порівняльних переваг Д. Рікардо доводить, що не обов'язково, щоб одна країна мала найкращі соціально-економічні й природні ресурси для розвитку відповідних видів виробництва або послуг. Важливо, щоби була різниця у витратах на виробництво. Головною спорідненою ідеєю теорій А. Сміта й Д. Рікардо є співвідношення взаємозамінних факторів виробництва, а саме праці, капіталу й землі, а також конкурентних переваг регіонів, що формуються за рахунок раціоналізації міжрегіонального поділу праці.

В табл. 1 проаналізовано парадигмальні зрушення економічної думки в класичних теоріях розміщення щодо становлення теорії кластерів. Теорія розміщення продуктивних сил І. фон Тюнена

Таблиця 1

І етап (формування фундаментальних теоретичних і методологічних основ теорії кластерів) (XIX ст. – початок XX ст.)

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки (зрушення) економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Класичні теорії розміщення		
Теорія розміщення продуктивних сил	І. фон Тюнен «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства та національної економіки» (1826 р.)	Доводить теорію розміщення залежно від факторів економічної відстані сільськогосподарських виробників від міста (центру попиту), а також вводить для обґрунтування розміщення виробництва метод математичного моделювання системи просторових економічних зон. Запроваджено поняття економічного простору.
Модель «локаційного трикутника» Лаунгардта	В. Лаунгардт (1882 р.)	Окреслено просторову модель розміщення у вигляді трикутника, кінці якого відповідають сировині, енергії, ринку збуту. Місце ідеального розміщення виробництва (локалізація підприємства) розташоване на перетині відрізків, що з'єднують вершини трикутника, де загальні виробничі витрати є мінімальними.
Теорія промислових дистриктів (районів)	А. Маршалл «Економіка промисловості» (1879 р.)	Продемонстровано вплив мікроекономічних взаємозв'язків підприємств на економічне зростання на мезорівні завдяки формуванню так званих локалізованих галузей, тобто концентрації малих виробництв певної галузі, що спеціалізуються на окремих стадіях виробничого циклу в межах певної місцевості.
«Теорія штандарта»	А. Вебер. «Про розташування промисловості: чиста теорія штандарта» (1909 р.)	Щодо розташування підприємств головними фактором науковець вважає зменшення витрат виробництва залежно від транспортної орієнтації; орієнтації на робочу силу; агломерації, тобто розміщення підприємств в центрах нагромадження інших промислових підприємств. Він побудував геометричну фігуру «штандарт», яка утворювалась з'єднанням пунктів розташування з оптимальним математичним складом для кожного виду продукції [5].
Теорія організації економічного простору	А. Льош «Просторовий порядок виробництва» (1940 р.)	В організації економічної системи акцентується увага на економіці районів, зовнішній торгівлі тощо в межах концепції «регіонального ландшафту». Запропоновано модель розташування підприємств, розраховану на основі конусу попиту, що визначає залежність відстані місця споживання від місця виробництва; він доводить, що за зростання витрат транспортування ціна на продукцію в периферійних частинах ринкових зон підвищується, а попит падає.
Головна споріднена ідея	Об'єднання формалізованих моделей економічного простору, обґрунтування взаємозалежності географічної агломерації і економії від масштабу й розселення населення.	

Джерело: складено автором на основі [3–8]

розглядає концентрацію підприємств сільського господарства задля оптимізації транспортних витрат та акумуляції трудових ресурсів. В теорії промислових дистриктів (районів) А. Маршалла відбувається формування структури учасників та взаємозв'язків між ними, подібної до кластерних. «Теорія штандарта» А. Вебера обґрунтовує, що вигода агломерації залежить не від близькості до географічного пункту, а від технічної та просторової концентрації виробництва, можливості використання спеціалізованої ремонтної бази, іншої інфраструктури (тепер це називається агломераційним ефектом). Основним критерієм оптимального розміщення, за А. Вебером, є мінімізація сумарних витрат на виробництво й збут продукції [4].

В теорії організації економічного простору А. Льоша головним є не оптимальність розміщення підприємств, а ринок і прибуток. За цією теорією «під динамічним кутом зору найвигіднішого розміщення зовсім не буває, оскільки передбачити майбутнє неможливо» [6].

Таким чином, класичні теорії розміщення сформували передумови системного розвитку й спеціалізації наукових теорій і концепцій на шляху формування теорії кластерів (табл. 2).

Теорії просторової організації господарства, які проаналізовано в табл. 2, окреслюють якісний стрибок у формуванні загальної теорії кластерів, що стався у 50–80-ті рр. XX ст. На цьому етапі отримали розвиток неокласичні теорії, вчення щодо просторової взаємодії ринків, які сформували базові парадигмальні установки для розвитку теорій просторового планування, регіональної та галузевої економіки. Саме в цей час почали складатися емпірична база теорії кластерів і прикладні інструменти теорії. Поглиблення спеціалізації й диференціація наукових теорій привели до їх урізноманітнення.

Заслуга В. Айзарда та його послідовників полягає в тому, що вони вперше змогли істотно впровадити досягнення теорії розміщення у розроблення регіональних програм розвитку. Проте значення досліджень В. Айзарда не обмежується тільки створенням регіональних економетричних

Таблиця 2

ІІ етап (системний розвиток і спеціалізація наукових теорій і концепцій в контексті формування теорії кластерів) (50–80-ті рр. ХХ ст.)

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки (зрушення) економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Теорії, пов'язані з просторовою організацією господарства		
Концепція економічного районування та територіально-виробничих комплексів (ТВК)	М. Колосовський (1960-ті рр.)	Обґрунтовано організацію продуктивних сил на основі принципів просторової побудови виробничо-територіальних комплексів, районоутворювальних процесів та отримання синергетичного ефекту, що є подібними до принципів побудови промислових кластерів.
Теорія кумулятивного зростання	Г. Мюрдаль «Економічна теорія і слаборозвинені регіони» (1957 р.), А. Хіршман «Стратегія економічного розвитку» (1958 р.)	Відзначено, що дія ринкових сил приводить до поглиблення регіональних диспропорцій економічного розвитку, що пов'язано насамперед з привабливістю агломерацій для розміщення продуктивних сил завдяки істотній економії на виробничих та трансакційних витратах.
Теорія просторової конкуренції	Р. Хікс, У. Ізард, П. Купманс, У. Арроу і М. Дебрю, Дж. Ліпсі, Н. Калдор (60–80-ті рр. ХХ ст.)	Конкурентоспроможність розвитку виробництва на певній території формується завдяки гетерогенності та дискретності простору, що визначають нерівноцінні стартові умови ведення бізнесу.
Неокласична просторова економічна теорія	Р. Лукас, П. Ромер "On mechanisms of economic development" (1988 р.)	Економіка, яка базується на розвинутій науці та людському капіталі, має у довгостроковій перспективі кращі умови зростання, ніж за відсутності цих двох складових частин розвитку [11, с. 23].
Концепція «центр – периферія»	Дж. Фрідман "Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela" (1966 р.)	Формування під внутрішнім або зовнішнім впливом одного потужного центру зростання (ядра), що впливає на регіон і країну загалом; розвиток ще кількох ядер, що приводить у майбутньому у злиття ядер у потужні кластери й галузі [12].
Вчення щодо просторової взаємодії ринків	У. Айзард, В. Леонтьєв, Р. Страут	Розроблено моделі оптимального розміщення виробництва (метод гравітаційних моделей) регіонів, які були покладені в основу створення регіональних програм економічного розвитку у Великій Британії та інших країнах.
Теорія «полюсів зростання»	Ф. Перру «Економіка ХХ століття» (1961 р.) та Ж.-Р. Будвіля	Базується на формуванні ефективного розвитку окремих домінуючих територій, а не на усуненні регіональної асиметрії, оскільки «полюси зростання», у ході свого розвитку стаючи центрами прийняття рішень і генерування прибутку, поширюють ефект на суміжні території.
Головна споріднена ідея	Формування основних принципів ефективної концентрації та взаємодії промислових підприємств за рахунок ефекту агломерації та спеціалізації у межах певного регіону.	

Джерело: складено автором на основі [7–12]

моделей. Його вважають засновником регіоналістики. Вчений вважає, що більшість наук має свій регіональний, або територіальний, аспект дослідження, тому регіоналістика є, відповідно, системою будь-яких знань регіонального характеру.

Важливим висновком «теорії полюсів зростання» Ф. Перу є посилення ролі державної економічної політики у зменшенні регіональної неоднорідності економічного зростання шляхом запровадження індикативного планування та забезпечення гармонізованого зростання, що сформувало основи розвитку кластерної політики.

Таким чином, теорії, що пов'язані з просторовою організацією господарства, сформували передумови та зробили істотний внесок у розвиток і формування фундаментальних основ теорії кластерів (табл. 3), створивши, крім усього іншого, наукову базу для сучасних теорій кластерного та інноваційного розвитку.

Теорії, що належать до третього етапу, а саме формування базових установок теорії та концепції кластерного розвитку (80–90-ті рр. ХХ ст.), зробили істотний внесок у розуміння самої сутності кластеру його видів та умов розвитку. При цьому велика кількість і широкий спектр наукових теорій обґрунтовуються тим, що дослідження феномена кластеру відбувалося відразу в декількох наукових сферах, що розвивались паралельно й давали змогу використовувати методологічний апарат різних наукових дисциплін.

Таблиці 1, 2, 3 демонструють перехідні форми парадигмальної трансформації економічної думки щодо становлення теорії кластерів. Систематизована інформація ілюструє те, як одна теорія спричиняє перехід до іншої, яка може продовжувати співіснувати та взаємодіяти з попередньою або модернізуватися в інше наукове знання. Зокрема, узагальнення теорій розміщення продуктивних

Таблиця 3

III етап (формування базових установок теорії та концепції кластерного розвитку) (80–90-ті рр. XX ст.)

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки (зрушення) економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Фундаментальні теорії та концепції кластерного розвитку		
Концепція регіональних промислових кластерів	М. Портер «Конкуренція» (1990–1998 рр.), М. Енрайт (1996 р.), М. Сторпер	М. Портер стверджував, що найбільші конкурентні переваги розвитку фірми формуються у географічно «сконцентрованій невеликій кількості штандортів», тобто так званому промисловому кластері [9]. М. Енрайт першим наводить визначення регіонального кластеру: це географічна агломерація фірм, що зайняті в одній або декількох споріднених галузях виробництва [13, с. 24]. Він пов'язав просторові кластери з теоріями бізнес-екстерналій, агломераційної економіки, трудових об'єднань і перетікання знань [13, с. 25]. М. Сторпер визначав регіональні кластери як джерело промислового розвитку малих та середніх підприємств і був прибічником розгляду конкурентних переваг країн на рівні регіонів [14].
Теорія індустріальних та регіональних кластерів	Е. Бергман та Е. Фезер «Індустріальні та регіональні кластери» (1999 р.)	Визначено п'ять теоретичних концепцій, що підтримують кластерну теорію, а саме теорії зовнішньої економіки; інноваційного середовища; кооперативної конкуренції, міжфірмової конкуренції; вибору шляху розвитку залежно від чинників, не пов'язаних з поведінкою людей [15].

Джерело: складено автором на основі [9–15]

сил, теорії промислових дистриктів (районів), теорії організації економічного простору вилилося в оформлення теорій, що пов'язані з просторовою організацією господарства. Подальший розвиток теорій просторової організації господарства, полюсів зростання та їх синтез з інструментарієм теорій організацій та економічної соціології привів до формування теорії та концепції регіональних промислових кластерів.

Саме тому із завершенням третього етапу (90-ті рр. XX ст.) спеціалізація й відокремлення наукових теорій почали поступатися місцем їх інтеграції. Наукові теорії почали мати узагальнюючий характер, розглядаючи кластер не як чисто економічне поняття, а як причину й водночас наслідок процесу інноваційного, інформаційного та суспільного розвитку. Інтеграційний, міждисциплінарний погляд на проблематику кластерного розвитку дав змогу по-новому поглянути на кластер як на мультивимірний та еволюційний предмет дослідження, створити теоретичну платформу для синтезу методологічних підходів та окремих методів економічної географії, регіональної економіки, соціології, інформаційної економіки, менеджменту, маркетингу, теорії організації тощо.

Таким чином, четвертий етап розвитку економічної думки у сфері розвитку кластерів – це етап міжпарадигмального синтезу сучасних рис кластерної теорії (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.).

Цей етап має дуалістичний характер, оскільки спостерігається посилення спеціалізації низки наукових теорій у зв'язку зі спробами пояснити сутність процесів міжнародної економічної інтеграції та глобалізації, їх вплив на процеси кластероутворення регіонів, а також посилюються міждисциплінарний синтез і взаємопроникнення теорій на основі поєднання методологічного апарату різних наукових дисциплін. Завдяки цьому наукова спільнота найчастіше в дослідженнях застосовує системний та синергетичний підходи в економіці. Дослідження кластеру як об'єкта соціально-економічної системи дає змогу поєднувати методологічні підходи різних наукових дисциплін. Так, на розвиток теорії кластерів на сучасному етапі вплинули такі теорії та концепції:

– теорії та концепції інноватизації регіональних економічних систем (табл. 4);

– теорії організацій та економічної соціології (табл. 5);

– теорії економічних інтересів (табл. 6).

Головний внесок Б. Асхайма й А. Ізаксена визначається у визнанні важливої ролі регіонів навчання в рамках промислових районів і регіональних кластерів як головних факторів поляризації та розвитку економіки країни й регіонів [16]. Іншими словами, вони підтверджують велику роль, яку відіграє система виробництва знань як один з елементів кластеру.

Парадигма інноватизації економічних систем визначила новий науково-практичний підхід до регіонального розвитку, а саме смарт-спеціалізацію регіонів. «Розумна спеціалізація» є основою формування сучасних кластерів в Європі, і цей підхід поступово зводиться до рівня загальноєвропейської політики, що є актуальним в умовах інтенсифікації просторової інтеграції, глобалізації економіки, процесів забезпечення сталого

Таблиця 4

Вплив на науковий генезис кластерної теорії парадигми інноватизації економічних систем

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Концепція регіональної інноваційної системи	Б. Асхайм, А. Ізаксен “Location agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway?” (1996 р.)	Розглядають промислові райони як джерело інновацій та нововведень. Виділяють три типи регіональних інноваційних систем за співвідношенням внутрішніх та зовнішніх знань [16], а саме територіально «врізану» регіональну інноваційну мережу; регіональну мережеву інноваційну систему й модель екзогенного розвитку.
Модель інноваційного регіонального росту	А. Андерсон, Дж. Манцинен	Використано теорію створення й дифузії знань під час вивчення факторів регіонального розвитку. У моделі передбачається, що відхилення частки НДДКР у загальному капіталі вище рівноважного значення може привести до первісного короткострокового зростання регіонального нерівності доходів.
Концепція «розумної спеціалізації»	Д. Форей, П. Давід, Б. Холл (2008 р.)	Поєднує низку аспектів промислової, регіональної, інноваційної та освітньої політики, що визначають вибір переліку пріоритетних галузей для інвестицій в рамках регіону з орієнтацією на його сильні порівняльні переваги [17, с. 23].
Головна ідея	Розвиток знанєвих та інноваційних процесів в рамках промислових районів і регіональних кластерів як головних чинників поляризації та розвитку економіки країни й регіонів.	

Джерело: складено автором на основі джерел [7; 16; 17]

Таблиця 5

Теорії організацій та економічної соціології у становленні теорії кластерів

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Теорія організацій та економічної соціології	Х. Уайт, М. Піоре, Ч. Сейбл, М. Кастельс «Інформаційна епоха: економіка, суспільство, культура» (1996–1998 рр.)	Описано мережеву форму організації бізнесу. Визначено специфічні особливості мережевих структур, а саме їхню високу здатність генерувати знання, ефективно обробляти інформацію й запроваджувати інновації, як головну перевагу в конкурентній боротьбі [18].
Сучасна концепція розвитку місцевих громад	Американські теоретики У. Берковітц, Д. Макміллан, Р. Уїлкінсон, Д. Чавіс, Р. Шафер	Розглянуто регіони через призму соціальної взаємодії за умови обов’язкової участі місцевого населення в розвитку території. Акцентовано увагу на необхідності врахування як економічних, так і соціальних ресурсів місцевої громади як джерел розвитку [19–21].
Концепція сталого розвитку регіонів	Конференції в Ріо-де-Жанейро (1997 р.), Йоганнесбурзі (2002 р.)	Визначено взаємозв’язок і баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів задля максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, що визначається сучасними науковцями як сталий розвиток територій [22, с. 36].
Модель «соціальної мережі»	І.Р. Гордон, П. Макканн (2000 р.)	У процесі моделювання кластерів запропоновано модель «соціальної мережі», за якої кластери є міцними локальними мережами, взаємодія в яких здійснюється на основі міжособистісних, довірчих відносин, в рамках сформованого інституційного середовища [23, с. 74; 24].
Модель «потрійної спіралі»	Г. Іцковіц (2009 р.)	Зазначено, що мережі дослідників і розробників, мережі інноваторів тощо є соціальною основою для взаємодії університетів, бізнесу й влади в рамках кластерних утворень [25, с. 8].
Теорії соціального капіталу території	П.М. Гарсія-Вільяверде «Структурний соціальний капітал та здобуття знань: наслідки членства в кластері» (2018 р.)	Визначено, що структурний соціальний капітал побічно впливає на придбання знань через реляційні й когнітивні аспекти членства фірм у кластері [26].
Концепція регіональної соціальної відповідальності	Мара Дель Бальді “Regional Social Responsibility and Knowledge Economy: The Italian Case” (2016 р.)	Передумовами створення загальної цінності й забезпечення можливості створення кластеру є зміцнення соціального капіталу, людського капіталу, формування заснованої на знаннях інфраструктури в рамках реалізації проєктів колективної соціальної відповідальності [27, с. 18].
Головна ідея	Врахування соціальних інтересів та соціального капіталу як факторів мережевого співробітництва бізнесу та кластерного розвитку регіонів.	

Джерело: складено автором на основі [18–27]

Таблиця 6

Експлікація теорії економічних інтересів в кластерній економіці

Теорія	Автор теорії та послідовники	Парадигмальні установки економічної думки щодо становлення теорії кластерів
Концепція корпоративного управління	Загальні принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (1999 р.)	Зазначено, що плани корпоративного управління повинні враховувати не лише економічні та технологічні, але й соціально-політичні фактори; інтереси не лише акціонерів, але й інших контрагентів корпорації, а також місцевого населення та суспільства загалом.
Концепція «5I»	М. Войнаренко (2008 р.)	Визначено чинники, що є головними умовами ефективного функціонування кластерів, такі як інтеграція, ініціатива, інтерес, інновації, інформація [28, с. 28].
Концепція кластеру	Ю. Ульянченко (2010 р.)	Концепція кластеру як соціально-економічного інституту повинна базуватись на узгодженні інтересів і співпраці різних агентів, а не тільки на їх конкуренції [29].
Головна ідея	Врахування ключових інтересів як факторів мережевого співробітництва бізнесу та кластерного розвитку регіонів.	

Джерело: складено автором на основі [28; 29]

розвитку регіонів, стимулювання регіонального інформаційного та інноваційного простору.

Важливість соціального капіталу в розвитку кластерів було зазначено не лише в роботах І. Гордона та П. Макканна, адже ще М. Портер акцентував увагу на тому, що «соціальна залученість – існування обслуговуючих соціальних мереж і соціального капіталу – абсолютно необхідна для успішної роботи і розвитку кластерів. Більш того, <…> кластерна теорія дасть можливість тісно з'єднати теорії мереж, соціального капіталу і цивільних порядків, залучивши їх до конкуренції в бізнесі і економічного процвітання. <…> Кластерна теорія може показати, <…> як формуються мережеві відносини і як купується соціальний капітал» [9].

Ю. Ульянченко визначає кластер як соціально-економічний інститут, що компенсує зростаючий в умовах глобалізації рівень невизначеності соціальних процесів, створює специфічний інформаційний простір, який формує економічні суб'єкти з новими мотиваціями, розвиває багатовимірність економічного простору, тому, на думку науковця, мета його створення має полягати не в максимізації прибутку його учасників, а у створенні умов і передумов, організаційних та соціальних можливостей для сталого розвитку регіону, узгодженні інтересів учасників кластеру [29].

Отже, експлікація теорії економічних інтересів у кластерній економіці формує та активізує механізм координації та узгодження інтересів регіонального бізнесу, держави та населення, що є основою успішного розвитку регіонів за рахунок досягнення значного мультиплікаційного, синергетичного ефекту та вирішення значущих соціально-економічних завдань територій.

Таким чином, нині використовується загальне поняття «кластерний підхід», яке об'єднує всі теорії нових форм територіальної організації виробництва. Увібравши в себе всі переваги вищезгаданих концепцій, кластерний підхід став найбільш популярною й затребуваною теорією регіонального інноваційного розвитку, яка застосовується в усьому сучасному світі.

Розуміння того, що для формування сучасних інноваційних кластерів недостатньо інтеграції підприємств в інноваційній сфері, необхідна наявність наукового підґрунтя, соціального та людського капітулу, інформаційного потенціалу, врахування економічних та соціальних інтересів і суб'єктів кластероутворення, і населення територій, наводить на таке авторське розуміння інноваційного кластеру. Так, на думку автора, інноваційний кластер є формою інституціоналізації економічних інтересів взаємопов'язаних певною корпоративною культурою взаємодії не лише компаній та організацій, які утворюють інтегровану структуру, але й зовнішніх суб'єктів в рамках використання потенціалу інноваційного розвитку регіонів. Наведене авторське визначення категорії «інноваційний кластер» актуалізує питання формування комплексу дій держави та бізнесу щодо повного використання конкурентних переваг територій на основі балансу інтересів та принципів розумної спеціалізації в регіонах.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна стверджувати, що теорія кластерів сьогодні зазнає трансформацій під впливом наукових проблем сучасного етапу розвитку економічних вчень. За останні десятиліття сформувалася значна кількість економічних теорій, спрямованих на розв'язання окремих фундаментальних проблем, які пов'язані зі сталим розвитком суспільства, активізацією процесів інформатизації, інноваційного розвитку, глобалізації, кліматичними змінами, трансформацією соціальних відносин тощо. Окреслена наукова проблематика потребує осмислення та систематизації, пошуку шляхів застосування нових парадигмальних підходів сучасної економічної

думки в рамках кластерної теорії, що дасть змогу за допомогою використання принципу генези та розгортання наукових понять встановити якісні ознаки розвитку сучасної теорії кластерів та розширити теоретико-методологічну базу.

Основні результати подібного змістовного аналізу наукових теорій, їх періодизації, визначення базових теоретичних і методичних положень суміжних теорій дають змогу виявити особливості й позначити риси теорії кластерів в її сучасному уявленні, серед яких доцільно зазначити необов'язковість реалізації географічного принципу під час формування кластерів за рахунок послаблення дистанційних бар'єрів в умовах поширення процесів інформатизації; висування на перше місце принципу не територіальності, а ефективного розподілу продуктивних сил; орієнтацію в процесах кластероутворення на забезпечення балансу інтересів «держава – регіон – суб'єкти економічної діяльності» задля створення оптимальних умов для розкриття регіонами потенціалу саморозвитку за рахунок реалізації окремих функцій інноваційної, промислової та структурної політики; врахування соціального капіталу як фактору мережевого співробітництва бізнесу та кластерного розвитку регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. Москва : Наука, 1993. 572 с.
2. Липец Ю., Пуляркин В., Шлихтер С. География мирового хозяйства : учебное пособие для студентов. Москва : ВЛАДОС, 1999. С. 18–89.
3. Паламарчук М., Паламарчук О. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Київ : Знання, КОО, 1998. 416 с.
4. Вебер А. Теория размещения промышленности / пер. с нем. Москва ; Ленинград : Книга, 1926. 224 с.
5. Вебер А. История хозяйства. Город / пер. с нем. Москва : Канон-пресс-Ц ; Кучково поле, 2001. 576 с.
6. Леш А. Географическое размещение хозяйства / пер. с нем. Москва : Издательство иностранной литературы, 1959. 465 с.
7. Конкурентоспроможність регіонів України (методологія і практика) / за наук. ред. Л. Чернюк. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2010. 108 с.
8. Marshall A. Principles of economics. London : Macmillan, 1965.
9. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 740 с.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1992. 231 с.
11. Lucas R.E. On mechanisms of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. Vol. 22 (1). P. 3–42.
12. Friedmann J. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. MIT Press, 1966. 279 p.
13. Enright M.J. Why clusters are the way to win the game. *World Link*. 1992. № 5. July/August. P. 24– 25.
14. Storper M. The regional world: Territorial development in a global economy. New York : Guilford Press, 1997. 338 p.
15. Bergman E.M., Feser E.J. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. Web Book in Regional Science. Morganton, WV : Regional Research Institute, West Virginia University, 1999.
16. Asheim B., Isaksen A. Location, agglomeration and innovation: towards regional innovation systems in Norway. STEP-reoport. Oslo : STEP-group, 1996.
17. Foray D., David P.A., Hall B. Smart Specialization: The Concept. Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group. November, 2009. P. 20–24.
18. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под научн. ред. О. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
19. Berkowitz W.R. Community impact. Cambridge, 1982.
20. McMillan D., Chavis D. Sense of Community. A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*. 1986. № 1.
21. Wilkinson R., Altschuld J.W. Planning and conducting needs assessments: A practical guide. Thousands Oaks, 1995.
22. Трофимова В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 8. С. 33–37.
23. Крамин Т., Церцеил Ю. Совершенствование управления стоимостью на основе кластерного подхода в институциональной экономике. *Актуальные проблемы экономики и права.* 2008. № 4. С. 73–81.
24. Gordon I.R., MacCann P. *Industrial Clusters:* Complexes, Agglomeration and/or Social Networks? Urban Studies. 2000. № 37.
25. Ицковиц Г. Модель тройной спирали. *Инновации*. 2011. № 4 (150). С. 5–10.
26. García-Villaverde P.M., Parra-Requena G., Molina-Morales F.X. Structural social capital and knowledge acquisition: implications of cluster membership. Entrepreneurship & Regional Development. *International Journal.* 2018. Vol. 30. Iss. 5–6. P. 530–561.
27. Baldo M.D., Demartini P. Regional social responsibility and knowledge economy: the Italian case. *Advances in Business and Management*. 2016. Vol. 9. P. 13–36.
28. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів. *Економіст*. 2008. № 10. С. 27–30.
29. Ульянченко Ю. Інституціональні фактори інноваційного розвитку регіонів на основі кластерного підходу. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pubupr/2010/2010-2/…/06.pdf (дата звернення: 30.09.2019).
30. Гайдай Т. Парадигмальний підхід у структурі сучасного методологічного аналізу. *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку :* збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (10 листопада 2016 р.). Київ : КНЕУ, 2016. 199 с.

REFERENCES:

1. Smith, A. (1993). Exploration of nature and causes of wealth of the peoples (Trans. from Eng.), Nauka PH, Moscow. (in Russ.).
2. Lipets, Yu.T., Pulyarkin, V.A., Shlihter, S.B. (1999). *Geografiya mirovogo hozyaystva* [Geography of the world economy]. VLADOS, Moscow, p. 18–89 (in Russ.).
3. Palamarchuk M., Palamarchuk O. (1998). *Ekonomichna i sotsialna heohrafiia Ukrainy (z osnovamy teorii).* [Economic and social geography of Ukraine (with the basis of theory)], Znannia, KOO, Kyiv. 416 p. (in Ukrainian).
4. Veber, A. (1926) *Teoriya razmeshcheniya promyshlennosti* [The theory of industrial location]. Leningrad; Moscow : Kniga, 1926. (in Russ.)
5. Veber, A. (2001), *Ystoryia khoziajstva. Horod* [History of economy. City], Tsentr fundament. sotsyolohyy, Moskva, Rossija.
6. Lesh, A. (1959) Geograficheskoe razmeschenie hozyaystva [Geographical location of the farm], Izd-vo inostr. lit-ryi, Moscow, p. 465.
7. Edited by scientific Cherniuk, L. (2010), Konkurentospromozhnist' rehioniv Ukrainy (metodolohiia i praktyka) [Competitiveness of Regions of Ukraine (methodology and practice)], RVPS Ukrainy HAH Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
8. Marshall, A. (1965), Principles of economics, Macmillan, London, England.
9. Porter, M. (2016) International competition. Competitive advantages of countries, Moscow, Al'pina Pablisher, 740 p. (in Russ.).
10. Shumpeter, J. (1992), Teorija jekonomicheskogo razvitija [The Theory of Economic Development], Progress, Moskva.
11. Lucas, R. (1988), "On mechanisms of economic development", Journal of Monetary Economics, vol. 22, no. 1, pp. 3–42.
12. Friedmann J. (1966). Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. MIT Press, p. 279.
13. Enright M.J. (1992) Why clusters are the way to win the game World Link. No. 5, pp. 24– 25.
14. Storper, M. (1997), The regional world: Territorial development in a global economy, Guilford Press, New York, 338 p.
15. Bergman, E.M., Feser, E.J. (1999), "Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications" Web Book in Regional Science [Online], available at: http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/contents.htm (accessed: 30 Oct. 2019).
16. Asheim, B., Isaksen, A. (1996), Location, agglomeration and innovation: towards regional innovation systems in Norway, STEP-reoport. STEP-group, Oslo.
17. Foray, D., David, P.A., Hall, B. (2009). Smart Specialization: The Concept, Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group. November, pp. 20–24.
18. Kastels, M., Edited by scientific Shkaratana, O. (2000), Informatsionnaya epoha: ekonomika, obschestvo i kultura [The Information Age: Economics, Society, and Culture], GU VShE, Moskva, p. 608.
19. Berkowitz, W.R. (1982), Community impact. Cambridge.
20. McMillan, D., Chavis, D. (1986), Sense of Community. A Definition and Theory, *Journal of Community Psychology*, No. 1.
21. Wilkinson, R., Altschuld, J.W. (1995), Planning and conducting needs assessments: A practical guide. Thousands Oaks.
22. Trofymova, V. (2010), *Kontseptsiia staloho rozvytku yak osnova postindu-strialnykh modelei rozvytku* [The concept of sustainable development as the basis of post-industrial development models]. Investytsii: praktyka ta dosvid. No. 8, p. 33–37.
23. Kramin, T., Tsertseil, Yu. (2008), Improving cost management based on a cluster approach in the institutional economy, *Aktualnyie problemyi ekonomiki i prava*, no. 4, pp. 73–81.
24. Gordon, I.R. and P. McCann (2000), "Industrial Clusters: complexes, agglomerations and/or Social Networks", Urban Studies, № 37, p. 13–33.
25. Itskovits, G. "Model of a triple spiral, Innovatsii", 2011. No. 4 (150), pp. 5–10 (in Russ.).
26. García-Villaverde, P.M., Parra-Requena, G., Molina-Morales, F.X. (2018), Structural social capital and knowledge acquisition: implications of cluster membership, Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal. Vol. 30. Iss. 5–6, pp.530–561.
27. Baldo, M.D., Demartini, P. (2016), Regional social responsibility and knowledge economy: the Italian case. Advances in Business and Management. Vol. 9, pp. 13–36.
28. Voinarenko, M. (2008), "Clusters as growth poles of regional competitiveness", Ekonomist, vol. 10, pp. 27–30.
29. Ulianchenko, Yu. (2010), *Instytutsionalni faktory innovatsiinoho rozvytku rehioniv na osnovi klasternoho pidkhodu* [Institutional factors of regional innovation based on cluster approach], available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pubupr/2010/2010-2/…/06.pdf (accessed: 30 Aug. 2019).
30. Haidai, T. (2016), "A paradigm approach in the structure of modern methodological analysis". *Zbirnyk materialiv Vseukr. kruhloho stolu* [Collection of materials of the All-Ukrainian round table]. KNEU, Kyiv, p. 199.

ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ

FORMING A NEW PARADIGM OF RURAL TOURISM DEVELOPMENT

УДК 330.8:330.3
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-2

Печенюк А.П.
к.е.н., докторант
Подільський державний
аграрно-технічний університет

Pecheniuk Alla
State Agrarian and Engineering University
in Podilya

У статті розглянуто теоретичні концептуальні підходи до сільського розвитку. Виявлено недостатність теоретичних, методичних та концептуальних напрацювань щодо сільського туристичного розвитку. Запропоновано власний підхід до визначення дефініції «сільський туристичний розвиток». Досліджено історичні етапи формування парадигми сільського туристичного розвитку з використанням етнографічного підходу, що дає можливість наукового пояснення історичних аспектів, принципів та світоглядних основ виникнення сільського туризму. Встановлено невідповідність сучасної парадигми розвитку потребам суспільства. Сформовано нову парадигму сільського туристичного розвитку на засадах комплексності та задоволення матеріальних та гуманітарних потреб. Виділено її відмінні риси від наявних наукових підходів. Запропоновано гуманітарний базис сільської туристичної діяльності, представлений історико-культурною спадщиною.
Ключові слова: *сільський туристичний розвиток, парадигма, матеріальні потреби, гуманітарні потреби, сільські мешканці.*

В статье рассмотрены теоретические концептуальные подходы к сельскому развитию. Обнаружена недостаточность теоретических, методических и концептуальных наработок по сельскому туристическому развитию. Предложен собственный подход к определению дефиниции «сельское туристическое развитие». Исследованы исторические этапы формирования парадигмы сельского туристического развития с использованием этнографического похода, что дает возможность научного объяснения исторических аспектов, принципов и мировоззренческих основ возникновения сельского туризма. Установлено несоответствие современной парадигмы развития потребностям общества. Сформировано новая парадигма сельского туристического развития на основах комплексности и удовлетворения материальных и гуманитарных потребностей. Выделены ее отличительные черты от существующих научных подходов. Предложен гуманитарный базис сельской туристической деятельности, представленный историко-культурным наследием.
Ключевые слова: *сельское туристическое развитие, парадигма, материальные потребности, гуманитарные потребности, сельские жители.*

The article discusses theoretical conceptual approaches to rural development. Emphasis is placed on the interaction of economy and culture within the rural territories of Ukraine. The insufficiency of theoretical, methodological and conceptual developments on rural tourism development is revealed. It has been established that rural tourism development requires the formation of a new paradigm capable of combining business, science, education, sustainable development, civil society and administrative resources. The expediency of applying the territorial model, which provides for the activation of local development and the involvement of the community's own resources, has been proved. It has been established that the social and humanitarian functions of rural tourism, which should become an incentive for the national self-identification of the people, are of particular relevance. Based on the existing scientific base, a proprietary approach to determining the definition of "rural tourism development" is proposed. The historical stages of the formation of the rural tourism development paradigm using the ethnographic approach are studied, which makes it possible to scientifically explain the historical events, principles and worldview aspects of the emergence of rural tourism. The inconsistency of the modern paradigm, the basis of which is the agricultural sector, with the development and needs of society, has been established. A new paradigm has been formed on the basis of integrated development and the satisfaction of material and humanitarian needs, the object of which is man. Its distinguishing features from existing scientific approaches are highlighted. It is proposed to create a paradigm based on the humanitarian development of society. A significant difference between the new paradigms is the difference in determining the basis of rural tourism, which is the historical and cultural heritage, museums and their funds, with active, interesting expositions and programs, as opposed to the agricultural sector, which until now has been defined as the basis of rural tourism development.
Key words: *rural tourism development, paradigm, material needs, humanitarian needs, rural residents.*

Постановка проблеми. Сільський туристичний розвиток потребує формування нової парадигми, яка здатна поєднати бізнес, науку, освіту, сталий розвиток, громадянське суспільство та адміністративний ресурс.

На жаль, більшість суб'єктів, зайнятих у сільському туризмі, не використовує теорію пізнання у своїй діяльності, обмежуючись власним досвідом і ситуативною раціональністю. Проте ні досвід, ні раціональні підходи жодним чином не зможуть замінити теорію науки, яка має поєднуватись загальним базисом. Це може бути концепція, парадигма чи певна система.

Недосконаліть понятійного апарату, неузгодженість у визначеннях основних концептів сільського туристичного розвитку, відсутність узгоджених трактувань окремих дефініцій туристичної науки негативно позначаються на змісті туристичної діяльності, а також на формуванні світоглядних принципів теорії сільського туристичного розвитку, що сформувало вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційною базою нашого дослідження є праці Ю.С. Юшкевич з питань дослідження економічної культури; С.М. Газуди з проблем обґрунтування науково-теоретичних основ сільського розвитку; В.В. Іванишина та А.М. Стельмащука з інституційно-інноваційного розвитку сільських територій; Ю.Ю. Юрченко з визначення концептуальних напрямів розвитку внутрішнього туризму; Ю.А. Олішевської з краєзнавчих аспектів дослідження населення та історико-етнографічних регіонів України; А.П. Печенюк з питань реалізації національної етнокультурної компоненти

сільського туризму в умовах глобалізаційних викликів; В.І. Ткачук з формування європейської парадигми сільського туризму в умовах диверсифікації сільської економіки.

Постановка завдання. Метою дослідження є формування концептуальних засад сільського туристичного розвитку для вирішення науково-прикладної проблеми трансформації сільських територій у місця комфортного проживання, об'єктом уваги яких є матеріальні та гуманітарні потреби людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємодії економіки та культури в межах сільських територій України сьогодні є актуальною як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Сучасні економічні та соціологічні дослідження наголошують на значному впливі культури на економіку й на необхідність у цьому контексті формувати новий інтегрований підхід до дослідження економічних процесів, який враховуватиме економічні, соціологічні, політологічні та культурологічні аспекти, оскільки поза культурою важко зрозуміти економічний розвиток та соціальний устрій суспільства, оскільки остання є транслятором знань та цінностей [1].

Формування парадигми сільського туристичного розвитку можна розглядати з двох протилежних підходів, а саме економічного та культурного. Прихильником першого є К. Маркс, який визначав культуру як надбудову над базисом, яким є економіка (в нашому разі – аграрний сектор). Інших поглядів дотримувався М. Вебер, який стверджував, що культура формує таку мотивацію та поведінку, яка спрямовує до здійснення економічної діяльності, заснованої на ринково-капіталістичних принципах.

Виходячи з аналізу українського законодавства, зазначаємо про відсутність законодавчого офіційного закріплення поняття «сільська територія», що є стримуючим фактором проведення реформ. Ці визначення містяться лише в проєктах законів, зокрема проєкті Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» та проєкті Закону «Про упорядкування сільської поселенської мережі». Як наслідок, сьогодні відсутнє загальновизнане визначення поняття «сільський туристичний розвиток», що потребує відповідних теоретичних, методичних та концептуальних напрацювань.

Сучасні наукові дослідження розглядають сільський розвиток, сільські території з позицій територіально-просторових, територіально-адміністративних, природно-середовищних, соціальних, виробничо-господарських, природоохоронних утворень. Наприклад, у країнах ЄС виділяють локальний рівень сільських територій (сільський населений пункт), куди відносять поселення з щільністю населення менше 100 осіб на 1 км2, та регіональний (сільська територія), тобто сільський регіон, у якому виділяють «чітко виражені регіони» (частка сільського населення в його загальній чисельності перевищує 50%), й «сільські регіони» (частка сільського населення становить від 15% до 50% чисельності всіх жителів) [2].

Сучасна наукова думка розглядає декілька концепцій сільського розвитку, серед яких варто виділити такі три основні, як концепція модернізації (галузева модель), концепція зближення (перерозподільча модель), концепція залучення всіх ресурсів (територіальна модель) (рис. 1).

Варто визнати, що сільський туризм для України є порівняно новим явищем, що викликає необхідність формування нових підходів до туристичного розвитку сільських територій. Протягом тривалого часу наявна парадигма сільського туризму була орієнтована на концепцію зближення (перерозподільчу модель) сільського розвитку, але, як засвідчує практичний досвід, ця концепція є лише частково придатною до наших умов, оскільки за її впровадження забезпечується туристичний розвиток для сільських територій та задоволення потреб лише окремих суб'єктів туристичного бізнесу. Сільські території, на жаль, не отримали значного розвитку завдяки означеній концептуальній моделі туристичної діяльності.

На наш погляд, найбільш придатною для умов України (з урахуванням процесів децентралізації) може стати територіальна модель, яка передбачає активізацію місцевого розвитку та залучення всіх ресурсів сільських громад (природного, людського, культурного й соціального капіталу) до економічної діяльності.

Оскільки в новій парадигмі сільського туристичного розвитку ми вбачаємо потужну гуманітарну компоненту, яка, крім освітньої складової, базується на етнокультурному ґрунті, то вважаємо, що історичні етапи формування парадигми сільського туристичного розвитку варто пов'язувати з етнографічним районуванням населення, що дасть можливість для наукового пояснення історичних подій, принципів та світоглядних аспектів зародження сільського туризму (табл. 1).

Таблиця 1 показує лише загальний тренд розвитку парадигми сільського туризму, тому ми застерігаємо від прямолінійної інтерпретації наведеної інформації. Звісно, в історії важко чітко виділити окремі етапи, оскільки має місце накладання подій, їх повторення з певними інтервалами тощо.

Аналіз історичного процесу розвитку парадигми сільського туризму засвідчує його невідповідність умовам економічного, інфраструктурного та інформаційного укладу. Парадигма сільського туризму є застарілою. Вона базується на ідеології первинності аграрного виробництва, селянської садиби та відтворення селянського побуту без урахування інтелектуальної складової частини та цілей сталого розвитку. Це дає змогу формувати

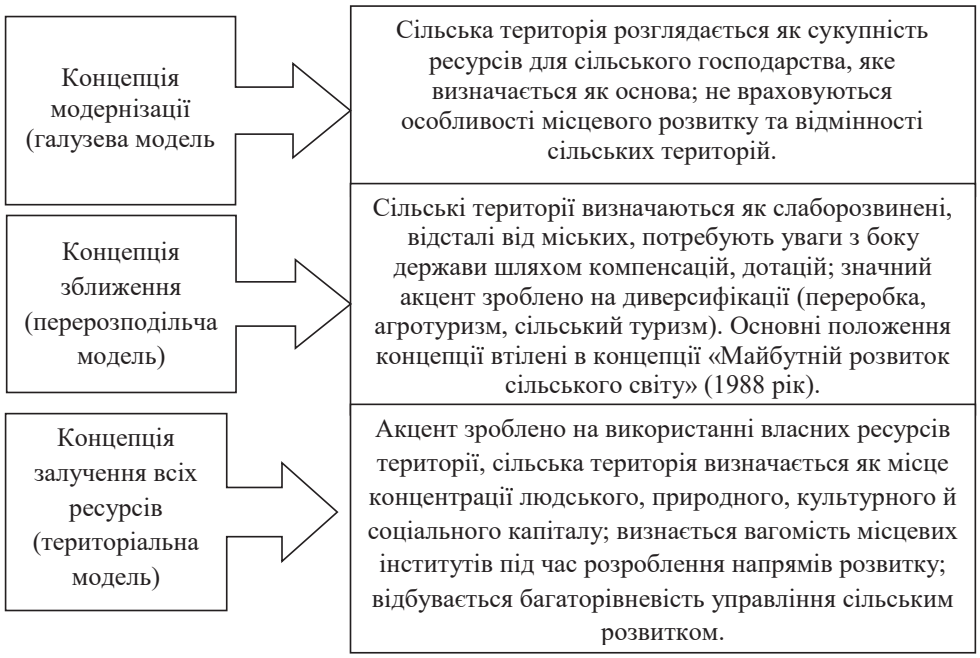

Рис. 1. Концепції сільського розвитку

Джерело: складено автором на основі [3]

Таблиця 1

Етапи формування парадигми туристичного розвитку сільських територій

Назва етапу	Характерні особливості	Період
Доконцептуальний	Зародження та розвиток перших цивілізацій, торгівлі, географічні відкриття та завоювання нових земель, формування нових культур.	Від перших цивілізацій до VI ст. н. е.
Формування концепції історико-етнічно-географічного районування населення	Релігійні мотиви подорожей. Формування переважно племінних утворень, зафіксованих у самоназвах населення (поляни, сіверяни, уличі, тиверці тощо); колонізація земель, що стримувало етнокультурну консолідацію народу; локалізація культури; Г. Левассером де Бопланом виділено 8 історико-етнографічних регіонів на території України, таких як Волинь, Поділля, Покуття, Брацлавщина, Київщина, Сіверщина, Чернігівщина та Угорська Русь.	VI – XIX ст.
Науковий	О.Ф. Шафонський у праці «Чернігівського намісництва топографічний опис» (1786 рік) на Лівобережжі виділив два райони, такі як Полісся, або Литва, та Степ, або Україна. У XIX ст. у науковій літературі сформувалось поняття про такі етнографічні землі, як Слобожанщина, Поділля, Покуття, Галичина та Закарпаття.	XVIII – XIX ст.
Формування світоглядних принципів сільського туризму	Туристична парадигма розвитку сільської місцевості має краєзнавчий, етнографічний, археологічний та історичний аспекти. Посилення урбанізаційних процесів. Акцент на оздоровчому аспекті сільського відпочинку.	Кінець XIX – XX ст.
Криза парадигми розвитку сільських територій	Відсутність нових ідей сільського туристичного розвитку, базисом є аграрний сектор; акцент на провідній ролі органів державної влади в розвитку туризму, часткова імплементація закордонного досвіду; дискусії щодо вдосконалення туристичної діяльності; неспроможність старої парадигми адекватно відображати потреби бізнесу та суспільства.	Кінець XX ст. – початок XXI ст.
Формування нової парадигми	Демонтування старої парадигми та формування нової, основою якої є інтереси людини, її гуманітарний етнокультурний розвиток, удосконалення когнітивних компетенцій та відповідність цілям сталого розвитку.	XXI ст.

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 6]

туристичну пропозицію лише для обмеженого кола споживачів. Для розвитку туристичної діяльності на операційному й стратегічному рівнях застосування цього підходу не створює широких можливостей, тому стара парадигма має бути замінена новою. Отже, без революційних змін у парадигмі сільський туристичний розвиток приречений і надалі залишатися сферою, яку розвиває незначна кількість ентузіастів, які щиро переймаються розвитком свого населеного пункту, але не мають реальних шансів виправити ситуацію через відсутність загальнодержавного світоглядного бачення майбутнього сільського туристичного розвитку. Розвиток сільського туризму неможливий без переорієнтації зі стереотипного розуміння відпочинку в сільській місцевості у систему отримання інформації інтелектуального рівня. В рамках досягнення цієї мети актуальною проблемою стає формування розвинутої теорії сільського туристичного розвитку на принципах теорії пізнання та сталості.

Низький рівень туристичної освіти негативно позначається на практичній стороні розвитку сільського туризму. Причиною цього є використання на практиці старої парадигми, сутність якої полягає виключно у розгляді сільської території як продовольчої бази та бази відпочинку від урбанізованого міста, що значно обмежує асортимент туристичних послуг та звужує сутнісне наповнення поняття «сільський туристичний розвиток».

Щодо загальної проблеми сільського розвитку невизначеними та недостатньо опрацьованими залишаються питання концептуальних та науково-організаційних основ сільського туристичного розвитку.

На наш погляд, під сільським туристичним розвитком слід розуміти процес активізації туристичної діяльності, який базується на використанні власної ресурсної туристичної бази сільських територій задля забезпечення оптимізації (збалансування) матеріальної та нематеріальної сфер, центром уваги яких є людина та її потреби у всебічному розвитку.

Визначення людини та її інтересів центром та кінцевою метою сільського туристичного розвитку дає змогу сформувати нову парадигму та виділити її відмінні риси від наявних наукових підходів (табл. 2).

Таблиця 2

Концептуальні аспекти старої та нової парадигми сільського туристичного розвитку

Стара парадигма	Нова парадигма
Мета сільського туристичного розвитку полягає у забезпеченні додаткових джерел доходів громадян.	Метою є комплексний розвиток території та задоволення як матеріальних, так і гуманітарних потреб сільських мешканців.
Базисом сільського туризму є аграрний сектор.	Базисом сільської туристичної діяльності є історико-культурна спадщина, музеї та їхні фонди з активними, цікавими експозиціями та програмами.
Декларація відносної рівномірності сільського туристичного розвитку.	Розвиток туризму на засадах конкурентоспроможності.
Значна перевага для аграрних виробників.	Комплексний розвиток усіх сфер діяльності.
Використання субсидій та дотацій для пріоритетних галузей.	Залучення інвестицій та грантів для туристичного розвитку.
Надмірна централізація туристичного розвитку.	Розвиток місцевих туристичних ініціатив.
Ініціаторами туристичного розвитку є органи державної влади.	Ініціаторами є громадські організації, наукові установи, громадяни, а також органи державної влади.
Неповне залучення економічних активів громад до туристичного розвитку території.	Залучення всіх видів ресурсів громад як економічних активів.
Невідповідність темпів залучення та використання інформаційних технологій в туристичній діяльності інформаційним потребам споживачів.	Новітні інформаційні технології є базисом сільської туристичної діяльності.
Низький рівень представлення туристичних можливостей регіону.	Широка презентація туристичних можливостей, формування позитивного туристичного іміджу.
Низький рівень розвитку історико-культурної компетенції сільських мешканців щодо певних історико-культурних об'єктів чи подій, які становлять туристичний інтерес.	Формування історико-культурної компетенції відбувається з раннього дитинства.
Низький рівень усвідомлення мешканцями сільської території туристичної привабливості населеного пункту та його перспектив.	Усвідомлення мешканцями туристичної привабливості сільської території є основою гуманітарної складової стратегії туристичного розвитку.
Відсутність орієнтації туристичної діяльності на відповідність цілям сталого розвитку.	Сільський туристичний розвиток базується на дотриманні цілей сталого розвитку за економічними, соціальними та екологічними (природоохоронними) вимірами.

Джерело: розробка автора

В умовах культурної та політичної роз'єднаності нашого суспільства, відсутності сформованої національної ідеї особливої актуальності набувають соціальна та гуманітарна функції туризму, які, на наш погляд, значною мірою притаманні сільському туризму, який має стати стимулом для національної самоідентифікації народу й змінити споживацькі настрої та ставлення громадян до своєї країни на конструктивну складову, запустити мотиваційний механізм побудови оптимальної моделі розвитку сільських територій України. Пізнання громадянами культурної, історичної, архітектурної спадщини, ресурсного потенціалу своєї країни може збагатити їх інтелектуально й духовно, допоможе у сприйнятті своєї держави та сільських поселень як свого дому, спадщини для наступних поколінь. Саме тому сільський туризм має всі шанси стати учасником формування національного курсу розвитку економіки [7].

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний етап розвитку сільських територій та економічних відносин вимагає перегляду старої парадигми сільського туристичного розвитку та формування нової, центром уваги якої мають стати інтереси мешканця сільської громади, представлені як матеріальною, так і гуманітарною складовими. Суттєвою відмінністю нової парадигми є різниця визначення базису сільської туристичної діяльності, який складають історико-культурна спадщина, музеї та їхні фонди з активними, цікавими експозиціями та програмами, на противагу аграрному сектору, який досі визначався як основа сільського туристичного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Юшкевич Ю.С. Економіка та культура або економіка як культура: до питання актуалізації дослідження економічної культури. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : збірник наукових праць / ред. М.А. Журба. Монреаль : CPM "ASF", 2018. С. 29–31.

2. Газуда С.М. Науково-теоретичні основи сутності сільського розвитку. 2013. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua›jspui›bitstream›lib (дата звернення: 06.11.2019).

3. Іванишин В.В., Стельмащук А.М. Інституційно-інноваційний розвиток сільських територій та громад як стратегічний пріоритет економічної безпеки держави і конвергенції її до стандартів ЄС. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6 [80]. С. 5–14.

4. Олішевська Ю.А. Краєзнавчий аспект дослідження населення та історико-етнографічних регіонів України. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2013. Вип. 18. С. 120–123.

5. Печенюк А.П. Реалізація національної етнокультурної компоненти сільського туризму в умовах глобалізаційних викликів. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 9. С. 57–62. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-57-62.

6. Ткачук В.І. Європейська парадигма сільського туризму в умовах диверсифікації сільської економіки. *Вісник ЖНАЕУ. Аграрна політика та сільський розвиток*. 2010. № 1. С. 25–30.

7. Юрченко Ю.Ю. Концептуальні напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні. *Економіка України*. 2016. № 6 (655).URL: irbis-nbuv.gov.ua›irbis_nbuv›cgiirbis_64›E (дата звернення: 26.11.2019).

REFERENCES:

1. Yushkevych Yu.S. (2018) Ekonomika ta kultura abo ekonomika yak kultura: do pytannia aktualizatsii doslidzhennia ekonomichnoi kultury [Economics and Culture or Economics as Culture: Towards a Topical Study of Economic Culture]. *Aktualni pytannia, problemy ta perspektyvy rozvytku humanitarnoho znannia u suchasnomu informatsiinomu prostori: natsionalnyi ta internatsionalnyi aspekty: zb. naukovykh prats / red. M.A. Zhurba*. Monreal : CPM "ASF". P. 29–31.

2. Hazuda S.M. (2013) Naukovo-teoretychni osnovy sutnosti silskoho rozvytku [Scientific and theoretical basis of the essence of rural development]. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua›jspui›bitstream›lib (accessed 6 November 2019).

3. Ivanyshyn V.V., Stelmashchuk A.M. (2019) Instytutsiino-innovatsiinyi rozvytok silskykh terytorii ta hromad yak stratehichnyi priorytet ekonomichnoi bezpeky derzhavy i konverhentsii yii do standartiv ES [Institutional and innovative development of rural territories and communities as a strategic priority for the country's economic security and its convergence to EU standards]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 5–6 [80], pp. 5–14.

4. Olishevska Yu.A. (2013) Kraieznavchyi aspekt doslidzhennia naselennia ta istoryko-etnohrafichnykh rehioniv Ukrainy [Local lore aspect of the study of the population and historical and ethnographic regions of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Problemy bezperervnoi heohrafichnoi osvity i kartohrafii*, vol. 18, pp. 120–123.

5. Pecheniuk A.P. (2019) Realizatsiia natsionalnoi etnokulturnoi komponenty silskoho turyzmu v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Implementation of the national ethno-cultural component of rural tourism in the face of globalization challenges]. *Biznes-Inform*. № 9. P. 57–62. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-57-62.

6. Tkachuk V.I. (2010) Yevropeiska paradyhma silskoho turyzmu v umovakh dyversyfikatsii silskoi ekonomiky [The European paradigm of rural tourism in the context of rural economy diversification]. *Visnyk ZhNAEU. Ahrarna polityka ta silskyi rozvytok*. № 1. P. 25–30.

7. Yurchenko Yu.Yu. (2016) Kontseptualni napriamy rozvytku vnutrishnoho turyzmu v Ukraini [Conceptual directions of domestic tourism development in Ukraine].*Ekonomika Ukrainy*. No 6 (655). Available at: irbis-nbuv.gov.ua›irbis_nbuv›cgiirbis_64›E (accessed 26 November 2019).

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ

COMPETITIVENESS OF TRANSPORT ENTERPRISES AS A MEAN FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS

УДК 656.2.073.235
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-3

Андрієнко М.М.
к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки
Національний авіаційний університет
Лю Чжао
магістр
Національний авіаційний університет

Andrienko Maria
National Aviation University
Liu Zhao
National Aviation University

У статті розглянуто питання основних принципів конкурентоспроможності транспортних підприємств, що сприяють ефективному використанню міжнародних транспортних коридорів; значну увагу приділено наявним видам конкуренції та їх використанню на транспорті; узагальнено періоди розвитку комбінованих перевезень територією України та ближнього європейського зарубіжжя. Наголошено на досягненні економічного ефекту використання термінального способу, який досягається за рахунок використання великотоннажних перевізних засобів, де питомі витрати енерго- та матеріалоємних ресурсів зведені до мінімуму. Завдяки цьому термінальний спосіб дає змогу використовувати ресурсозберігаючі технології, які зменшують витрати на транспортування й забезпечують стабільні ціни на вітчизняних та міжнародних перевезеннях. Визначено переваги інтермодальних перевезень, які здійснюються за допомогою комбінованого транспорту.

Ключові слова: *транспорт, комбіновані перевезення, міжнародні транспортні коридори, логістичні принципи, сервісний центр, економічний ефект, імідж фірми.*

В статье рассмотрены вопросы основных принципов конкурентоспособности транспортных предприятий, способствующих эффективному использованию международных транспортных коридоров; значительное внимание уделено существующим видам конкуренции и их использованию на транспорте; обобщены периоды развития комбинированных перевозок по территории Украины и ближнего европейского зарубежья. Сделан акцент на достижении экономического эффекта использования терминального способа, который достигается за счет использования крупнотоннажных перевозочных средств, где удельные затраты энерго- и материалоемких ресурсов сведены к минимуму. Благодаря этому терминальный способ позволяет использовать ресурсосберегающие технологии, уменьшающие затраты на транспортировку и обеспечивающие стабильные цены на отечественных и международных перевозках. Определены преимущества интермодальных перевозок, которые осуществляются с помощью комбинированного транспорта.

Ключевые слова: *транспорт, комбинированные перевозки, международные транспортные коридоры, логистические принципы, сервисный центр, экономический эффект, имидж фирмы.*

The article deals with the basic principles of competitiveness of transport companies that promote the efficient use of international transport corridors, pays considerable attention to the existing types of competition and their use in transport, summarizes the periods of development of combined transport across the territory of Ukraine and the Middle European countries. Attention is paid to achieving the economic effect of using the terminal method, which is achieved through the use of heavy tonnage vehicles, where the specific costs of energy and material resources are minimized. Due to this, the terminal method allows to use resource-saving technologies that reduce the cost of transportation and provide stable prices for domestic and international transportation. Advantages of intermodal transportation, which are carried out by means of combined transport, are provided. Emphasis is placed on the image, that is, socio psychological characteristics that shape the public perception of the firm: quality, range, price, guarantees, social prestige of services; attractiveness of advertising and variety of methods of stimulation of realization; organization of process of rendering services and providing of the enterprise (quantitative and qualitative composition of the personnel working with clients, interior, equipment, mutual understanding); participation of the enterprise in solving socially necessary problems. Searching for the creation of cargo terminals that comply with the principles of logistic transport centers in accordance with the information system of mixed transportation, leads to the provision of benefits associated with ensuring the delivery of the required quantity of goods of the appropriate quality in a specified time with minimal cost. The use of logistics methods in the practice of transport business will allow: to significantly reduce all types of inventories of products in production, delivery and sale; reduce the cost of manufacturing and moving material flows from producers to consumers, by an average of 40–50%; most fully satisfy the client's requirements for quality of services.

Key words: *transport, combined transport, international transport corridors, logistical principles, service center, economic effect, company image.*

Постановка проблеми. Транспорт є необхідною складовою забезпечення будь-якого виробничого процесу, поєднуючи сфери виробництва, розподілу та використання. Нині він став системоформуючою та необхідною умовою росту продуктивної діяльності галузей виробничо-господарської сфери, виконуючи перевізні та сервісні функції. Протягом останніх 25–30 років створюється грандіозний проєкт формування єдиної планетарної транспортної системи на основі інтеграції континентальних транспортних комунікацій, які мають стратегічне значення у забезпеченні пасажирських і вантажних перевезень між Європою та Азією, Азією та Америкою, Азією та Африкою. В центрі уваги опинився внутрішньоконтинентальний напрямок Європа – Азія, де було створено мережу міжнародних транспортних коридорів (МТК), які мають поєднати транспортні шляхи міст або населених пунктів у межах кількох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження щодо оцінювання конкурентоспроможності транспортних підприємств, що сприятимуть розвитку МТК та підвищенню економічної ефективності контейнерних перевезень, організації перевезення вантажів у контейнерах та управління ним, є праці вітчизняних і зарубіжних авторів і практиків-спеціалістів, зокрема роботи І.В. Бєлова, Б.А. Волкова, В.Г. Галабурди, А.Т. Дерібаса, Л.А. Когана, Ф. Котлера, Б.М. Лапідуса, Н.П. Тєрьошиної, М.Ф. Трихункова, Т.С. Хачатурова.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження принципів та методів забезпечення конкурентоспроможності транспортних підприємств, які здійснюють перевезення на вітчизняному та зарубіжних ринках з використанням міжнародних транспортних коридорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контейнерні перевезення, як і контрейлерні, економічно вигідно здійснювати комбінованим транспортом, особливо на МТК. Міжнародні транспортні коридори – це такі маршрути та напрямки, які проходять по декількох країнах, з масовим переміщенням вантажів і пасажирів, здійснюються з високою швидкістю (для вантажів – до 120 км/год., а для пасажирів – до 160 км/год.), а також комфортно, безпечно, за наявності великої кількості різних якісних послуг з конкурентоспроможними вартісними показниками [6, с. 198].

Перехід до змішаної системи транспортування пов'язаний зі збільшенням обсягів вантажних перевезень автомобільним транспортом, як наслідок, підвищенням шкідливих викидів газів та шумовим забрудненням, тому на практиці є можливість здійснювати вантажні перевезення за комбінованими схемами, які постійно набувають все більшого поширення [1]. Використання комбінованого транспорту буде сприяти розвантаженню міжнародних автошляхів, покращить їх пропускну спроможність і забезпечить збереження довкілля. Відповідно до класифікації транспортно-технологічних систем Європейською угодою визначено інтермодальні перевезення (Intermodal Transport) як «перевезення декількома видами транспорту, у процесі чого вантаж від місця відправлення до місця прибуття перебуває у тому ж самому знімному модулі» [8, с. 10–11].

Вагоме значення для транспорту мають відносини з клієнтурою, орієнтація споживачів на купівлю, їх потреби та побажання. В цьому аспекті важливу роль відіграють конкурентоспроможність продукції, її асортимент, створення нових ринків збуту, розширення виробництва тощо.

У сфері транспортних послуг вирізняють цінові й нецінові методи конкуренції. Цінова конкуренція формується на основі ціни, вантажних тарифів на перевезення. Якщо транспортне підприємство зменшує ціну на свої послуги, то створюються можливості закріпити свої позиції на ринку порівняно з конкурентами. Якщо ціни підвищуються, то підприємство має менші шанси у цьому напрямі діяльності.

Цінова конкуренція у сфері транспортних послуг має деякі особливості. Результат такої конкуренції складається з двох складових частин, а саме основного результату внаслідок покращення конкурентних позицій за рахунок зниження ціни, який аналогічний умовам товарного ринку; додаткового результату внаслідок, по-перше, закріплення позицій на ринку та соціального престижу, а по-друге, забезпечення гарантій щодо запобігання державних обмежень на цьому напрямі діяльності.

Результат, який досягається у сфері цінової конкуренції, є досить складним, отже, його можна розглядати як регулятор конкурентних відносин, які будуть мати місце на транспортному ринку.

Нецінова конкуренція визначається за допомогою якості наданих послуг. Якщо підвищувати якісні характеристики свого продукту, то результатом для транспортного підприємства можуть бути значні переваги перед конкурентами. Наявність таких переваг буде основою для підвищення ціни на свій вид продукції. Якщо підприємство буде стримувати ціни на одному рівні з конкурентами, результат такої поведінки за забезпечення більш високого рівня якості продукції сприятиме визнанню його як лідера, збільшенню покупців на послуги й розміру сегменту на транспортному ринку.

Закріплення стратегічних позицій на транспортному ринку є можливим не тільки за допомогою ціни та якості товару, але й за допомогою іміджу підприємства.

В умовах ринку за наявності підприємств, які надають одноманітні послуги, схожі за ціною та якістю, характер конкуренції прагне до певних переваг, які визначає імідж, тобто соціально-психологічні характеристики, які формують суспільне сприйняття фірми.

Характеристика діяльності центру щодо надання різних якісних транспортних послуг сприяла закріпленню позицій та іміджу, який забезпечує переваги та можливості до активної конкурентної боротьби.

Загалом імідж визначається як сукупність усіх уявлень, знань, досвіду, бажань, почуттів, які пов'язані з конкретним предметом. Імідж об'єднує всі уявлення, а саме інформаційні, емоційні та мотиваційні, тобто ті, які можна найбільш суттєво застосовувати до об'єкта, що розглядається. Імідж визначається порівнювальним характером, який не несе абсолютної інформації, яка однозначно сприймається споживачами, проте потребує порівняння з аналогічними об'єктами.

Імідж є важливим фактором економічної поведінки на будь-якому ринку, визначається певною

ємністю у сфері транспортних послуг. Поведінка базується на основі специфіки сфери транспортних послуг, тобто вирішення соціальних проблем, віддаленості від споживачів, широких безпосередніх контрактів виробників та споживачів.

Процес формування іміджу транспортної компанії має складний характер, визначається спеціально складеною програмою, яка включає:

– постійний контроль за якістю наданих послуг;
– контроль за способами розподілу послуг;
– формування культури підприємництва.

Виконання напрямів запланованої програми поведінки з урахуванням цінових методів і росту якості послуг сприяє можливості успішного конкурування в умовах ринку та вмінню адекватно реагувати на зміну кон'юнктури ринку.

Так, програма комбінованих (інтермодальних) перевезень з кожним роком завойовує все більше прихильників не тільки серед транспортних підприємств, але й серед споживачів. На залізницях України організовано рух маршрутних контейнерних поїздів за спеціально розробленими графіками без розформування на шляху прямування.

Історія розвитку комбінованих перевезень в Україні бере початок з 1993 р. Перший поїзд комбінованого транспорту перевіз 33 платформи з автопоїздами за маршрутом Захонь – Чоп – Скнилів. Маршрут проходив по Ужгородській дирекції, а перевезення здійснювалися у складних гірських умовах, тобто через тунелі, круті підйоми та спуски [3, с. 37–38].

Практичний досвід курсування платформ з автопоїздами було покладено в основу технологій поїздів комбінованого транспорту «Ярослав» за напрямком Київ – Славкув – Київ. Причинами вибору саме цього маршруту є такі: по-перше, частина цього маршруту співпадає з міжнародним транспортним коридором № 3; по-друге, до міста Катові підходить залізнична станція з шириною колії 1 520 мм (станція Славкув – Полудньови), що сприяє перетину кордону Україна – Польща без перевантаження автопоїздів на європейські залізничні платформи; по-третє, Українські (Київ – Ліски) й Польські залізниці забезпечені добре обладнаними за сучасними вимогами терміналами.

Економічний ефект використання термінального способу досягається за рахунок використання великотоннажних перевізних засобів, де питомі витрати енерго- та матеріалоємних ресурсів зведені до мінімуму. Завдяки цьому термінальний спосіб дає змогу використовувати ресурсозберігаючі технології, які зменшують витрати на транспортування й забезпечують стабільні ціни на вітчизняних та міжнародних перевезеннях.

Саме тому у працях відомих науковців доведено, що стабільна робота залізничного транспорту буде залежати від використання нових перевізних технологій, які будуть сприяти залученню додаткових обсягів вантажів з інших видів транспорту.

Залізниця володіє високорозвиненою інфраструктурою, досить потужним тяговим рухомим складом, ефективною спеціалізованою технічною й виробничою базою для контейнерних і контрейлерних перевезень, проте практично не має достатньо розвинених комплексів, які поєднували б це все у єдину перевізну технологію.

Використання методів логістики на практиці транспортного бізнесу дасть змогу суттєво скоротити всі види запасів продукції у виробництві під час постачання та реалізації; зменшить собівартість виготовлення та переміщення матеріальних потоків від виробників до споживачів в середньому на 40–50%; найбільш повно задовольнить вимоги клієнтури до якості послуг.

Удосконалена система вантажних перевезень на «Ліски» забезпечена інфраструктурою, яка є єдиною на Україні й базовою. На кожній залізниці створено опорні станції зі здійснення контейнерних перевезень відповідно до Концепції розвитку і функціонування комбінованого транспорту в Україні, яка розроблена центром та підтримана відповідним відомством. Зміст її зводиться до переорієнтації деякої частини контейнеропридатних вантажів із автомобільного транспорту на залізничний, тому що до 90% вантажів із українських портів вивозиться головним конкурентом залізничного транспорту.

Підвищення ефективності контейнерних перевезень буде забезпечено шляхом формування розвинутої мережі терміналів, яка буде обладнана відповідним чином. Слід відзначити, що результати вітчизняного та зарубіжного досвіду свідчать про те, що інфраструктура та основні виробничі фонди контейнерної транспортної системи мають бути сконцентровані під єдиним керівництвом, яке забезпечуватиме контроль основної діяльності.

Світова практика визначає кілька моделей транспортних логістичних терміналів, але слід відзначити найбільш продуктивний результат роботи вантажного центру за принципами так званого вантажного села. За концепцією єдиний оператор на певній території здійснює необхідну транспортну діяльність, поєднуючи її із логістикою та розсилкою товарів, як транспортно-імпортних, так і транзитних.

Основними очікуваними результатами є:

– здійснення транспортними та логістичними операторами управління операціями щодо зосередження потоків вантажних перевезень;

– прийняття оптимальних транспортних рішень за необхідності використання організованих маршрутів на далекі відстані.

Використовуючи системний підхід, звертаємо увагу на те, що показник конкурентоспроможності

транспортних сервісних послуг визначається з використанням таких індексів:

– термін доставки;
– схоронність вантажу;
– задоволення попиту;
– вчасність перевезень;
– комплексність перевезень.

Конкурентоспроможність сервісного транспортного обслуговування залежить від багатьох факторів. Оцінка конкурентоспроможності включає поточні показники, ймовірність їх виконання у відсотках за даними вантажовласників, ризику їх невиконання, обмеження рівня зростання якості залежно від витрат тощо. Необхідно пояснити, що під час здійснення розрахунку рівня конкурентоспроможності врахувати ці фактори повністю неможливо, тому кінцеву мету транспортного сервісного центру слід визначити на підставі адаптаційних принципів, які залежать від внутрішніх.

Основним принципом побудови логістичного центру є використання модулів, кількість яких визначається обсягом перероблених вантажів. Гнучка технологія роботи центру й модульна побудова сприятимуть ефективній, здійсненій за допомогою високого ступеня автоматизації, виконанню перевантажувальних і транспортно-складських робіт. Матеріально-технічна база центру визначається мережею філіалів і терміналів, реалізується інвестиційний проєкт створення аналогічного контейнерного терміналу на станції Усатове, що сприятиме ефективній організації проходження вантажів морським і залізничним транспортом.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, основними засадами транспортного сервісу є обов'язковість пропозиції сервісу, а не нав'язування використання сервісу; еластичність пакета сервісних послуг; зручність сервісних послуг; стимулювання придбання сервісних послуг та моніторинг транспортного сервісу.

Загалом технологія перевезень вантажів у контейнерах є ефективним засобом здійснення процесу транспортування відповідно до таких вимог:

– доставка «точно в термін»;
– збереження;
– скорочення строку доставки і витрат на зберігання;
– можливість слідкування за переміщенням вантажу тощо.

Така технологія забезпечена найбільш реальним резервом збільшення обсягів перевезень за рахунок переходу на контейнерний спосіб доставки повагонних і дрібних відправок тарно-штучних вантажів. Використання логістичного ланцюга доставки вантажів у контейнерах сприятиме ефективному існуванню контейнерних терміналів, які повною мірою враховують специфіку та ринкові переваги цієї технології перевезень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрієнко М.М. Особливості функціонування ринку транспортних послуг. *Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем: техніка, технологія, економіка і управління*. 2004. № 2. С. 68–69.

2. Галабурда В.Г., Соколов Ю.И. Комплексная оценка качества транспортного обслуживания. *Железнодорожный транспорт*. 1999. № 5. С. 60–64.

3. Макаренко М.В. Основні засади формування конкурентоспроможності транспортних послуг. *Залізничний транспорт*. 2004. № 6. С. 36–39.

4. Московой Е.А. Совершенствование системы организации железнодорожных контейнерных перевозок и повышение их конкурентоспособности : дисс. … канд. экон. наук : спец. 08.00.05. Москва, 2003. 149 с.

5. Павоне Дж. Оценка качества транспортных услуг. *Железные дороги мира*. 1998. № 1. С. 23–30.

6. Сич Є.М., Богомолова Н.І., Андрієнко М.М., Кислий В.М. Економічні аспекти контейнерно-контрейлерного обслуговування клієнтури залізничного транспорту : монографія. Київ, 2007. 392 с.

7. Соколов Ю.И. Методы оценки качества транспортного обслуживания грузовладельцев : дисс. … канд. экон. наук : спец. 08.00.05. Москва, 2000. 175 с.

8. Цветов Ю.М., Лысенков В.А. Совершенствование взаимодействия различных видов транспорта при контейнерных перевозах. Киев : Общество «Знание» Украинской ССР, 1980. 20 с.

REFERENCES:

1. Andrienko M.M. (2004) Osoblyvosti funkcionuvannja rynku transportnykh poslugh. [Features of the functioning of the transport services market] Problemy ta perspektyvy rozvytku transportnykh system: tekhnika, tekhnologhija, ekonomika i upravlinnja, 2, pp. 68–69 (in Ukrainian).

2. Galaburda V.G., Sokolov Yu.I. (1999) Kompleksnaya otsenka kachestva transportnogo obslujivaniya [Comprehensive evaluation of the quality of transport services] Jeleznodorojnyiy transport, 5, pp. 60–64 (in Russian).

3. Makarenko M.V. (2004) Osnovni zasady formuvannja konkurentospromozhnosti transportnykh poslugh [Basic principles of formation of competitiveness of transport services] Zaliznychnyj transport, 6, pp. 36–39 (in Russian).

4. Muscovy E.A. (2003) Sovershenstvovanie sistemyi organizatsii jeleznodorojnyih konteynernyih perevozok i povyishenie ih konkurentosposobnosti [Improving the organization of rail container traffic and improving their competitiveness] (PhD Thesis), Moskva : Moscow Institute of Transportation Engineers.

5. Pavone J. (1998) Otsenka kachestva transportnyih uslug [Assessment of the quality of transport services] Jeleznyie dorogi mira, 1, pp. 23–30 (in Russian).

6. Sich Ye.M., Bogomolov N.I., Andrienko M.M., Kislyi V.M. (2007) Ekonomichni aspekty kontejnernokontrejlernogho obslughovuvannja klijentury zaliznychnogho transportu : monoghrafija [Economic aspects of container-piggyback service of the railway transport client]. Kyiv, State Economics and Technology University (in Russian).

7. Sokolov Yu.I. (2008) Metodyi otsenki kachestva transportnogo obslujivaniya gruzovladeltsev [Methods for assessing the quality of transport services for cargo owners] (PhD Thesis), Moskva : Moscow Institute of Transportation Engineers.

8. Tsvetov Yu.M., Lysenkov V.A. (1980) Sovershenstvovanie vzaimodeystviya razlichnyih vidov transporta pri konteynernyih perevozah [Improving the interaction of various types of transport in container transport]. Kyiv : Obschestvo “Znanie” Ukrainskoy SSR (in Ukrainian).

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

CURRENT TRENDS OF THE AGRICULTURAL PRODUCTS’ WORLD MARKET

УДК 339.9:338.43

DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-4

Волошко Н.О.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та управління національним
господарством
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
Ситнік А.І.
студентка
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Voloshko Nataliia
Oles Honchar Dnipro National University
Sytnik Alina
Oles Honchar Dnipro National University

У статті розглянуто науково-теоретичні й практичні аспекти функціонування світового ринку сільськогосподарської продукції на сучасному етапі розвитку світового господарства. Світовий ринок сільськогосподарської продукції визначено як інтегровану галузь світового ринку, що характеризується високим ступенем глобалізації. Проаналізовано основні умови функціонування ринку сільськогосподарської продукції, виявлено перспективи його розвитку. Визначено наслідки розширення участі країн, що розвиваються, в глобальній торгівлі сільськогосподарською продукцією, що приводять до бурхливого економічного зростання та збільшення доходу на душу населення, як наслідок, підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію. Встановлено, що для зростання присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції аграрна політика країни має бути спрямована на зміну моделі зростання, вдосконалення структури сільськогосподарської галузі, підвищення використання аграрного потенціалу, а також сприяти сталому розвитку сільськогосподарських регіонів.
Ключові слова: *світовий ринок, сільськогосподарська продукція, експорт, імпорт, конкурентоспроможність, торгівля, продовольча безпека.*

В статье рассмотрены научно-теоретические и практические аспекты функционирования мирового рынка сельскохозяйственной продукции на современном этапе развития мирового хозяйства. Мировой рынок сельскохозяйственной продукции определен как интегрированная отрасль мирового рынка, характеризующаяся высокой степенью глобализации. Проанализированы основные условия функционирования рынка сельскохозяйственной продукции, выявлены перспективы его развития. Определены последствия расширения участия развивающихся стран в глобальной торговле сельскохозяйственной продукцией, которые приводят к бурному экономическому росту и увеличению дохода на душу населения, как следствие, повышению спроса на сельскохозяйственную продукцию. Установлено, что для роста присутствия Украины на мировом рынке сельскохозяйственной продукции аграрная политика страны должна быть направлена на смену модели роста, совершенствование структуры сельскохозяйственной отрасли, повышение использования аграрного потенциала, а также способствовать устойчивому развитию сельскохозяйственных регионов.
Ключевые слова: *мировой рынок, сельскохозяйственная продукция, экспорт, импорт, конкурентоспособность, торговля, продовольственная безопасность.*

The article discusses the scientific, theoretical and practical aspects of the operation of the global market for agricultural products, at the present stage of the world economy development. The global market for agricultural products is defined as an integrated sector of the global market, which is characterized by a high degree of globalization. The basic conditions for the functioning of the global market for agricultural products are analyzed and the prospects for its development are identified. Transnationalization and globalization are some of the main characteristics of the world economy development in modern times. The dynamic development of the world economy led to an increase in demand for agricultural products throughout the world, and changes in the level of revenue and the nature of revenue distribution between countries affected the structure of consumption. The consequences of increasing participation of developing countries in global agricultural trade are identified, which lead to accelerated economic growth and increased per capita income, and as a result, increased demand for agricultural products. However, the increased participation of developing countries in global agricultural trade indicates structural changes in the development process of these countries. In the context of the world economy macroeconomic structure, the world market is a combination of national markets and markets of economic integration groupings of countries. Thereby, the global market for agricultural products is regarded as an integrated sector of the global market with a high degree of globalization. For the efficient functioning and development of the agricultural market, the interaction of all its infrastructure components and the performance of its below-listed functions are necessary: social, market analysis, stimulating, selective, coordination and managerial and effective. It was determined that in order to increase the presence of Ukraine in the global agricultural market, the country’s agrarian policy shall be aimed at changing the growth model, improving the structure of the agricultural sector, increasing the use of agricultural potential and promoting sustainable development of agricultural regions.
Key words: *world market, agricultural products, export, import, competitiveness, trade, food security.*

Постановка проблеми. Світовий ринок сільськогосподарської продукції, як і будь-який інший ринок, має свої особливості розвитку. Мінливість сучасних реалій привела до змін у структурі торгівлі сільськогосподарською продукцією. Найближчими роками будуть змінюватися порівняльні переваги та рівень конкурентоспроможності сільського господарства в різних регіонах та країнах.

Глобальна інтеграція ринків сільськогосподарської продукції може відігравати особливо важливу роль із забезпечення продовольчої безпеки в багатьох країнах. Окрім того, інтеграція таких ринків вплине на розподіл доходів та збитків виробників та споживачів і появу нових країн-постачальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань розвитку світового ринку сільськогосподарської продукції присвячено велику кількість наукових праць як вітчизняних, так і іноземних науковців. Серед них слід назвати таких, як Д. Блендфорд, О. Бородіна, Й. Браун, Дж. Бафес, Дж.У. Глобер, Ю. Лупенко, Т. Патика, О. Михайленко, Г. Федосєєва, О. Шебравська, М. Яременко.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття теоретичних і практичних аспектів функціонування світового ринку сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одними з головних рис розвитку світової економіки на сучасному етапі є процеси транснаціоналізації та глобалізації, що обумовлюють зростання ступеня й масштабів взаємозалежності національних економік. Економічні відносини між країнами виходять за рамки двосторонніх. Світовий ринок з точки зору макроекономічної структури світового господарства можна визначити як сукупність національних ринків і ринків економічних інтеграційних групувань країн. В сучасних умовах ринок сільськогосподарської продукції є високоінтегрованою галуззю світового ринку й характеризується високим ступенем глобалізації.

Ю. Коваленко [1] розглядає сільськогосподарський ринок як частину національного аграрного ринку, де сільськогосподарська продукція та продовольство є предметом купівлі-продажу, що підтверджує визначення сільськогосподарського ринку як частини ринку товарів народного споживання.

Оскільки в процесі виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції беруть участь підприємства, які виробляють матеріально-технічні засоби для сільського господарства, транспортують, переробляють та зберігають сільськогосподарську продукцію, то деякі вчені надають більш широке визначення поняття «сільськогосподарський ринок». О. Кривончак під сільськогосподарським (аграрним) ринком розуміє відносини, які складаються між сільським господарством і промисловими підприємствами та іншими споживачами його продукції, а також сукупність обмінних операцій між самими сільськогосподарськими товаровиробниками [2].

З огляду на економічні відносини між суб'єктами, предметом яких є сільськогосподарська продукція, доцільно розглядати ринок сільськогосподарської продукції як систему впорядкованих економічних відносин, яка формує товарообмін між продуцентами та споживачами сільськогосподарської продукції у вигляді продовольчих товарів, засобів виробництва для інших галузей, сприяє формуванню її експортного потенціалу та забезпеченню національної продовольчої безпеки.

Формування світового ринку сільськогосподарської продукції відбувається за рахунок реалізації виробниками свого товару на міжнародному рівні у вигляді сировини або продукції, яка пройшла первинне оброблення. Особливістю зазначеного ринку є те, що об'єктом обмінних процесів є не лише вирощена продукція, але й відходи, які отримуються в результаті її виробництва. Якщо ж йдеться про обмін продуктами харчування, то такий ринок варто розглядати як світовий продовольчий ринок.

На світовому ринку сільськогосподарської продукції діє значна кількість суб'єктів, які можна розділити по групах залежно від їх економічного інтересу та специфіки проведених операцій, а саме суб'єкти виробництва сільськогосподарської продукції, суб'єкти продажу сільськогосподарської продукції, суб'єкти купівлі сільськогосподарської продукції, суб'єкти забезпечення функціонування світового ринку сільськогосподарської продукції. Останні фактично формують його інфраструктуру. Ефективний розвиток ринку сільськогосподарської продукції є можливим за умови взаємодії всіх складових його інфраструктури, які є самостійними, функціонально спрямованими структурами.

Ефективність функціонування ринку сільськогосподарської продукції залежить від того, наскільки повно виконуються такі його функції, як соціальна (забезпечення населення сільськогосподарською продукцією в необхідних обсягах та за доступними цінами); аналіз кон'юнктури ринку (генерація й підтримка рівноважних ринкових цін як результату взаємодії попиту та пропозиції); стимулююча (мотивування працівників задля повного задоволення потреб споживачів якісними товарами); селективна (відбір найперспективніших виробників сільськогосподарської продукції); координаційно-управлінська (координація та управління обсягами виробництва та збуту, впорядкування міжгалузевих відносин).

Найважливішою є результативна соціальна функція ринку сільськогосподарської продукції у зв'язку з тим, що сільськогосподарський ринок повинен забезпечувати гарантії міжнародної продовольчої безпеки, а населення – продуктами харчування й продовольчими товарами сільськогосподарського походження належної якості та необхідної кількості.

З початку XXI століття світові ринки сільськогосподарських товарів зазнали значних змін. Динамічний розвиток країн з економікою, що формується, зумовив підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію в усьому світі. Зміни рівня доходів і характеру їх розподілу між країнами вплинули на структуру споживання.

Розуміння рушійних сил і тенденцій, що обумовлюють зміни в характері та структурі торгівлі сільськогосподарською продукцією, є важливим для аналізу взаємозв'язків між торгівлею та продовольчою безпекою.

За даними СОТ у 2000–2017 рр. обсяг світової торгівлі сільськогосподарською продукцією в грошовому вираженні зріс більш ніж утричі [3]. Середньорічний приріст цього показника становив понад шість відсотків, і у 2017 р. досяг 1,6 трлн. дол. США. Ця тенденція була пов'язана з економічним зростанням, зростанням населення, розвитком транспорту, інформаційних та комунікаційних технологій і розширенням доступу до ринків.

Частка Китаю у світовому обсязі імпорту збільшилась до 8,2% у 2017 р., завдяки чому він піднявся на третє місце в рейтингу 20 найбільших імпортерів після Сполучених Штатів Америки і Європейського Союзу. Сукупна частка інших країн з економікою, що формується, таких як Російська Федерація, Індія та Індонезія, в глобальному обсязі імпорту зросла до 5,2%. Частка розвинених економік, таких як Європейський Союз і Японія, у загальносвітовому обсязі імпорту знизилася, хоча вони, як і раніше, посідають високі місця в рейтингу 20 найбільших імпортерів.

Зміни в структурі експорту явно свідчать про зростаючу важливість країн з економікою, що формується на світових ринках сільськогосподарської продукції. Традиційні експортери, такі як Сполучені Штати Америки і Європейський Союз, залишаються на перших позиціях в рейтингу щодо частки в загальному обсязі експорту; водночас частка Бразилії у 2017 р. зросла до 5,7%. Китай, чия частка в загальному обсязі експорту збільшилась до 4,2% у 2017 р., став четвертим за важливістю експортером.

Крім Китаю та Бразилії, суттєво збільшили свою частку в загальному обсязі експорту сільськогосподарської продукції такі країни з економікою, що формується, як Індія та Індонезія. У 2017 р. на ці чотири країни доводилося 14,5% від загальносвітового обсягу експорту. За той же період загальна частка всіх традиційних експортерів (Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу, Австралії та Канади) в сумарному обсязі експорту знизилась на десять процентних пунктів, а саме до 58,0% у 2017 р.

Розширення участі країн, що розвиваються, в глобальній торгівлі сільськогосподарською продукцією свідчить про темпи структурних змін у процесі розвитку цих країн. Протягом останніх двох десятиліть в цих країнах відбувалося бурхливе економічне зростання й зростали доходи на душу населення; ці чинники підвищили попит на сільськогосподарську продукцію, а з урахуванням чисельності їх населення привели до значного зростання імпорту.

Науковці прогнозують, що в найближче десятиліття світове виробництво сільськогосподарської продукції збільшиться на 20%, а головним чинником зростання буде збільшення чисельності населення та попиту на промислову сировину для виробництва біопалива. Практично за всіма видами сільськогосподарської продукції очікується збереження концентрації експорту по групах країн-постачальників. До помітних змін можна віднести зростання присутності України на світовому ринку зернових та збереження цієї тенденції.

Саме тому з огляду на глобальні зміни пріоритетними питаннями є насиченість внутрішнього українського ринку конкурентоспроможною сільськогосподарською продукцією та забезпечення підвищення її експортного потенціалу. Окрім налагодження взаємовідносин зі світовими ринками, необхідно забезпечити зростання експорту, зокрема оптимізувати його структуру, та розширювати співпрацю шляхом представлення конкурентоспроможної продукції на нових світових ринках.

Для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції необхідно перейти від створення умов для зростання виробництва в окремих компаніях до створення середовища для масового розвитку високопродуктивного сільського господарства за рахунок конкурентних переваг української продукції. Стратегічні завдання можуть бути визначені як перехід від наявної до перспективної аграрної політики за такими ключовими складниками:

1. Зміна моделі зростання, тобто забезпечення повноцінного й стабільного насичення внутрішнього сільськогосподарського ринку якісною та доступною продукцією, а також вивезення її надлишків задля отримання експортерами довгострокової вигоди в умовах сприятливої цінової кон'юнктури світового ринку. Передусім це стосується продукції з високим ступенем переробки, як інноваційної, так і органічної, що сприятиме збільшенню участі України в міжнародному поділі праці.

2. Впровадження програм підтримки науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і поширення знань та досвіду є вкрай важливим для сучасного та високотехнологічного сільського господарства. Особливе значення мають удосконалення технологій та їх освоєння фермерами. Зміни щодо технологій, які відбулися завдяки НДДКР, дали змогу значно підвищити продуктивність праці в сільському господарстві. Ефект технічного прогресу і вдосконалення методів управління фермерськими господарствами повинен полягати не тільки в підвищенні продуктивності, але й в адаптації та зниженні обсягу викидів на одиницю продукції, забезпеченні стійкості сільського господарства в умовах зміни клімату. Загалом НДДКР в галузі сільського господарства

мають величезну суспільну цінність, адже річна внутрішня прибутковість інвестицій в НДДКР в галузі сільського господарства становить 20–80% [4]. У країнах, що розвиваються, вплив таких інвестицій на вартість сільськогосподарської продукції, визначений за співвідношенням витрат і доходів, становить приблизно 6–12% (залежно від країни) [5].

3. Вдосконалення структури сільськогосподарської галузі, а саме перехід від нерівних конкурентних умов до уніфікації умов доступу до державної підтримки та сприяння масовому розвитку малих і середніх господарств, їх кооперації та контрактації з великим бізнесом, збільшення масштабу діяльності продовольчих корпорацій.

4. Вирішення соціальних проблем на селі. Сільська економіка слабо диверсифікована. Незадовільний стан транспортного сполучення, ускладнений доступ до закладів медицини, освіти, культури, обмежене коло можливих місць роботи, оптимізація системи шкільної освіти та медичного обслуговування за відсутності сучасних доріг сприяють міграції населення із сільської місцевості. В результаті відбувається деградація людського потенціалу сільських територій.

Отже, вітчизняна аграрна політика має бути сфокусована на зміні моделі зростання, вдосконаленні структури галузі, підвищенні використання аграрного потенціалу, модернізації аграрної освіти, науки, поліпшенні умов життя в селі, а також сприяти сталому розвитку сільськогосподарських регіонів.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу виявити, що світовий ринок сільськогосподарської продукції активно зростає та розвивається під дією зростання чисельності населення, збільшення доходів, урбанізації та зміни раціону харчування. В таких умовах Україна має можливості щодо посилення своєї ролі у світовій торгівлі сільськогосподарськими продуктами. Однак досягнення мети підвищення присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції вимагає вирішення низки нагальних завдань, таких як розроблення й реалізація ефективної стратегії посилення конкурентоспроможності вітчизняних сільгоспвиробників, реструктуризація сільськогосподарської галузі України, активізація впровадження наукових розробок як в аграрні технології, так і в організацію сільськогосподарської діяльності, підвищення ролі аграрної освіти, впровадження державної політики розвитку сільських територій. Отже, перелічений спектр актуальних проблем обумовлює напрями подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коваленко Ю. Аграрний ринок України: організація та управління. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.

2. Кривончак О. Сутність аграрного ринку і його раціональна побудова. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5. С. 235–239.

3. World Trade Organization (WTO). 2018. World Trade Statistical Review. 2018. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts18_toc_e.htm (дата звернення: 28.11.2019).

4. Alston J. The Benefits from Agricultural Research and Development, Innovation, and Productivity Growth. OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 31, OECD Publishing. URL: http://dx.doi.org/10.1787/5km91nfsnkwg-en (дата звернення: 21.12.2019).

5. FAO. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства. Rome, Italy URL: http://www.fao.org/3/a-i3028r.pdf (дата звернення: 21.12.2019).

REFERENCES:

1. Kovalenko U. (1998) Ahrarnyi rynok Ukrainy: orhanizatsiia ta upravlinnia (Agrarian market of Ukraine: organization and management). K., 1998. 108 p. [in Ukrainian].

2. Krivonchak O. (2011) Sutnist ahrarnoho rynku i yoho ratsionalna pobudova. Stalyi rozvytok ekonomiky (The essence of the agrarian market and its rational construction), pp. 235–239 [in Ukrainian].

3. World Trade Organization (WTO). (n. d.). 2018. World Trade Statistical Review 2018. Retrieved from: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts18_toc_e.htm (accessed 28 November 2019).

4. Alston J. The Benefits from Agricultural Research and Development, Innovation, and Productivity Growth. (n. d.). OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 31, OECD Publishing. Retrieved from: http://dx.doi.org/ 10.1787/5km91nfsnkwg-en (accessed 21 December 2019).

5. FAO. The State of Food and Agriculture. Rome, Italy. URL: http://www.fao.org/3/a-i3028r.pdf (accessed 21 December 2019).

ГЕНЕЗА СЕРВІСНОЇ ЕКОНОМІКИ: ГОЛОВНИЙ ТРЕНД ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

GENESIS OF SERVICE ECONOMY: MAIN TREND OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY

УДК 330.341
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-5

Косіченко І.І.
аспірант кафедри міжнародного обліку і аудиту
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Kosichenko Irina
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Головні іманентні ознаки глобальної сервісної економіки випливають насамперед з докорінних структурних змін у світовій економічній системі, пов'язаних із загальним трендом зниження темпів розвитку індустріального сектору на тлі одночасної диверсифікації сервісного комплексу, безпрецедентного зростання сфери послуг у національному доході країн та загальних обсягах споживання. Саме сервісна економіка, що базується на постіндустріальній економічній парадигмі, детермінує процес встановлення у глобальній економічній системі якісно нових типів економічної, технологічної, фінансової, інформаційної та всіх інших видів залежності світової периферії від західного світу, яка в останні два століття диктує умови й інституційні формати товарного обміну між високотехнологічним, індустріальним і сировинним сегментами світового господарства. Так, сервісна економіка демонструє яскраво виражену тенденцію щодо модифікації поняття вартості товарів, розмір якої значно зростає через включення додаткових витрат обігу, трансакційних витрат та витрат, понесених споживачами в процесі їх споживання.

Ключові слова: *послуги, глобальний ринок послуг, сервісна економіка, сервісна індустрія, високотехнологічна продукція.*

Главные имманентные признаки глобального сервисной экономики вытекают прежде всего из коренных структурных изменений в мировой экономической системе, связанных с общим трендом снижения темпов развития индустриального сектора на фоне одновременной диверсификации сервисного комплекса, беспрецедентного роста сферы услуг в национальном доходе стран и общих объемах потребления. Именно сервисная экономика, базирующаяся на постиндустриальной экономической парадигме, детерминирует процесс установления в глобальной экономической системе качественно новых типов экономической, технологической, финансовой, информационной и всех других видов зависимости мировой периферии от западного мира, которая в последние два века диктует условия и институциональные форматы товарного обмена между высокотехнологичным, индустриальным и сырьевым сегментами мирового хозяйства. Так, сервисная экономика демонстрирует ярко выраженную тенденцию модификации понятия стоимости товаров, размер которой значительно возрастает из-за включения дополнительных издержек обращения, трансакционных издержек и расходов, понесенных потребителями в процессе их потребления.

Ключевые слова: *услуги, глобальный рынок услуг, сервисная экономика, сервисная индустрия, высокотехнологичная продукция.*

The main immanent features of the global service economy stem primarily from the fundamental structural changes in the global economic system, related to the general trend of declining industrial sector development against the background of simultaneous diversification of the service complex, unprecedented growth in services in the national income and general consumer income, deep transformation of the structure of human needs, financial system and employment of the population. It is the service economy, based on the post-industrial economic paradigm, that determines the process of establishing in the global economic system qualitatively new types of economic, technological, financial, information and all other types of dependence of the world periphery on the western world, which in the last two centuries dictates the conditions of commodity and institutional exchange between high-tech, industrial and commodity segments of the world economy. Thus, the service economy shows a pronounced tendency to modify the concept of value of goods, the size of which increases significantly due to the inclusion of additional costs of transaction, transaction costs and costs incurred by consumers in the process of their consumption. The service post-industrial economy systematically "penetrates" into the economic basis of society, and its vector orientation reflects the general trend of a significant increase in the role in the social reproduction of human intelligence, knowledge, information and intangible assets. As a result, the functioning of the service industry not only dramatically modifies the processes of reproduction of the global social product, but also significantly accelerates the processes of generating aggregate added value in the world economy, and therefore the production of global gross domestic product and gross national income. Focusing on enhancing the value of services through the most complete satisfaction of specific needs and requests of clients, the business structures of the service industry are introducing nowadays corporate strategies, which are characterized by high flexibility and prompt decision-making, openness and network organization.

Key words: *services, global market of services, service economy, service industry, high-tech products.*

Постановка проблеми. У першій чверті XXI ст. визначальними тенденціями розвитку світового господарства є динамічна транснаціоналізація бізнес-діяльності, поглиблення регіональних інтеграційних процесів і набуття ними трансконтинентального формату, нарощування масштабів і диверсифікація усіх форм та рівнів міжнародних економічних відносин, формування загальносвітового інформаційно-комунікаційного та валютно-фінансового простору, а також системна сервізація економічних відносин та всіх стадій відтворення суспільного продукту. Як наслідок, функціонування сервісної індустрії не тільки кардинально модифікує процеси відтворення глобального суспільного продукту, але й суттєво акселерує процеси генерування сукупної доданої вартості у світовій економіці, отже, виробництво глобального валового внутрішнього продукту й валового національного доходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї теми займалось багато зарубіжних і вітчизняних учених, серед яких можна виділити таких, як А. Макаров, О. Моргулець, Я. Столярчук, Р. Мурадян, Д. Белл, А. Мазаракі,

М. Ламм, які приділяли увагу послугам у постіндустріальному суспільстві. Проте дослідники не приділили достатньої уваги дослідженням сервісної економіки в розрізі соціологічних, соціально-психологічних, політологічних, культурно-антропологічних та інших підходів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення міждисциплінарного характеру сервісної економіки, а також її взаємовпливу та взаємозбагачення методології аналізу сервісної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головні риси послуг як об'єкта ринкового обміну випливають з їх нематеріальної природи, неуречевленого корисного ефекту взаємодії економічних агентів та суспільно корисної діяльності, спрямованої на виробництво нематеріальних благ задля задоволення людських потреб і запитів. Маючи споживчу вартість, послуга не має власне вартості, а набуття нею товарної форми є можливим лише завдяки корисним властивостям суспільно необхідної праці, витраченої на її виробництво. Більш того, оскільки надання цілої низки послуг матеріального характеру не обмежується лише фізичною працею обслуговуючого персоналу, а вимагає використання відповідного обладнання, інструментів, матеріалів, різних видів енергії тощо, то всі вони формують вартість послуги, отже, мають пряме відношення до кінцевого корисного ефекту від самої послуги [1, с. 37].

Головні іманентні ознаки глобальної сервісної економіки випливають насамперед із докорінних структурних змін у світовій економічній системі, пов'язаних із загальним трендом зниження темпів розвитку індустріального сектору на тлі одночасної диверсифікації сервісного комплексу, безпрецедентного зростання сфери послуг у національному доході країн та загальних обсягах споживання, а також глибокої трансформації структури людських потреб, фінансової системи й зайнятості населення. Ще класик постіндустріальної теорії Д. Белл наголошував на тому, що постіндустріальне суспільство базується на послугах. Якщо індустріальне суспільство визначається кількістю спожитих товарів, що відбивають рівень життя, то постіндустріальне – якістю життя, вимірюваним послугами і різними зручностями, зокрема охороною здоров'я, освітою, відпочинком і культурою, які стають бажаними для кожного.

Це влучне трактування змістовної сутності постіндустріального суспільства, що розділяється сьогодні практично всіма його дослідниками, красномовно підтверджується фактичними даними щодо структурних змін у національних економічних системах різних країн світу, насамперед тих, які першими включились у траєкторію постіндустріального розвитку. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки як лідері глобального інноваційного прогресу на початку XXI ст. питома вага зайнятості у сільському господарстві, промисловості та сервісних секторах становила 2,4%, 20% та 77% відповідно, тоді як у 1900 р. – 38%, 33% та 29%. У 1955 р. обробна промисловість і будівництво цієї країни виробляли 34,7% і 34,5% валового внутрішнього продукту відповідно, а до 1970 р. – тільки 27,3% і 25,2%. Сьогодні зі 100 млн. осіб, зайнятих у сервісній індустрії США, 30% надають послуги саме споживачам [2, с. 49]. Загалом за групою держав-лідерів вже в кінці 1990-х рр. сумарна частка транспорту, зв'язку, оптової та роздрібної торгівлі, а також кредитних, фінансових, страхових, побутових, ділових та соціально-культурних послуг досягла 62–74% їх валового внутрішнього продукту, 63–75% загальної кількості зайнятих в економіці та перевищувала 50% загального обсягу капіталовкладень (за винятком житлового будівництва) [3, с. 104].

Саме сервісна економіка, що базується на постіндустріальній економічній парадигмі, детермінує процес встановлення у глобальній економічній системі якісно нових типів економічної, технологічної, фінансової, інформаційної та всіх інших видів залежності світової периферії від західного світу, яка в останні два століття диктує умови й інституційні формати товарного обміну між високотехнологічним, індустріальним і сировинним сегментами світового господарства. У рамках подібної моделі організації господарського життя яскравого втілення набувають такі ключові тренди суспільного розвитку, як, по-перше, його інноватизація, зорієнтована на генерування нових знань і технологій з одночасною модернізацією середовища людської життєдіяльності; по-друге, інформаційна оптимізація систем глобального управління [4]. Одночасно сервісна економіка є яскравим втіленням глибокої конвергенції загальносвітових економічних, соціальних і гуманітарно-культурних процесів, що ґрунтуються на інноваційних технологіях та інтелектуальній власності й каталізують динаміку міжнародного співробітництва. Йдеться насамперед про тісний взаємозв'язок світового товарного виробництва із сервісною індустрією, що випливає з обслуговування власне виробничих процесів на основі надання транспортних, комерційно-логістичних, фінансових, кредитних, інвестиційних, страхових, комунікаційних та інших видів послуг.

Про сучасні масштаби розвитку глобальної сервісної економіки свідчать такі дані: частка сектору послуг у виробництві валового внутрішнього продукту розвинутих країн світу досягає нині 75–85%, що є результатом активного використання в економічній діяльності висококваліфікованої робочої сили, новітніх матеріалів та інноваційних технологій, а також диверсифікованої системи національного й наднаціонального інституційно-регуляторного забезпечення функціонування ринку послуг.

У Сполучених Штатах Америки у сервісній індустрії щорічно створюється близько 75% загального обсягу доданої вартості в економіці [5]. Загалом же 1950–2017 рр. характеризуються загальним падінням світового показника питомих часток у валовому внутрішньому продукті сільського господарства (з 15% до 4%) та промислового сектору (із 40% до 25%) на тлі одночасного зростання частки сектору послуг (із 45% до 71%) [6].

Не випадково динамічна сервізація глобальної економіки стала в останні шістдесят років потужним драйвером нарощування обсягів міжнародної торгівлі послугами та залучення у торговельні операції більшості країн світу. Достатньо сказати, що тільки за 1979–2017 рр. частка послуг у глобальному експорті зросла із 17,2% до майже 24% його загальних вартісних обсягів [7] за щорічного приросту вартості експорту послуг у 6%. Саме випереджальний розвиток світової торгівлі послугами є однією з головних причин формування у деяких країнах (Ісландії, Литві, Новій Зеландії тощо) колосального обсягу профіциту поточного рахунку платіжного балансу. Навіть у США, які мають величезне негативне сальдо товарної торгівлі, позитивне сальдо зовнішньої торгівлі частково його компенсує [5]. В межах самої сервісної економіки в останні десятиліття протікають досить інтенсивні процеси якісних змін у принципах організації виробництва та структурі сукупної робочої сили й зайнятості. Це відбувається не тільки у галузях – продуцентах традиційних видів послуг (побутових, транспортно-логістичних, торговельних, фінансових, кредитних), але й у сферах, де виробництво й споживання послуг є неперсоніфікованими та нерозривно пов'язаними [8].

Цей тренд свідчить насамперед про системний характер сервізації глобальної економічної системи, яка набуває свого концентрованого вираження у «стиранні» чітких меж між виробництвом товарів і наданням послуг, перетворенні останніх на важливий елемент діяльності сучасних бізнес-структур, а також конвергенції товарів і послуг у специфічні комбіновані «споживчі пакети». Так, сервісна економіка демонструє яскраво виражену тенденцію щодо модифікації поняття вартості товарів, розмір якої значно зростає через включення додаткових витрат обігу, трансакційних витрат та витрат, понесених споживачами в процесі їх споживання [9, с. 82]. Не слід скидати з рахунків значне ускладнення технологій виробництва послуг, трансформацію корисності послуг та їх диференціацію, а також посилення нецінових методів міжнародної конкурентної боротьби, що спонукають підприємницький сектор до постійної диверсифікації бізнес-діяльності задля поглиблення інтеграції та конвергенції різних видів послуг.

Є всі підстави стверджувати, що сервісна економіка на всіх етапах еволюційного розвитку світового господарства завжди була своєрідним «пристановищем» для робочої сили, що вивільнялась із секторів матеріального виробництва. Проте висока динаміка інноватизації та сайєнтифікації світових виробничих процесів, їх діджиталізація й роботизація спричиняють, з одного боку, динамічне й масове впровадження систем штучного інтелекту, роботів та автоматизованих систем виробництва й управління, а з іншого боку, значне «звуження» можливостей національних економічних систем щодо створення необхідної кількості робочих місць. Достатньо сказати, що тільки впродовж 1987–2016 рр. світова обробна промисловість домоглася нарощування обсягів виробництва на 80% на тлі одночасного зменшення кількості робочої сили на 17% [10].

У цьому контексті принагідно особливо відзначити, що зростання значущості сервісної економіки в економічній системі суспільстві набуває свого матеріального вираження як на рівні споживання суспільного продукту (у формі зростання частки витрат домогосподарств на нематеріальні блага у структурі їх загальних споживчих витрат), так і на рівні його виробництва (як збільшення частки нематеріальних ресурсів у виробничому процесі та перерозподіл ресурсного споживання на користь сфер нематеріального виробництва). Так, тільки у 1970–2016 рр. щорічний вартісний обсяг кінцевих споживчих витрат домогосподарств збільшився з 1,7 до майже 44 трлн. дол. США [11]. При цьому частка витрат домогосподарств країн Європейського Союзу на послуги (охорони здоров'я, транспортні, комунікаційні, освіти, відпочинку й культурні) у 2017 р. становила майже 30% їх загальних споживчих витрат [12].

Водночас динамічний розвиток сервісної економіки не можна розглядати лише у звуженому контекстуальному форматі кількісного та пропорційного перерозподілу валового внутрішнього продукту, сукупної зайнятості та ресурсного споживання між головними структурними секторами глобальної економіки, Важливим є також глибокий якісний аналіз цього процесу через призму дії одного з головних економічних законів капіталістичного способу виробництва, а саме всезагального закону нагромадження капіталу. Виражаючи внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між збільшенням та якісним удосконаленням структури нагромадження, зростанням на цій основі суспільної продуктивності праці, з одного боку, й збільшенням національного багатства, поліпшенням його якості та підвищенням життєвого рівня населення, з іншого боку, цей закон здатен, на нашу думку, найбільш повно пояснити прискорене нагромадження капіталу у світовому сервісному виробництві, розмір якого безпосередньо залежить від темпів зростання продуктивності

праці, величини авансованого капіталу та різниці між інвестованими й спожитими капіталовкладеннями. Як справедливо відзначає щодо цього Я. Столярчук, «галузево-секторальна і географічно-територіальна нерівномірність капіталістичного нагромадження обумовлює висування на тому чи іншому етапі розвитку світового господарства у число передових та стратегічно-пріоритетних, з погляду інвестиційних капіталовкладень, одних його ланок за одночасного відставання інших» [13, с. 9].

Одне з найбільш прогресивних тлумачень природи сервісної економіки знаходимо в роботах відомого французького економіста й публіциста К.Ф. Бастіа. Спираючись на методологічні підходи Ж.-Б. Сея щодо визначення цінності економічних благ, цей учений розглядає суспільство через призму обмінних операцій між рівноправними ринковими агентами, коли «взаємний обмін здійснюється за правилом: цінність за цінність, послуга за послугу, а предметом мінових угод є лише цінність». Досліджуючи роль особистих послуг у гармонізації суспільних інтересів, К.Ф. Бастіа оцінює послуги не тільки з точки зору реальних витрат суспільно корисної праці у виробничому процесі, але й як докладання будь-яких зусиль будь-якої особи, від якої відокремлений той, хто споживає цю послугу.

Ще одна конструктивна ідея К.Ф. Бастіа у дослідженні економічної природи послуг випливає з його трактування сутності буржуазного суспільства як суспільства «гармонійної співпраці» різних соціальних класів, які обмінюються виробленими послугами в еквівалентних пропорціях [14, с. 148]. Таким чином, позитивна історична роль досліджень К.Ф. Бастіа сервісної економіки полягає у його дослідженнях суспільного відтворення послуг у контексті їх визначальної ролі у забезпеченні соціальної стабільності та гармонізації інтересів різних соціальних класів.

Друга половина XX ст. характеризується стрімким зниженням частки матеріального виробництва, динамічним розвитком сектору послуг в економіках держав-лідерів, його перетворенням на основний виробничий ресурс та розбудовою розгалужених діалогових відносин виробників послуг з їх споживачами задля максимально повного задоволення споживчих потреб. У цей період теоретичний дискурс сервісної економіки розвивається у загальному руслі, з одного боку, теорій суспільства загального благоденства, суспільства достатку та суспільства споживання, а з іншого боку, теорій постіндустріального суспільства. Як бачимо, ці два напрями теоретичного дискурсу сервісної економіки відбивають фактично два її виміри, а саме виробничий та споживчий, що кардинально різняться за механізмами суспільного відтворення послуг.

З другої половини 1980-х рр. американська й західноєвропейська наукова думка розвивається у загальному теоретичному дискурсі економіки знань і нової економіки. З погляду на предмет нашого дослідження можемо говорити про їх важливу роль у концептуалізації проблематики розвитку сервісної економіки та її теоретичній операціоналізації. Йдеться про те, що саме ці теорії є найбільш адекватними щодо пояснення ролі сфери послуг у виробничій системі суспільства, генеруванні високих технологій та інтелектуальної власності. При цьому ступінь диверсифікації сфери послуг стає головним критеріальним мірилом рівня розвитку як виробничої системи зокрема, так і суспільства загалом. Саме сервісна економіка стає не тільки головною сферою застосування знань та інформації, але й інституційною платформою їх генерування у формі високотехнологічної продукції та послуг, інноваційної освіти й науки. Хоча сучасна глобальна економіка та головні тренди її розвитку можуть бути осмислені під різними кутами зору, з різним ступенем глибини, її ключові іманентні риси випливають з визнання домінуючої ролі в суспільному виробництві послуг, а не аграрного чи промислового виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумок, відзначимо, що загальносвітовий усталений тренд щодо переорієнтації глобальної економіки на розбудову сервісної індустрії обумовлений насамперед високою ліквідністю послуг як закономірного результату відносно короткого терміну надходження грошових коштів виробнику за надані послуги та їх невисокої матеріаломісткості. Сервісна постіндустріальна економіка системно «проникає» в економічний базис суспільства, а її векторна спрямованість відбиває загальний тренд значного підвищення ролі у суспільному відтворенні людського інтелекту, знань, інформації та нематеріальних активів. Як наслідок, функціонування сервісної індустрії не тільки кардинально модифікує процеси відтворення глобального суспільного продукту, але й суттєво акселерує процеси генерування сукупної доданої вартості у світовій економіці, отже, виробництво глобального валового внутрішнього продукту й валового національного доходу. Орієнтуючись на підвищення рівня корисності послуг шляхом найбільш повного задоволення специфічних потреб і запитів клієнтів, бізнес-структури сервісної індустрії впроваджують нині корпоративні стратегії, що відзначаються високою гнучкістю й оперативністю ухвалення управлінських рішень, відкритістю та мережевою організацією.

Практично всі теорії, які досліджують сервісну індустрію та її роль в економічній системі суспільства, наголошують на виключній важливості сфери послуг у виробничих відносинах і суспільно-економічному житті. Однак тільки з другої половини

XX ст. ця проблематика виходить на якісно вищий щабель розвитку з перенесенням дослідницького інтересу на питання щодо місця й ролі сервісної економіки у розбудові постіндустріальної економіки, суспільства загального благоденства, суспільства достатку та суспільства споживання. Окрім тільки економічних теорій, дослідження сервісної економіки активно ведеться сьогодні в розрізі соціологічних, соціально-психологічних, політологічних, культурно-антропологічних та інших підходів, що свідчить про міждисциплінарний характер її теоретичного дискурсу, а також взаємовплив і взаємозбагачення методології аналізу сервісної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Моргулець О. Розвиток сучасного понятійно-категоріального апарату теорії послуг. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 5 (22). С. 34–42.

2. Ведмідь Н. Термінологічні підходи до визначення категорії «сервіс» та його роль в економіці країн. *Економічний часопис – XXI*. 2012. № 3–4. С. 49–52.

3. Євтушенко О. Особливості формування сервісної економіки. *Економіка та держава*. 2015. № 3. С. 103–106.

4. Макаров А. Теоретические аспекты развития сервисной экономики. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/teoreticheskie-aspekty-razvitiya-servisnoy-ekonomiki (дата звернення: 19.09.2019).

5. Buckley P. Majumdar R. The services powerhouse: Increasingly vital to world economic grows. URL: https://www2.deloitte.com/insights/us/en/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html (дата звернення: 19.09.2019).

6. World Bank Indicators. Structure of Output. URL: wdi.worldbank.org/table/4.2 (дата звернення: 19.09.2019).

7. Ortiz-Ospina E., Beltekian D. Trade and Globalization. URL: https://ourworldindata.org/trade-and-globalization (дата звернення: 19.09.2019).

8. Чернышев Б. Менеджмент в сервисной экономике: сущность и содержание. *Проблемы теории и практики управления*. 2004. № 1. URL: http://vasilievaa.narod.ru/16_1_04.htm (дата звернення: 19.09.2019).

9. Вітренко А. Трансформація економічної системи в умовах постіндустріалізму та необхідність зміни парадигми теорії сервісної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10. Ч. 1. С. 81–85.

10. Lamm M. What the Service Economy Must Learn from Industry 4.0. URL: https://www.forbes.com/sites/forbesdallascouncil/2018/05/15/what-the-service-economy-must-learn-from-industry-4-0/#3d3c95126c67 (дата звернення: 19.09.2019).

11. Households and NPISHs Final consumption expenditure (current US$). World Bank National Accounts data and OECD National Accounts data files. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.PRVT.CD (дата звернення: 19.09.2019).

12. Household consumption by purpose. Eurostat Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Household_consumption_by_purpose (дата звернення: 19.09.2019).

13. Столярчук Я. Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 399 с.

14. Мурадян Р. Поняття та сутність споживчих послуг у сфері торгівлі та побутового обслуговування населення на рівні територіальної громади. *Теорія та історія держави і права*. 2011. № 2. С. 146–154.

REFERENCES:

1. Morghulecj O. (2013) Rozvytok suchasnogho ponjatijno-kateghorialjnogho aparatu teoriji poslugh [Development of modern conceptual-categorical apparatus of service theory]. Sustainable economic development, no. 5 (22), pp. 34–42.

2. Vedmidj N. (2012) Terminologhichni pidkhody do vyznachennja kateghoriji “servis” ta jogho rolj v ekonomici krajin [Terminological approaches to the definition of the category “service” and its role in the economy of countries]. Economic Journal – XXI, no. 3–4, pp. 49–52.

3. Jevtushenko O. (2015) Osoblyvosti formuvannja servisnoji ekonomiky [Features of Service Economy Formation]. Economy and the state, no. 3, pp. 103–106.

4. Makarov A. Teoretycheskye aspekty razvytyja servysnoj ekonomyky [Theoretical aspects of service economy development]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/v/teoreticheskie-aspekty-razvitiya-servisnoy-ekonomiki (accessed: 19 September 2019).

5. Buckley P., Majumdar R. The services powerhouse: Increasingly vital to world economic grows. Available at: https://www2.deloitte.com/insights/us/en/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html (accessed: 19 September 2019).

6. World Bank Indicators. Structure of Output. Available at: wdi.worldbank.org/table/4.2 (accessed: 19 September 2019).

7. Ortiz-Ospina E., Beltekian D. Trade and Globalization. Available at: https://ourworldindata.org/trade-and-globalization (accessed: 19 September 2019).

8. Chernyshev B. (2004) Menedzhment v servysnoj ekonomyke: sushhnostj y soderzhanye [Management in the service economy: essence and content]. Problems of management theory and practice, no. 1. Available at: http://vasilievaa.narod.ru/16_1_04.htm (accessed: 19 September 2019).

9. Vitrenko A. (2016)Transformacija ekonomichnoji systemy v umovakh postindustrializmu ta neobkhidnistj zminy paradyghmy teoriji servisnoji ekonomiky [Transformation of the economic system in the conditions of post-industrialism and the necessity of changing the paradigm of the service economy theory]. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy, no. 10, vol. 1, pp. 81–85.

10. Lamm M. What the Service Economy Must Learn from Industry 4.0. Available at: https://www.forbes.com/sites/forbesdallascouncil/2018/05/15/what-the-service-economy-must-learn-from-industry-4-0/#3d3c95126c67 (accessed: 19 September 2019).

11. Households and NPISHs Final consumption expenditure (current US$). World Bank National Accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.PRVT.CD (accessed: 19 September 2019).

12. Household consumption by purpose. Eurostat Statistics Explained. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Household_consumption_by_purpose (accessed: 19 September 2019).

13. Stoljarchuk Ja. (2009) Ghlobaljni asymetriji ekonomichnogho rozvytku : monoghrafija [Global asymmetries of economic development : a monograph]. Kyjiv : KNEU (in Ukrainian).

14. Muradjan R. (2011) Ponjattja ta sutnistj spozhyvchykh poslugh u sferi torghivli ta pobutovogho obslughovuvannja naselennja na rivni terytorialjnoji ghromady [The concept and essence of consumer services in the field of trade and consumer services at the local community level]. Theory and history of state and law, no. 2, pp. 146–154.

ВЕНЧУРНЕ ФІНАНСУВАННЯ У КОНТЕКСТІ РАМОЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

VENTURE FINANCING IN THE CONTEXT OF THE FRAMEWORK EVOLUTION OF ECONOMIC AND THEORETICAL RESEARCH

УДК 658.152
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-6

Лагун А.І.
аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Lahun Antonina
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Стаття присвячена теоретичному дискурсу проблематики венчурного фінансування у загальному руслі технологічного детермінізму. Розглянуто ґрунтовне дослідження еволюційною економічною теорією процесів нагромадження знань, що заклало базові основи пояснення економічної природи інновацій та їх ролі у суспільному прогресі, розкрило внутрішні механізми їх розвитку задля модернізації матеріального виробництва, а також теоретико-методологічні дослідження процесів венчурного фінансування через призму їх глибокої інтеграції у складну систему відносин щодо продукування, ринкового трансферу та комерціалізації інновацій. Отже, венчурне фінансування як складне поєднання позичкового та акціонерного інвестування інноватизації виробничих процесів є матеріальним базисом системної модернізації технологічного базису суспільного відтворення та всіх сфер людської життєдіяльності, а його іманентні характеристики випливають з об'єктивної потреби бізнес-сектору у диверсифікації джерел довгострокового фінансування інноваційних процесів.

Ключові слова: *венчур, глобалізація, інновації, венчурне фінансування, теоретичний дискурс.*

Статья посвящена теоретическому дискурсу проблематики венчурного финансирования в общем русле технологического детерминизма. Рассмотрено обстоятельное исследование эволюционной экономической теорией процессов накопления знаний, которое заложило базовые основы объяснения экономической природы инноваций и их роли в общественном прогрессе, раскрыло внутренние механизмы их развития в целях модернизации материального производства, а также теоретико-методологические исследования процессов венчурного финансирования через призму их глубокой интеграции в сложную систему отношений по поводу выработки, рыночного трансфера и коммерциализации инноваций. Итак, венчурное финансирование как сложное сочетание ссудного и акционерного инвестирования инноватизации производственных процессов является материальным базисом системной модернизации технологического базиса общественного воспроизводства и всех сфер человеческой жизнедеятельности, а его имманентные характеристики вытекают из объективной потребности бизнес-сектора в диверсификации источников долгосрочного финансирования инновационных процессов.

Ключевые слова: *венчур, глобализация, инновации, венчурное финансирование, теоретический дискурс.*

The article is devoted to the theoretical discourse of venture financing in the general line of technological determinism. A thorough study of the evolutionary economic theory of the processes of knowledge accumulation was considered, which laid the basic foundations for explaining the economic nature of innovations and their role in social progress, and also revealed the internal mechanisms for their development in order to modernize material production. And also, theoretical and methodological studies of venture financing processes through the prism of their deep integration into the complex system of relations concerning production, market transfer and commercialization of innovations. The methodological foundations explain the reasons and motivations for the active participation of venture capitalists in the processes of generating and commercializing scientific and technological developments in an open innovation environment and their close collaboration with researchers, managers, marketers, consumers and partners. Therefore, the problem of integrating corporate innovation resources on the institutional platform of open innovation with the elimination of their internal focus, eliminating barriers in the inter-corporate movement of technologies and active involvement of companies in global innovation networks is actualized. In other words, open innovation demonstrates how entrepreneurial structures use their corporate strategies and business models to select and select the most significant results of R&D in the information array in order to gain unimpeded access to intellectual property, promotion and strategic development of their businesses. Summing up, we can conclude that venture financing as a complex combination of loan and joint-stock investment in the innovation of production processes is the material basis for systematic modernization of the technological basis of social reproduction and all spheres of human life, and its immanent characteristics derive from the objective needs of the business sector, financing of innovative processes in the conditions of aggravation of competition for world credit capital, considerable lack of tradition their systems of lending and circulation of money capital, a significant lengthening of the payback period of investments, as well as increasing instability of the world credit system due to the high amplitude of interest rate fluctuations.

Key words: *venture, globalization, innovation, venture financing, theoretical discourse.*

Постановка проблеми. Перетворення венчурного бізнесу на потужну глобальну індустрію в останні десятиліття, небачене зростання його ролі у структурній динаміці глобального економічного поступу, інноваційному розвитку реального сектору економіки та формуванні світової підприємницької екосистеми значною мірою актуалізують теоретичний дискурс цієї проблематики у загальному руслі технологічного детермінізму. Проблематика венчурного фінансування вперше стала об'єктом фундаментальних теоретичних досліджень у рамках еволюційної економічної теорії. Як відомо, вона базується на кваліфікації економічного розвитку як складного й багатогранного процесу, в якому нововведенням постійно протистоять різні інституційні обмеження, а саме традиційне мислення й звична поведінка, традиційні стереотипи й природна прив'язаність людини до вже освоєного та зрозумілого. Базовими загальносистемними засадами цієї теорії є постійно змінюване розмаїття, неоднорідність економічних агентів, нерівновага, невизначеність розвитку, нестійкість тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики

зробили багато зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема А. Поручник, Я. Столярчук, Л. Антонюк, Д. Ільницький, В. Зянько, М. Кузнецова, Е. Акельєв. Однак поза їхньою увагою залишаються питання узагальнення теоретико-методологічних досліджень процесів венчурного фінансування через призму їх глибокої інтеграції в систему ринкового трансферу й комерціалізації інновацій, а також інноваційного аутсорсингу й офшорингу бізнес-діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних досліджень процесів венчурного фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо категоріального апарату, то змістовна сутність категорії «венчур» (англ. “venture”) полягає в такому: з одного боку, це є ризикованим підприємством малого бізнесу, що провадить інноваційні дослідження й розробки, а з іншого боку, це є підрозділом великої корпоративної структури, який спеціалізується на реалізації нових інноваційних проєктів, розробок і ноу-хау задля отримання підприємницьких прибутків.

Не випадково еволюційна економічна теорія зародилась у відповідь на фундаментальні структурні зрушення світогосподарської системи в останній чверті XIX ст. – на початку XX ст. Науково-технічна революція цього періоду заклала основи третього технологічного укладу, ядро якого сформували виробництво електротехніки, пластмас, синтетичних тканин та автомобілів, важке й середнє машинобудування, хімічна промисловість та електроенергетика. Як сукупність інституційних, економічних, соціальних і політичних елементів суспільного розвитку третій технологічний уклад актуалізував системні наукові дослідження проблематики безперервних нововведень як джерела отримання підприємцями-лідерами постійного прибутку (чи навіть надприбутків), базованого на ендогенних та екзогенних механізмах розвитку інноваційного підприємництва.

Доцільно зауважити, що теоретичний дискурс венчурного фінансування у рамках еволюційної економічної теорії отримує найглибші розробки у працях Г. Касселя, А. Кляйнкнехта, М. Кондратьєва, С. Кузнеця, Е. Менсфілда, Г. Менша, Д. Сахала, Г. Хаберлера, Й. Шумпетера та багатьох інших учених [1, с. 637]. Ключові теоретичні напрацювання цих учених стосуються дослідження інноваційного підприємництва, що кваліфікується як базовий механізм інноватизації національних економік та опанування державами інноваційної моделі економічного розвитку. Звернемо увагу на те, що відхід Й. Шумпетера від неокласичних підходів до розуміння природи економічного розвитку як поступового й лінійного процесу дав змогу вченому обґрунтувати ключові рушійні сили світогосподарського розвитку. Вони, на думку Й. Шумпетера, лежать у площині спонтанних і дискретних змін у каналах кругообігу економічних ресурсів у сфері промисловості й комерції, порушенні економічної рівноваги та нерівномірності опанування державами здобутками світового науково-технічного прогресу.

Методологічна цінність підходів Й. Шумпетера у дослідженні венчурного фінансування полягає також в обґрунтуванні ендогенної природи динамічної нерівноваги економічних систем, що повністю кореспондується із сучасними моделями складних систем. Маємо також наголосити на виключній важливості для розуміння природи венчурного фінансування шумпетеріанського висновку щодо наслідків інноваційних процесів у формі так званого творчого руйнування для структурної динаміки національного економічного розвитку. Йдеться насамперед про перманентні процеси модернізації структури національних економік, формування їх нових галузей і секторів, появу нових виробництв і нових продуктів, реформування технологічного способу виробництва, прискорення процесів галузево-секторального нагромадження капіталу, концентрацію в економічних системах інноваційних нововведень тощо.

Як бачимо, ґрунтовне дослідження еволюційною економічною теорією процесів нагромадження знань заклало базові основи пояснення економічної природи інновацій та їх ролі в суспільному прогресі, а також розкрило внутрішні механізми їх розвитку задля модернізації матеріального виробництва. Правильність подібного підходу підтверджується всіма подальшими етапами економічної історії людства, у якій інноваційні розробки завжди забезпечували глибокі якісні трансформації суспільного виробництва на основі оновлення його технологічного «каркасу», модернізації техніки й виробничих технологій, а також зміни їх комбінаційного поєднання й безперервності наукового прогресу.

Комплексні дослідження процесів венчурного фінансування та механізмів його впливу на динаміку національного економічного розвитку були піднесені на якісно вищий щабель розвитку у другій половині XX ст. з появою великої кількості новітніх теорій економічного розвитку. Їх об’єднують, на нашу думку, дві спільні риси: по-перше, всі вони досліджують процеси інноваційного розвитку, спираючись на дію не тільки об’єктивних економічних законів, але й емерджентних (нелінійних) чинників економічного розвитку; по-друге, вони пріоритезують людський капітал та нагромаджені знання (інтелектуальний капітал) як виробничі фактори разом з традиційними чинниками (праця, капітал, земля). Серед новітніх теорій на найбільшу увагу заслуговують, зокрема, теорії полюсів зростання та ендогенного розвитку.

Так, у межах методологічних підходів теорії полюсів зростання, пік популярності якої припав на

1950–1960-ті роки, інноваційний розвиток розглядається через призму технологічних трансформацій національних економік на галузево-секторальному рівні. Це приводить, на думку фундаторів цієї теорії (Ф. Перру, Ж. Будвіль, Г. Мюрдаля, А. Хіршмана, Е. Еміля, Е. Фесера та багатьох інших учених [2, с. 307]), до стрімкого виривання у число «локомотивів» національного економічного розвитку тих галузей і секторів, що є найбільш інноваційно місткими, отже, здатними виробляти нові товари й послуги, розширювати економічну й експортну експансію держав, структуризовувати інституційне середовище та модернізовувати економічну систему суспільства. Саме вони концентрують найбільш конкурентоспроможні компанії та підприємницькі структури, отже, стають своєрідними магнітами притягування факторів виробництва й венчурного капіталу, забезпечуючи найбільш ефективну їх експлуатацію.

Теорія полюсів зростання розглядає венчурне фінансування через призму його участі в технологічній модернізації національних економік, що породжує два діаметрально спрямовані тренди, а саме дифузію економічного зростання та його гальмування. Згідно з цією теорією різношвидкісна структурна динаміка галузей та секторів національних економік визначає асиметричність їх венчурного фінансування, коли бізнес-структури нових галузей здобувають широкі можливості його залучення зі встановленням дискримінаційних відносин з компаніями відсталих секторів, скороченням власного попиту на їх товари й послуги, директивним визначенням кількісно-якісних параметрів їх виробництва та зниженням цін на свою продукцію. Отже, компанії-аутсайдери інноваційного прогресу можуть лише підпорядковувати власні управлінські рішення прямому чи непрямому примусу домінантної галузі, що докорінно змінює параметри економічної рівноваги.

Щодо теорії ендогенного розвитку, то її позитивна роль у дослідженні венчурного фінансування полягає в такому. Вибравши своїм об'єктом знання, ця теорія конкретизує причини макроекономічного зростання країн, головною з яких є їх здатність продукувати нові технологічні та організаційні знання як результат нагромадження компаніями капіталу. Найглибше розроблення цієї теорії знаходимо, зокрема, у працях М. Франкеля, П. Ромера, Р. Лукаса [3, с. 296; 4, с. 1002; 5, с. 5], котрі на глибокому теоретичному рівні досліджували рушійні сили довготермінового економічного зростання країн. Зокрема, модель П. Ромера передбачає значне розширення традиційних виробничих факторів у функції Кобба-Дугласа за рахунок введення знаннєвого фактору. Основна теоретична ідея моделі П. Ромера полягає в обґрунтуванні ученим наявності постійного вибору між сьогоднішнім споживанням і знаннями, що можуть бути використані в майбутньому для збільшення споживання. Наголошується на тому, що саме технічні знання, генеровані підприємницьким сектором та втілені у товарах і послугах, даватимуть додатковий виграш у формі дифузії знань, зростання продуктивності суспільної праці та подушових доходів, досягнення економікою конкурентної рівноваги тощо. Реально це означає, що сфера ДіР впливає на економіку як безпосередньо (через прикладні ідеї та розробки), так і опосередковано шляхом формування сприятливого для розвитку людського капіталу умов.

Модель П. Ромера стоїть на методологічних позиціях подвійної природи наукового знання та його безпосереднього впливу на виробництво, сферу послуг і знання заради знання як такого. Іншими словами, економічна система, що функціонує на основі моделі П. Ромера, навіть без залучення зовнішніх технологічних інновацій здатна забезпечувати постійне підвищення матеріального добробуту за умов досягнення конкурентної рівноваги. Водночас зовнішні ефекти суттєво обмежують можливості ринкових сил щодо нагромадження знаннєвого ресурсу, що об'єктивно потребує виконання державою функцій соціального планування та стимулювання інвестицій [6, с. 247], зокрема венчурних.

Модель Р. Лукаса у своїй методологічній сутності спирається на зовнішні ефекти використання людського капіталу, коли концентрація та локалізація певних професійних галузей на певних територіях чи формування професійних кластерів підвищують продуктивність шляхом обміну явними та неявними професійними знаннями, ідеями й досвідом. При цьому ендогенне зростання матиме місце в разі значних зовнішніх додаткових ефектів, здатних компенсувати спадну дохідність факторів виробництва, зокрема, за рахунок венчурного фінансування.

Вагомий системоформуючий вплив на теоретичний дискурс процесів венчурного фінансування інноваційного розвитку справили концептуальні розробки представників інституційного та неоінституційного напрямів економічної теорії, зокрема Д. Норта, Д. Алстрома, Дж. Доха, П. Дімаджіо, В. Повелла, Л. Хан-Ліна, Г. Брутона, В. Фрайда, А. Ісакссона, Б. Корнеліуса, К. Хакгрейва, Х. Лендстрьома, С. Манігарта, С. Юнгхахгена, М. Сукмана, П. Фрумкіна, Дж. Геласкевича [7, с. 48; 8, с. 738; 9, с. 421; 10, с. 600; 11, с. 283; 12, с. 48; 13, с. 147]. Їх підходи ґрунтуються на кваліфікації венчурного фінансування як системи усталених норм, правил, традицій та механізмів оцінювання ефективності, здійснених під час створення інноваційних розробок капіталовкладень з урахуванням тісного взаємозв'язку якісних параметрів науково-технічних розробок венчурного бізнесу та ступеня гнучкості його механізмів

фінансування, особливо на початкових стадіях виробничого процесу [14, с. 5]. Зокрема, на думку Д. Норта, поглиблення міжсуб'єктної взаємодії в інноваційній сфері здатне значно активізувати процеси генерування нових знань і технологій, що стають головним драйвером підвищення ефективності функціонування ринкових структур, зниження рівня трансакційних витрат бізнес-структур, а також розбудови заснованих на знаннях і технологіях усталених конкурентних відносин.

З іншого боку, інституційна теорія розглядає венчурне фінансування як заснований на ідеях соціального й культурного тиску на суспільство специфічний договірний процес, що формує правила економічної поведінки суб'єктів господарювання. Зокрема, інституційна теорія стверджує, що компанії, їх бізнес-моделі й корпоративні стратегії детермінують ключові інституційні установки їх функціонування, формують інституційну спадщину й політику конкретних країн і регіонів [12, с. 48], роблячи їх більш однорідними (ізоморфними) [13, с. 147]. Саме ізоморфізм робить поведінку венчурних капіталістів однорідною під час взаємодії з партнерами, колегами й компаніями, в які інвестуються кошти [15, с. 49], коли менш досвідчені з них копіюють поведінку досвідчених суб'єктів ринку [16, с. 147]. Із сучасних позицій інституціоналізм та неінституціоналізм містять багато раціонального, зокрема, в рамках теоретико-методологічних основ теорій контрактів, трансакційних витрат, прав власності. Розглядаючи зазначені теорії та концептуальні напрями як базові під час формування інституційної теорії венчурного фінансування, відзначаємо насамперед їх тісний взаємозв'язок з теоріями фінансів, ризику, ефективності, інноваційного менеджменту й маркетингу.

Глибокі теоретико-методологічні дослідження процесів венчурного фінансування через призму їх глибокої інтеграції у складну систему відносин щодо продукування, ринкового трансферу й комерціалізації інновацій знаходимо також у концепції відкритих інновацій Г. Чесбро. Методологічні засади цієї концепції пояснюють причини й мотивації активної участі представників венчурного фінансування у процесах генерування й комерціалізації науково-технічних розробок у відкритому інноваційному середовищі та їх тісної співпраці з дослідниками, менеджерами, маркетологами, споживачами й партнерами. Це, зокрема, інтенсивний трансфер інноваційних знань між усіма суб'єктами інноваційних процесів; відсутність можливостей щодо комерціалізації втрачених наукових ідей; брак у компаній необхідних для генерування запатентованих розробок виробничих, науково-технічних, фінансових і знаннєвих ресурсів; високий рівень залежності комерційної цінності наукових ідей чи технологічних розробок від типу впроваджуваних компаніями корпоративних бізнес-моделей; гостра потреба бізнес-структур в отриманні доступу до науково-технічних розробок зовнішніх знаннєвих партнерів та об'єктів інтелектуальної власності компаній-партнерів [17, с. 18]. Іншими словами, інноваційна діяльність корпоративного сектору в умовах техноглобалізму дедалі більше концентрується не стільки на генеруванні нових інноваційно містких товарів і технологій (котрі самі по собі не володіють «вродженою» цінністю), скільки на розробленні та імплементації інноваційних бізнес-моделей. Останні мають бути здатними забезпечити ефективну комерціалізацію й виведення на ринок інноваційних розробок незалежно від того, за рахунок чого вони генеровані: внутрішньофірмових чи екзогенних ресурсів [17, с. 18].

Як фундатор концепції відкритих інновацій Г. Чесбро здійснив вагомий внесок у розроблення цілісної глобальної теорії венчурного фінансування, вперше у світовій науці сформулювавши якісно нові концептуальні підходи до системи корпоративного інноваційного менеджменту в умовах діджиталізації бізнес-середовища. На думку вченого, інформаційно насичене середовище не тільки висуває до підприємницьких структур підвищені вимоги щодо забезпечення їх міжнародної конкурентоспроможності, але й суттєво звужує потенційний ресурс конкурентного розвитку компаній за умов їх концентрації виключно на розробленні й комерціалізації власних ідей та науково-технічних розробок. Отже, задля розширення джерел інноваційної діяльності, зміцнення конкурентних позицій на ринку та економії трансакційних витрат на ДіР компанії вдаються до активного використання зовнішніх наукових ідей та широкого застосування ендогенних та екзогенних каналів виходу на ринок, зокрема із застосуванням механізмів венчурного фінансування.

Отже, актуалізується проблема об'єднання корпоративних інноваційних ресурсів на інституційній платформі відкритих інновацій з нівелюванням їх внутрішньої зосередженості, усуненням бар'єрів у міжкорпоративному русі технологій та активним включенням компаній до глобальних інноваційних мереж. Іншими словами, відкриті інновації демонструють, у який спосіб підприємницькі структури використовують свої корпоративні стратегії та бізнес-моделі для селекції та відбору найбільш значущих результатів ДіР в інформаційному масиві задля отримання безперешкодного доступу до інтелектуальної власності, просування й стратегічного розвитку власного бізнесу.

Як бачимо, подібні підходи до визначення мотивації венчурного фінансування інноваційних проєктів повністю кореспондуються з науковою позицією новозеландського вченого Д. Теесі. Ще у 1986 році у своїй праці «Прибутковість технологічних інновацій: наслідки для інтеграції, співробітництва, ліцензування і публічної політики»

[18, с. 286] він конкретизував три ключові чинники, що лежать в основі прибутковості інноваційних проєктів. Ними є режим привласнення результатів інноваційного бізнесу, допоміжні активи та пануюча у суспільно-господарській практиці технологічна парадигма. Зазначимо також, що масштаби й динаміка інноваційного прогресу суспільства, на думку вченого, визначальною мірою залежать не тільки від діючих механізмів патентного захисту об'єктів промислової власності й авторського права, але й від їх здатності нівелювати будь-які загрози безоплатного трансферу системи кодифікованих знань, імітування та копіювання інновацій, а також безоплатного переведення виробничих процесів на генеровані на їх основі новітні технології, інноваційні розробки й торговельні секрети.

Таким чином, проведене узагальнення основних теоретичних підходів до концептуалізації економічної природи венчурного фінансування дає підстави стверджувати, що кожна з проаналізованих теорій має свої переваги й «вузькі місця», а також виконала певну історичну функцію у формуванні наукових поглядів на цю наукову проблему. При цьому не можна випускати з уваги ще одну важливу обставину, а саме те, що кожна теорія була закономірною реакцією науковців на трансформаційні зміни світової ринкової системи на тому чи іншому етапі її еволюційного поступу та виконала важливі методологічні функції щодо розкриття економічної природи венчурного фінансування інноваційного прогресу, його передумов, цільової мотивації та векторної спрямованості.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи вищенаведене, підкреслимо, що венчурне фінансування як складне поєднання позичкового й акціонерного інвестування інноватизації виробничих процесів є матеріальним базисом системної модернізації технологічного базису суспільного відтворення та всіх сфер людської життєдіяльності. Подібні його іманентні характеристики випливають з об'єктивної потреби бізнес-сектору у диверсифікації джерел довгострокового фінансування інноваційних процесів за умов загострення конкуренції за світовий кредитний капітал, значного браку традиційних систем кредитування й обігу грошового капіталу, суттєвого подовження періоду окупності інвестицій, а також наростання нестабільності світової кредитної системи внаслідок високої амплітуди коливань процентних ставок. З огляду на наростання тенденцій щодо масштабування світових обсягів споживання інноваційно місткої продукції венчурний капітал у сучасних умовах породжує власні глобальні форми на основі широкої імплементації механізмів диверсифікації виробництва, поглиблення міжфірмового науково-технічного співробітництва й кооперування, а також інноваційного аутсорсингу та офшорингу бізнес-діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Kleinknecht A., Wengel T. The Myth of Economic Globalization. *Cambridge Journal of Economics*. 1998. № 22. P. 637–647.
2. Perroux F. Note sur la notion de poles croissance. *Economic Appliquee*. 1955. Vol. 1, 2. P. 307–320.
3. Frankel M. Obsolescence and Technological Change in a Mature Economy. *American Economic Review*. 1955. № 55 (3). P. 296–319.
4. Romer P.M. Increasing returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. № 5. P. 1002–1037.
5. Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22 (1). P. 3–42.
6. Біленко Ю. Механізми ендогенного економічного зростання держав та можливості для України. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. Вип. 44. С. 245–256.
7. Isaksson A., Cornelius B., Landstrom H., Junghagen S. Institutional theory and contracting in venture capital: The Swedish experience. *Venture Capital*. 2004. Vol. 6 (1). P. 47–71.
8. Bruton G.D., Fried V.H., Manigart S. Institutional Influences on the Worldwide Expansion of Venture Capital. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 2005. Vol. 29 (6). P. 737–760.
9. Bruton G.D., Ahlstrom D., Han-Lin L. Institutional Theory and Entrepreneurship: Where are we now and where do we need to move in the future? *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 2010. Vol. 34. P. 421–440.
10. Cornelius B. The institutionalization of venture capital. *Technovation*. 2005. Vol. 25 (6). P. 599–608.
11. Frumkin P., Gelaskiewicz J. Institutional Isomorphism and Public Sector Organizations. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2004. Vol. 14 (3). P. 283–307.
12. Doh J.P., Guay T.R. Corporate Social Responsibility, Public Policy, and NGO Activism in Europe and the United States: An Institutional-Stakeholder Perspective. *Journal of Management Studies*. 2006. Vol. 43 (1). P. 47–73.
13. Dimaggio P.J., Powell W.W. The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48 (2). P. 147–160.
14. Акельев Е. Венчурное финансирование как объект институционального анализа. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Экономика»*. 2009. № 3 (7). С. 5–12.
15. Jog V., Lawson W., Riding A. The Venture Capitalist/Entrepreneur Interface: Expectations, Conflicts and Contracts. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*. 1991. Vol. 8 (2). P. 5–20.
16. Isaksson A., Cornelius B., Landstrom H., Junghagen S. Institutional theory and contracting in venture capital. The Swedish experience. *Venture Capital*. 2004. Vol. 6 (1). P. 47–71.
17. Бояринова К., Копішинська К. Використання концепції відкритих інновацій як рушія взаємодії локальних інноваційних систем. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 4 (154). С. 16–22.
18. Teece D. Profiting from Technological Innovation: Implications for Integration, Collaboration, Licensing and Public Policy. *Research Policy*. 1986. № 15. P. 285–305.

REFERENCES:

1. Kleinknecht A., Wengel T. (1998) The Myth of Economic Globalization. *Cambridge Journal of Economics*. № 22. P. 637–647.

2. Perroux F. (1955) Note sur la notion de poles croissance. *Economic Appliquee*. Vol. 1, 2. P. 307–320.

3. Frankel M. (1955) Obsolescence and Technological Change in a Mature Economy. *American Economic Review*. № 55 (3). P. 296–319.

4. Romer P.M. (1986) Increasing returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*. № 5. P. 1002–1037.

5. Lucas R.E. (1988) On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. № 22 (1). P. 3–42.

6. Bilenko Y. (2018) Mexanizmy' endogennogo ekonomichnogo zrostannya derzhav ta mozhly'vosti dlya Ukrayiny' [Mechanisms of endogenous economic growth of states and opportunities for Ukraine]. *Bulletin of the University of Lviv*. International Relations Series. Vol. 44. P. 245–256.

7. Isaksson A., Cornelius B., Landstrom H., Junghagen S. (2004) Institutional theory and contracting in venture capital. The Swedish experience. *Venture Capital*. Vol. 6 (1). P. 47–71.

8. Bruton G.D., Fried V.H., Manigart S. (2005) Institutional Influences on the Worldwide Expansion of Venture Capital. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. Vol. 29 (6). P. 737–760.

9. Bruton G.D., Ahlstrom D., Han-Lin L. (2010) Institutional Theory and Entrepreneurship: Where are we now and where do we need to move in the future? *Entrepreneurship: Theory and Practice*. Vol. 34. P. 421–440.

10. Cornelius B. (2005) The institutionalization of venture capital. *Technovation*. Vol. 25 (6). P. 599–608.

11. Frumkin P., Gelaskiewicz J. (2004) Institutional Isomorphism and Public Sector Organizations. *Journal of Public Administration Research and Theory*. Vol. 14 (3). P. 283–307.

12. Doh J.P., Guay T.R. (2006) Corporate Social Responsibility, Public Policy, and NGO Activism in Europe and the United States: An Institutional-Stakeholder Perspective. *Journal of Management Studies*. Vol. 43 (1). P. 47–73.

13. Dimaggio P.J., Powell W.W. (1983) The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*. Vol. 48 (2). P. 147–160.

14. Akelyev E. (2009) Venchurnoe finansirovanie kak obekt institucional'nogo analiza. [Venture financing as an object of institutional analysis]. *Bulletin of Tomsk State University. Series "Economics"*. No. 3 (7). P. 5–12.

15. Jog V., Lawson W., Riding A. (1991) The Venture Capitalist/Entrepreneur Interface: Expectations, Conflicts and Contracts. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*. Vol. 8 (2). P. 5–20.

16. Isaksson A., Cornelius B., Landstrom H., Junghagen S. Institutional theory and contracting in venture capital: The Swedish experience. *Venture Capital*. 2004. Vol. 6 (1). P. 47–71.

17. Boyarinova K., Kopishinskaya K. (2014) Vykorystannya koncepciyi vidkrytyx innovacij yak rushiya vzayemodiyi lokalnyx innovacijnyx system [Using the concept of open innovation as a driving force for interaction between local innovation systems]. *Current problems of the economy*. Vol. 4 (154). P. 16–22.

18. Teece D. Profiting from Technological Innovation: Implications for Integration, Collaboration, Licensing and Public Policy. *Research Policy*. 1986. No. 15. P. 285–305.

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЕЛЕКТРОННОЇ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗАЦІЇ

CURRENT TRENDS OF ELECTRONIC EXCHANGE TRADING: PROSPECTS AND VECTORS OF DEVELOPMENT

УДК 339.172:004.738.5
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-7

Науменко Н.С.
к.е.н., доцент кафедри
міжнародних економічних відносин
та управління проектами
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки;
член-кореспондент
Академія економічних наук України
Хірова В.Ю.
студентка
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

Naumenko Nataliya
Lesia Ukrainka Eastern European
National University;
Academy of Economic Sciences of Ukraine
Khirova Viktoria
Lesia Ukrainka Eastern European
National University

У статі досліджено основні перспективи розвитку світової електронної біржової торгівлі як явища. Сьогодні міжнародна біржова торгівля є складовою частиною ринкової інфраструктури, яка формує ринкове середовище, а біржовий ринок є найбільш організованою та розвиненою формою торгівлі з найактивнішими темпами розвитку й трансформації, тому метою дослідження є вивчення теоретичних основ та практичних аспектів трендів і основних векторів розвитку електронного біржового ринку на сучасному етапі в розрізі використання автоматизованого програмного забезпечення й новітніх технологій. Зокрема, визначено хронологію основних періодів становлення та розвитку класичного біржового ринку, проаналізовано управління біржовими операціями за допомогою штучного інтелекту, досліджено тенденції розроблення спеціалізованих додатків для електронного трейдингу та залучення криптовалютної економіки у формування нового етапу розвитку електронної біржової торгівлі. Також у науковій роботі проаналізовано перспективи формування майбутньої територіальної структури електронної біржової торгівлі та утворення механізму її регулювання.
Ключові слова: *електронні біржі, біржові торги, механізм функціонування міжнародної електронної біржової торгівлі, тренди міжнародної електронної біржової торгівлі.*

В статье исследованы основные перспективы развития мировой электронной биржевой торговли как явления. Сегодня международная биржевая торговля является составной частью рыночной инфраструктуры, которая формирует рыночную среду, а биржевой рынок является наиболее организованной и развитой формой торговли с самыми активными темпами развития и трансформации, поэтому целью исследования является изучение теоретических основ и практических аспектов трендов и основных векторов развития электронного биржевого рынка на современном этапе в разрезе использования автоматизированного программного обеспечения и новейших технологий. В частности, определена хронология основных периодов становления и развития классического биржевого рынка, проанализировано управление биржевыми операциями с помощью искусственного интеллекта, исследованы тенденции разработки специализированных приложений для электронного трейдинга и привлечения криптовалютной экономики в формирование нового этапа развития электронной биржевой торговли. Также в научной работе проанализированы перспективы формирования будущей территориальной структуры электронной биржевой торговли и образования механизма ее регулирования.
Ключевые слова: *электронные биржи, биржевые торги, механизм функционирования международной электронной биржевой торговли, тренды международной электронной биржевой торговли.*

The main prospects of development of the world electronic trading as a phenomenon are investigated in this research. Today, one of the most important elements of a country's participation in world economic processes is its active participation in exchange trading. Functioning and involvement into modern processes of the world market are impossible without active participation and international stock exchange trading. The relevance of studying of the stock market conditions and the peculiarities of the development of trading exchanges as subjects of the world economy is increasing, because today the exchanges are a part of the market infrastructure that actually forms the market environment. At the present stage of economic development, the stock market is the most organized and developed form of trade with the most active terms of development and transformation. The stock market dynamics is growing every year, transforming into different forms and using various new tools. Therefore, the purpose of the research is to analyze the theoretical foundations and practical aspects of trends and major vectors of electronic stock market development at the present stage, in the context of the use of automated software and the latest technologies. In particular, the chronology of the main periods of formation and development of the classical exchange market is determined, the management of exchange operations with artificial intelligence is analyzed, the tendencies of development of specialized applications for electronic trading and the involvement of the cryptocurrency economy in the formation of a new stage of development of electronic exchange trade are investigated. In the scientific research the prospects of formation of the future territorial structure of electronic stock exchange and formation of the mechanism of its regulation are analyzed. In recent years, the stock market has significantly complicated its structure in terms of its instruments, the dynamic of financial transactions and their volume. If, before World War II, the stock market was limited to the size of developed countries in Europe, North America and Australia, now it has become truly global. Today, because of the processes of globalization and global integration, consolidation of the world stock market is taking place. Trading exchanges around the world are combined into international stock exchanges that greatly increase their interdependence.
Key words: *electronic exchanges, stock exchange trade, mechanism of functioning of international electronic stock exchange, trends of international electronic stock exchange.*

Постановка проблеми. Нині найважливішим фактором участі країни у світових економічних процесах є її залучення в міжнародну біржову торгівлю. Функціонування на сучасному етапі розвитку світового ринку неможливе без активного позиціонування на «арені» міжнародної біржової торгівлі. Отже, дослідження у цій сфері є вкрай актуальними. Нині міжнародна біржова торгівля є складовою ринкової інфраструктури, яка формує ринкове середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку та становлення електронної біржової торгівлі присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Е. Беришева (аналіз впливу інформаційних технологій на майбутнє біржових ринків), О. Василик (дослідження бірж як частини світової теорії фінансів), В. Акворт (дослідження стану та перспектив розвитку біржового ринку, міжнародного валютного ринку Forex та

ринку похідних фінансових інструментів), О. Жданова (вивчення азіатських бірж, аналіз проблем та перспектив їхнього розвитку), М. Коваленко (дослідження функціонування біржового ринку України).

Постановка завдання. На сучасному етапі розвитку світового ринку міжнародна біржова торгівля щороку активно розвивається та вдосконалюється, набуваючи різних форм та використовуючи новітні інструменти. Мета дослідження полягає в аналізі сучасного стану розвитку сучасної електронної біржової торгівлі та прогнозуванні майбутніх тенденцій електронної біржової торгівлі як глобального економічного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки біржі є найбільш організованою та розвиненою формою торгівлі. За останні роки ринок цінних паперів суттєво ускладнив власну структуру щодо наявного інструментарію, в декілька разів зросли швидкість здійснення фінансових операцій та їх обсяг. Якщо до Другої світової війни світовий фондовий ринок обмежувався масштабами розвинутих країн Європи, Північної Америки й Австралії, то нині він набув глобального характеру.

У формуванні світового біржового ринку таким, яким він є на сучасному етапі розвитку економіки, можна виділити декілька етапів (табл. 1).

Як зазначено вище, нині світовий біржовий ринок перебуває на V етапі свого розвитку, головною характерною рисою якого є активне функціонування електронних фондових бірж, або фондових інтернет-бірж.

З огляду на той факт, що електронна біржова торгівля виникла нещодавно, визначення цього поняття в економічній літературі відсутнє. Проте, дослідивши праці вітчизняних та зарубіжних науковців з цієї тематики, трактування спеціалізованої термінології різноманітними державними та недержавними інституціями, можемо дійти висновку, що електронна біржа – це електронна платформа, за допомогою якої дистанційно здійснюються операції з цінними паперами та іншими активами.

Основна мета електронних бірж полягає в прагненні не максимізувати прибуток власне біржою, а створити такі умови ведення торгівлі, які в подальшому дадуть можливість одержати значний прибуток учасникам усієї біржової торгівлі [2]. Саме ця особлива риса вирізняє електронні біржі серед інших форм міжнародної торгівлі.

Нині електронна біржова торгівля перебуває у фазі активного розвитку. Утворюються єдині біржові електронні майданчики, сферою діяльності яких є весь глобальний світ. Торги все частіше проводяться електронно та в онлайн-режимі. Це значно спрощує роботу всіх учасників біржової торгівлі.

Може здатися, що біржова торгівля нині проходить етап автоматизації, аналогічний тому, який спостерігався на початку XXI століття, але це не зовсім так. Вектор розвитку змінився, адже в умовах мінливої економіки закономірно підвищилися вимоги до електронного трейдингу.

Аналіз тенденцій електронної торгівлі вказує на те, що все більше людей сьогодні схильні довіряти управління біржовими операціями штучному інтелекту, тобто трейдинговій програмі високої складності, яка постійно сканує профільні джерела інформації на наявність ключових слів. Ці ключові слова вказують на коливання цін на різних трейдмайданчиках світу. Система за мілісекунди оцінює стан речей на ринку та автоматично продає дозволену їй частку акцій або витрачає задану користувачем суму на покупку тих чи інших цінних паперів. Аналогічну роботу людина може виконати

Таблиця 1

Характеристика основних періодів становлення та розвитку світового біржового ринку

№	Часовий проміжок	Характеристика етапу
I етап	XVII століття – початок XIX століття	Поява перших біржових центрів у великих торговельних портах. Становлення ринку акцій та облігацій, його уніфікація. Укладання перших біржових угод.
II етап	XIX століття – середина XX століття	Розквіт фондової біржової торгівлі та її орієнтація на торгівлю акціями. У 60-ті рр. XIX століття в Німеччині з'явилися універсальні інвестиційні банки, які взяли на себе комплекс посередницьких операцій з цінними паперами. Держави розвинених країн створювали відповідні економічні й правові умови для розвитку фондової біржової торгівлі, даючи змогу проводити великі емісії.
III етап	Середина XX століття – кінець XX століття	Основний етап формування світового ринку цінних паперів в результаті масового вивезення капіталу, насамперед із країн – власниць ТНК та ТНБ. Його формування прискорилося науково-технічною революцією. Розвиток інтеграційних процесів, стабілізація валютних курсів, введення загальних багатонаціональних валют. Поява ринків єврооблігацій та євроакцій.
IV етап	Кінець XX століття	Розвиток руху транснаціональних капіталів. Зміна моделі проведення фінансових операцій, під час чого банки втрачають свою роль головних фінансових посередників, поступаючись місцем фондовому ринку. Поява електронних бірж та криптовалют.
V етап	XXI століття	Активний розвиток електронних бірж. Поява криптовалюти, фінансових ботів.

Джерело: складено авторами за [1]

приблизно за півгодини, а досвідчений професіонал – за 15 хвилин. За такий час ситуація на будь-якому фондовому ринку може кардинально змінитися. За оцінками аналітиків приблизно 5 трлн. дол. США приватних інвесторів до 2025 р. будуть інвестуватися на основі автоматичних рекомендацій різного профільного ПЗ [3].

Нині роботи-трейдери керують сумою, що дещо перевищує 19 млн. дол. США. Доходи від їх використання перевищують фінансові втрати, викликані хибним прогнозуванням. Такі боти функціонують досить просто: пропонують користувачеві відповісти на серію питань про мету інвестування та схильності до ризику. Обробивши відповіді, програма виводить на екран варіанти вкладення коштів, починаючи з конкретних опцій з можливістю коригування портфеля цінних паперів і закінчуючи набором загальних рекомендацій.

Про активізацію поширення використання ПЗ у електронній фондовій торгівлі свідчить рис. 1, на якому зображена динаміка частки електронних біржових операцій, здійснюваних не людиною, а торговим роботом.

Окрім роботів-трейдерів, активізація торкнулась розроблення спеціалізованих додатків, які значно спрощують електронну фондову торгівлю. Так, компанія світового рівня “BlackRock”, що володіє близько 5 трлн. дол. США активів, розробила власний однойменний додаток. Інвестори говорять, що він створений на базі алгоритмів, що використовуються самими брокерами.

Інша велика фінансова корпорація “Charles Schwab” запустила власний сервіс Charles Schwab Intelligent Portfolios. Його головною особливістю є низький «пороговий вхід», адже користувачеві необхідно вкласти лише 5 тис. дол. США без комісії. Програма пропонує клієнтам інвестувати кошти в біржові індексні фонди, але її ефективність поки що складно оцінити, оскільки сам проєкт почав роботу нещодавно.

Тренд останнього десятиліття – зростання криптовалютної економіки – спровокував черговий етап розвитку електронної фондової торгівлі. З’явилися біржі, які об’єднали традиційні й криптовалютні активи в рамках однієї платформи, а саме Huobi, Cryptonit, а також біржі, що спеціалізуються на торгівлі тільки криптовалютами, такі як Indacoin, Cryptsy.

Перша криптовалютна біржа Mt.Gox заснована у 2007 р. Проєкт починав свою роботу як платформа для торгівлі ігровими картами Magic the Gathering, а дані серпня 2013 р. свідчать про те, що через Mt.Gox йшла майже половина всіх транзакцій біткоїну. У січні 2014 р. біржа вийшла на третє місце за обсягом торгів, однак до кінця лютого того ж року закрилася. Приводом стала скандальна історія про виведення понад 700 000 біткоїнів, або 350 мільйонів дол. США, з рахунків користувачів і власників біржі [5].

З початку 2011 р. криптовалютні біржі відкривалися по всьому світу, зокрема Britcoin, Bitcoin Brazil, BitMarket. Однак у всіх цих платформ був серйозний недолік: вони не були повністю безпечними. Слідом за скандалом з Mt.Gox сталась історія з BitStamp, а саме третій за величиною біткоїн-обмінник у світі призупинив свою діяльність

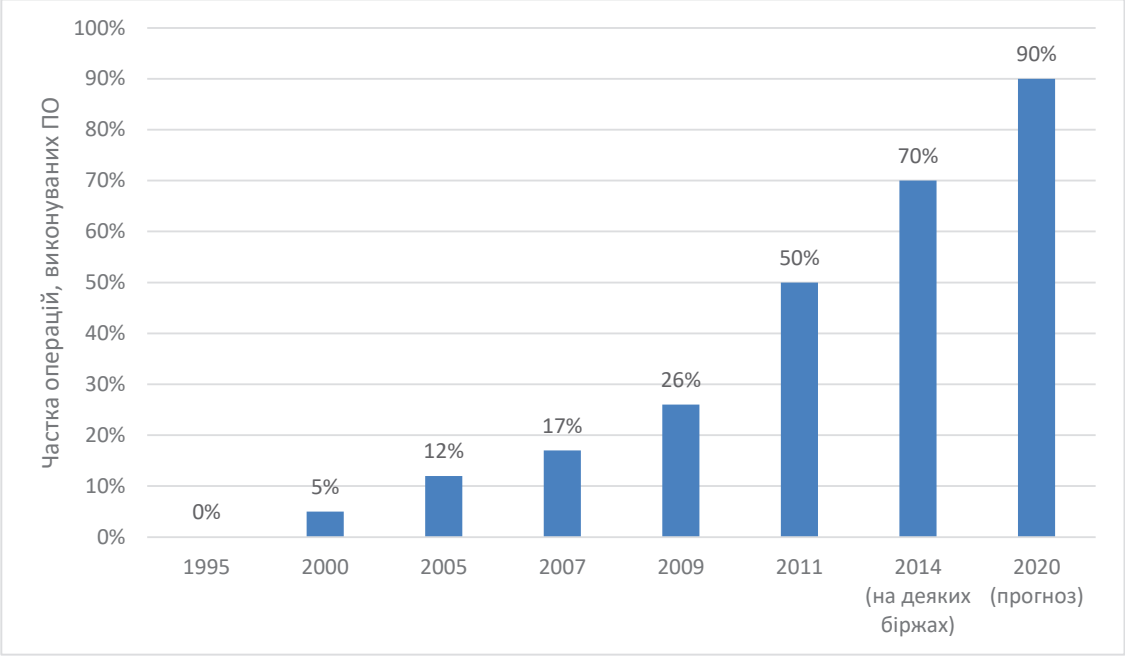

Рис. 1. Динаміка частки електронних біржових операцій, здійснюваних торговими роботами

Джерело: складено авторами за [4]

у січні 2015 р. після того, як зловмисники вкрали 19 000 біткоїнів на суму 5 млн. дол. США [5].

Стосовно територіальної структури електронної торгівлі варто зазначити, що в короткостроковій і середньостроковій перспективі більшість компаній буде прагнути вийти на електронні біржі США, Великої Британії та Китаю. Однак у довгостроковій перспективі азіатські електронні майданчики стануть як мінімум такими ж вагомими, як і зазначені вище, й зможуть нарівні з ринками розвинених країн конкурувати за капітал. Економічне зростання зміщується на Схід, і саме від азіатських країн буде залежати розвиток економіки світу загалом (рис. 2). Безумовно, це позначиться на діяльності фондових ринків. У перспективі електронні біржі країн, що розвиваються, стануть також конкурентоспроможними на світовому рівні.

Нині помітний очевидний стрибок у розвитку китайського та індійського електронних ринків, що виявляється у збільшенні ліквідності, розширенні бази потенційних інвесторів, підвищенні рівня технічної оснащеності, зокрема, за допомогою розвитку автоматизованих систем підтримки прийняття управлінських рішень, створенні розвинутої інфраструктури, зростанні ринкової капіталізації [7].

Стосовно механізму регулювання електронної біржової торгівлі, то варто зазначити, що тут також спостерігаються певні взаємозалежності й тренди.

Нині, коли механізм регулювання світової традиційної біржової торгівлі досить активно розвивається, світова електронна біржова торгівля, на жаль, поки що не має інструменту регулювання міжнародного значення.

Сьогодні в основі регулювання електронних бірж лежить ендогенний механізм регулювання, а саме їхнє внутрішнє регулювання, тобто підпорядкованість діяльності власним нормативним документам, а саме статуту, правилам, що визначають діяльність цієї біржі загалом, її підрозділів і працівників. Наприклад, внутрішня правова база електронної біржі NASDAQ складається з юридичної документації стосовно торгового членства й правил торгівлі та правил розрахунку, які регулюють механізм здійснення купівлі-продажу цінних паперів.

Щодо екзогенного механізму регулювання електронної біржової торгівлі, то варто зазначити, що в її основі лежить підпорядкованість діяльності біржі нормативним актам держави, інших організацій, міжнародним угодам. На рівні держави зовнішнє регулювання електронної торгівлі нині або прирівнюється до регулювання класичної біржової торгівлі і не виділяється як окрема форма трейдингу, або взагалі відсутнє. Ми вважаємо, що жодний з цих варіантів не є ефективним для повноцінного регулювання торгівлі й забезпечення досягнення її основних цілей, адже електронна біржова торгівля має низку власних особливостей, які не застосовуються у класичній біржовій торгівлі.

Однією з основних цілей процесу електронізації біржової торгівлі є об'єднання всіх електронних платформ в одну світову мережу. Таким чином,

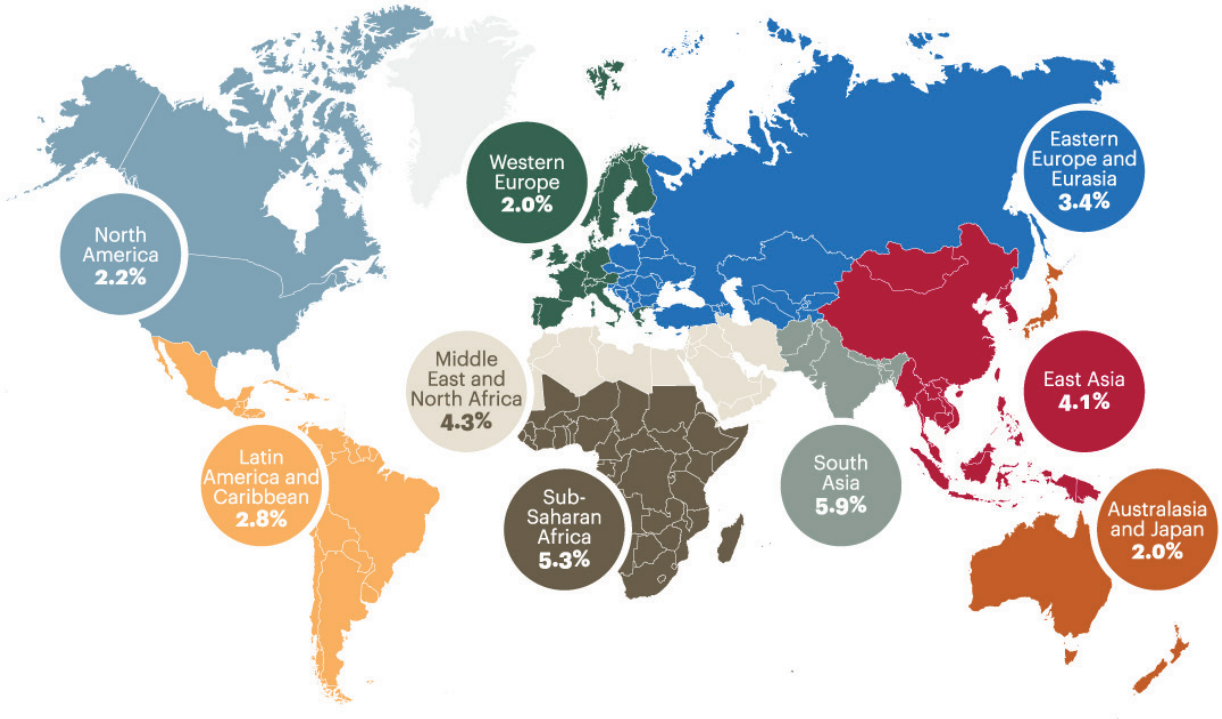

Рис. 2. Прогноз зростання економік регіонів світу до 2020 р., %

Джерело: [6]

виникає потреба міжнародного регулювання електронної біржової торгівлі.

У створенні міжнародного органу регулювання електронною біржовою торгівлею можна скористатися прикладом міжнародної координації ринку європаперів. На початку ринок європаперів був нерегульованим. Угоди, які укладалися на ньому, були результатом угоди двох сторін без установлення правил арбітражу й стандартів виконання.

Однак у зв'язку з необхідністю вироблення загальних правил гри у 1969 р. були створені Асоціація учасників міжнародних фондових ринків (International Securities Market Assosiation, ISMA) і пов'язана з нею Міжнародна асоціація первинних ринків (International Primary Market Assosiation, IPMA). ISMA має подвійний статус, оскільки, з одного боку, згідно із законодавством Великобританії, вона має статус зареєстрованої біржі, а з іншого боку, вона визнана Радою з цінних паперів та ф'ючерсів (SFA) міжнародною саморегулюючою організацією, у віданні якої перебуває ринок європаперів. Окрім того, ISMA є афілійованим членом Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO) та членом Міжнародної ради фондових асоціацій (International Council of Securities Association) [8].

Таким чином, одним зі шляхів створення міжнародного регулюючого органу електронної біржової торгівлі є створення спеціалізованої міжнародної організації або делегування цих функцій вже наявній міжнародній організації.

Ще одним шляхом є створення саморегулюючого механізму, за якого самі учасники торгів будуть виконувати функції регулювання електронної біржової торгівлі. Таким механізмом може бути блокчейн.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи досліджені перспективи розвитку електронної біржової торгівлі та прогнозуючи її майбутні основні тенденції, можемо дійти висновку, що електронізація біржової діяльності – це не останній етап розвитку цієї сфери. У сучасних умовах розвитку та змін у світовій економіці з'являються абсолютно нові явища та процеси, які формують і трансформують електронну біржову торгівлю, виникають нові її форми та інструменти.

Загалом зростання конкуренції серед електронних бірж буде посилюватися. Електронні майданчики розвинених країн, швидше за все, зменшать свою частку на ринку, деякі дрібні електронні платформи можуть зовсім не витримати конкуренції та піти з ринку.

З огляду на проведене дослідження перспектив розвитку механізму регулювання електронної біржової торгівлі можна зробити висновок, що майбутнє такої форми торгівлі залежить саме від створення ефективного інструментарію та органів її регулювання, адже нині наявні всі передумови для розвитку цього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Acworth W. Annual Volume SurveyGlobal Futures and Options Volume Reaches Record Level. *Market Voice*. 2016. Vol. 5. № 2. P. 58–79.

2. Воєводина Т. Сутність електронної біржової торгівлі. URL: http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhovadiyalnist/2613-sutnist-elektronnoji-birzhovoji-torgivli (дата звернення: 02.01.2020).

3. Коваль О. Майбутнє фондових бірж. *Блог Imena.UA*. 2015. URL: https://www.imena.ua/blog/stock-computer-future (дата звернення: 03.01.2020).

4. Беришева Е., Беришев М. Вплив інформаційних технологій на майбутнє біржових ринків. *Міжнародний журнал прикладних та фундаментальних досліджень*. 2015. № 12. С. 381–384.

5. Дубовий Є. Від бірж до криптотрейдингу: чого чекати у майбутньому *Daily money expert*. 2018. URL: http://dailymoneyexpert.ru/v-focuse/2018/02/12/ot-birzh-k-kriptotrejdingu-chego-zhdat-v-budushhem.html (дата звернення: 02.01.2020).

6. Global Economic Outlook 2016–2020. URL: https://www.middle-east.atkearney.com (дата звернення: 02.01.2020).

7. Zhdanova O., Perepelitsa D. The stock exchanges of the asian region: prospects andproblems. 2015. № 22. P. 63–35.

8. Дудяк Р., Бугіль С. Організація біржової діяльності: основи теорії і практикум : навчальний посібник. Львів : Новий Світ – 2000. 2018. 360 с.

REFERENCES:

1. Acworth W. (2016) Annual Volume SurveyGlobal Futures and Options Volume Reaches Record Level. *Market Voice Magazine*, vol. 5, no. 2, pp. 58–79.

2. Vojevodina T. (2019) Sutnistj elektronnoji birzhovoji torghivli [The essence of electronic stock trading]. Available at: http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhovadiyalnist/2613-sutnist-elektronnoji-birzhovoji-torgivli (accessed: 2 January 2019).

3. Koval O. (2015) Maibutnie fondovykh birzh [The future of the stock exchanges]. Available at: https://www.imena.ua/blog/stock-computer-future (accessed: 3 January 2019).

4. Berysheva E., Beryshev M. (2015) Vplyv informatsiinych tekhnolohii na maibutnie birzhovykh rynkiv [Influence of information technologies on the future of stock markets]. *International Journal of Applied and Fundamental Research*, no. 12, pp. 381–384.

5. Dubovyi Ye. (2018) Vid birzh do kryptotreidynhu: choho chekaty u maibutnomu [From exchanges to crypto trading: what to expect in the future]. *Dailymoneyexpert information project*. Available at: http://dailymoneyexpert.ru/v-focuse/2018/02/12/ot-birzh-k-kriptotrejdingu-chego-zhdat-v-budushhem.html (accessed: 2 January 2019).

6. Global Economic Outlook 2016–2020. Available at: https://www.middle-east.atkearney.com (accessed: 2 January 2019).

7. Zhdanova O. (2015) The stock exchanges of the asian region: prospects and problems, no. 22, pp. 63–35.

8. Dudjak R. (2018) Orghanizacija birzhovoji dijaljnosti: osnovy teoriji i praktykum [Organization of stock exchange activities: basics of theory and practicum]. *Lviv : New World – 2000*.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

INNOVATIVE POTENTIAL AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE WORLD ECONOMY

УДК 330.341.1
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-8

Огінок С.В.
к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кошова М.С.
студент
Львівський національний університет імені Івана Франка

Ohinok Solomiya
Ivan Franko National University of Lviv
Koshova Maryna
Ivan Franko National University of Lviv

У статті проаналізовано чинники впливу на розвиток інноваційного потенціалу країни. Розглянуто головні тенденції розвитку інноваційного потенціалу, досліджено вплив державного регулювання економіки на інноваційну діяльність. Досліджено основний наслідок введення інновацій для економіки, яким є явище інтелектуалізації. Надано чітке визначення неоіндустріалізації, зазначено позитивні фактори її розвитку, описано її вплив на бізнес та науку, адже ці галузі найбільш зацікавлені в інноваціях. Описано найбільш відомі та авторитетні індекси інноваційності, зазначено основні показники, що їх досліджують і впливають на визначення місця країни в тому чи іншому рейтингу. Названо основні чинники розвитку інноваційного потенціалу та його вплив на економічне зростання у світовій економіці. Проаналізовано показники інноваційного розвитку економіки, визначено ефекти, до яких він приводить. Визначено, що індекси інноваційного розвитку показують поточну ситуацію в країнах, а також допомагають робити прогнози на майбутнє.

Ключові слова: *інновації, інноваційний потенціал, економічне зростання, неоіндустріалізація, інтелектуалізація, індекс інноваційності.*

В статье проанализированы факторы влияния на развитие инновационного потенциала страны. Рассмотрены главные тенденции развития инновационного потенциала, исследовано влияние государственного регулирования экономики на инновационную деятельность. Исследован основной результат введения инноваций для экономики, которым является явление интеллектуализации. Предоставлено четкое определение неоиндустриализации, указаны положительные факторы ее развития, описано ее влияние на бизнес и науку, ведь эти отрасли наиболее заинтересованы в инновациях. Описаны наиболее известные и авторитетные индексы инновационности, указаны основные показатели, которые их исследуют и влияют на определение страны в том или ином рейтинге. Названы основные факторы развития инновационного потенциала и его влияние на экономический рост в мировой экономике. Проанализированы показатели инновационного развития экономики, определены эффекты, к которым он приводит. Определено, что индексы инновационного развития показывают текущую ситуацию в странах, а также помогают делать прогнозы на будущее.

Ключевые слова: *инновации, инновационный потенциал, экономический рост, неоиндустриализация, интеллектуализация, индекс инновационности.*

The importance of innovation is unconditional, because it is an objective condition for the country's development. Innovation has a lot of positive effects on the economy and the situation in countries in general. Therefore, the development and improvement of innovation and the growth of innovation capacity in each country is necessary. The purpose is to summarize and systematize theoretical knowledge in the field of innovation and innovation potential through the study the main components, features of the formation and functioning of innovation potential and its impact on the economy of the country. Innovation potential is the most dynamic and one of the least investigated sphere of the world economy and it is believed that the greatest achievements of innovation potential is still ahead. At present, its capabilities are not fully explored, and therefore its potential is not yet fully disclosed, because of those facts we can now characterize it as one of which is constantly improving, changing. The results of this industry are attracting investors and new supporters. The development of innovative potential in its present form dates back to the 1950s in the world economy. It traces its rapid and constant development and use of innovations in the world economy. Research on the development and development of innovative potential is small in the time period, but the stormy and rich, interest in it increases every year, these factors and make my research relevant. According to the results of my research, it is possible to define the concept of innovative potential – as a set of different types of resources, including material, financial, intellectual, information, which are necessary for carrying out innovative activity. Improvement and exploitation of the full potential of innovative potential is possible provided: improvement of the functioning of the economic system, achievement of a higher level of development, improvement of well-being and standard of living. Also, modern models of innovative development of countries that are currently relevant and used by countries in constructing an innovation strategy have been described in detail. It is also worth noting that the concept of innovation potential has result such a concept as – the concept of intellectualization.

Key words: *innovation, innovation potential, economic growth, neo-industrialization, intellectualization, innovation index.*

Постановка проблеми. Сучасна світова економіка характеризується високим ступенем глобалізації та інтеграції не лише господарського життя, але й проблем людства, які тісно з ним пов'язані. Оскільки державні кордони стають все менш значущими, стираються відмінності між економіками країн, а інтернаціоналізація та транснаціоналізація сприяють зближенню національних економік, формуванню економічних союзів та єдиного економічного простору, то спільного вирішення потребують глобальні проблеми, серед яких чільне місце посідає деградація довкілля, руйнівний вплив на яке має господарська діяльність. Сьогодні інноваційний розвиток будь-якої країни, включеної у глобалізоване світове господарство, є як ніколи актуальним і передбачає спільне вирішення екологічних проблем, забезпечення міжнародної екологічної безпеки, пошук нових можливостей для залучення інвестицій в інноваційну діяльність, а також використання інновацій та впровадження інноваційних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ролі інновацій в економічному розвитку держави займається все більше науковців, серед яких варто виділити А. Джаффе, Дж. Горбача, Р. Кемпа, С. Раммера, К. Реннінгса [1–3].

Активно ведеться пошук нових ефективних еколого-інноваційних стратегій. Вчені зазначають два види тенденцій еколого-інноваційної політики, перший з яких пов'язаний із боротьбою із забрудненням довкілля, а другий – із впровадженням екологічних інновацій та поширенням нових технологій [2].

Сьогодні у світовій економічній думці відсутня сформована комплексна теоретична основа інноваційного розвитку, яка б об'єднувала різні підходи та напрацювання. Цінний та найбільш повний критичний огляд досліджень, які базуються на економетричних моделях та опубліковані в базах "Scopus" та "Web of Science", провели П. Ріо, С. Пенаско та Д. Ромеро-Джордан [4], з якого чітко видно прогалини наукової думки у сфері інноваційного розвитку глобалізованої економіки. Зокрема, вченими недостатньо вивчені та проаналізовані окремі чинники інноваційного розвитку, недостатньо проведено досліджень еколого-інноваційного розвитку економік розвинених країн із середнім рівнем доходів та країн, що розвиваються, а також лише частково проведено детальний аналіз конкретних рушіїв та бар'єрів впровадження екологічних інновацій в розрізі різних секторів та регіонів.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення та аналіз інноваційного потенціалу як чинника впливу на економічне зростання країни у глобалізованій системі світогосподарських зв'язків.

Розвиток інноваційного потенціалу в його теперішньому вигляді бере свій початок з 50-х років XX ст. у світовій економіці. Простежується його стрімкий та постійний розвиток і використання інновацій у світовій економіці. Розвиток інноваційного потенціалу невеликий у часовому проміжку, проте бурхливий і насичений, інтерес до нього підвищується з кожним роком. Інноваційний потенціал – найбільш динамічна та одна з найменш досліджених сфер економіки, що постійно вдосконалюється, змінюється, привертає увагу та здобуває нових прихильників, саме цим і визначається актуальність досліджуваної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційну теорію економічного розвитку започаткував український учений Михайло Туган-Барановський в кінці XIX – на початку XX ст., коли вперше у творі «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» довів необхідність підтримки державою нових наукових розробок та їх впровадження у виробництво. Загальновідомий зараз термін «інновація» ввів в науковий обіг австрійський економіст Й. Шумпетр у 1912 році. Тоді під інноваціями розуміли нові продукти, нові технології, нову організацію промислового виробництва та управління ним, а також відкриття нових ринків, бо саме вони є джерелом розвитку економіки, вдосконалення її внутрішніх процесів. З того часу термін почав вживатися все частіше й водночас почав набувати ширшого значення. Результатом стала поява в економічній теорії поняття інноваційного потенціалу, який вперше вжив британський економіст К. Фрімен, який зазначив, що нововведення є основою формування виробничо-економічного та соціально-організаційного потенціалу суспільства, а американський учений П. Друкер вперше вжив термін «інноваційний потенціал» стосовно сучасної промисловості, вважаючи, що інновації починаються з оцінювання наявного потенціалу задля його ефективного використання [5, с. 432].

Під інноваційним потенціалом і тоді, і зараз розуміють сукупність різних видів ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності, тому наша робота присвячена дослідженню формування теоретичних і практичних аспектів інноваційного потенціалу, а також вивченню теоретичних підходів до його трактування, ознайомленню з формами та різновидами, а також з технологіями виникнення. Також дізнаємося ситуацію поточного стану, перспектив розвитку й впливу інноваційного потенціалу на економіку країн загалом.

Активна інноваційна та інвестиційна сфера діяльності є основною вимогою досягнення довгострокових та позитивних темпів економічного розвитку як економіки країни загалом, так і її окремих підприємств. Усі розвинені країни світу пройшли довгий шлях, протягом якого сформувалися їх становище у світі та державна політика. Ми поговоримо, зокрема, про політику державного регулювання економіки. Нині у сфері інноваційного розвитку за ступенем державного регулювання економіки вирізняються такі два типи країн:

– країни, де втручання держави в економіку найменше (наприклад, Велика Британія);

– країни, де держава підтримує інноваційний розвиток усіма можливими методами (наприклад, Франція).

Залежно від ступеня державного регулювання економіки країни та від того, проведення яких досліджень (фундаментальних чи прикладних) переважає, розрізняють декілька інноваційних моделей розвитку економіки країн. В країнах, де основне місце посідає проведення фундаментальних досліджень, основними центрами фінансування та інвестицій є Національна Академія наук та Інститути Вищих досліджень, тоді як для проведення ефективних прикладних досліджень інвестують в університети та гранти і проєкти ТНК. Також важливою рисою розвитку сучасної світової економічної системи є необхідність посилення державної підтримки тих суб'єктів, які займаються інноваційною діяльністю. Таким чином, держава здатна забезпечувати відповідність інновацій усім видам державної економічної політики загалом,

тобто основним завданням державної інноваційної політики сьогодні є вжиття заходів, спрямованих на створення умов для комфортного поєднання науково-технологічного прогресу та розвитку, а також зміцнення інноваційного потенціалу всередині країни, які би не суперечили стратегічній державній політиці.

Розвиток та вдосконалення подальшого економічного зростання після світової кризи 2008–2009 років в економічно розвинутих країнах викликали необхідність розроблення неоіндустріальних стратегій, покликаних підвищити конкурентоспроможність національних економік, які спираються на активізацію інноваційних процесів і розвиток високотехнологічних галузей. Для кращого розуміння поняття неоіндустріальних стратегій варто зазначити, що свого найактивнішого становлення та розвитку вони набули в посткризовий період 2008–2009 років, коли були розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку стратегічні рекомендації, в яких приділялась увага не тільки загальним заходам якнайшвидшої стабілізації національної та світової економіки, але й розвитку інновацій та збільшенню інвестицій в людський капітал як найважливіших чинників стійкого зростання в довгостроковій перспективі, а також саме тоді були сприятливі умови для ефективного економічного розвитку на тлі скорочення світового попиту і, як наслідок, світового виробництва. Також причинами необхідності їх становлення стали високі потреби провідних країн світу в підтримці зайнятості населення, динамізму інвестиційного розвитку в реальному секторі національних економік, усвідомлення високого ступеня деіндустріалізації їх промисловості на базі глобалізації та транснаціоналізації економіки. Одночасно у 2010 році починається активний процес неоіндустріалізації економік США й країн Західної Європи.

В країнах, які вибрали вектором майбутнього розвитку неоіндустріалізацію, про активізацію інноваційний процесів та активне їх впровадження свідчать перш за все загальний обсяг і частка витрат на виконання наукових і науково–технічних робіт у структурі ВВП країни. Наприклад, США з різних джерел для цього виділяють такий обсяг коштів, який перевищує видатки інших розвинутих країн світу [6, с. 30–31]. За показниками інноваційності передові місця посідають країни ЄС та країни Східної Азії. Наприклад, частка таких видатків в Японії перевищує 3% ВВП і продовжує зростати. ЄС висуває у своїх стратегіях намагання до 2020 року досягти обсягу витрат на науково-інноваційну діяльність до 3% ВВП, а Китай перетворитися на світового лідера науки й технології до 2050 року.

Для того щоби досягти таких результатів, потрібно, аби частка коштів бізнесу, оскільки саме бізнес більше зацікавлений в розвитку нових технологій, в структурі витрат на фінансування наукових досліджень і розробок складала досить великий відсоток відповідно до країн, адже США мають 57%, Великобританія – 44%, Німеччина – 66%, Китай та Південна Корея – 72%, Японія – 76%. Це підтверджує той факт, що саме бізнес є основним рушієм інноваційного розвитку в економічно розвинутих країнах, а фінансування інновацій відбувається за кошти державного бюджету [7, с. 86].

Для того щоби визначити, яка з країн є найбільш «інноваційною», розраховується глобальний індекс інновацій, а саме The Global Innovation Index (GII), відповідно до даних якого формується рейтинг країни у світі. Глобальний індекс інновацій (GII) – це глобальне дослідження рівня інноваційності, що розраховується за методикою міжнародної школи INSEAD (Франція) з 2007 року. Найновішим є рейтинг GII 2014 року, який провели представники Корнельського університету (Австралія), INSEAD та Всесвітньої організації інтелектуальної власності; він охоплює 143 країни, на які припадають 92,9% світового населення і 98,3% світового ВВП [8].

Поняття інтелектуалізації економіки здається досить зрозумілим, проте воно включає багато аспектів, важливих деталей та є складною системною економічною категорією Не можна уникати того факту, що прискорена інтелектуалізація економіки, зокрема на початку XXI ст., стала надто помітною ознакою світового суспільного прогресу і вже зараз приносить результати. Звичайно, знання застосовувалися в економічній діяльності завжди, але тепер освоєння нових ідей, оброблення інформації та застосування нових знань у виробництві, праці та повсякденному житті людини відбуваються швидшими темпами.

Складно не помітити, що сучасна економіка стає все більш інтелектуально залежною, оскільки для забезпечення свого зростання й конкурентоздатності вона виробляє, поширює й використовує нові знання, тому таку економіку називають знанієвою, або заснованою на знаннях (“knowledge based economy”). Інтелектуалізація економіки прямо пов’язана з науковими дослідженнями, прикладними розробками та їх реалізацією, а також постійною генерацією та реалізацією інновацій, що є тими процесами, користь від яких помічає кожен з нас на побутовому рівні. Завдяки інтелектуалізації економіки з’являється і вже з’явилося багато нових професій, які потребують дещо інших поглиблених знань, що й спонукає людей до розвитку.

Економічне зростання економіки країни має багато умов та складових частин, а інноваційна складова частина посідає особливе, досить важливе місце.

Зростає необхідність економіки в сучасних умовах інтелектуалізації факторів виробництва,

що дає змогу створювати унікальні конкурентні переваги на тривалий час, а також це справляє позитивний вплив інновацій на рівень конкурентоспроможності економіки країни, яка проявляється у зростанні продуктивності праці та доданої вартості, структурному оновленні економіки, підвищенні якості продукції і, як наслідок, розширенні ринків збуту. Однак, незважаючи на позитивну роль інтелектуалізації та глобалізація, які тісно пов'язані між собою, не можна не звернути увагу на негативний аспект цих процесів, а саме на те, що прямим наслідком жорсткої конкурентної боротьби є поглиблення розриву в рівнях розвитку між країнами – лідерами світового співтовариства та рештою країн світу, яке супроводжується становленням глобального панування розвиненого центра (США, ЄС, Японія). Саме він, тобто розвинений центр, сьогодні концентрує економічну та політичну могутність світової економіки, яка проявляється в агресивній діяльності транснаціональних компаній та зосередженні й розвитку технологічного потенціалу тільки на території цих держав.

Розвиток інноваційного потенціалу загалом та інновацій зокрема зумовлює перехід до нової якості економічного зростання на інноваційній основі, яка характеризує сучасний розвиток ринкового господарства. Такий всепроникний інноваційний вплив створює низку проблем для всіх постіндустріальних країн, а особливо нагальними ці проблеми є в країнах з перехідною економікою, і в такій ситуації для них важливо зробити правильний вибір моделі інноваційного розвитку. Найчастіше вони керуються такими факторами, як подолання непорозумінь адміністративної економіки на ринковій основі, розроблення стратегії конкурентоспроможності в умовах формування сучасного глобального середовища постіндустріального інформаційного суспільства.

Створення та впровадження інновацій розраховані на отримання певного ефекту. Розрізняють такі види ефекту від інновацій:

– економічний (показники враховують у вартісному вираженні всі види результатів і витрат, обумовлених реалізацією інновацій);

– науково-технічний (новизна, простота, корисність, естетичність, компактність зумовлені нововведеннями);

– фінансовий (розрахунок показників виходить з фінансових показників);

– ресурсний (показники відбивають вплив інновацій на обсяги виробництва й споживання того чи іншого виду ресурсів);

– соціальний (врахування соціальних результатів реалізації інновацій) [9, с. 353].

В умовах сучасної економіки головними проблемами нової ідеології управління є питання постійної та інтенсивної інноваційної діяльності, адже, за словами професора Ж.-Ж. Ламбена, коли відсутні важливі інноваційні зміни, економіка скочується до стагнації. Дійсно, як засвідчує досвід розвинених країн, життєздатність національних економік насамперед визначається масштабами та якістю впровадження нових ідей, нових технологій, нових управлінських систем, продуктів, які є результатом розвитку науки та інноваційної діяльності. Фактом є те, що за стагнації економіки єдиним виходом з цього стану є забезпечення нової хвилі нововведень, спроможних дати довгостроковий стимул подальшому періоду зростання. Проте на противагу зовсім новим формам товарів чи технологій важливішими та більш значимими в процесах функціонування національної інноваційної системи є процеси організації та стимулювання оновлення технологій, передачі наукових розробок зі сфери одержання знань у виробництво, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури. Найважливішими в разі інноваційного розвитку для держави є її георозміщення й науково-технологічний потенціал, на інтенсивне використання яких доцільно спрямувати цільову орієнтацію інноваційних проєктів [10, с. 39].

Варто навести трішки статистики країн Європейського Союзу щодо показників інноваційної активності. Найнижчі показники мають Португалія (26%) та Греція (29%), але навіть вони у два рази вище, ніж в Україні. Порівняно з країнами-лідерами, такими як Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) та Ірландія (74%) розрив з Україною ще більший, а саме він складає 3–4 рази [11, с. 233]. Також варто згадати, що для країн – членів Європейського Союзу діє Стратегія «Європа 2020». Ця стратегія базується на посиленні інноваційного розвитку економіки і є баченням соціально-ринкової економіки Європи у XXI ст. У стратегії окреслені такі три основних фактори зміцнення економіки, які забезпечать стійке зростання:

– розумне зростання (розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях);

– стале зростання (побудова господарства, яке базується на більш ефективному використанні природних ресурсів, екологічно чистої та конкурентоспроможної економіки);

– всеохоплююче зростання (постійне зростання економіки за високими показниками зайнятості населення, що прагне до економічної, соціальної та територіальної єдності) [12].

Також згадаємо про ще один негативний вплив інновацій в економіці. Як нам відомо, найчастіше впровадження інновацій відбувається у високотехнологічних галузях, і такий процес є досить затратним, якщо розвивати лише його і не вдосконалювати інші галузі. Країни можуть понести високі витрати, не отримуючи ніяких переваг, якщо вони

вибиратимуть сектори, що потребують спеціалістів та знань, які є висококонкурентними на міжнародному рівні, та будуть зосереджуватися тільки на одному секторі, бо важливим є комплексний та паралельний розвиток усіх галузей.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства інноваційна діяльність є невід'ємною частиною ефективного функціонування для сучасної економіки. Створюючи підґрунтя для подальшого економічного зростання, інновації також є результативною характеристикою добробуту країни загалом та мають як позитивний, так і негативний вплив. Інноваційні механізми економічного розвитку повинні використовувати науково-технічний потенціал і базуватися на відповідній інфраструктурі, яку має забезпечити держава, вдосконалюючи законодавство, стимулюючи приплив інвестицій тощо. Науковці стверджують, що інновації завжди приводять до успіху, проте ми вважаємо, що не можна бути впевненим у цьому повністю, оскільки бувають випадки, коли система дає збій, а досягнення очікуваного результату є неможливим.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Horbach J., Rammer C., Rennings K. Determinants of eco-innovations by type of environmental impact – The role of regulatory push/pull, technology push and market pull. *Ecological Economics*. 2011. № 78. P. 112–122.

2. Jaffe A.B., Newell R.G., Stavins R.N. A tale of two market failures. Technology and environment policy. *Ecological Economics*. 2005. № 54. P. 164–174.

3. Kemp R. Ten themes for eco-innovation policies in Europe. *Survays and Perspectives Integrating Environment and Society*. 2011. № 4 (2). URL: https://sapiens.revues.org/1169 (дата звернення: 10.01.2020).

4. Rio P., Penasco C., Romero-Jordan D. What drives eco-innovators? A critical review of the empirical literature based on econometric methods. *Journal of Cleaner Production*. 2016. № 112 (4). P. 2158–2170.

5. Друкер П. Бизнес и инновации / пер. с англ. К.В. Головинского. Москва : Вильямс, 2007. 432 с.

6. Радченко Л.П. Державне регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки. Збірник наукових праць / за заг. ред. І.Ф. Прокопенка. Вип. 14. Харків : ХНПУ, 2014. 224 с.

7. Шовкун І.А. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в контексті неоіндустріалізації економіки України. *Фінанси України*. 2014. № 12. С. 83–95.

8. The Global Innovation Index 2014. Report. The Human Factor in Innovation. 2014. 428 p. URL: http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii–full–report–2014 (дата звернення: 20.10.2019).

9. Статистичний щорічник України за 2004 р. / за ред. О.Г. Осауленка. Київ : Техніка, 2004. С. 348–355.

10. Стародубська М.М. Ефективність соціальних проектів потрібно виміряти. *Новий маркетинг*. 2006. № 8. С. 36–42.

11. Кузьмін О.Є., Князь С.В. Інвестиційна та інноваційна діяльність : монографія. Львів : ЛБІ НБУ, 2003. 233 с.

12. Strategy "Europe 2020" – European Comission, 2010. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm (дата звернення: 02.12.2019).

REFERENCES:

1. Horbach J., Rammer C., Rennings K. (2011) Determinants of eco-innovations by type of environmental impact – The role of regulatory push/pull, technology push and market pull. Ecological Economics, 78, pp. 112–122

2. Jaffe A.B., Newell R.G., Stavins R.N. (2005) A tale of two market failures. Technology and environment policy. Ecological Economics, 54, pp. 164–174.

3. Kemp R. (2011) Ten themes for eco-innovation policies in Europe. Survays and Perspectives Integrating Environment and Society, 4 (2). Available: https://sapiens.revues.org/1169 (accessed: 10 January 2020).

4. Rio P., Penasco C., Romero-Jordan D. (2016) What drives eco-innovators? A critical review of the empirical literature based on econometric methods. Journal of Cleaner Production, 112 (4), pp. 2158–2170.

5. Drucker P. (2007) Business and Innovation / P. Drucker; trans. with English. K.V. Golovinsky. Moscow : Williams, 432 p.

6. Radchenko L.P. (2014) State regulation and stimulation of innovative development of national economy / Collection of scientific works of Kharkov National Pedagogical University. Economy Frying Pan : Coll. Sciences. ave. / For the head. edited by I.F. Prokopenko. Kharkiv: KhNPU. Vol. 14. 224 p.

7. Shovkun I.A. (2014) Financial support of innovative activity in the context of neo-industrialization of Ukrainian economy / Finance of Ukraine. № 12, pp. 83–95.

8. The Global Innovation Index 2014. Report. The Human Factor in Innovation. – 2014. Available at: http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii–full–report–2014 (accessed: 20 October 2019).

9. Statistical Yearbook of Ukraine for 2004 (2004) / Ed. Osaulenka O.G. – K. : Engineering. pp. 348–355.

10. Starodubska M.M. (2006) The effectiveness of social projects need to be measured / New marketing. No.8. P. 36–42.

11. Kuzmin A.E. (2003) Investment and innovation activity : monograph / A.E. Kuzmin, S.V. Knyaz. Lviv : LBI NBU. 233 p.

12. Strategy "Europe 2020" – European Comission, 2010. Available at: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm (accessed 2 December 2019).

МІГРАЦІЙНИЙ ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНИМ СИСТЕМАМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
MIGRATION CHALLENGE FOR NATIONAL HEALTHCARE SYSTEMS

УДК 339.924:331.556.4
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-9

Ільницький Д.О.
д.е.н., професор кафедри міжнародної економіки
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Ольшевська І.П.
к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Ilnytskyy Denys
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Olshevska Iryna
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Стаття присвячена систематизації чинників розвитку та сучасних проявів міжнародної міграції людських ресурсів в умовах модифікуючого впливу глобалізації. Феноменом кінця XX – початку XXI ст. є тривале зростання темпів і значне збільшення обсягів міграційних переміщень, які відбиваються на соціально-економічному розвитку країн, що зумовлює потребу їх постійного дослідження задля вдосконалення регуляторної системи на національному, регіональному та глобальному рівнях. Метою статті є виявлення та дослідження сучасних видів міжнародних міграційних процесів з акцентом на чинники розвитку людського капіталу. Аналіз динаміки окремих видів міжнародної міграції та змісту стратегічних документів розвитку національної системи охорони здоров'я дав змогу виявити недостатнє врахування міграційного чинника. Практична цінність статті полягає в можливості використання як в навчальному процесі у закладах вищої освіти, так і в діяльності інституцій, що пов'язані з проблематикою міграції та охорони здоров'я, а також прийнятті рішень потенційними мігрантами.
Ключові слова: *міграція, глобалізація, демографія, управління міграцією, людський капітал, система охорони здоров'я, ефективність, конкуренція.*

Статья посвящена систематизации факторов развития и современных проявлений международной миграции человеческих ресурсов в условиях модифицирующего влияния глобализации. Феноменом конца XX – начала XXI в. является продолжающийся рост темпов и значительное увеличение объемов миграционных перемещений, которые отражаются на социально-экономическом развитии стран, что обуславливает потребность их постоянного исследования с целью усовершенствования регуляторной системы на национальном, региональном и глобальном уровнях. Целью статьи является выявление и исследование современных видов международных миграционных процессов с акцентом на факторы развития человеческого капитала. Анализ динамики отдельных видов международной миграции и содержания стратегических документов развития национальной системы здравоохранения позволил выявить недостаточный учет миграционного фактора. Практическая ценность статьи заключается в возможности использования как в учебном процессе в учреждениях высшего образования, так и в деятельности институций, связанных с проблематикой миграции и здравоохранения, а также принятии решений потенциальными мигрантами.
Ключевые слова: *миграция, глобализация, демография, управление миграцией, человеческий капитал, система здравоохранения, эффективность, конкуренция.*

Since the earliest times, people have been on the move for different reasons varying from economic, social, cultural and military conflicts to natural disasters, climate and weather conditions. The article is devoted to the systematization of factors of development and contemporary forms of international migration of human resources under the modifying influence of globalization, especially those that determine quality of human capital. A phenomenon of the end of 20st and the very start of 21st century is the continued growth of rates and a significant increase in the volume of migration of the population, which influence the socio-economic development of countries, leading to the necessities of their constant research in order to improve the regulatory system at the national, regional and global levels. Huge waves of international migration influence integration processes in Europe and Americas. The aim of the article is to identify and investigate modern types of international migration processes with an emphasis on the factors of development of human capital. The analysis of the dynamics of certain types of international migration and the content of strategic documents for the development of the national healthcare system revealed that migration factor was insufficiently taken into account. The practical value of the article lies in the possibility of using it both in the educational process in the institutions of higher education, and in the activities of institutions related to management of migration and healthcare system, and decision-making by potential migrants. Our finding is that the dynamics of the main types of international migration exceeds the speed of economic development. The biggest niche that needs more attention from major stakeholders is medical tourism and medical needs of regular tourists. International migration of medical students also proposes a challenge and a chance for promotion of nation healthcare system and medical goods and services. This necessitates the need for development of market relations and capital inflow into national healthcare systems in case if it aims to get a bigger share of global healthcare market.
Key words: *migration, globalization, demography, migration management, human capital, health care system, efficiency, competition.*

Постановка проблеми. Міграція є складовою розвитку, може значно впливати як на країни походження, так і на призначення мігрантів та систему світового господарства загалом, бути економічно та соціально ефективною для мігрантів, але вимагає розроблення безпечної, ефективної, соціально орієнтованої політики на різних рівнях її регулювання. На жаль, в Україні стратегія реформування системи охорони здоров'я на 2015–2020 роки жодним чином не враховувала зростання ролі ендогенних чинників, одним з яких є міграція населення (зокрема, туристів, студентів, фахівців). Єдиною згадкою про вплив інтернаціоналізації на розвиток вітчизняної системи охорони здоров'я є те, що разом з незадовільним станом її розвитку еміграція стала чинником демографічної кризи, проявом якої є зменшення чисельності населення на понад 7 млн. осіб [12]. Загалом має місце приділення медичним та соціальним аспектам надлишкової уваги, а економічним і ринковим – недостатньої.

Зростання значення людського капіталу в розвинених країнах обумовлює глобальний тренд до підвищення уваги та економічної самодостатності національних систем охорони здоров'я. Останні еволюціонують від виключно соціально дотаційного сектору в напрямі привабливого для інвестицій та бізнесу сектору економіки. Крім того, науково-технологічний розвиток обумовлює розширення сфер інноваційної діяльності в багатьох напрямах, пов'язаних з охороною здоров'я, що

приводить до зростання попиту на капітал та пацієнтно-орієнтовану діяльність в міжнародних та глобальних масштабах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними аспектами дослідження міграційних процесів, за оцінками фахівців МОМ, визначаються внесок мігрантів в суспільство; міграція, інтеграція й соціальна єдність; міграція й здоров'я; діти й небезпечна міграція; міграція й адаптація до змін довкілля; мігранти, що опинились у кризі; останні зміни в управлінні глобальною міграцією [7].

Вагомий внесок у вивчення міграційних процесів, теорії та практики міграції зробили провідні вітчизняні вчені, зокрема А. Гайдуцький, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, А. Поручник, С. Сіденко, А. Румянцев, А. Філіпенко. Корисними є праці зарубіжних учених, зокрема Г. Беккера, І. Івахнюк, С. Кастелса, Д. Массея, А. Портеса, С. Сассена, О. Старка, М. Тодаро.

Актуальності питанням управління міграційними потоками та медичним забезпеченням туристів додають питання, що є малодослідженими у вітчизняній науковій періодиці, наприклад зростаючі небезпеки поширення інфекційних хвороб. Хоча часто спостерігається «ефект здорового мігранта» (наслідок візової політики та підвищеної готовності здорових осіб до міграції), однак на практиці мають місце різні ситуації, до яких слід готуватись на системному рівні. Всесвітня організація охорони здоров'я та Всесвітня організація з міграції як організації системи ООН у багатьох звітах наголошують на актуальності впорядкування питань міграції та охорони здоров'я з огляду на виклики поширення багатьох хвороб у світових масштабах. Хоча слід визнати, що у світі мають місце значні асиметрії щодо вивчення цих питань. Зокрема, дослідження питань охорони здоров'я стосуються переважно таких груп, як біженці та працівники-мігранти, але студенти, незаконна торгівля людьми чи переміщення пацієнтів практично не вивчаються; 90% досліджень стосуються розвинених країн; близько 50% досліджень стосуються психічного здоров'я й психосоціального добробуту, але лише 13% стосуються інфекційних захворювань, а 9% – неінфекційних [6].

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення та узагальнення сучасних проявів та видів міжнародних міграційних процесів на прикладі їх впливу на функціонування та розвиток національних систем охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна міграція ґрунтується здебільшого на економічний та соціально-демографічній основі, тому є важливою складовою частиною процесу управління людськими ресурсами на національному, міждержавному та глобальному рівнях. Хоча ООН та Департамент з економічних і соціальних питань традиційно розглядають міграційні процеси за регіональною ознакою (Африка, Азія, Європа, Латинська Америка і Карибські острови, Північна Америка, Океанія), зростаючого значення набувають окремі аспекти, які у сукупності обумовлюють активізацію міжнародної міграції. Йдеться як про гендерні та інші соціальні ознаки, так і про охорону здоров'я, безпеку, довкілля тощо, особливо про такі, що мають визначальний вплив на якість людського капіталу.

Розуміння сутності процесу міграції розглядається через класифікацію її видів, кількість та місце в структурі міжнародних міграційних потоків перебувають у постійній діалектиці. У науковій літературі можемо знайти низку теоретичних підходів до дослідження видів міграційних процесів. В результаті їх узагальнення можна виокремити декілька основних підходів, зокрема за строками, напрямами, організацією, законністю перетинання кордонів та якісним складом [7]. В другій половині XX – на початку XXI ст. розширюється коло причин міграційних переміщень, що відображається в модифікації її видів.

Хоча коло чинників міжнародної міграції перебуває в постійному русі, мають місце спроби їх систематизації. Розуміння їх комплексності та системності дає змогу розвиненим країнам проводити міграційну політику та реалізовувати стратегії управління міграційним потенціалом. Узагальнення чинників дало нам змогу запропонувати їх основні групи, змістовне наповнення яких може трансформуватись залежно від контексту (табл. 1).

Кліматичні та екологічні зміни визнаються однією з важливих причин зростання міграції в усьому світі, що приводить до впливу на здоров'я населення й виникнення таких різновидів, як кліматична міграція, екологічна міграція. В сучасній науковій літературі кліматична міграція розглядається в декількох аспектах: по-перше, як виклик безпеці національних кордонів, контролю ресурсів; по-друге, як явище, що пов'язане з вразливими людьми, які рухаються в несприятливих обставинах і потребують захисту; по-третє, як ризики мобільності під час міграції чи низка можливих адаптивних реакцій на кліматичні впливи.

Оскільки масштаби та частота екстремальних погодних явищ зростають, все більше людей та економічних активів підпадають під несприятливий вплив довкілля. За спостереженнями Центру моніторингу внутрішніх переміщень у світі щороку близько 18 млн. осіб доводиться мігрувати з цих причин (екстремальні температури, повені, землетруси, пожежі та шторми), тому виникає необхідність розроблення превентивних заходів за такими вимірами:

– можливість вибирати, коли й з ким рухатися (наявні мережі та гідні варіанти, відповідні культурному контексту та вподобанням);

– доступ до можливостей для існування та

Таблиця 1

Система чинників міжнародної міграції

Рівень / Група	Глобальні	Національні (в країнах походження та призначення)	Локальні
суспільно-політичні	– Транспортні та комунікаційні технології; – міжнародне нормативно-правове регулювання; – міжнародна силова політика, конфлікти та тиск в країнах походження.	– Географічна близькість; – національна модель суспільно-політичної інтеграції; – суспільна культура й практика (ін/екс)клюзивності (мультикультуралізму); – суспільна культура й практика соціальної згуртованості; – стан та рівень державотворення; – еміграційна/імміграційна політика та громадянство; – стан двосторонніх відносин.	– Суспільна культура й практика (ін/екс)клюзивності (мультикультуралізму); – суспільна культура й практика соціальної згуртованості; – глибина розшарування населення; – міжгрупові соціальні відносини; – масштаб та концентрація етнічних/іммміграційних груп; – ментальність тимчасовості/ діаспори; – внутрішня згуртованість та лідерство.
економічні	– Глобальні та міжнародні асиметрії економічного розвитку; – конкурентоспроможність національних економік; – технологічні тренди; – інформаційні асиметрії та дезінформація; – секторальні тренди світового ринку праці; – активізація міжнародного руху капіталу.	– Структура та динаміка розвитку економіки, секторів, галузей та інноваційної активності; – стан розвитку ринків та торговельних відносин; – міцність національної валюти; – візова політика умови національного ринку праці; – національне інституційне середовище; – податкова система та рівень оподаткування.	– Структура та динаміка розвитку економіки; – стан розвитку місцевої інфраструктури; – локальний інвестиційний клімат; – легкість грошових переказів; – умови локального ринку праці; – якість роботи місцевих інституцій; – туристична привабливість.
соціокультурні	– Культурне лідерство; – зростання ролі людського капіталу; – зростання креативного сектору світової економіки.	– Туристична привабливість; – національні бренди та різноманіття культурного життя; – якість соціальної політики; – стан розвитку креативних галузей; – якість систем освіти та охорони здоров'я.	– Умови культурного та релігійного середовища; – родинні зв'язки та особистісні якості мігрантів; – традиційна культура та стан розвитку креативних галузей; – якість освіти та стан здоров'я мігрантів.
екологічні	– Еколого-кліматичні трансформації; – глобальні екологічні проблеми.	– Стан довкілля; – національні екологічні виклики.	– Стан довкілля; – місцеві екологічні виклики; – локальна екосистема.

Джерело: складено авторами за матеріалами [7]

передачі ресурсів, що сприяють адаптації;

– гідна, безпечна й регулярна міграція [7].

Важливою частиною комплексного вивчення міграційних проблем є гендерний підхід, оскільки він досліджує їх особливості щодо прояву механізмів, форм зайнятості, системи соціального захисту стосовно певних соціальних груп. Внесок чоловіків та жінок у формування національного людського капіталу залежить від віку, що передбачає, на нашу думку, ознаку вікової ескалації, а за ступенем сформованості у дітей імунітету зростає їхня міграційна готовність та їхніх родин. Слід також визнати, що жінки та чоловіки за формально рівних прав на законодавчому рівні мають нерівні умови на ринку праці, що підтверджується статистичними та аналітичними даними. Так, за даними МОМ, гендерна складова у 2019 році налічує 130,2 млн. (47,9%) жінок і 141,4 млн. (52,1%) чоловіків. Перехід до ринкових відносин змінює становище жінок на ринку праці, але часто не на краще, адже кількість гарантованих державою робочих місць скорочується, підсилюється конкуренція на працевлаштування; розвиваються альтернативні форми зайнятості, неповний робочий день, тимчасова робота за контрактом, віддалена робота тощо. Одночасно з'являється більше можливостей для економічної незалежності жінок, адже зменшується значення моделі сім'ї, в якій за добробут відповідає чоловік, а брак коштів родини спонукає жінок до активних пошуків роботи, підприємницької діяльності, посилення міграційних настроїв. Світовим трендом є визнання можливості доступу жінок до якісної освіти найважливішим фактором розвитку.

В умовах розвитку постіндустріальної еконо-

міки знань важливим є питання співвідношення людського та інтелектуального потенціалу як сукупності знань, умінь, цінностей та інформації, що можуть бути використані в процесі діяльності. Дослідники довели існування залежності між якісним станом людського й фізичного капіталу та розвитком економіки й соціального сектору [10], тому акумуляція та збереження людського ресурсу, висококваліфікованої робочої сили в умовах перерозподілу інтелектуальних ресурсів та посилення міграційних процесів є важливими передумовами розвитку країни. За ступенем зростання в країні ролі людського та інтелектуального капіталу відбувається фокусування уваги на різноманітних аспектах здоров'я як нації загалом, так і кожної людини зокрема.

Традиційно аналіз міграційних потоків охоплює вікові, статеві та географічні ознаки, однак за іншими різновидами обсяги аналітики та узагальнень значно поступаються, що обмежує всебічний аналіз складових міграційних процесів [3; 7]. Однак аналіз динаміки основних видів міжнародної міграції засвідчив як різноманіття її форм, такі і зростання всіх різновидів, хоча з асиметричною динамікою (табл. 2). Слід також усвідомлювати кейси, коли міжнародні події призводять до формування великих хвиль еміграції з певних країн, таких як Сирія [1].

Досягнення цілей сталого розвитку пов'язується з питаннями стану здоров'я окремої людини та систем охорони здоров'я, моніторингом яких покликана займатись Всесвітня організація охорони здоров'я. Управління питаннями міграції та охорони здоров'я на різних рівнях та різними стейкхолдерами різниться за рівнем зрілості. На глобальному рівні виокремлюють такі ключові аспекти розвитку питань міграції та медичного забезпечення [7]:

– здоров'я мігрантів;

– вплив мігрантів на здоров'я місцевого населення;

– ставлення національних систем охорони здоров'я до мігрантів;

– глобальне управління питаннями міграції та охорони здоров'я.

Міжнародні міграційні потоки мають довгостроковий тренд до зростання, адже нині до 272 млн. осіб щороку є мігрантами (3,5% населення світу), що на 100 млн. осіб більше, ніж 25 років тому [7]. В умовах, коли часом важко відзрізнити мігрантів[1], які потрапляють на зарубіжні ринки праці, від туристів як споживачів послуг, окремої уваги потребують найбільш масові міграційні потоки, що представлені туристами, які слід поділяти на такі ключові групи:

– відпочивальники, для яких медичне забезпечення є супроводжуючим аспектом;

– туристи, основною метою яких є отримання рекреаційних послуг;

– туристи, що цілеспрямовано мігрують задля отримання медичних послуг.

Саме стратифікація є інструментом формування якісних механізмів досягнення стратегічних цілей, які закладаються в межах національних стратегій. На жаль, в Україні реформування системи охорони здоров'я не враховує не лише вплив міграційних викликів, але й те, що значна частина лікарських засобів (медикаментів), ринки медичних послуг та медичних працівників зазнають детермінуючого впливу інтернаціоналізації ринків та національних економік на рівень цін та якість [13]. Крім того, зауважимо, що сподівання на міжнародну технічну та фінансову допомогу навряд чи зможуть забезпечити реалізацію національних інтересів, які чітко не визначені.

Навіть у розвинених країнах (лідерами є США та Великобританія, що навчають величезні когорти іноземних студентів) значна кількість докторів проходила навчання за кордоном. Зокрема, відомо, що в ОЕСР кожний шостий лікар навчався за кордоном, але в країнах спостерігається досить асиметрична картина. В Ізраїлі понад 57% лікарів проходили навчання за кордоном, в Новій Зеландії – 42%, в Норвегії – 40%, у Швеції – 34%, у Швейцарії – 33%, в Австралії – 32%, у Великобританії – 29%, у США – 25% [4]. В умовах, коли більше 23 тис. іноземних студентів здобувають

Таблиця 2

Динаміка основних видів міжнародної міграції, млн. осіб

Вид		2011 рік	2017 рік	+ (-), %
Група	**Тип**			
Легальна	Студентська	3,9	5,41 (2019)	+38
	Туристична	997	1 341	+34
	Кліматична	15	18	+20
	Медична	16,8 млрд. дол. (2018)	47,3 млрд дол. (2025)	+180
	Трудова	105,5	164	+55
	Постійна	221	271,6	+22
Сіра	Біженці	15,9 млн.	28,7 млн (2019)	+80
Нелегальна		35	49	+40

Джерело: складено авторами за матеріалами міжнародних організацій та досліджень

вищу медичну освіту в Україні [8], слід скористатись їх ресурсом для просування на світовому ринку потенціалу системи охорони здоров'я. Для цього необхідно усвідомлювати фактори вибору, якими керуються медичні туристи. Основними чинниками медичного туризму найчастіше є [5]:

– наявність найбільш просунутих технологій;
– вища якість забезпечення медичних процедур;
– швидший доступ до медичних процедур;
– нижча вартість медичних процедур;
– нижча вартість медичних процедур вільного вибору.

Аналіз їх змісту засвідчує доцільність розвитку ринку медичних послуг та товарів медичного призначення, а також того сегменту ринку праці, на якому відбувається зустріч попиту та пропозиції на медичні послуги. Саме завдяки ефективному ринку вітчизняні стейкхолдери системи охорони здоров'я, передусім виробники товарів та послуг, матимуть можливість повністю реалізувати конкурентні переваги, які ще залишаються в Україні (одним з прикладів є рекреаційний потенціал). Слід усвідомлювати, що сильна залежність від людського капіталу робить систему охорони здоров'я такою, що має в будь-якій формі враховувати чинники, що впливають на міграційні вподобання фахівців та споживачів. Одним з чинників, що заохочує країни до розвитку національного ринку медичних послуг, є різноманіття форм та напрямів лібералізації міжнародної торгівлі медичними послугами [9].

Вплив іноземних споживачів може становити значний внесок у конкурентоспроможність національних системи охорони здоров'я. Зокрема, у 2015–2016 роках послуги, що надаються медичним туристам, принесли Індії близько 900 млн. дол. США, що практично втричі більше за експорт дослідницьких послуг [2]. В сусідній Угорщині налічують до 2 млн. медичних туристів. В умовах зростання в'їзних туристичних потоків медичне страхування туристів може становити значний ресурс системи охорони здоров'я України.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах розвитку постіндустріального суспільства роль знань, інтелекту та їх носіїв, а саме людей, стає визначальною, оскільки саме вони формують умови для набуття країнами високого конкурентного статусу. Міжнародні міграційні процеси відіграють суттєву роль у системі міжнародних економічних відносин, є засобом міждержавного перерозподілу трудових ресурсів і населення в межах світового господарства. Процеси глобалізації, зростаючий попит на інтелектуальну робочу силу, відкритість економік, політичні та економічні кризи, надзвичайно стрімкий розвиток комунікацій, транспорту, засобів зв'язку, висока швидкість поширення інформації через соціальні мережі впливають на зміни в обсягах, структурі, видах міграційних переміщень.

Медичний туризм не лише є новітнім різновидом міжнародної міграції, але й окреслює виклик розвитку національних систем охорони здоров'я, яким доведеться конкурувати як за кращі технології та кадри, так і за платоспроможних пацієнтів. Практично всі названі чинники нині мають високий рівень міграційної готовності не лише в межах найближчих країн, але й глобально.

Перед національними системами охорони здоров'я відкриваються можливості щодо кращої реалізації їх конкурентних переваг в масштабах світового ринку, тому вони загалом та їх суб'єкти зокрема мають бути готові до ринкових відносин у цьому чутливому аспекті життєдіяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Aksu E., Erzan R., Kırdar M.R. The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labor Market. IZA Institute of Labor Economics: Discussion Paper Series. December 2018. No. 12050. 99 p. URL: http://ftp.iza.org/dp12050.pdf (дата звернення: 16.12.2019).

2. Export of Health Services: A Primary Survey in India. The Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics, Ministry of Commerce and Industry, Government of India. April 2017. 69 p. URL: https://unstats.un.org/wiki/download/attachments/12386374/Exports%20of%20Health%20Services%20-%20A%20Primary%20Survey%20in%20India%20-%20DGCIS.pdf?version=1&modificationDate=1494334665567&api=v2 (дата звернення: 17.12.2019).

3. ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology. 2nd ed. International Labour Office, Geneva: ILO, 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652001.pdf (дата звернення: 18.12.2019).

4. Health Workforce Migration. Dataset. OECD. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HEALTH_WFMI (дата звернення: 16.12.2019).

5. Medical Tourism. WHO Patient Safety Programme. Edward Kelley. 2013. URL: https://www.who.int/global_health_histories/seminars/kelley_presentation_medical_tourism.pdf (дата звернення: 18.12.2019).

6. Sweileh W.M. Global research output in the health of international Arab migrants (1988–2017). *BMC Public Health*. 2018. № 18. P. 755. DOI: 10.1186/s12889-018-5690-4 (дата звернення: 19.12.2019).

7. The World Migration Report 2020. IOM. 498 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (дата звернення: 19.12.2019).

8. Вища освіта в Україні у 2018 році / Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.htm (дата звернення: 18.12.2019).

9. Гапонова Е. Світова торгівля медичними послугами в умовах конкурентного середовища та глобальних трансформацій. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2018. Вип. 7. С. 21–25.

10. Цимбал Л. Інтелектуальне лідерство в пара-

дигмі глобального економічного розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2019. 343 с.

11. Лук'яненко Д., Поручник А., Столярчук Я. Міжнародна економіка : підручник. Київ : КНЕУ, 2014. 762 с.

12. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років : Проект МОЗ України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf (дата звернення: 17.12.2019).

13. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : Розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 року № 1013-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80 (дата звернення: 19.12.2019).

REFERENCES:

1. Aksu E., Erzan R., Kırdar M.R. The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labor Market // IZA Institute of Labor Economics: Discussion Paper Series. December 2018. No. 12050. 99 p. Available at: http://ftp.iza.org/dp12050.pdf (accessed: 16 December 2019).

2. Export of Health Services: A Primary Survey in India. The Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics, Ministry of Commerce and Industry, Government of India. April 2017. 69 p. Available at: https://unstats.un.org/wiki/download/attachments/12386374/Exports%20of%20Health%20Services%20-%20A%20Primary%20Survey%20in%20India%20-%20DGCIS.pdf?version=1&modificationDate=1494334665567&api=v2 (accessed: 17 December 2019).

3. ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology. 2nd ed. International Labour Office, Geneva: ILO, 2018. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652001.pdf (accessed: 18 December 2019).

4. Health Workforce Migration. Dataset. OECD. Available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HEALTH_WFMI (accessed: 16 December 2019).

5. Medical Tourism. WHO Patient Safety Programme. Edward Kelley. 2013. Available at: https://www.who.int/global_health_histories/seminars/kelley_presentation_medical_tourism.pdf (accessed: 18 December 2019).

6. Sweileh W.M. Global research output in the health of international Arab migrants (1988–2017) // BMC Public Health. 2018. № 18. P. 755. DOI: 10.1186/s12889-018-5690-4 (accessed: 19 December 2019).

7. The World Migration Report 2020. IOM. 498 p. Available at: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (accessed: 19 December 2019).

8. Vyshha osvita v Ukrayini u 2018 roci. [Higher education in Ukraine in 2018] Derzhstat Ukrayiny. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.htm (accessed: 18 December 2019).

9. Haponova E. (2018) Svitova torhivlya medychnymy posluhamy v umovah konkurentnoho seredovyshha ta hlobal'nyx transformacij [World trade in medical services in terms of competitive environment]. Visnyk XNU im. V. Karazina. Seriya "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm", vol. 7, pp. 21–25.

10. Cymbal L. (2019) Intelektual'ne liderstvo v paradyhmi hlobal'noho ekonomichnoho rozvytku [Intellectual leadership in paradigm of global economic development] : monohrafiya. Kyyiv : KNEU.

11. Luk'yanenko D., Poruchnyk A., Stolyarchuk Ya. (2014) Mizhnarodna ekonomika [International economics]. K. : KNEU.

12. Nacional'na stratehiya reformuvannya systemy ohorony zdorov'ya v Ukrayini na period 2015–2020 rokiv [National strategy fo healthcare system development in Ukraine in 2015–2020]. Proekt MOZ Ukrayiny. Available at: https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf (accessed: 17 December 2019).

13. Pro skhvalennya Koncepciyi reformy finansuvannya systemy oxorony zdorov'ya [Concepr of financing of healthcare reform]. Rozporyadzhennya KMU vid 30 lystopada 2016 roku № 1013-r. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80 (accessed: 19 December 2019).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

LABOR MARKET SEGMENTATION IN THE STATE'S ECONOMIC SECURITY SYSTEM

УДК 331.5+351.862.4
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-10

Андріїв Н.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Ужгородський національний університет

Andriiv Nataliia
Uzhgorod National University

У статті охарактеризовано ринок праці та його фундаментальні елементи; вивчено сутність і основні класифікаційні ознаки сегментування, а також його значення для регулювання ринку праці й зміцнення економічної безпеки держави; розглянуто теорію двоїстості ринку праці, відповідно до якої ринок праці поділяється на первинний та вторинний; охарактеризовано формальний та неформальний (тіньовий) ринки праці, а також внутрішній та зовнішній ринки праці; окреслено основні фактори, які визначають динамізм сегментів ринку праці. Проаналізовано рівень зайнятості в Україні, зокрема за типами поселень, видами економічної діяльності, на первинному та вторинному ринках праці; встановлено рівень та тенденції зміни вимушеної неповної зайнятості; оцінено мобільність робочої сили. Досліджено рівень та тенденції зміни безробіття в Україні, його види та причини виникнення, а також рівень економічної активності та неактивності населення.

Ключові слова: *ринок праці, сегментація ринку праці, первинний та вторинний ринок праці, зайнятість, безробіття, економічна безпека, національна безпека, економічно активне населення, економічно неактивне населення.*

В статье охарактеризованы рынок труда и его фундаментальные элементы; изучены сущность и основные классификационные признаки сегментирования, а также его значение для регулирования рынка труда и укрепления экономической безопасности государства; рассмотрена теория двойственности рынка труда, согласно которой рынок труда делится на первичный и вторичный; охарактеризованы формальный и неформальный (теневой) рынки труда, а также внутренний и внешний рынки труда; обозначены основные факторы, определяющие динамизм сегментов рынка труда. Проанализирован уровень занятости в Украине, в том числе по типам поселений, видам экономической деятельности, на первичном и вторичном рынках труда; установлены уровень и тенденции изменения вынужденной неполной занятости; оценена мобильность рабочей силы. Исследованы уровень и тенденции изменения безработицы в Украине, его виды и причины возникновения, а также уровень экономической активности и неактивности населения.

Ключевые слова: *рынок труда, сегментация рынка труда, первичный и вторичный рынок труда, занятость, безработица, экономическая безопасность, национальная безопасность, экономически активное население, экономически неактивное население.*

The article describes the labor market and its fundamental elements: supply and demand, price and cost of labor. It has been established that labor market segmentation is its division into separate segments or submarkets that differ in job places' characteristics, mobility and labor supply, etc. Labor market segmentation is also carried out by the level of employment, sectoral, territorial, professional, qualification, age, state principles, type of settlements, etc. All segments of the labor market are separate relatively, because any division of the labor market into segments is conditional and all these segments are interrelated. Segmentation is necessary for a deeper study of the labor market and identification of emerging problems and threats to the economic security of the state and making adequate decisions regarding the regulation of each segment in particular and the labor market as a whole. The essence and basic classification features of segmentation and its importance for regulating the labor market and strengthening the economic security of the state have been studied. The theory of the duality of the labor market, according to which the labor market is divided into primary and secondary, is considered. The formal and informal (shadow) labor markets, as well as the internal and external labor markets, are characterized. The main factors that determine the dynamics of the labor market segments are identified. The level and dynamics of employment in Ukraine are analyzed on a number of grounds, including types of settlements, types of economic activity, primary and secondary labor markets. The level and trends of the change of forced underemployment are determined. The level of economic activity and inactivity of the population is analyzed and labor mobility is estimated. The level and trends of unemployment change in Ukraine officially registered and calculated according to the methodology of the International Labor Organization, including analysis by types of settlements, causes of origin, qualification and level of education, are investigated. Ways to find work for the unemployed are identified. The level, trends of change and structural shifts of long-term unemployment are analyzed. It has been determined what the risks of unemployment are for the social development and economic security of the state.

Key words: *labor market, labor market segmentation, primary and secondary labor market, employment, unemployment, economic security, national security, economically active population, economically inactive population.*

Постановка проблеми. Економічна безпека держави визначає рівень її економічного розвитку, позицію на міжнародній арені, але найголовніше – рівень добробуту її громадян. Економічна безпека – це категорія, яка залежить від багатьох факторів. Серед них особливе місце посідає вирішення проблем у сфері формування та використання робочої сили як основного ресурсу суспільного розвитку. На сучасному етапі розвитку держави виникає досить багато проблем у цій сфері як щодо відтворення, так і стосовно використання робочої сили, тому для зміцнення економічної безпеки держави

необхідно визначити ризики та загрози, які виникають на ринку праці загалом та окремих його сегментах зокрема, а також розробити заходи щодо їх попередження та усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з ринком праці, вивчали свого часу Л. Абалкіна, О. Амосов, Т. Балановська, С. Бандура, Д. Богиня, Б. Бреєва, Н. Волгіна, О. Гогуля, О. Грішнова, Н. Драгнєва, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Петрова, М. Семикінаі. Такі науковці, як Л. Абалкін, О. Барановський, І. Бінько, В. Богомолов, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, З. Живко, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, І. Мігус, В. Сенчагов, А. Сухоруков, В. Франчук, В. Шлемко, вивчали проблеми зміцнення економічної безпеки.

Вивченням ринку праці в системі економічної безпеки держави займалось досить обмежене коло науковців, серед яких слід виділити І. Гнибиденка, Л. Баранника, В. Близнюка та В. Сибірцева.

Однак ця проблематика не вивчена досконально, окрім іншого, потребує детальнішого дослідження сегментація ринку праці як ключовий чинник формування економічної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення теоретичних аспектів та аналіз сегментації ринку праці в Україні щодо загроз економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці є багатоаспектним явищем, яке характеризується ієрархічною відкритою системою, в якій відбуваються соціально-економічні, психологічні, правові та інші відносини між працівником, роботодавцем та посередником задля взаємовигідного використання праці та з урахуванням кон'юнктурних змін, національних традицій, ментальності [1, с. 45].

Попит і пропозиція робочої сили, ціна й вартість визначаються фундаментальними елементами на ринку праці. Попит формується роботодавцями, адже саме вони диктують потреби ринку на робочу силу з боку підприємств та організацій. Пропозиція формується залежно від демографічної ситуації в країні, віку, статі та освіти робочої сили. Визначальними факторами робочої сили є її вартість та ціна. Заробітна плата працівників – це ціна, за яку вони можуть пропонувати свою робочу силу [2].

Ринок праці є певним чином сегментованим, тобто поділеним на окремі сегменти або субринки, які відрізняються один від одного за характеристиками робочих місць, мобільністю та пропозицією робочої сили тощо. Сегментація ринку праці здійснюється за рівнем зайнятості, галузевим, територіальним, професійним, кваліфікаційним, статевовіковим державницьким принципами, типом поселень тощо. Усі сегменти ринку праці є відносно відокремленими, бо будь-який поділ ринку праці на сегменти є умовним, а всі ці сегменти є взаємопов'язаними.

Сегментування є необхідним для глибшого вивчення ринку праці кожної категорії працівників щодо попиту й пропозиції, зайнятості та безробіття, мобільності робочої сили тощо, виявлення назрілих проблем і загроз економічній безпеці держави і прийняття адекватних рішень щодо регулювання кожного сегменту зокрема та ринку праці загалом.

Дослідження сегментації ринку праці привело до появи так званої теорії двоїстості ринку праці, відповідно до якої ринок праці поділяється на первинний та вторинний. Ознаки первинного ринку праці мають позитивні риси, такі як стабільність і надійність роботи, високі заробітки, можливості професійного й кар'єрного зростання, що є невід'ємними умовами соціально-економічного благополуччя населення. Натомість вторинний ринок праці характеризується різко протилежними рисами, такими як відсутність гарантій зайнятості, нестабільність роботи, низька й негарантована оплата праці, безперспективність у сфері трудового життя [3, с. 548]. Отже, розширення вторинного ринку праці є загрозою для окремої людини та країни загалом, оскільки приводить до вищого травматизму й рівня захворюваності, зростання прихованого безробіття, зниження доходів, наростання соціальної напруги в суспільстві тощо, загрожуючи економічній та національній безпеці держави.

Відповідно до типу зайнятості ринок праці поділяють на формальний та неформальний, або тіньовий. Формальний ринок праці охоплює зайнятих в офіційній економіці, а неформальний – зайнятих у тіньовій економіці.

У національній економіці неформальний ринок праці характеризують такі риси, як незареєстрованість зайнятості, діяльність тільки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати; суперечність розвитку офіційної економіки, ізольованість, некоординованість цих видів діяльності; залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту [4, с. 23].

Неформальний ринок праці є неконтрольованим, адже чим вищою є його частка, тим вищою є загроза соціально-економічному розвитку та стабільності в державі. Неформальний ринок праці стає причиною недоотримання значних сум державних коштів, незахищеності його працівників, додатковим навантаженням на офіційний ринок праці тощо.

Виділяють також внутрішній та зовнішній ринки праці, а саме ринок людського капіталу та ринок незайнятої робочої сили. Загрози економічній безпеці держави несе саме зовнішній ринок праці (втрата потенційного людського капіталу, недоотримання валового внутрішнього продукту, відтік

робочої сили за кордон, зростання соціальних виплат тощо). Окрему групу становить економічно неактивне населення, яке зневірилось у пошуку підходящої роботи й перебуває за межами внутрішнього та зовнішнього ринків праці.

Розвиток ринку сприяв появі дистанційної зайнятості, тобто дистанційного ринку праці, який потребує правового регулювання, бо своєю появою поширює тінізацію ринку праці.

У процесі функціонування окремих сегментів ринку праці відбуваються їх модифікація, перетікання робочої сили з одного сегменту до іншого, поява нових сегментів тощо. До основних факторів, що визначають динамізм сегментів ринку праці, слід віднести структурні зміни в економіці країни, розвиток нових форм господарювання та власності, науково-технічний прогрес, зниження соціальних стандартів життя, зростання безробіття, міграцію робочої сили за кордон, погіршення економічної та політичної ситуації в країні, низьку мотивацію праці, низьке фінансування сфери культури та освіти тощо.

Одним із ключових елементів ринку праці є зайнятість. Рівень зайнятості в Україні є досить низьким. Він є вищим у містах і дещо нижчим у сільській місцевості. Проте якщо в містах у 2018 р. рівень зайнятості дещо зріс і перевищив рівень 2014 р., то у сільській місцевості, попри зовсім незначне підвищення, рівень зайнятості населення залишився нижчим за рівень 2014 р. (рис. 1).

Одночасно зі спадом виробництва в Україні, нестабільною ситуацією та проведенням військових дій на сході країни знизилась економічна активність населення протягом 2014–2017 рр. Лише у 2018 р. намітилось незначне її підвищення, що навіть перевищило рівень 2014 р. (рис. 1).

Найвищою протягом аналізованого періоду була зайнятість в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (22,3%), досить високою – у сільському, лісовому та рибному господарстві та промисловості (18,0%). У структурі зайнятості значних змін не спостерігається: лише на 0,9 пункти зросла зайнятість у сільському, лісовому та рибному господарстві; на 0,4 пункти – в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, а також у державному управлінні й обороні, обов'язковому соціальному страхуванні; лише на 0,3 пункти знизилась частка зайнятості у фінансовій та страховій діяльності, а також охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги.

Первинний ринок у 2014–2018 рр. дещо перевищує частку вторинного ринку. Однак слід враховувати, що віднесення окремих видів діяльності до «престижних» чи «непрестижних» є досить умовним, адже не завжди умови праці та особливо рівень заробітної плати у них є задовільними. При цьому також необхідно звернути увагу на те, що частка вторинного ринку поступово збільшується, що потребує регулювання на державному рівні (рис. 2), адже це загрожує погіршенням економічного становища працівників, зниженням їх доходів, невдоволеністю умовами праці та зниженням продуктивності праці.

Однією з головних особливостей українського ринку праці є внутрішня та міжсегментна конкуренція робочої сили. Яскраво вираженими є процеси так званої низхідної конкуренції, коли працівники професійних груп первинного ринку праці створюють конкуренцію за робочі місця на вторинному. Причиною цього є те, що певна частина осіб з відповідним освітнім та

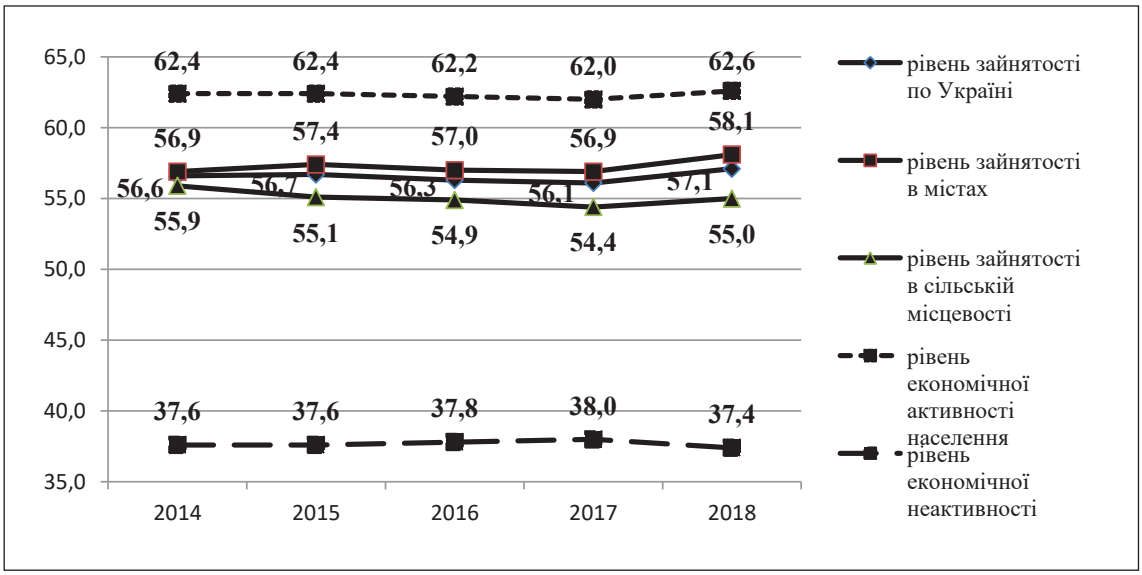

Рис. 1. Стан ринку праці в Україні, %

Джерело: [6; 7]

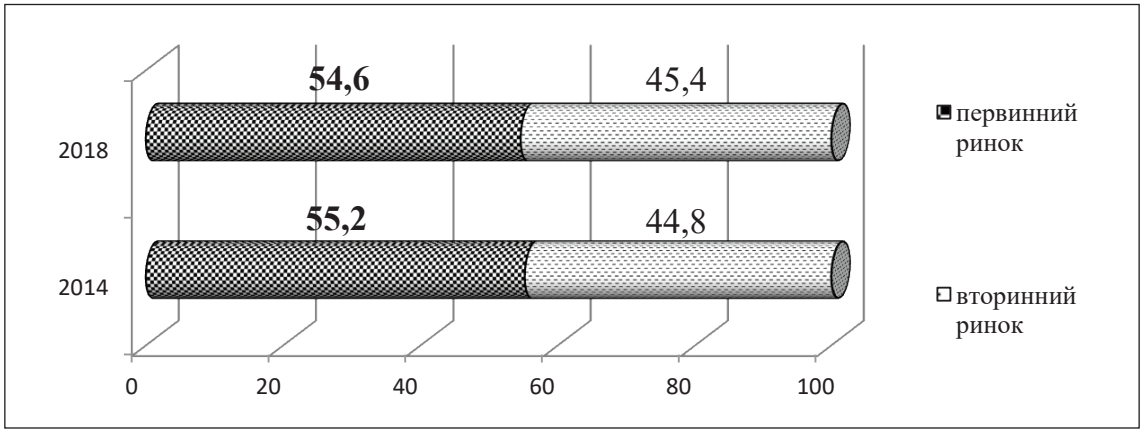

Рис. 2. Первинний та вторинний ринки праці в Україні, %

Джерело: [6; 7]

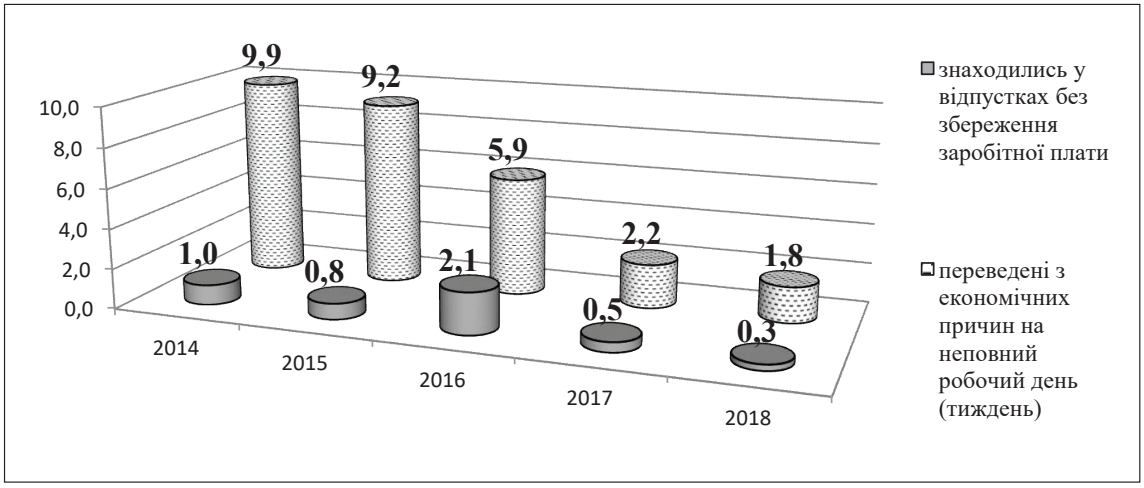

Рис. 3. Рівень вимушеної неповної зайнятості, %

Джерело: [6; 7]

професійним рівнем не може знайти роботу за основною професією, тому, змінюючи сферу прикладання праці, вони шукають роботу, що, можливо, не відповідає їхньому професійному рівню, але є доступною в цей момент [8, с. 284]. Таким чином, працівники з вищою освітою та висококваліфіковані працівники стають менш захищеними на ринку праці, чого немає в економічно розвинутих країнах.

Позитивним є той факт, що за 2014–2018 рр. значно скоротилась вимушена неповна зайнятість, адже на 0,7 пункти (на 2/3) знизився рівень неповної зайнятості з причини відпустки без збереження заробітної плати, на 8,1 пункти (приблизно на 4/5) з причини переведення з економічних причин на неповний робочий день/тиждень (рис. 3).

Кількість неформально зайнятого населення порівняно з 2017 р. зменшилась на 4,2%, становлячи у 2018 р. 3,5 млн. осіб, або 21,6% від кількості всього зайнятого населення. Як наслідок, спостерігалося зростання частки офіційно зайнятого населення із 77,1% у 2017 р. до 78,4% у 2018 р. Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 71,9% від усіх зайнятих самостійною діяльністю, тоді як серед працюючих за наймом таких осіб було 12,2%. При цьому частка самозайнятих була більшою серед жінок, ніж серед чоловіків (74,6% проти 70,1%), а також у сільській місцевості порівняно з міською (91,0% проти 42,2%). Сільське, лісове та рибне господарства було основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,9%). Також кожний п'ятий (18,2%) був неформально зайнятим в оптовій та роздрібній торгівлі, а кожен шостий – в будівництві (15,9%). У 2018 р. дві третини неформально зайнятого населення мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту (66,8%), тоді як серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (61,0%). Як наслідок, неформально зайняте населення здебільшого

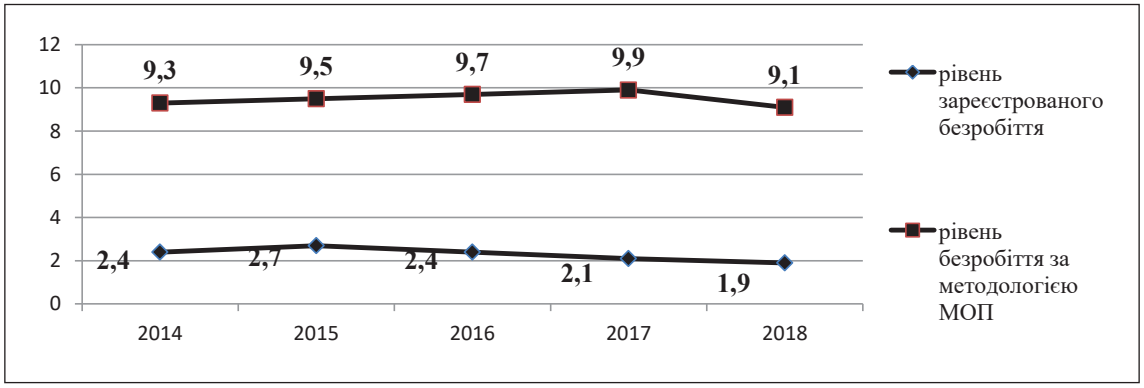

Рис. 4. Рівень безробіття в Україні, %

Джерело: [7]

працювало в найпростіших професіях порівняно з офіційно працевлаштованими особами (52,3% проти 10,0%) [7, с. 44].

Негативними на ринку праці України є тенденції щодо мобільності робочої сили. Так, у 2014–2018 рр. практично за всіма видами економічної діяльності звільнення працівників випереджає прийом на роботу, лише у сфері оптової та роздрібної торгівлі у 2018 р. прийом випереджав звільнення на 0,4 пункти. Якщо звільнення з причини скорочення штатів у 2018 р. становило лише 1,5%, то плинність кадрів на той час складала 27,6%. Отже, спостерігаються невдоволеність працівників умовами праці, скорочення виробництва, загроза економічному розвитку країни та її економічній безпеці. Важливим індикатором стану ринку праці є рівень безробіття. Його ріст загрожує економічному зростанню та економічній безпеці держави.

Важливою загрозою економічній безпеці держави є зростання безробіття, яке провокує відсутність засобів до існування, зниження рівня життя населення, втрату кваліфікації робочої сили, зневіру в майбутньому, наростання депресії, зниження платоспроможного попиту на товари та послуги, відповідно, кризу виробництва, збільшення державних соціальних виплат, збільшення податків та зборів з бізнесу та зайнятого населення, зростання невдоволеності в суспільстві, страйків, ріст злочинності тощо.

Дослідження рівня безробіття в Україні за 2014–2018 рр. підтвердило попередні теоретичні припущення й показало у 2018 р. скорочення різниці між рівнем зареєстрованого безробіття та розрахованого за методологією МОП (рис. 4). Рівень безробіття є вищим у сільській місцевості (9,2% проти 8,6% у містах у 2018 р.). При цьому найбільше у 2018 р. було звільнених за власним бажанням та згодою сторін (38,0%), а також вивільнених з економічних причин (22,3%). Якщо завдяки росту економіки частка вивільнених з економічних причин знизилась порівняно з 2014 р., то через невдоволеність умовами та оплатою праці робітники все частіше звільняються за власним бажанням у пошуку кращої роботи. До Державної служби зайнятості у пошуку роботи у 2018 р. звертались 37,6% безробітних, також роботу шукають переважно через особисті зв'язки (31,2%) та через Інтернет (15,5%).

Серед безробітних у 2018 р. було 76,4% осіб, які вже працювали раніше, серед них найбільше було кваліфікованих працівників з інструментом (18,6%), представників найпростіших професій (18,7%) та працівників сфери торгівлі і послуг (17,3%).

У 2018 р. знизився рівень довготривалого безробіття, який протягом останніх чотирьох років зростав. Найбільшою при цьому є частка безробітних, що шукали роботу 1–3 місяці (28,8%), 3–6 місяців (22,8%) та більше року (21,6%). При цьому потребують подальших глибших досліджень причини структурних зрушень довготривалого безробіття, бо за 2014–2018 рр. частка осіб, які шукали роботу до 1 місяця, знизилась, а тих, що не могли знайти підходящу роботу більше року, навпаки, зросла (практично у 2 рази).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, український ринок праці характеризується знеціненням висококваліфікованої праці та вищої освіти; підвищенням прихованого безробіття та вимушеної неповної зайнятості; зростанням вторинного ринку праці; збільшенням рівня самозайнятості; втратою кваліфікації внаслідок довготривалого безробіття; зростанням мобільності робочої сили внаслідок невдоволеністю працівників умовами та оплатою праці. Усі ці процеси несуть загрози економічному зростанню та економічній безпеці країни, тому потребують негайного вирішення та регулювання на державному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рубежанська В. Наукові підходи до визначення змісту категорії «ринок праці». *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 4–2 (04). С. 42–46.

2. Бібліотека економіста. URL: http://library.if.ua/book/8/822.html (дата звернення: 24.12.2019).

3. Стрембіцька Л. Сегментація ринку праці: загрози економічній безпеці держави. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 547–551.

4. Петрова І. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання. Київ : Таксон, 1997. 246 с.

5. Мойса М. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 86–93.

6. Праця України у 2018 році : статистичний збірник. Київ : ТОВ «Бук-Друк», 2019. 242 с.

7. Економічна активність населення України. 2018 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України. 2019. 209 с.

8. Дзямулич М. Сегментація ринку праці України. *Економічний форум*. 2017. № 4. С. 281–285.

REFERENCES:

1. Rubezhanska V. (2016) Naukovi pidkhody do vyznachennia zmistu katehorii “rynok pratsi” [Scientific approaches to determining the content of the category “labor market”]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 4–2 (04), pp. 42–46.

2. Biblioteka ekonomista [Economist’s Library]. Available at: http://library.if.ua/book/8/822.html (accessed 24 December 2019).

3. Strembitska L. (2017) Sehmentatsiia rynku pratsi : zahrozy ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Labor market segmentation: threats to the economic security of the state]. *Economy and society*, vol. 10, pp. 547–551.

4. Petrova I. (1997) Sehmentatsiia rynku pratsi: teoriia i praktyka rehuliuvannia [Labor market segmentation: regulation theory and practice]. Kyiv : Takson, pp. 124–156.

5. Moisa M. (2010) Orhanizatsiino-ekonomichni chynnyky pidvyshchennia efektyvnosti ahrarnykh pidpryiemstv [Organizational and economic factors of increasing the efficiency of agricultural enterprises]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 1, pp. 86–93.

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) *Pratsia Ukrainy u 2018 rotsi* [Ukraine’s work in 2018]. Kyiv : TOV “Buk-Druk”.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy* [Economic activity of the population of Ukraine]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.

8. Dziamulych M. (2017) Sehmentatsiia rynku pratsi Ukrainy [Labor market segmentation of Ukraine]. *Economic Forum*, no. 4. pp. 281–285.

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В УНИВЕРСИТЕТАХ СТРАН ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE INNOVATION POTENTIAL DEVELOPMENT IN UNIVERSITIES OF THE STATES OF CROSS-BORDER COOPERATION

УДК 338.12
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-11

Билаш Л.Л.
д.э.н., доцент департамента «Менеджмент»
Молдавская экономическая академия

Bilas Ludmila
Academy of Economic Studies of Moldova

В статье рассмотрен инновационный потенциал как один из важных элементов формирования конкурентоспособности организации и страны в целом. Существуют несоответствия формирования инновационного потенциала в университетах и на предприятиях. В связи с этим университеты разрабатывают стратегии, модернизируют учебный процесс, внедряют программы и проекты развития инновационного потенциала. Обоснована необходимость изучения факторов формирования инновационного потенциала, влияющих на инновационную активность университетов. Методами исследования являются социологический опрос и интервью. В результате комплексного оценивания было установлено, что уровень инновационной активности исследуемых университетов является высоким. Оценивая динамику инновационной активности, большинство респондентов отмечают ее рост. В статье представлен рейтинг факторов, которые могут обеспечить устойчивое инновационное развитие университетов на основе оценки респондентов.

Ключевые слова: *инновационный потенциал, университет, инновационная активность, научно-дидактический потенциал, креативность.*

У статті розглянуто інноваційний потенціал як один з важливих елементів формування конкурентоспроможності організації та країни загалом. Існують невідповідності формування інноваційного потенціалу в університетах і на підприємствах. У зв'язку з цим університети розробляють стратегії, модернізують навчальний процес, впроваджують програми та проєкти розвитку інноваційного потенціалу. Обґрунтовано необхідність вивчення факторів формування інноваційного потенціалу, що впливають на інноваційну активність університетів. Методами дослідження є соціологічне опитування та інтерв'ю. В результаті комплексного оцінювання було встановлено, що рівень інноваційної активності досліджуваних університетів є високим. Оцінюючи динаміку інноваційної активності, більшість респондентів відзначають її зростання. У статті представлений рейтинг факторів, які можуть забезпечити сталий інноваційний розвиток університетів на основі оцінки респондентів.

Ключові слова: *інноваційний потенціал, університет, інноваційна активність, науково-дидактичний потенціал, креативність.*

The article examines the innovative potential as one of the most important elements in developing the competitiveness of an organization and of the country as a whole. An uneven socio-economic development of the countries and regions, a different level of technological development, and of scientific and technical progress have given rise to problems in developing the effective innovative potential of the country, as well as of universities. There are inconsistencies in the development of the innovative potential at universities and in enterprises. Therefore, universities are developing strategies; they are modernizing the educational process and are implementing programs and projects to boost the innovative potential. The article analyzes the scientists' approaches to the concept of "innovative potential" which are identified with the scientific and research or scientific and technical potential of the organization. It relies on the scientific views of such well-known researchers as M. Porter, K. Freeman, B. Lundvall, E. Brooking, M. Danko, V. Matveykin. It also proves the necessity of studying the factors for developing the innovative potential that influence the innovative activity of universities. The research methods applied are the sociological survey and the interview. In order to study the innovative potential of modern universities, a sociological survey was conducted in which 520 respondents (students and teachers) from Moldova, Ukraine and Romania took part. As a result, it was found that the level of innovative activity of the universities under study is high. The respondents from Ukraine rated the level of the innovative activity of the university at 87%, and Moldovan and Romanian respondents rated their innovative activities at 68%. The weighted average assessment of the level of innovative activity in the Moldavan universities under research is 66.6%. When assessing the dynamics of the innovative activity, the majority of the respondents emphasize its growth. The innovation policy, qualified scientific and teaching potential, favorable environment and innovative infrastructure are the main factors that ensure the growth of the innovative activity of universities. As a result of the study, it was also found that the development of an Innovation Development Strategy is an important element of the university's sustainable development policy from a strategic perspective. The article presents a rating of factors that can ensure the sustainable innovative development of the universities based on the respondents' assessments. According to the respondents, the long-term sustainable innovative development requires the organization and development of student innovation centers. It is noted that one of the important factors in developing the innovative sustainability of universities is the innovative culture and the development of the cultural innovative values of the university. The obtained results give the possibility to make important additions to the University Innovation Development Strategy.

Key words: *innovative potential, university, innovative activity, scientific and teaching potential, creativity.*

Постановка проблемы. Современные социально-экономические тенденции развития стран в жестких условиях рыночных отношений ориентируют организации на достижение конкурентоспособности и процветания в долгосрочной перспективе. Одним из основных составляющих элементов развития любой страны является инновационный потенциал, который не только позволяет получить конкурентное преимущество в различных отраслях национальной экономики, но и служит предпосылкой стратегического позиционирования страны на международных рынках. Неравномерность социально-экономического развития стран и регионов, различный уровень технологического развития, НТП порождают проблемы формирования эффективного инновационного потенциала страны, в том числе в университетах.

Вместе с тем современная система высшего образования претерпевает радикальные изменения, связанные, с одной стороны, с ориентацией

существующих форм образовательного процесса на европейские стандарты качества образования, с другой стороны, с потребностями хозяйствующих субъектов в высококвалифицированном персонале, способном конкурировать в рыночных условиях ведения бизнеса.

Эти изменения обуславливают стремления университетов к разработке эффективных стратегий развития вуза, модернизации учебного процесса, внедрению программ и проектов развития инновационного потенциала, поиску моделей интеграции науки и образования.

Анализ последних исследований и публикаций. Инновационный потенциал страны как экономическая категория и предпосылка долгосрочного развития является предметом активного изучения ученых и исследователей на протяжении многих лет. В общем смысле инновационный потенциал подразумевает способность различных отраслей и предприятий производить наукоемкую продукцию высокого качества, соответствующего требованиям мировых стандартов. Разработки зарубежных и отечественных ученых и исследователей направлены на:

– определение концептуальных основ конкуренции, конкурентоспособности и конкурентных преимуществ страны, региона, предприятия, индивида (Й. Шумпетер, М. Портер, Г. Белостечник);

– интерпретацию инноваций и инновационного потенциала (Э. Брукинг, Х. Барнет, Б. Лундвалл, М. Данько, К. Фримен, В. Кучинский, О. Крамской, А. Андрушенко, Ф. Никсон, М. Хучек);

– развитие регионов в условиях инновационной и конкурентоспособной экономики (А. Попа, А. Андреев, В. Фатеев, И. Мовилэ, А. Гранберг, Г. Ульян, И. Палади).

В работах ученых инновационный потенциал отождествляется с научно-исследовательским или научно-техническим потенциалом организации. Так, М. Портер связывал инновационный потенциал с прогрессивными технологиями и научными достижениями. Американские ученые К. Фримен и Б. Лундвалл утверждали, что инновации существенно влияют на социально-экономическое развитие и, соответственно, на развитие экономики и формирование общества. Э. Брукинг характеризирует инновационный потенциал как ядро всего потенциала предприятия [2]. Украинский ученый М. Данько определяет инновационный потенциал как «накопленное определенное количество информации о результатах научно-технических работ, изобретений, проектно-конструкторских разработок, образцов новой техники и продукции» [1, с. 26]. При этом инновационная активность рассматривается не только на уровне предприятия, но и в образовании. Так, российский ученый В. Матвейкин отмечает, что «научно-технический сегмент инновационного потенциала обеспечивает появление новшества, а образовательный сегмент его делает возможным диффузию новшества и его производительное использование» [3, с. 8].

Постановка задания. Формирование инновационного потенциала в образовательной сфере определяется особенностями, которые недостаточно изучены в современной университетской практике. По мнению ученых, существует противоречие между ростом инновационного потенциала на предприятии и недостаточной разработанностью проблемы его формирования в образовании [4, с. 506]. Одним из важных элементов является соответствие инновационной активности студентов и преподавателей, а также определение факторов, влияющих на совокупный инновационный потенциал университета. В связи с этим возникает необходимость изучения факторов формирования инновационного потенциала, влияющих на инновационную активность университетов, что выступает целью исследования.

Изложение основного материала исследования. В целях исследования инновационного потенциала современных университетов был проведен социологический опрос, в котором приняли участие 520 респондентов (студентов и преподавателей) из Молдовы, Украины и Румынии. В результате комплексной оценки инновационной активности исследуемых университетов было установлено, что в общем 37% преподавателей и студентов оценивают уровень инновационной активности университетов на 77,5%; респонденты из Украины оценили уровень инновационной активности университета на 87%, а из Молдовы и Румынии – на 68%; средневзвешенная оценка уровня инновационной активности по анализируемым молдавским университетам составляет 66,6%.

В то же время уровень инновационной активности респондентов существенно отличается от суммарных показателей по университетам и являются неоднозначными. Так, большинство респондентов университетов Молдовы оценили собственную инновационную активность на 100%, на что указали 15,5% респондентов. Анализируя степень однородности распределения ответов респондентов, мы получили такие показатели (табл. 1).

Средняя взвешенная величина ответов респондентов составляет:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^{10} x_i f_i}{\sum_{i=1}^{5} f_i} = \frac{25300}{380} = 66{,}6\ (\%). \qquad (1)$$

Среднее линейное отклонение:

$$\bar{d}_p = \frac{\sum_{i=1}^{10} |x_i - \bar{x}| * f_i}{\sum_{i=1}^{5} f_i} = \frac{8133{,}2}{380} = 21{,}40\,. \qquad (2)$$

Таким образом, уровень инновационной активности в университетах отклоняется в среднем на 21,4% от среднего уровня. Чтобы определить коэффициент вариации, мы определяем среднеквадратическую дисперсию и отклонение.

Дисперсия составляет:

$$\sigma^2{}_p = \frac{\sum_{i=1}^{10}(x_i - \bar{x})^2 * f_i}{\sum_{i=1}^{5} f_i} = \frac{247152,8}{380} = 650,40 . \quad (3)$$

Среднее квадратическое отклонение:

$$\sigma_p = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{10}(x_i - \bar{x})^2 * f_i}{\sum_{i=1}^{10} f_i}} = \sqrt{\sigma^2} = \sqrt{650,4} = 25,5\% . \quad (4)$$

Отсюда, коэффициент вариации составит:

$$\nu_\sigma = \frac{\sigma}{\bar{x}} * 100 = \frac{25,5}{66,6} * 100 = 38,3\% ,$$ то есть вариация относительно велика, выявляется неоднородная совокупность, а средняя величина является репрезентативной в долгосрочной перспективе. Таким образом, степень рассеивания ответов респондентов имеет большую амплитуду, что затрудняет определение закономерности развития явления.

Сравнивая уровень инвестиционной активности в целом по молдавским университетам и преподавателей со студентами в отдельности, можем констатировать, что эти показатели существенно не отличаются (рис. 1).

Так, если большинство респондентов оценили уровень инновационной активности университетов на 77,5%, то собственную инновационную активность оцениваем на 100%.

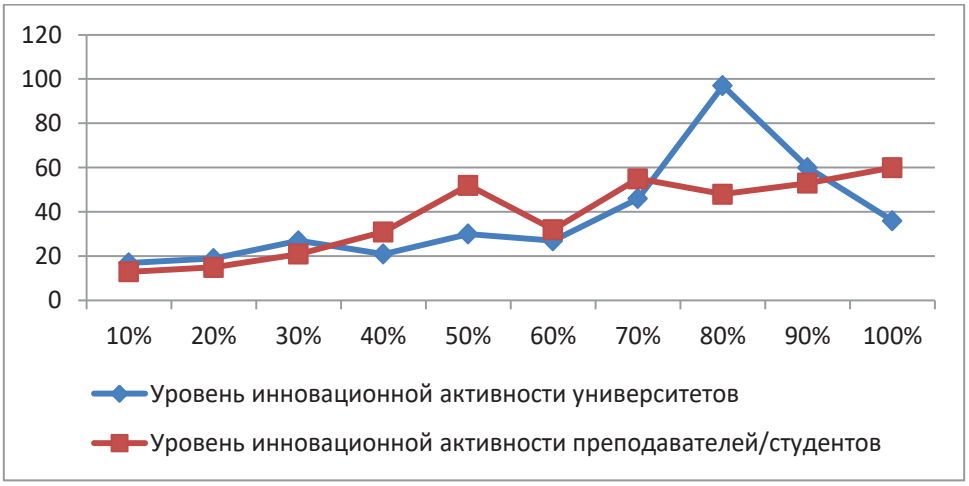

Рис. 1. Соотношение уровней инновационной активности университетов и преподавателей/студентов (оценка респондентов)

Источник: [4, с. 509]

Таблица 1

Отклонение индивидуальных показателей от их средней величины

Уровень инновационной активности университетов, % (x_i)	Количество респондентов (f_i)	$x_i f_i$	Отклонение индивидуальных значений от средней величины ($x_i - x$)	$\|x_i - x\| f_i$	$(x_i - x)^2$	$\|x_i - x\|^2 f_i$
10	17	170	- 56,6	962,2	3203,56	54460,52
20	19	380	- 46,6	885,4	2171,56	41259,64
30	27	810	- 36,6	988,2	1339,56	36168,12
40	21	840	- 26,6	558,6	707,56	14858,76
50	30	1500	- 16,6	498,0	275,56	8266,8
60	27	1620	- 6,6	178,2	43,56	1176,12
70	46	3220	3,4	156,4	11,56	531,76
80	97	7760	13,4	1299,8	179,56	17417,32
90	60	5400	23,4	1404	547,56	32853,6
100	36	3600	33,4	1202,4	1115,56	40160,16
Total	380	25300	x	8133,2	x	247152,8

Источник: разработано автором

Амплитуда вариации ответов респондентов имеет большую полярность в отношении инновационной активности университетов, что говорит о непрозрачности информации об инновационной политике и стратегиях университетов. Амплитуда вариации ответов об инновационной активности преподавателей и студентов имеет небольшую полярность, что говорит об однородности оценки и репрезентативности средней величины для данной совокупности респондентов.

Следует отметить, что большое значение при анализе инновационной активности университетов имеет оценка ее динамики в последние 3–5 лет. Рост инновационной активности как университетов, так и преподавателей ведет к устойчивому инновационному развитию университетов, что предусматривает создание инновационной культуры, благоприятной среды, стимулирования креативности студентов и преподавателей, в конечном итоге, формирования инновационного продукта и трансфера технологий.

Оценивая динамику инновационной активности, большинство молдавских респондентов (49,7%) отмечают рост инновационной активности в университетах и неустойчивую тенденцию к изменению этого показателя (34,2%). Вместе с тем 7,4% респондентов указывают на снижение инновационной активности в университетах, а 8,7% респондентов отметили ситуацию без изменений в этой области. Респонденты украинского и румынского университетов отметили рост инновационной активности университета (в среднем 64,5% респондентов), неустойчивую тенденцию (25,0%), ситуацию без изменения (7,3%).

Анализируя факторы, которые влияют на динамику инновационной активности университетов, отмечаем, что основными факторами, которые обеспечивают рост инновационной активности, по мнению респондентов, являются:

– инновационная политика университета (55,3% респондентов);

– квалифицированный научно-дидактический потенциал (53,4% респондентов);

– благоприятная среда для развития креативности и инновационного потенциала университета (49,2%);

– инновационная инфраструктура (47,9%).

В результате исследования также были подтверждены или опровергнуты факторы, которые могут обеспечить устойчивое инновационное развитие университетов (табл. 2).

Как показано в табл. 2, респонденты университетов сошлись во мнении, что первоочередной задачей и необходимым фактором является разработка Стратегии инновационного развития университета.

Респонденты университетов сошлись во мнении, что для долгосрочного устойчивого инновационного развития требуются организация и развитие студенческих инновационных центров. Однако этот фактор в молдавском университете респонденты отметили на третьем месте, а в украинском и румынском университетах – на 2 месте.

На втором месте респонденты Румынии также отметили необходимость разработки учебных планов, ориентированных на стимулирование креативности и развития инновационного потенциала студентов (20,3% респондентов). В университете считают важным внесение в планы научной деятельности показателей, с помощью которых будет оцениваться инновационная деятельность университета (14,5% респондентов).

Одними из важных факторов формирования инновационной устойчивости университетов являются инновационная культура и разработка культурных инновационных ценностей университета. На этот фактор инновационной устойчивости указали респонденты украинского университета

Таблица 2

Рейтинг факторов, которые могут обеспечить устойчивое инновационное развитие университетов (оценка респондентов в процентах)

Фактор	Украина	Молдова	Румыния
Разработка Стратегии инновационного развития университета	23,0 (1)	17,1 (2)	26,1 (1)
Адаптация инновационной культуры и инновационных ценностей университета	16,0 (3)	8,0	8,7
Разработка учебных планов, ориентированных на стимулирование креативности и инновационного потенциала студентов	10,0	16,6	20,3 (2)
Внедрение в научные планы научно-инновационной практики	8,0	13,2	1,4
Организация студенческих инновационных центров	20,0 (2)	16,8 (3)	20,3 (2)
Обеспечение научных лабораторий научно-техническим инструментарием	13,0	19,7 (1)	8,7
Внедрение в планы научной деятельности ряда показателей, по которым будет оценена инновационная деятельность университета	10,0	8,6	14,5 (3)

Источник: разработано автором

(16,0%), респонденты молдавского (8,7%) и румынского университетов (8%).

В ходе исследования было установлено, что инновационную деятельность университетов необходимо планировать, что находит отражение в разрабатываемых стратегиях, на что указали 82,6% от общего числа респондентов исследуемых университетов. Причем подавляющая часть респондентов подтвердила, что креативность студентов обеспечивает инновационное развитие университета в долгосрочной перспективе.

Выводы из проведенного исследования. Полученные результаты исследования позволили сформулировать такие выводы:

1) преподаватели и студенты высоко оценивают как уровень инновационной активности университетов, так и собственную активность в этой области;

2) динамика инновационной активности университетов имеет положительную тенденцию роста, которая обуславливается такими факторами, как инновационная политика, квалифицированный научно-дидактический потенциал и благоприятная среда;

3) существует необходимость организации и развития студенческих инновационных центров, а также разработки учебных планов, ориентированных на стимулирование креативности и развитие инновационного потенциала студентов.

Эти моменты, на наш взгляд, должны найти отражение в Стратегии инновационного развития университета, которая по результатам исследования является необходимым фактором для формирования инновационного потенциала университета в стратегической перспективе.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Данько М. Инновационный потенциал в промышленности Украины. *Экономист*. 1999. № 10. С. 26–32.

2. Гернего Ю. Инновационный потенциал экономики Украины. *Traectoria nauki. Electronic Scientific Journal*. 2016. № 2 (7). С. 230–245.

3. Матвейкин В. Инновационный потенциал: современное состояние и перспективы развития. Москва : Машиностроение-1, 2007. 284 с.

4. Мовилэ И. Оценка инновационного потенциала и анализ динамики инновационной активности университетов Республики Молдова. *Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людиномірність, партнерство, кооперація*. Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 506–511.

5. Мовилэ И., Сусленко А. Оценка инновационной активности преподавателей и студентов в контексте формирования конкурентоспособности университета. *Актуальные научные исследования в современном мире* : сборник научных трудов. Вып. 3 (35). Ч. 5. Переяслав-Хмельницкий : The Institute for Social Transformation “ISCIENCE”, 2018. С. 62–67.

6. Тарабаева В. Инновационное развитие вузов: проблемы управления конфликтами : монография. Белгород : БелГУ, 2007.

7. Яковлева Т. Инновационные процессы как фактор совершенствования управления муниципальной системой образования: на примере г. Астрахани : дисс. … канд. социол. наук. Волгоград, 2004.

REFERENCES:

1. Danco M. Innovatsionnyy potentsial v promyshlennosti Ukrainy [Innovation potential in the industry of Ukraine]. The Economist, 1999, no. 10, pp. 26–32 (in Russian).

2. Gernogo Yu. Innovatsionnyy potentsial ekonomiki Ukrainy [Innovative Potential of the Ukrainian Economy]. Traectoria nauki. Electronic Scientific Journal. 2016, no. 2 (7), pp. 230–245 (in Russian).

3. Matveykin V. Innovatsionnyy potentsial: sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya [The Innovation Potential: the Current Status and Development Prospects]. M. : Engineering Publishing House – 1, 2007. 284 p.

4. Movile I. Otsenka innovatsionnogo potentsiala i analiz dinamiki innovatsionnoy aktivnosti universitetov Respubliki Moldova [The Assessment of innovative potential and analysis of the dynamics of innovative activity of universities in the Republic of Moldova]. The Modernization of Economics in the Social Consciousness: Tourism, Humanity, Partnership, Cooperation. Poltava, PUET, 2017. P. 506–511.

5. Movile I., Suslenko A. Otsenka innovatsionnoy aktivnosti prepodavateley i studentov v kontekste formirovaniya konkurentosposobnosti universiteta [The Assessment of the innovative activity of teachers and students in the context of the formation of university competitiveness]. The Actual scientific research in the modern world. Collection of scientific papers, vol. 3 (35), t. 5, Pereyaslav-Khmelnitsky, The Institute for Social Transformation “ISCIENCE”, 2018. pp. 62–67.

6. Tarabayeva V. Innovatsionnoye razvitiye Vuzov: problemy upravleniya konfliktami [The Innovative Development of Universities: The Problems of Conflict Management]. Belgorod : BelSU Publishing House, 2007.

7. Yakovleva T. Innovatsionnyye protsessy kak faktor sovershenstvovaniya upravleniya munitsipal’noy sistemoy obrazovaniya: na primere g. Astrakhani [Innovation processes as a factor in improving the management of the municipal education system: the example of Astrakhan]. (PhD Thesis). Volgograd, 2004.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THREATS OF ECONOMIC SECURITY OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX

УДК 658:65.012.8
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-12

Бусарєв Д.В.
к.е.н., докторант
Державна науково-навчальна установа «Академія фінансового управління»

Busariev Dmytro
State Educational-Scientific Institution "Academy of Financial Management"

Паливно-енергетичний комплекс доцільно трактувати як складну соціально-економічну систему, функціонування та розвиток якої передбачає можливість задоволення інтересів кожного її складника та загальних інтересів комплексу. Система економічної безпеки паливно-енергетичного комплексу об'єднує системи нижчого порядку (паливна та електроенергетична підсистеми з подальшою деталізацією) та входить до складу систем вищого порядку, таких як система економічної та енергетичної безпеки держави. Зберігаючи наявний взаємозв'язок, говоримо про економічну безпеку паливно-енергетичного комплексу, рівень якої визначається наявністю та ступенем впливу загроз, джерелом яких можуть бути зміни у системах вищого та нижчого порядку. У статті сформовано методичне підґрунтя розрахунку інтегральної оцінки загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу. Для виконання цього завдання визначено фактори, зміна яких може створити загрози економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу, сформовано дерево загроз, запропоновано шкалу оцінювання можливих втрат від дії цих факторів, побудовано логічні матриці згортки, обчислено ймовірності виникнення загроз, визначено їх рівень.

Ключові слова: *паливно-енергетичний комплекс, економічна безпека, загроза, матриці згорток.*

Топливно-энергетический комплекс целесообразно трактовать как сложную социально-экономическую систему, функционирование и развитие которой предусматривает возможность удовлетворения интересов каждой ее составляющей и общих интересов комплекса. Система экономической безопасности топливно-энергетического комплекса объединяет системы более низкого порядка (топливная и электроэнергетическая подсистемы с последующей детализацией) и входит в состав систем высшего порядка, таких как система экономической и энергетической безопасности государства. Сохраняя существующую взаимосвязь, говорим об экономической безопасности топливно-энергетического комплекса, уровень которой определяется наличием и степенью влияния угроз, источником которых могут быть изменения в системах высшего и низшего порядка. В статье сформирована методическая основа расчета интегральной оценки угроз экономической безопасности топливно-энергетического комплекса. Для выполнения этого задания определены факторы, изменение которых может создать угрозы экономической безопасности топливно-энергетического комплекса, сформировано дерево угроз, предложена шкала оценивания возможных потерь от действия этих факторов, построены логические матрицы свертки, вычислены вероятности возникновения угроз, определен их уровень.

Ключевые слова: *топливно-энергетический комплекс, экономическая безопасность, угроза, матрицы сверток.*

It is expedient to treat the fuel and energy complex as a complex socio-economic system, the functioning and development of which provides for the possibility of achieving the interests of each of its components and the general interests of the complex. The fuel and energy complex economic security system integrates lower order systems (fuel and power subsystems with further detail) and is part of higher order systems, such as the state's economic and energy security system. While maintaining the existing relationship, it is advisable to speak about the economic security of the fuel and energy complex, the level of which is determined by the presence and degree of impact of threats, the source of which may be changes in higher and lower order systems. The purpose of this study was to formulate an approach to assessing the threats to the economic security of the fuel and energy complex. The achievement of the goal involved several successive steps: the first stage assesses the factors of change that could threaten the economic security of the fuel and energy complex; on the second (based on the results of the previous stage) the characterization of threat levels is carried out; the impact of external and internal threats on the economic security of the fuel and energy complex is further evaluated; the last step is the calculation of the integral indicator characterizing the level of threats to the economic security of the fuel and energy complex. The author identified the factors that change could create threats to the economic security of the fuel and energy complex (changes in energy related to scientific and technological progress; military actions on the territory of Ukraine; state support and level of investment; energy consumption; stability of work; internal conflicts; physical and moral depreciation of fixed assets; volumes of prospecting), a tree of threats was formed, a scale for estimating possible losses from the effect of these factors (missing, significant, large) was proposed; or logic arrays rolls, calculated the potential threats and determine their level. According to the calculations, it is substantiated that according to the scale selected for the assessment, the situation is characterized by the presence of significant threats to the economic security of the fuel and energy complex of Ukraine, which forms the necessary information basis for the development of tactical and strategic management decisions in the system of economic security of the fuel and energy complex, also at higher levels at the lower levels, i.e. the state and each individual enterprise.

Key words: *fuel and energy complex, economic security, threat, convolution matrices.*

Постановка проблеми. Необхідність надати кількісну характеристику загроз економічній безпеці на макрорівні є складним завданням, яке не має загальновизнаного розв'язку. З одного боку, дослідники не полишають спроб розраховувати ефективність забезпечення економічної безпеки й, відповідно, якогось умовного прибутку від дії суб'єктів безпеки. З іншого боку, робляться спроби визначити ефективність забезпечення економічної безпеки шляхом розрахунку сумарної величини очікуваних втрат, яким вдалося запобігти завдяки діям суб'єктів безпеки. У будь-якому разі найбільш правдоподібна оцінка можлива тільки тоді, коли результати отримані з урахуванням оцінювання ситуацій експертами з конкретної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади та актуальні питання енергетичної політики України знайшли

відображення в працях таких учених, як О.М. Алімов, С.М. Бевз, Д.В. Волошин, В.П. Горбулін, С.П. Денисюк, О.І. Закревський, О.В. Кириленко, Ю.В. Продан, А.В. Прокіп, Б.С. Стогній, А.І. Шевцов. Попри велику кількість ґрунтовних досліджень у цій сфері, багато питань, які стосуються загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), залишаються недостатньо опрацьованими, що ускладнює вироблення дієвої державної політики в цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є вироблення підходу до оцінювання загроз економічній безпеці ПЕК.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті здійснена спроба запропонувати підхід, що робить можливою кількісну характеристику загроз економічній безпеці ПЕК.

Визначення інтегрального показника здійснюється у певній послідовності. На першому етапі здійснюється оцінювання факторів, зміна яких може створити загрози економічній безпеці ПЕК; на другому етапі (з урахуванням результатів попереднього етапу) – характеристика рівнів загроз; далі оцінюється вплив зовнішніх і внутрішніх загроз на економічну безпеку ПЕК; останнім етапом є розрахунок інтегрального показника, що характеризує рівень загроз економічній безпеці ПЕК.

Автор уже характеризував загрози економічній безпеці ПЕК [1; 2]. З вищевикладеного випливає, що оцінювання загроз економічній безпеці ПЕК є багатоетапним процесом. Найнижчим рівнем оцінювання можливих загроз має стати оцінювання можливого впливу виділених факторів на економічну безпеку ПЕК (перелік факторів, зміна яких може створити загрози, та їх буквені позначення наведено в табл. 1). Другий і третій етапи дають змогу охарактеризувати рівні та групи загроз (табл. 1). Останній рівень дає змогу отримати кількісну характеристику загроз економічній безпеці.

Для потреб нашого дослідження застосовано порядкову шкалу [3, с. 57–63], подібну до наведених у джерелі [4].

Кожне значення порядкової шкали відповідає деякій якісній характеристиці аналізованих явищ. Кожному якісному значенню оцінюваного явища відповідає певний інтервал кількісних значень загроз (табл. 2).

Таблиця 1

Фактори, зміна яких може створити загрози економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу

Основні фактори	Позначення
Загрози економічній безпеці ПЕК	X
Зовнішні	X_1
Внутрішні	X_2
Міждержавний (регіональний)	X_1^*
Фактори держави	X_2^*
ПЕК	X_3^*
Проблеми підприємств ПЕК	X_4^*
Зміни в енергетиці, пов'язані з НТП	X_1^{**}
Військові дії на території України	X_2^{**}
Державна підтримка та рівень інвестицій	X_3^{**}
Рівень енергоспоживання	X_4^{**}
Стабільність роботи	X_5^{**}
Внутрішні конфлікти	X_6^{**}
Фізичний і моральний знос основних засобів	X_7^{**}
Обсяги пошуково-розвідувальних робіт	X_8^{**}

Джерело: узагальнено автором

Потрібно звернути увагу на те, що один і той самий бал в одному випадку описує зменшення, а в іншому – збільшення аналізованого фактору. З табл. 2 бачимо, що, наприклад, мінімальні зміни в енергетиці пов'язані з науково-технічним прогресом (НТП), тому максимальна державна підтримка та рівень інвестицій не становлять загрози економічній безпеці ПЕК, відповідно, характеризуються балом «1».

Методика формування інтегральної оцінки економічної безпеки, заснована на методології формування комплексних оцінок, яка визначає систему формальних та експертних процедур, описана у джерелах [5; 6, с. 124–138; 7, с. 307–335].

Базові позиції цього методу зводяться до такого. Для оцінюваного об'єкта визначається

Таблиця 2

Шкала оцінювання можливих втрат від дії факторів

Оцінка	Загроза	Пояснення сутності дії фактору	
		зміни в енергетиці, пов'язані з НТП; військові дії на території України; внутрішні конфлікти в ПЕК; фізичний і моральний знос основних засобів	державна підтримка та рівень інвестицій; рівень енергоспоживання; стабільність роботи; обсяги пошуково-розвідувальних робіт
1	Відсутня	Мінімальні	Максимальні
2	Суттєва	Середні	
3	Велика	Максимальні	Мінімальні

Джерело: розроблено автором

набір параметрів $\{X_i\}$. У нашому випадку ними є явища суспільно-економічного життя, що створюють загрози економічній безпеці ПЕК. Для отримання комплексної оцінки параметри попарно порівнюються самі із собою та один з одним за допомогою матриць згорток. Отримані характеристики (цільові орієнтири) знову попарно порівнюються між собою за допомогою матриць згорток вже наступного рівня. Процедура повторюється доти, доки не залишиться одна характеристика, яка буде комплексною оцінкою об'єкта. Крім того, необхідно побудувати матриці згорток таким чином, щоби з певних на найнижчому рівні оцінок можна було отримати оцінки всіх характеристик на всіх рівнях [7, с. 312].

Для визначення кількісної характеристики (інтегральної оцінки) загроз економічній безпеці ПЕК будується дерево згортки, в якому кожна невисяча вершина є логічною матрицею згортки, яка акумулює інформацію з матриць попереднього рівня, наведеного на рис. 1.

Для кожного рівня загроз економічній безпеці ПЕК будуємо логічні матриці згортки. Оцінювання здійснювалося на основі даних, отриманих у IV кварталі 2019 року.

Через брак місця покажемо, як ці розрахунки виглядають для внутрішніх загроз економічній безпеці ПЕК. Матриця згортки, представлена нижче (табл. 3), надає узагальнену оцінку за факторами, зміна яких може створити загрози економічній безпеці на рівні цілого ПЕК.

Таблиця 3

Логічна матриця згортки за стабільністю роботи та внутрішніми конфліктами в ПЕК

		X_5^{**}		
		1	2	3
X_6^{**}	1	1	2	2
	2	2	3	3
	3	2	3	3

Джерело: узагальнено автором

Наступна матриця (табл. 4) надає узагальнену оцінку за факторами, зміна яких може створити загрози економічній безпеці на рівні підприємств ПЕК.

Таблиця 4

Логічна матриця згортки за фізичним і моральним станом основних засобів та обсягами пошуково-розвідувальних робіт

		X_7^{**}		
		1	2	3
X_8^{**}	1	1	2	3
	2	2	3	3
	3	2	3	3

Джерело: узагальнено автором

Логічні матриці згортки визначають процедуру агрегування факторів, зміна яких може створити загрози економічній безпеці за визначеними рівнями,

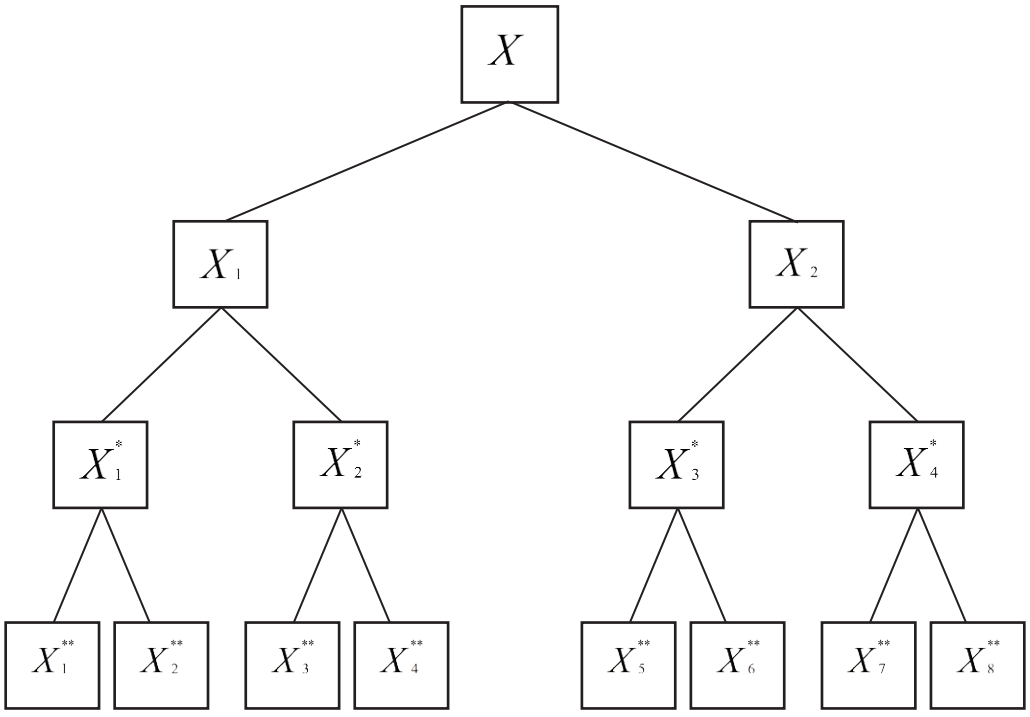

Рис. 1. Дерево загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу

Джерело: узагальнено автором

в інтегральну оцінку втрат від реалізації цих загроз, отже, дають змогу визначити найбільші проблеми, на які необхідно реагувати, задля забезпечення економічної безпеки ПЕК. Кожен рівень виникнення загроз характеризується розподілом ймовірностей їх можливих значень. Завдання полягає у визначені на основі цих даних розподілу ймовірностей можливих значень інтегральної оцінки загроз економічній безпеці ПЕК від дії відповідних факторів [7, с. 316].

Будемо вважати, що значення рівнів виникнення загроз за функціональними складовими є незалежними випадковими величинами. Нехай p_{ij} – ймовірність значення j для факторів X_j^{**}, $i=\overline{1,8}$, $j=\overline{1,3}$. Розподіл ймовірностей p_{ij} можливих значень факторів X_j^{**}, які можуть створити загрози економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу, наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Розподіл ймовірностей значень p_{ij} можливих змін факторів, які можуть створити загрози економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу X_j^{**}

p_{ij}	p_{i1}	p_{i2}	p_{i3}
p_{1j}	0,3	0,4	0,3
p_{2j}	0,6	0,3	0,1
p_{3j}	0,3	0,4	0,3
p_{4j}	0,3	0,4	0,3
p_{5j}	0,1	0,4	0,5
p_{6j}	0,1	0,4	0,5
p_{7j}	0,2	0,3	0,5
p_{8j}	0,2	0,3	0,5

Джерело: узагальнено автором

Позначимо ймовірність виникнення загроз економічній безпеці ПЕК через q_{ij}^{**}. На основі вищенаведеної логічної матриці згортки (табл. 3) визначимо ймовірність настання загроз на рівні ПЕК q_{3j}^{**} за формулами, наведеними нижче.

Ймовірність відсутності загроз на рівні ПЕК q_{31}^{**} має місце у таких випадках.

$$q_{31}^{**} = p_{51}p_{61}, \quad (1)$$

де p_{51} – ймовірність максимально стабільної роботи ПЕК; p_{61} – ймовірність відсутності внутрішніх конфліктів у ПЕК.

Ймовірність виникнення суттєвих загроз на рівні ПЕК q_{32}^{**} має місце:

$$q_{32}^{**} = p_{51}p_{62} + p_{51}p_{63} + p_{52}p_{61} + p_{53}p_{61}, \quad (2)$$

де p_{52} – ймовірність суттєвих перебоїв у стабільності роботи ПЕК; p_{53} – ймовірність мінімально стабільної роботи ПЕК; p_{62} – ймовірність виникнення суттєвих конфліктів у ПЕК; p_{63} – ймовірність виникнення великих конфліктів у ПЕК.

Ймовірність виникнення великих загроз на рівні ПЕК q_{33}^{**} має місце у таких випадках:

$$q_{33}^{**} = p_{52}p_{62} + p_{52}p_{63} + p_{53}p_{62} + p_{53}p_{63}. \quad (3)$$

Результати обчислення q_{3j}^{**} занесемо до табл. 6.

На основі вищенаведеної логічної матриці згортки (табл. 4) визначимо ймовірність відсутності загроз, пов'язаних з проблемами підприємств ПЕК q_{41}^{**}.

$$q_{41}^{**} = p_{71}p_{81}, \quad (4)$$

де p_{71} – ймовірність мінімального фізичного та морального зносу основних засобів підприємств ПЕК; p_{81} – ймовірність максимальних обсягів пошуково-розвідувальних робіт.

Ймовірність виникнення суттєвих загроз, пов'язаних з проблемами підприємств ПЕК q_{42}^{**}, має місце в таких випадках:

$$q_{42}^{**} = p_{71}p_{82} + p_{72}p_{81} + p_{73}p_{81}, \quad (5)$$

де p_{72} – ймовірність середнього фізичного та морального зносу основних засобів підприємств ПЕК; p_{73} – ймовірність максимального фізичного та морального зносу основних засобів підприємств ПЕК; p_{82} – ймовірність проведення суттєвих пошуково-розвідувальних робіт.

Ймовірність виникнення великих загроз, пов'язаних з проблемами підприємств ПЕК q_{43}^{**}, бачимо в таких випадках:

$$q_{43}^{**} = p_{71}p_{83} + p_{72}p_{82} + p_{72}p_{83} + p_{73}p_{82} + p_{73}p_{83}, \quad (6)$$

де p_{83} – ймовірність мінімальних пошуково-розвідувальних робіт.

Результати обчислення q_{4j}^{**} занесемо до табл. 6.

Таблиця 6

Ймовірність виникнення загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу на різних рівнях

q_{ij}^{**}	q_{i1}^{**}	q_{i2}^{**}	q_{i3}^{**}
q_{1j}^{**}	0,27	0,39	0,34
q_{2j}^{**}	0,09	0,49	0,42
q_{3j}^{**}	0,01	0,18	0,81
q_{4j}^{**}	0,04	0,22	0,74

Джерело: розраховано автором

Підставивши значення p_{ij} з табл. 5 у формули (1–3) і (4–6), отримаємо результати, що занесемо до табл. 6.

Далі будуємо матрицю згортки, що надає узагальнену оцінку за факторами, зміна яких може створити загрози економічній безпеці на рівні цілого комплексу та підприємств ПЕК. Робимо відповідні розрахунки за аналогією до вищенаведених, а отримані результати заносимо до табл. 7.

Наступним кроком є побудова матриць згортки ймовірності виникнення загроз економічній безпеці ПЕК. Робимо відповідні розрахунки за аналогією до вищенаведених, а отримані результати заносимо до табл. 8.

Таблиця 7

Ймовірність виникнення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу

q^*_{ij}	q^*_{i1}	q^*_{i2}	q^*_{i3}
q^*_{1j}	0,0594	0,4674	0,4732
q^*_{2j}	0,0026	0,0866	0,9108

Джерело: розраховано автором

Таблиця 8

Ймовірність виникнення загроз економічній безпеці паливно-енергетичного комплексу

q_{ij}	q_{i1}	q_{i2}	q_{i3}
q_{1j}	0,00015	0,00759	0,99226

Джерело: розраховано автором

Отримані результати (табл. 8) використаємо у подальших обчисленнях загального рівня загроз економічній безпеці ПЕК.

Оцінимо загальний рівень загроз $R = \sum_{j=1}^{3} jQ_j$ як середнє значення інтегральних оцінок реалізації зовнішніх і внутрішніх загроз q_{ij}:

$$R = 1q_{11} + 2q_{12} + 3q_{13}. \quad (7)$$

Підставивши значення q_{ij} (табл. 8) у формулу (7) отримаємо $R = \approx 2{,}99$.

Висновки з проведеного дослідження. Бачимо, що за вибраною для оцінки шкалою ситуація характеризується наявністю суттєвих загроз економічній безпеці ПЕК. Потрібно ще раз наголосити на тому, що дані для оцінювання збиралися протягом IV кварталу 2019 року. Зрозуміло, що основною подією цього часу, що визначила наявність загроз економічній безпеці ПЕК, стало підписання наприкінці 2019 року принципової угоди про продовження на найближчі роки транзиту російського газу територією України. Ще раніше аналогічна угода була підписана щодо нафти.

Запропонований методичний підхід принципово уможливлює отримання кількісної характеристики (інтегральний показник) загроз економічній безпеці ПЕК, що спирається на оцінювання вірогідності виникнення тих чи інших загроз, визначення ситуації на різних рівнях, що згруповані у зовнішні та внутрішні загрози, що загалом може бути використано для розроблення тактики й стратегії управління економічною безпекою ПЕК. Необхідно також відзначити, що вихідні фактори можуть змінюватися залежно від часу здійснення оцінювання. Можливе також застосування іншої шкали оцінки, наприклад п'ятибальної.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бусарєв Д.В. Економічна безпека паливно-енергетичного комплексу: теоретичні засади забезпечення. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2018. № 2. С. 159–168.

2. Бусарєв Д.В. Паливно-енергетичний комплекс: пріоритетність забезпечення економічної безпеки. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 6. С. 60–63.

3. Мельников О.В., Сеньківський В.М., Штангрет А.М., Ратушняк Ю.В. Державна підтримка видавничої справи: досвід, проблеми, перспективи. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 130 с.

4. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Москва : Радио и связь, 1993. 315 с.

5. Халіна О.В., Штангрет А.М., Ратушняк Ю.В., Мельников О.В. Інтегральна оцінка втрат від реалізації загроз для економічної безпеки машинобудівного підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 9 (172). С. 91–95.

6. Халіна О.В., Штангрет А.М., Сухомлин Л.Є., Мельников О.В. Теоретико-методичні засади формування організаційного забезпечення управління економічною безпекою машинобудівного підприємства. Львів : Українська академія друкарства, 2016. 252 с.

7. Лаптєв С.М., Алькема В.Г., Сідак В.М., Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств. Київ : Університет економіки та права «Крок», 2017. 508 с.

REFERENCES:

1. Busariev D.V. (2018), Ekonomichna bezpeka palyvno-enerhetychnoho kompleksu: teoretychni zasady zabezpechennia [Economic security of the fuel and energy complex: theoretical basis of supply]. Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva]. 2018. No. 2, pp. 159–168.

2. Busariev D.V. (2018), Palyvno-enerhetychnyi kompleks: priorytetnist zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [Fuel and energy complex: priority of ensuring economic security]. 2018. Vol. 6, pp. 27–29.

3. Melnykov O.V., Senkivskyi V.M., Shtanhret A.M., Ratushniak Yu.V. (2017), Derzhavna pidtrymka vydavnychoi spravy: dosvid, problemy, perspektyvy [Government support for publishing: experience, problems, prospects]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)

4. Saati T. (1993), Prinjatie reshenij. Metod analiza ierarhij [Decision making. Method of hierarchy analysis]. Moskva : Radio i svjaz'. (in Russian)

5. Khalina O.V., Shtanhret A.M., Ratushniak Yu.V., Melnykov O.V. (2015), Intehralna otsinka vtrat vid realizatsii zahroz dlia ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnoho pidpryiemstva [Integral estimation of losses from realization of threats to economic safety of machine-building enterprise]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. 2015. No. 9 (172), pp. 91–95.

6. Khalina O.V., Shtanhret A.M., Sukhomlyn L.Ye., Melnykov O.V. (2016), Teoretyko-metodychni zasady formuvannia orhanizatsiinoho zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu mashynobudivnoho pidpryiemstva [Theoretical and methodological foundations of formation of organizational support of management of economic safety of machine-building enterprise]. Lviv : Ukr. akad. drukarstva. (in Ukrainian)

7. Laptiev S.M., Alkema V.H., Sidak V.M., Kopytko M.I. (2017), Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv [Comprehensive economic security of enterprises]. Kyiv : Un-t ekonom. ta prava "Krok". (in Ukrainian)

МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

MOTIVATION OF LABOR ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABILITY OF THE AGRARIAN SPHERE

УДК 331.1:658.3
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-13

Васильєва О.О.
к.ф.-м.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та митної справи
Національний університет
«Запорізька політехніка»

Vasylieva Olena
National University
"Zaporizhzhya Polytechnic"

У статті розглянуто вплив матеріальних та нематеріальних факторів мотивації на продуктивну діяльність трудового потенціалу аграрної сфери в умовах сталого розвитку. Неоднозначний вплив зовнішніх специфічних умов на сільськогосподарське виробництво може бути скомпенсований внутрішніми чинниками, до яких належить мотивація трудової діяльності. Експертна оцінка матеріальних та нематеріальних чинників, задоволеності працею та умов праці у сільському господарстві виявила позитивні кореляції між матеріальними та нематеріальними аспектами трудової діяльності. Використана експертна оцінка мотиваційних потреб трудової діяльності ґрунтується на психологічних потребах у компетентності, спорідненості, самостійності, залученні до цікавої діяльності. Проєктування дієвої системи мотивації праці в аграрній сфері має враховувати сучасну ситуацію та стан трудового потенціалу, взаємообумовленість грошових та негрошових стимулів, спиратись на світовий досвід вибору пріоритетних напрямів мотиваційної політики.

Ключові слова: *мотивація, сталий розвиток, аграрна сфера, задоволеність працею, соціально-психологічний клімат.*

В статье рассмотрено влияние материальных и нематериальных факторов мотивации на продуктивную деятельность трудового потенциала аграрной сферы в условиях устойчивого развития. Неоднозначное влияние внешних специфических условий на сельскохозяйственное производство может быть скомпенсировано внутренними факторами, к которым относится мотивация трудовой деятельности. Экспертная оценка материальных и нематериальных факторов, удовлетворенности трудом и условий труда в сельском хозяйстве обнаружила положительные корреляции между материальными и нематериальными аспектами трудовой деятельности. Использованная экспертная оценка мотивационных потребностей трудовой деятельности основывается на психологических потребностях в компетентности, родстве, самостоятельности, приобщении к интересной деятельности. Проектирование эффективной системы мотивации труда в аграрной сфере должно учитывать современную ситуацию и состояние трудового потенциала, взаимообусловленность денежных и неденежных стимулов, опираться на мировой опыт выбора приоритетных направлений мотивационной политики.

Ключевые слова: *мотивация, устойчивое развитие, аграрная сфера, удовлетворенность трудом, социально-психологический климат.*

The problems of motivation as a factor in increasing the rate of socio-economic development of the national economy, on the one hand, and as a biological and psychological impact on human productive activity, on the other hand, remain relevant to a sustainable development economy. Social indicators of sustainable development include the level of material well-being, the availability of benefits, social protection and more. The intangible factors of motivation in the agrarian sphere and their relationship with the material in the context of sustainable development remain unexplored. The purpose of the study is to analyze the influence of material and intangible factors of motivation on the productive activity of labor potential of the agricultural sector in the conditions of sustainable development. The article deals with the influence of material and intangible factors of motivation on the productive activity of labor potential of the agricultural sector in the conditions of sustainable development. Statistical Package for Statistical Sciences was used for statistical analysis of the data, as well as correlation-regression analysis. Expert evaluation of material and intangible factors, job satisfaction and working conditions in agriculture revealed positive correlations between material and intangible aspects of work. More than half of the agricultural experts highly assess the involvement in the category of agrarians, favorable social and psychological climate in the team, relations with management and the existence of a collective agreement. Most worrying is financial factors, whose average score is rather low. The expert evaluation of the motivational needs of work is based on psychological needs in competence, affinity, independence, involvement in interesting activities. Comparison of built-in regression models demonstrates the positive impact of constant employment and high basic wages on the assessment of social and psychological climate in the team and satisfaction with employment, and a positive perception of working conditions includes satisfaction with employment. Designing an effective system of labor motivation in the agricultural sector should take into account the current situation and the state of labor potential, the interdependence of monetary and non-monetary incentives, based on the world experience of choosing priority areas of motivational policy.

Key words: *motivation, sustainability, agrarian sphere, labor satisfaction, social psychological climate.*

Постановка проблеми. Людина як носій трудового потенціалу постійно перебуває в центрі уваги цивілізованого суспільства. Ставлення людини до праці визначають ціннісні орієнтири й рівень соціальної та інтелектуальної свідомості, потреби та можливості їх задоволення, які на практиці трансформуються в конкретні мотиви трудової поведінки, що є складовими індикаторів сталого розвитку, рушійними силами людської діяльності. Проблеми мотивації як фактору підвищення темпів соціально-економічного розвитку національного господарства, з одного боку, та як біологічного й психологічного впливу на продуктивну діяльність людини, з іншого боку, залишаються актуальними для економіки сталого розвитку, до соціальних параметрів якої належать рівень матеріального благополуччя, доступність благ, соціальну захищеність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням трудової мотивації присвячені дослідження багатьох зарубіжних на вітчизняних учених, зокрема економістів, психологів, соціологів та управлінців. Теоретико-методологічні засади мотивації праці в аграрній сфері висвітлені в

роботах А. Бабенка, О. Бугуцького, В. Дієсперова, М. Жибака, А. Колота, В. Лагодієнка, І. Лукінова, Т. Олійник, М. Семикіної, Л. Червінської, О. Черепа, О. Шпичака, В. Юрчишина та інших учених. Проте, на наш погляд, нематеріальні чинники мотивації в аграрній сфері та їх взаємоз'язок з матеріальними в умовах сталого розвитку залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз впливу матеріальних та нематеріальних факторів мотивації на продуктивну діяльність трудового потенціалу аграрної сфери в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій соціально-економічного підходу аграрна сфера розглядається як система, ядром якої є базова галузь, а саме сільське господарство, що функціонує в сільському середовищі, зумовлює специфіку виробництва, життєвий рівень сільського населення та умови його діяльності [1, с. 31]. До індикаторів сталого розвитку аграрної сфери відносять соціальні, економічні та екологічні показники. Соціальні чинники включають зростання доходів, рівень життя сільського населення, якість людських ресурсів, захищеність життєдіяльності, що визначаються економічною та соціальною поведінкою людини. Сільське господарство як системоутворюючий елемент аграрної сфери має особливості, що полягають «у використанні засобів виробництва природного походження: рослинних і тваринних організмів, водних ресурсів, а також кліматичних ресурсів – світла, тепла, опадів тощо» [2, с. 128]. Застосування специфічних засобів аграрного виробництва, що комплементарно пов'язані з довкіллям та його природніми законами, обмежує можливості економічного зростання. Неоднозначний вплив зовнішніх умов на сільськогосподарське виробництво може бути скомпенсований внутрішніми чинниками, до яких належать застосування прогресивних технологій, забезпеченість кваліфікованими кадрами, ефективність використання персоналу та мотивація його трудової діяльності [3, с. 60].

Інтенсифікація економічного життя країни загалом приводить до ускладнення організаційних форм ведення бізнесу, формування нових підходів до управління. Праця в аграрній сфері має свої особливості, зумовлені специфікою сільськогосподарських процесів. Так, висока частка операцій безпосередньо пов'язана з непідвладними людині чинниками (природні умови, катаклізми тощо), що зумовлюють значні затрати організаційних, людських та часових ресурсів. Одним з ключових факторів вдалого ведення аграрного бізнесу стає рівень задоволеності працею.

Поняття задоволеності працею є комплексним та включає оцінку різних його складових. Експертне оцінювання проводилось серед працівників сільськогосподарських підприємств та Департаменту агропромислового розвитку (ДАПР) Запорізької області. Запропонований для аналізу перелік аспектів умовно розділений на соціально-психологічні (з 1.1 по 1.18) та фінансові (з 2.1 по 2.18) чинники (табл. 1). Все, що мотивує або заохочує працівників бути ефективнішими, розглядається як чинник підвищення ефективної роботи, включає грошові та негрошові стимули. Для статистичного аналізу даних використано програмне забезпечення SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Як видно з результатів дослідження, більше половини опитаних працівників сільськогосподарських підприємств високо оцінюють (від 7 балів та вище) 18 з 36 складових (табл. 1). Топ-4 становлять причетність до категорії аграріїв; сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі; відносини з керівництвом та наявність колективного трудового договору. Найбільше занепокоєння викликають фінансові чинники, середня оцінка яких коливається від 1,8 до 7,0 балів з 10 можливих. Топ-6 становлять доплата за високу оцінку після атестації; можливість отримання пільгових кредитів від підприємства; одноразові виплати за підвищення кваліфікації та професійного рівня; компенсація витрат на харчування; надбавка за стаж; доплата пенсіонерам.

До категорії «Нижче середнього» належать оцінки від 0 до 3 балів; «Середній» – від 4 до 6 балів; «Вище середнього» – від 7 до 10 балів.

Мотиваційний вплив на трудову поведінку може залежати від різник культур, цінностей, обставин, гендерної приналежності [4, с. 12]. Оцінка аспектів праці визначається індивідуальними соціально-демографічними показниками, такими як стать, вік, освіта, а також організаційними факторами, такими як розмір сільськогосподарського підприємства (площа сільськогосподарських угідь та кількість працівників), посада та стаж роботи працівника.

Перманентне вивчення питань як матеріальної, так і нематеріальної мотивації показує, що працівники, крім фінансової складової, віддають перевагу таким питанням, як визнання (вдячність за виконану роботу), цікава робота, гордість за організацію, стосунки з колегами, відносини з керівництвом, здатність представляти ідеї управління [5]. Гроші будуть основною формою мотивації доти, поки працівники не відчують, що ці категорії потреб задоволені [4, с. 61]. В дослідженнях мотиваційних чинників працівників ферм у Швеції, проведених К. Колструп, до переліку дієвих форм мотивації віднесені веселощі на роботі, приємне керівництво, почуття гордості за свою роботу, статус професії аграрія, безпека праці та гарний командний дух [6, с. 5311–5314].

За результатами порівняльного аналізу середніх оцінок різних сторін праці представники сільськогосподарських підприємств є більш позитивно

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Оцініть, будь ласка, в балах, наскільки Ви задоволені певними аспектами Вашої праці», %

№	Питання	Нижче середнього	Середній	Вище середнього
1.1	Постійна трудова зайнятість	1	33	66
1.2	Наскільки цінують Ваш досвід та кваліфікацію?	2	27	71
1.3	Можливість кар'єрного зростання	33	37	30
1.4	Конкурентоспроможність на ринку праці	6	39	55
1.5	Можливість підвищення кваліфікації	18	46	36
1.6	Задоволеність від заняття улюбленою справою	3	35	62
1.7	Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі	1	6	93
1.8	Сприятливі умови праці	3	34	63
1.9	Участь в управлінні колективом	41	25	34
1.10	Причетність до категорії аграріїв	5	6	89
1.11	Можливість зміни монотонного трудового процесу на більш цікавий, творчий, змістовний	54	27	19
1.12	Гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день	24	36	40
1.13	Публічна похвала за результатами роботи	4	18	78
1.14	Урочисті вечори, корпоративні свята	18	19	63
1.15	Можливість отримання житла	92	6	2
1.16	Можливість влаштування дитини у дитячий садок	53	6	41
1.17	Наявність колективного трудового договору	9	3	88
1.18	Відносини з керівництвом	1	17	82
2.1	Висока базова заробітна плата	3	31	66
2.2	Премії за результатами роботи	7	32	61
2.3	«13-а зарплата»	21	32	47
2.4	Виплати за перевиконання плану	29	48	23
2.5	Надбавка за стаж	51	41	8
2.6	Доплати за професіоналізм, кваліфікацію	35	38	27
2.7	Одноразові виплати за підвищення кваліфікації	71	22	7
2.8	Доплата за високу оцінку після атестації	75	21	4
2.9	Участь у прибутку (виплати за паями або акціями)	46	19	35
2.10	Можливість отримання пільгових кредитів від підприємства	68	29	3
2.11	Компенсація витрат на харчування	69	16	15
2.12	Компенсація витрат на навчання та підвищення кваліфікації	42	21	37
2.13	Компенсація витрат на проїзд	31	14	58
2.14	Компенсація витрат на оздоровлення	17	24	59
2.15	Забезпечення спецодягом	14	33	53
2.16	Подарунки до ювілеїв	21	17	62
2.17	Виплати у зв'язку з виходом на пенсію	14	22	64
2.18	Доплати пенсіонерам	58	34	8

налаштованими у своїх судженнях, ніж працівники Департаменту агропромислового розвитку (АПР) Запорізької області. При цьому фінансові чинники низько оцінюються обома категоріями опитаних. Відмінність полягає в тому, що працівники аграрного сектору більшою мірою задоволені базовою заробітною платою, участю в прибутку, виплатою у зв'язку з виходом на пенсію.

Певною мірою на рівень задоволеності тими чи іншими аспектами праці впливають такі чинники, як розмір посівних угідь та кількість працівників підприємства. Це пов'язано з тим, що чим більше господарство, тим більше в нього фінансових та організаційних можливостей для задоволення потреб своїх працівників. Так, за результатами дослідження найбільший рівень задоволеності, що виражається у вищих балах, властивий працівникам сільськогосподарських підприємств, площа яких більше 3 000 га. До статистично значущих відмінностей за критерієм збільшення площі посівних угідь можна віднести зростання балів за показником святкування урочистих вечорів, корпоративних свят; наявність колективного трудового договору, «13-ї зарплати» та участі у прибутку (виплати за паями або акціями).

До переваг невеликих господарств можна віднести можливість підвищення кваліфікації персоналу та зміни монотонного трудового процесу на більш цікавий, творчий, змістовний.

На підприємствах з чисельністю понад 100 працівників більш високо оцінюють такі аспекти праці, як компенсація витрат на навчання та підвищення кваліфікації; компенсація витрат на проїзд; надбавки за стаж. Задоволеність соціально-психологічними складовими майже не змінюється залежно від кількості працівників, тоді як зміна оцінки фінансових чинників є більш помітною: чим більше робітників на підприємстві, тим вище рівень їх значущості.

Цікавим є те, що в дрібних сільськогосподарських підприємствах більш високо оцінюють такі фінансові елементи, як, наприклад, премії за результати роботи, подарунки до ювілеїв, виплати у зв'язку з виходом на пенсію.

У світовій практиці мотивації широко використовуються теорія дизайну робочих місць Гекмана-Олдхема та сертифікація компетентностей [7, с. 197]. Забезпечення гідних умов праці та розвиток персоналу покладаються на керівників підприємств, організацій, компаній. Саме вони мають відслідковувати потреби своїх працівників та швидко реагувати на зміни настрою в колективі для забезпечення комфортних умов роботи, що приводить до підвищення продуктивності праці, прибутку тощо.

Посадовий рівень працівника позитивно впливає на його оцінку задоволеності працею, оскільки з підвищенням посади, як правило, поліпшуються умови роботи, розширюються можливості та зростає ступінь автономності. За результатами дослідження керівники схильні більш високо оцінювати створені на підприємстві умови праці, найбільш стриманими у своїх судженнях є робітники.

Різниця в середніх оцінках сторін праці залежно від стажу роботи на підприємстві не перевищує 2,5 бали. При цьому чим більший стаж, тим більший рівень задоволеності. Зокрема, це стосується зниження оцінки можливості влаштувати дитину у дитячий садок, наявності колективного трудового договору та причетності до категорії аграріїв у робітників, які мають стаж роботи на підприємстві менше трьох років.

Оцінка різних складових праці є майже однаковою серед соціально-демографічних категорій (стать, вік). Жінки мають більш оптимістичне сприйняття різних складових свого робочого процесу, ніж чоловіки. Це може бути обумовлено їх різними функціональними обов'язками на підприємстві, що визначає відмінності умов праці. Соціально-психологічними аспектами праці більшою мірою задоволені представники середньої вікової категорії (30–39 років) та старшого покоління (більше 60 років). Щодо фінансових чинників, то, незважаючи на загальну тенденцію меншої міри задоволеності ними, найбільше занепокоєння викликає значення експертних оцінок у молоді віком до 29 років.

Оцінки аспектів праці залежно від рівня освіти є майже однаковими. Однак працівники з вищою освітою порівняно з іншими категоріями схильні більш високо оцінювати участь в управлінні колективом, компенсацію витрат на навчання та підвищення кваліфікації, можливість підвищення кваліфікації та участь у прибутку (виплати за паями або акціями). Різниця значень цих складових робочого процесу коливається від 2,6 до 3,5 балів.

Реалізація процедури факторного аналізу на отриманому масиві даних не дала бажаного результату. Багатофакторна модель оцінки чинників робочого процесу відзначається невисоким ступенем структурованості, а це вказує на те, що, з одного боку, практично всі перераховані складові мають значний вплив, а з іншого боку, цей вплив не залежить від факту приналежності показника до тої чи іншої підгрупи, тобто до одного фактору потрапляють як соціально-психологічні, так і фінансові аспекти. Узагальнення щодо обґрунтування стану задоволеності працею потребує вивчення значущих взаємозв'язків між досліджуваними аспектами.

Згідно з результатами кореляційно-регресійний аналізу на формування позитивної оцінки соціально-психологічного клімату в колективі більшою мірою впливає рівень задоволеності такими складовими, як постійна трудова зайнятість, базова заробітна плата, компенсації витрат на оздоровлення та подарунки до ювілеїв, а найменший вплив має забезпечення спецодягом (рис. 1), тобто підвищення рівня задоволеності цими аспектами праці дасть змогу покращити оцінку соціально-психологічного клімату в колективі загалом. Найбільший вплив на формування позитивного судження щодо умов праці має задоволеність від заняття улюбленою справою, друге місце посідає можливість кар'єрного зростання. Меншою мірою впливають компенсація витрат на навчання та підвищення кваліфікації, урочисті вечори, корпоративні свята та доплата за професіоналізм, кваліфікацію (рис. 2).

Зворотній вплив мають такі складові, як можливість отримання пільгових кредитів від підприємства, виплати у зв'язку з виходом на пенсію та гнучкий графік роботи або додатковий вихідний.

Отримана в ході регресійного аналізу модель описує приблизно 70% дисперсії задоволеності сприятливими умовами праці.

Майже однаковою мірою на задоволеність від заняття улюбленою справою впливають такі аспекти праці, як постійна трудова зайнятість, висока базова заробітна плата та сприятливі умови праці. Друге місце посідають виплати у зв'язку з виходом на пенсію.

Менший вплив мають такі характеристики, як гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день, можливість підвищення кваліфікації та компенсація витрат на оздоровлення (рис. 3).

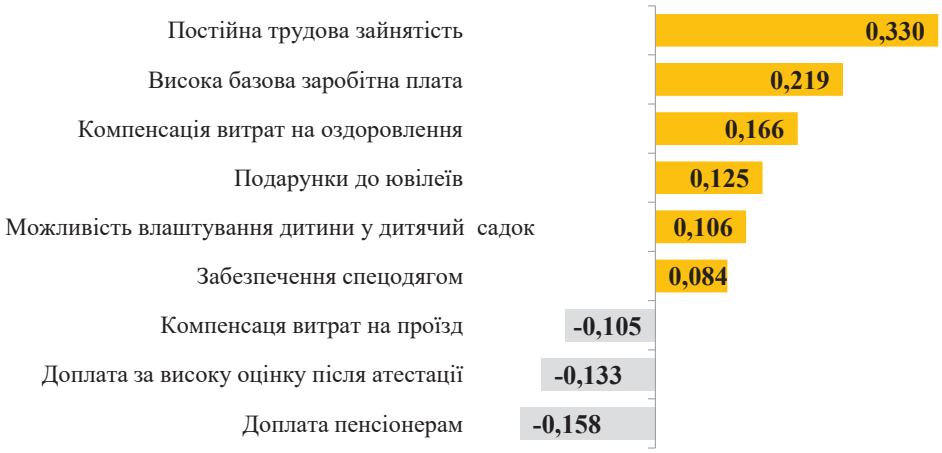

Рис. 1. Результати регресійного аналізу за аспектом «Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі» (у пунктах)

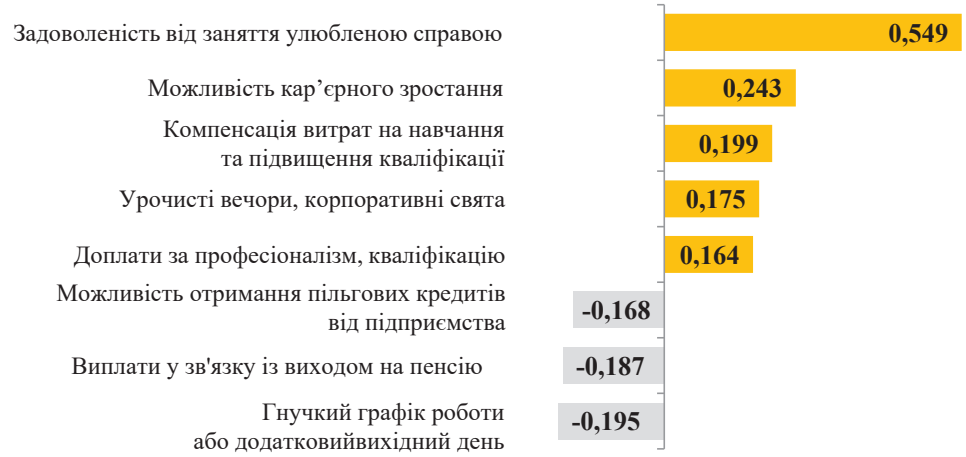

Рис. 2. Результати регресійного аналізу за аспектом «Сприятливі умови праці» (у пунктах)

Рис. 3. Результати регресійного аналізу за аспектом «Задоволеність від заняття улюбленою справою» (у пунктах)

Негативний вплив на задоволеність від заняття улюбленою справою здійснюють низькі оцінки наявності колективного трудового договору, забезпечення спецодягом, витрат на навчання та підвищення кваліфікації.

Відповідно, рівняння регресії пояснює приблизно 86% дисперсії задоволеності від заняття улюбленою справою та має такий вигляд:

$$Q_{1.6}' = 0{,}291_{Q1.1}' + 0{,}261_{Q2.1}' + 0{,}260_{Q1.8}' + \\ + 0{,}218_{Q2.17}' + 0{,}198_{Q1.12}' + 0{,}131_{Q1.5}' + 0{,}105_{Q2.14}' - \\ - 0{,}100_{Q1.17}' - 0{,}114_{Q2.15}' - 0{,}136_{Q2.12}'.$$

Згідно з результатами регресійного аналізу на формування позитивної оцінки соціально-психологічного клімату в колективі більшою мірою впливає рівень задоволеності забезпеченням спецодягом. Дещо менший вплив мають такі аспекти, як висока базова заробітна плата, виплати у зв'язку з виходом на пенсію, можливість кар'єрного зростання та участь в управлінні колективом. Найменшу вагу має такий чинник, як компенсація витрат на навчання та підвищення кваліфікації (рис. 4).

Зворотній вплив мають такі складові, як можливість отримання пільгових кредитів від підприємства, премії за результатами роботи та компенсація витрат на проїзд. Означена модель пояснює приблизно 80% дисперсії задоволеності сприятливим соціально-психологічним кліматом у колективі.

Загалом рівняння регресії має такий вигляд:

$$Q_{1.7}' = 0{,}353_{Q1.3}' + 0{,}244_{Q2.1}' + 0{,}222_{Q2.17}' + \\ + 0{,}214_{Q1.3}' + 0{,}205_{Q1.9}' + 0{,}169_{Q2.12}' - 0{,}248_{Q2.10}' - \\ - \text{-}0{,}250_{Q2.2}' - 0{,}288_{Q2,13}'.$$

Згідно з результатами на формування позитивної оцінки сприятливих умов праці більшою мірою впливає рівень задоволеності можливістю кар'єрного зростання. Майже однаковою мірою впливають такі аспекти, як доплата за високу оцінку після атестації та компенсація витрат на навчання та підвищення кваліфікації. Дещо менше значення мають такі складові, як забезпечення спецодягом та подарунки до ювілеїв (рис. 5).

Зворотній вплив мають такі чинники, як гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день, можливість влаштування дитину у дитячий садок, одноразові виплати за підвищення кваліфікації та професійного рівня.

Найбільший вплив на формування позитивного судження щодо задоволеності від заняття улюбленою справою мають компенсація витрат на оздоровлення та постійна трудова зайнятість. Друге місце посідає можливість підвищення кваліфікації. Негативний вплив на оцінку здійснює такий чинник, як компенсація витрат на харчування (рис. 6). Отримана модель пояснює приблизно 90% дисперсії задоволеності від заняття улюбленою справою.

Порівняння цих регресійних моделей демонструє таке:

– такі аспекти праці, як постійна трудова зайнятість, висока базова заробітна плата, позитивно впливають на оцінку соціально-психологічного клімату в колективі та задоволеність від заняття улюбленою справою;

– позитивне сприйняття умов праці включає задоволеність від заняття улюбленою справою.

Згідно з отриманими результатами для підвищення рівня умов праці, соціально-психологічного клімату та задоволеності від заняття улюбленою справою перш за все необхідно звернути увагу на аспекти, які перетинаються в наведених моделях та взаємодоповнюють один одного. В табл. 2 наведені результати кореляційного аналізу, що відображають високо позитивні взаємозалежності між різними складовими робочого процесу.

Значну роль у формуванні позитивної оцінки задоволеності працею відіграють умови праці. Їх удосконалення, узгодження з потребами та

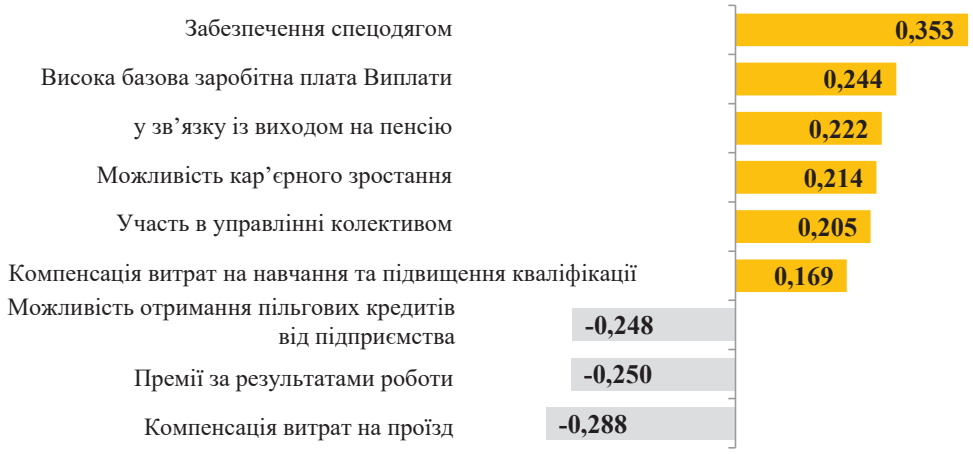

Рис. 4. Результати регресійного аналізу за аспектом «Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі» (у пунктах)

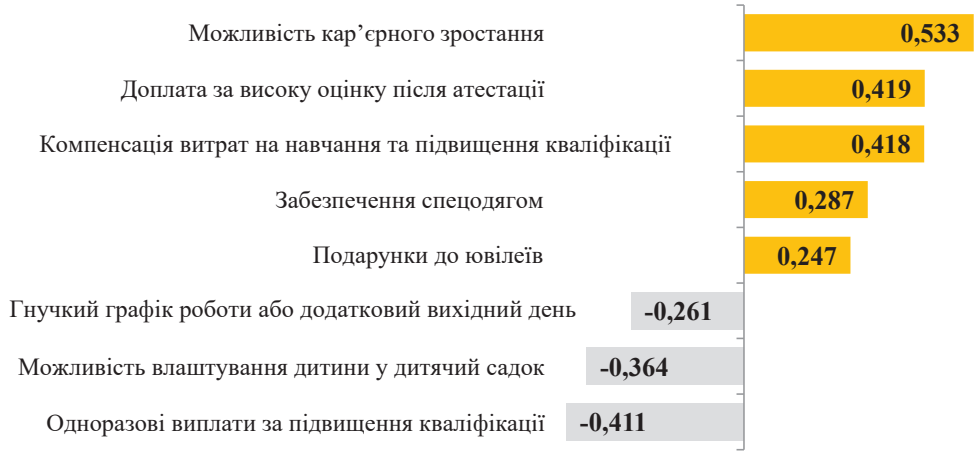

Рис. 5. Результати регресійного аналізу за аспектом «Сприятливі умови праці» (у пунктах)

Рис. 6. Результати регресійного аналізу за аспектом «Задоволеність від заняття улюбленою справою» (у пунктах)

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу аспектів праці

Аспект праці	Високо позитивна кореляція
Задоволеність від заняття улюбленою справою	Постійна трудова зайнятість
	Можливість зміни монотонного трудового процесу на більш цікавий, творчий, змістовний
	Відносини з керівництвом
	Подарунки до ювілеїв
	Гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день
	Сприятливі умови праці
	Наскільки цінують Ваш досвід та кваліфікацію?
	Участь в управлінні колективом
Постійна трудова зайнятість	Задоволеність від заняття улюбленою справою
	Можливість зміни монотонного трудового процесу на більш цікавий, творчий, змістовний
	Наскільки цінують Ваш досвід та кваліфікацію?
	Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі
	Гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день
Сприятливі умови праці	Можливість кар'єрного зростання
	Задоволеність від заняття улюбленою справою
	Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі
Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі	Відносини з керівництвом
	Задоволеність від заняття улюбленою справою
	Подарунки до ювілеїв
	Публічна похвала за результати роботи (подяки, грамоти тощо)
	Постійна трудова зайнятість
	Наскільки цінують Ваш досвід та кваліфікацію?
	Сприятливі умови праці

здібностями визначально впливають на ставлення працівників до своєї трудової діяльності. Умови праці є показником рівня соціального розвитку підприємства.

До характеристик умов праці можна віднести соціально-психологічний клімат у колективі, екологічне середовище, оснащення робочого місця, задоволеність роботою оргтехніки та інших технічних засобів. Згідно з результатами дослідження більше половини опитаних констатують наявність 10 з 11 запропонованих складових. Виконання невластивих посаді функцій притаманне більшій частині працівників аграрної сфери, про що говорять 56% опитаних (табл. 3).

Порівняння факту констатації наявності чи відсутності певної характеристики умов праці з рівнем її задоволеності демонструє, що сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі оцінюється на 8,4 бали з 10 можливих серед працівників, які визнали, що він є таким на їх підприємстві. Частка тих, хто констатує наявність гнучкого графіку у їх господарстві, становить майже 70%, при цьому середній бал цієї складової частини становить 6,4 з 10 можливих.

Аналізуючи характеристики умов праці, звертаємо увагу на такі моменти:

– частка задоволених оснащенням робочого місця більша серед працівників дрібних сільськогосподарських підприємств (до 1 000 га), становлячи 89%; робітники великих господарств (більше 3 000 га) позитивно оцінюють (на рівні 74% опитаних) наявність оптимального температурного режиму;

– необхідність виконання не властивих посаді функцій здебільшого притаманна дрібним та середнім підприємствам (з чисельністю працівників до 100 осіб), на що вказують більше 60% опитаних цих категорій, однак їх перевагою є використання гнучкого графіку роботи; працівники великих за чисельністю підприємств мають більш чітко закріплені функціональні обов'язки та графік роботи; водночас вони краще забезпечені технічними засобами та більшою мірою задоволені температурним режимом праці;

– частка керівників, які вважають, що на підприємстві використовується морально застаріла техніка, сягає позначки у 67%; близько 60% опитаних робітників вказують на наявність відволікаючих шумів під час роботи; цікавим є той факт, що керівники на рівні з рядовими працівниками свого господарства виконують не властиві їх посаді функціональні обов'язки, на що вказують 60% опитаних обох категорій; частка задоволених роботою комп'ютера, принтера та інших технічних засобів більше серед фахівців, професіоналів, службовців, становлячи 83%, що майже на половину більше порівняно з іншими працівниками; така диспропорція обумовлена виконанням різних функціональних обов'язків на підприємстві і, відповідно, різними умовами праці;

– з роками на підприємстві працівники стають обізнаними з різних питань, тому вони частіше, ніж молоде покоління, виконують не властиві їх посаді функції; також це може бути обумовленим процесом передачі досвіду від старшого покоління до молодшого, яке ще не має необхідних практичних навичок;

– чоловіки мають більш гнучкий графік роботи, однак вони більшою мірою змушені виконувати не властиві їх посаді функції; при цьому частка жінок, задоволених роботою оргтехніки та інших технічних засобів, становить 85%, що майже на 40% більше, ніж серед чоловіків;

– працівники із загальною середньою освітою гостріше відчувають потребу у вдосконаленні умов праці, зокрема вони частіше вказують на відсутність оптимально оснащеного робочого місця, використання морально застарілої техніки та виконання не властивих їх посаді функцій.

Отже, використана методика експертної оцінки мотиваційних потреб трудової діяльності ґрунтується насамперед на психологічних потребах у компетентності, спорідненості, самостійності, основне задоволення потреб виникає частково

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання щодо рівня згоди з нижченаведеними твердженнями, %

№	Питання	Так	Ні
3.1	Чи сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі?	99	1
3.2	Чи сприятливе екологічне середовище Вашої праці?	90	10
3.3	Використовується гнучкий графік роботи?	69	31
3.4	Чи оптимальне оснащення робочого місця?	78	22
3.5	Чи достатнє освітлення?	95	5
3.6	Чи достатньо виробничих площ?	93	7
3.7	Чи оптимальний температурний режим?	64	36
3.8	Відсутні відволікаючі шуми?	57	43
3.9	Задовольняє робота комп'ютера, принтера та інших технічних засобів?	63	37
3.10	Використовується морально застаріла техніка?	38	62
3.11	Чи виконуєте не властиві Вашій посаді функції?	56	44

від залучення до цікавої діяльності [8, с. 57], але з огляду на негативні тенденції сучасного стану оплати праці у сільському господарстві, яка є значно нижчою від середньої по економіці, та кризову ситуацію щодо формування та розвитку трудового потенціалу аграрної сфери (демографічний спад, міграція, старіння сільського населення, низький освітній рівень) матеріальна мотивація залишається вирішальним чинником ефективної трудової діяльності трудового потенціалу аграрної сфери.

Висновки з проведеного дослідження. Проєктування дієвої системи мотивації праці в аграрній сфері має враховувати сучасну ситуацію та стан трудового потенціалу, силу впливу матеріальних та нематеріальних факторів мотивації на продуктивну діяльність, спиратись на світовий досвід вибору пріоритетних напрямів мотиваційної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ємельянова Л. Сталий розвиток аграрної сфери України як об'єкт моделювання. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 30–34.

2. Бородіна О. Імперативи комплементарного розвитку в аграрній сфері. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 4. С. 125–136.

3. Лагодієнко В., Лагодієнко Н. Депопуляція сільських територій та мотивація найманих працівників у сфері сільськогосподарського виробництва України. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 5-1. С. 54–61.

4. Erwee Y. The motivation of farm workers: The case of seven Western Cape fruit farms, Cape Town: Graduate school of Business. 2016. URL: http://gsblibrary.uct.ac.za/researchreports/2016/Erwee.pdf (дата звернення: 28.09.2019).

5. Sorauren I. Non-Monetary Incentives: Do People Work Only for Money? *Business Ethics Quarterly*. № 10 (4). P. 925–944. DOI: https://doi.org/10.2307/3857840.

6. Kolstrup C. What factors attract and motivate dairy farm employees in their daily work? *Work*. 2012. № 41. Suppl. 1. P. 5311–5316. DOI: 10.3233/WOR-2012-0049-5311.

7. Fertig J., Zeitz G., Blau G. Building Internal Motivation for Worker Competency Certifications: A Critique and Proposal. *Human Resource Development Review*. 2009. № 8 (2). P. 197–222. DOI: org/10.1177/1534484309333614.

8. Deci E., Ryan R. Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*. 2000. № 25. P. 54–67. DOI: 10.1006/ceps.1999.1020.

REFERENCES:

1. Yemelyanova L. (2017). Stalyj rozvytok agrarnoyi sfery Ukrayiny yak obyekt modelyuvannya [Sustainable development of the agrarian sphere of Ukraine as an object of modeling]. *Agrosvit*, 10, 30–34.

2. Borodina O. (2017). Imperatyvy komplementarnogo rozvytku v agrarnij sferi [The imperatives of complementary development in the agrarian sphere]. Eko*nomika i prognozuvannya*, 4, 125–136.

3. Lagodiyenko V., Lagodiyenko N. (2019). Depopulyaciya silskyh terytorij ta motyvaciya najmanyh pracivnykiv u sferi silskogospodarskogo vyrobnycztva Ukrayiny [Depopulation of rural areas and motivation of employees in the agricultural production of Ukraine]. Biznes-navigator, 5-1, 54–61.

4. Erwee Y. (2016). *The motivation of farm workers: The case of seven Western Cape fruit farms.* Cape Town: Graduate school of Business. Retrieved from: http://gsblibrary.uct.ac.za/researchreports/2016/Erwee.pdf (accessed: 28 September 2019) (in English).

5. Sorauren I. (2000). Non-Monetary Incentives: Do People Work Only for Money? *Business Ethics Quarterly*, 10 (4), 925–944. DOI: org/10.2307/3857840.

6. Kolstrup C. (2012). What factors attract and motivate dairy farm employees in their daily work? *Work, 41 (Suppl. 1),* 5311–5316. DOI: 10.3233/WOR-2012-0049-5311.

7. Fertig J., Zeitz G., Blau G. (2009). Building Internal Motivation for Worker Competency Certifications: A Critique and Proposal. *Human Resource Development Review, 8 (2),* 197–222. DOI: org/10.1177/1534484309333614.

8. Deci E., Ryan R. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology, 25,* 54–67. DOI: 10.1006/ceps.1999.1020.

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ У СФЕРІ ПОСЛУГ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ANALYSIS OF PECULIARITIES OF FORMATION OF STRATEGIC MANAGEMENT MECHANISMS FOR CHANGES IN THE FIELD OF SERVICES OF FOREIGN COUNTRIES

УДК 005.591:338.2

DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-14

Гончар Л.О.
к.е.н., старший викладач кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київський національний університет культури і мистецтв

Honchar Liliia
Kyiv National University of Culture and Arts

У статті визначено, проаналізовано науково-практичні та концептуальні підходи до формування механізмів стратегічного управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн. З урахуванням визначених особливостей побудовано матрицю відповідності індикаторів економічного зростання системі стратегічного управління змінами та інноваційного розвитку провідних країн світу. Проведено аналіз спроєктованої матриці, який дає змогу стверджувати, що у більшості провідних країн світу систему стимулювання ефективності функціонування та розвитку національної економіки формують ключові важелі національної системи стратегічного прогнозування та державного управління змінними процесами галузевого, секторального й загальнодержавного спрямування. З огляду на результати аналізу концептуальних особливостей формування механізмів стратегічного управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн спроєктовано модель їх імплементації у практику вітчизняної економічної системи.

Ключові слова: *управління змінами, сфера послуг, стратегічне управління змінами у сфері послуг, механізм стратегічного управління змінами, концептуальні підходи, зарубіжні країни, економічна система.*

В статье определены, проанализированы научно-практические и концептуальные подходы к формированию механизмов стратегического управления изменениями в сфере услуг зарубежных стран. С учетом определенных особенностей построена матрица соответствия индикаторов экономического роста системе стратегического управления изменениями и инновационного развития ведущих стран мира. Проведен анализ спроектированной матрицы, который позволяет утверждать, что в большинстве ведущих стран мира систему стимулирования эффективности функционирования и развития национальной экономики формируют ключевые рычаги национальной системы стратегического прогнозирования и государственного управления обменными процессами отраслевого, секторального и общегосударственного направления. С учетом результатов анализа концептуальных особенностей формирования механизмов стратегического управления изменениями в сфере услуг зарубежных стран спроектирована модель их имплементации в практику отечественной экономической системы.

Ключевые слова: *управление изменениями, сфера услуг, стратегическое управление изменениями в сфере услуг, механизм стратегического управления изменениями, концептуальные подходы, зарубежные страны, экономическая система.*

The article identifies and analyzes the scientific, practical and conceptual approaches to the formation of mechanisms for strategic management of changes in the services of foreign countries, on the basis of which it is found that they are all based on the economic, socio-political, climate-geographical and other specifics and possibilities of every individual country and are determined by the parameters of the functioning of the state. In the article is justified substantiates that the mechanism of forming a strategy for managing changes in the sphere of services depends on the general model of the country economic development, which was formed during the historical, political and economic state formation under the influence of different social and transformational factors determined by preconditions for its development. Analyzing the features of the activities of the highly developed countries of the world, are distinguished such models of their economic development, in particular liberal, corporatist and socio-market ones. Taking into account certain features of formation mechanisms of strategic changes management in the sphere of services of foreign countries, the matrix of correspondence indicators of economic growth to the system of strategic management of changes and innovative development of the leading countries of the world is constructed. The analysis of the designed matrix is carried out, which allows to confirm that in most of the leading countries of the world the system of stimulating the efficiency of functioning and development of the national economy is formed by the key levers of the national system of strategic forecasting and state regulation by the changing processes of the sectoral, national direction, in particular, the system of state forecasting of changes, stimulation of development of small and medium-sized enterprises, state tax policy, system of financial-credit and investment stimulation of business development, antitrust and competition policy, innovation policy, transparency in business marketing policy of the state and so on. Taking into account the results of the analysis of conceptual features of formation of mechanisms of strategic management of changes in the sphere of services of foreign countries, a model of their implementation into the practice of the domestic economic system is constructed.

Key words: *change management, service industries, strategic management of change in services, mechanism for strategic change management, conceptual approaches, foreign countries, economic system.*

Постановка проблеми. Економічна інтернаціоналізація, інтеграція та глобалізація світових економічних процесів зумовлюють актуалізацію внесення змін до системи державного стратегічного планування, окремих секторів (галузей) економіки країни чи регіональних перетворень на підставі очікуваних і частково прогнозованих трансформувань у зовнішньому та внутрішньому середовищі. З огляду на плинність та мінливість факторної впливовості на ключові загальноекономічні, екологічні, геополітичні та соціальні аспекти функціонування й розвитку національної економіки варто зауважити, що для кожної окремої країни характерні певні особливості, пріоритетні напрями та визначальні концепти державного стратегічного планування змінних процесів.

Проте слід зазначити, що характерною особливістю високорозвинених країн світу є те, що

саме сфера послуг визначається ключовим вектором забезпечення ефективності функціонування та економічного зростання їх національних економік. Відповідно, спираючись на результати аналізування та визначення проблемних аспектів у вітчизняній системі державного регулювання та стимулювання розвитку сфери послуг, враховуючи євроінтеграційні особливості та спрямування України, можемо сказати, що актуальною стає проблема переймання передового досвіду світових країн-лідерів у напрямі створення механізму формування ефективної державної стратегії управління змінами у сфері послуг. Задля цього варто дослідити та проаналізувати особливості й стан функціонування невиробничого сектору національної економіки зарубіжних країн, а також визначити концептуальні підходи до формування механізму управління змінами у сфері послуг кожної з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність та індивідуальність процесу змін досліджували науковці в різних часових проміжках, описуючи безліч підходів та моделей управління змінами в окремих аспектах діяльності підприємства. Їх більшість (В. Бурк, Ф. Гуіяра, Дж. Дак, Дж. Келлі, Дж. Коттер, Ф. Кругер, К. Левін, Г. Литвин, Д. Лінк, Б. Уестлі) акцентували увагу на особливостях проведення організаційних змін, інші (Р. Бекхард, Р. Блейк, Л. Грейнер, Дж. Моутон, Е. Шайн) торкались питання реалізації змін на підприємстві, які пов'язані з людським фактором. Проте й ті, й інші розглядали загальні підходи до управління змінами та формулювали власну модель реалізації змін у конкретній ситуації.

Водночас частка досліджень особливостей стратегічного управління змінами у сфері послуг, де ключовим питанням є збільшення ефективності впровадження та реалізації послуг (а не товару), серед вітчизняних і зарубіжних науковців вкрай незначна й має опосередковане значення. Оскільки сфера послуг як окремий сектор займає вагому частину економіки країни й під впливом факторів зовнішнього середовища зазнає постійних змін, сьогодні особливо актуальним і необхідним є дослідження особливостей формування механізмів стратегічного управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн задля їх подальшого впровадження в практику національної економічної системи.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне узагальнення науково-практичних підходів до формування механізмів стратегічного управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн, визначення їх ключових особливостей та проєктування моделі їх імплементації в практику вітчизняної економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність та результативність механізмів формування стратегії управління змінами у сфері послуг України та зарубіжних країн визначаються низкою факторів, серед яких слід назвати структурованість цілей та взаємозв'язок ключових елементів функціонування економік як систем забезпечення їх динамічного, а головне, стабільного розвитку. Загалом концептуальні підходи до формування стратегії управління змінами у сфері послуг базуються на загальноекономічних, соціально-політичних, кліматично-географічних та інших особливостях і можливостях кожної окремої країни та обумовлюються параметрами функціонування держави, серед яких слід назвати [1]:

– особливості та рівень державного регулювання сфери послуг та окремих її галузей (система державного устрою, податкова політика держави, концепція підтримки малого й середнього бізнесу);

– функціонування державної системи стратегічного прогнозування, програмування й планування розвитку галузей та економіки загалом;

– комплаєнтність нормативно-правового та законодавчого забезпечення функціонування галузей;

– рівень фінансової незалежності та стабільності кожної галузі;

– організаційно-економічну та соціальну структуру сфери послуг;

– якісний рівень інфраструктури галузей та сфери послуг загалом;

– кадрову забезпеченість кожної галузі;

– готовність і здатність держави до процесних, структурних, організаційних та інших видів змін відповідно до вимог часу та обставин.

Загалом механізм формування стратегії управління змінами у сфері послуг залежить від загальної моделі економічного розвитку країни, яка сформувалась впродовж історичного, політичного та економічного становлення держави під впливом різних соціальних і трансформаційних факторів, визначених передумовами її розвитку. Спираючись на аналіз особливостей діяльності високорозвинених країн світу, можемо виокремити такі моделі економічного розвитку [2]:

– ліберальна (Канада, США, Ірландія, Велика Британія тощо), для якої характерне мінімальне втручання держави в механізм взаємодії роботодавців і підпорядкованих їм працівників, відповідно, послаблення ролі та значення профспілкових організацій (загалом ефективність цієї моделі проявляється у стимулюванні підприємницької ініціативи приватного сектору економіки та забезпеченні високого рівня доходів і заробітних плат);

– корпоративістська (Японія, Швеція та інші скандинавські країни), відповідно до якої активна роль у системі регулювання соціально-економічними відносинами належить державі, яка при цьому забезпечує високий рівень партнерства між роботодавцями й працівниками (загалом

корпоративізм класифікують на демократичний (Швеція) та ієрархічний (Японія));

– соціально-ринкова (Франція, Німеччина та інші країни ЄС), яка полягає у формуванні системи соціального підприємництва та соціально-відповідального бізнесу (підтримка малозабезпечених верств населення та всіх тих, хто потребує соціальної допомоги).

Спираючись на соціально-економічні та геополітичні особливості ринку послуг України та орієнтуючись на вітчизняну систему стратегічного партнерства, щодо забезпечення ефективності функціонування ринку послуг України, його конкурентного та інноваційного розвитку досить актуальним вважаємо досвід розвинутих світових країн, які за рішенням Всесвітнього економічного форуму (Давос) посідають лідерські позиції в цьому напрямі [3].

Для більшості країн Європейського Союзу ключовою особливістю механізму формування стратегій управління змінами у сфері послуг є ефективне функціонування системи державного прогнозування змін за допомогою планування (як короткострокового, так і середньострокового) й програмування трансформаційних процесів у світовій економіці та в межах кожної окремої країни. Це дає змогу забезпечувати інноваційний та водночас динамічний розвиток пріоритетних галузей економіки, генеруючи новітні та актуальні наукові досягнення з обов'язковою інтеграцією їх у практичну діяльність галузі. Для кожної окремої країни важливу роль відіграють індивідуальні особливості системи прогнозування, серед яких слід назвати поєднання інтересів уряду, монополій, планових комісій та профспілок (Швеція); індикативне планування (Франція); наявність опосередкованого чи безпосереднього контрольного інтересу держави (Італія); комбінування державних бюджетів, щорічних поточних програм та економічного прогнозування (Нідерланди). Для системи державного регулювання США досить характерними є прогнозування та стратегічне планування галузевого розвитку, що є основою для всіх управлінських рішень. Японській системі державного прогнозування та довгострокового планування притаманний індикативний характер, який дає змогу забезпечити ефективні умови для розвитку національної економіки країни.

Визначальним параметром забезпечення адекватності та ефективності механізму щодо формування стратегій управління змінами в більшості провідних країн світу є функціонування державних програм стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва, що дають змогу враховувати національні, загальноєвропейські та міжнародні інтереси, визначаючи ключові цілі, принципи й механізми їх практичної реалізації та передбачаючи в подальшому структурні алгоритми та способи забезпечення змін у конкретних напрямах.

У розрізі забезпечення виконання державних програм стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва одними з індикаторів ефективності механізму формування стратегій управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн є визначеність та оптимальність державної податкової політики шляхом ефективного забезпечення прозорості оподаткування галузей та окремих підприємств, надання різних податкових пільг (Бельгія, Велика Британія, Франція, інші країни ЄС), зокрема пільг щодо стимулювання науково-дослідних робіт та інноваційної діяльності, надання податкових кредитів, податкових канікул, пільг щодо формування резервних фондів, амортизаційних пільг.

Окремим важелем та інструментом регулювання результативності функціонування малого й середнього підприємництва у розвинених країнах світу є функціонування системи фінансово-кредитного та інвестиційного стимулювання його розвитку (Японія, Бельгія, США, Італія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Нідерланди та інші країни ЄС), яка включає фінансування науково-технічних розробок (США), державне інвестування та програми допомоги (країни ЄС), грошово-кредитне регулювання (зокрема, варіювання облікової ставки) (Японія), надання державних гарантій і кредитів (країни ЄС).

Одним з найважливіших аспектів забезпечення ефективності механізму формування стратегій управління змінами у сфері послуг є антимонопольна та конкурентна політика держави, у розрізі якої здійснюються регулювання (обмеження) монополістичними тенденціями та забезпечення (захист) «здорової» конкуренції на ринку. Така політика успішно реалізовується у США та Японії.

Окрім цього, окремим фактором стимулювання ефективності механізму формування стратегій управління змінами у сфері послуг зарубіжних країн є інноваційна політика, за допомогою якої визначається й формується інноваційна модель економічного розвитку країни. Інноваційна політика сприяє підвищенню результативності та конкурентоспроможності держави у світі й змінює, окрім техніко-виробничої бази, соціальну сферу суспільства. Задля безперервного нарощування інноваційного потенціалу характерним векторним спрямуванням для інноваційної політики зарубіжних країн є забезпечення динамічного, а головне, ефективного стимулювання (зокрема, матеріального) розвитку фундаментальної науки шляхом інтегрування її результатів у створення нових технологій та їх подальшого застосування у практичній діяльності країни (у виробництві та/або соціальній сфері) за рахунок використання власного інноваційно-технологічного потенціалу та залучення іноземних учених. За допомогою такого процесу визначаються особливості механізму

формування так званої стратегії нарощування, тобто одного із зарубіжних різновидів стратегії управління змінами. Такий механізм формування стратегії управління змінами на загальнодержавному рівні є характерним насамперед для США, Великої Британії, Німеччини, Франції та інших високорозвинених країн ЄС.

Проте для кожної країни характерні індивідуалізовані та своєрідні особливості проєктування та реалізації інноваційної політики. Так, характерною й відмінною особливістю інноваційної політики США є побудова системи взаємодії між різними стейкхолдерами на основі кластерних ініціатив (зокрема, створенні інноваційних кластерів та бізнес-інкубаторів), зокрема, на регіональному рівні.

Британська інноваційна політика загалом ґрунтується на універсальному підході, який, окрім інноваційної діяльності у сфері проведення нових досліджень і розробок, дає змогу враховувати потенціал та розвивати всі види організаційних інновацій (наприклад, інновації в маркетинговій діяльності, дизайні). Також однією з відмінностей інноваційної політики Великобританії є орієнтування на приватну ініціативу. Цей напрям реалізується шляхом побудови інноваційної стратегії управління змінами за допомогою акцентування уваги уряду на інноваційному розвитку суспільного сектору шляхом внесення конструктивних змін у діючі програми та розроблення нових інформаційних державних програм розвитку пріоритетно важливих галузей і сегментів; аналізування й стимулювання попиту на інновації; забезпечення ефективності функціонування державного сектору крізь призму створення й запуску програми «електронного уряду» задля підвищення ефективності надання широкого спектру державних послуг шляхом їх реалізації через мережу Інтернет; регіонального інвестування бізнесу тощо.

Визначальна роль у забезпеченні інноваційної політики Німеччини належить формуванню наноіндустрії з уніфікованим єдинокритеріальним відбором міжнародних партнерів. Ключовим індикатором німецької політики у цьому напрямі є відбір партнерів за принципом найактуальнішого та найвищого рівня інноваційних розробок з пріоритетних для країни напрямів та проблем. Німецький уряд (зокрема, Федеральне міністерство освіти і науки) задля забезпечення ефективності процесу формування стратегії управління змінами застосовує механізм «головних інновацій». Сутність такого механізму зводиться до розроблення цільових середньострокових проєктів (як правило, на п'ять років) за досить обґрунтованими, високоефективними нанотехнологічними напрямами з високим ступенем результативності та реактивності практичної віддачі у ключових галузях економіки Німеччини.

Змістове наповнення іспанської інноваційної політики полягає у створенні національних консорціумів технологічних досліджень, головним завданням яких є вдосконалення системи взаємодії державного й приватного секторів економіки через забезпечення спільного фінансування створених консорціумів. Важливим є те, що з боку держави значним чином забезпечується й стимулюється процес управління змінами щодо динамічного впроваджування інновацій у функціонування економічної системи Іспанії, зокрема, завдяки розробленню й схваленню у 2010 р. двоступеневої Державної стратегії інновацій Іспанії на період до 2020 р. Реалізація цієї Стратегії передбачає обов'язкове орієнтування держави на реальні наукові та економічні можливості країни задля вирішення наявних проблем інноваційного розвитку, а також передбачення міжнародної конвергенції за визначеними напрямами змін. Загалом Державна стратегія інновацій Іспанії спроєктована на основі механізму, який передбачає врахування основних п'яти концептів, таких як:

– стимулювання інноваційних процесів на основі державного попиту;

– формування схильного до змін та інновацій середовища, зокрема, за рахунок посилення та вдосконалення як державного, так і приватного інструментарію фінансування змінних процесів;

– забезпечення сприятливих умов для розвитку людського капіталу;

– посилення територіальної кооперації;

– інтернаціоналізація інноваційної діяльності шляхом врахування та інтегрування міжнародного досвіду у сфері управління змінами.

Механізм формування стратегій управління змінами Швеції є досить схожим і навіть дещо тотожним, зокрема, це відображається на основі порівняння ключових концептів, на яких він базується. Особливості проєктування універсальної стратегії управління змінами «Інноваційна Швеція» (2004 р.) полягають у тому, що саме вона визначає напрями розвитку (змін) у країні, серед яких слід назвати:

– розвиток людського потенціалу в інноваційному середовищі;

– удосконалення бази знань для продукування змін та інновацій;

– розвиток інноваційного підприємництва;

– вдосконалення державної системи інвестування в інноваційну діяльність галузей з мінімальним втручанням держави в систему використання виділених коштів.

Ключовими факторами впливу на механізм формування стратегії управління змінами у Швеції є:

– ефективна робота державних інститутів;

– функціонування фондів та міністерських агентств державної підтримки інновацій (KSS (Фонд знань), SSF (фонд стратегічних досліджень),

STINT (інтернаціоналізації вищої освіти і досліджень), Industrial Fund (Промисловий фонд), Vinnova (Агентство інноваційних систем), Almi-group (бізнес-партнерство), NUTEK (Агентство економічного та регіонального розвитку) тощо);

– розвиток ринку венчурного капіталу;

– забезпеченість державного сектору висококваліфікованими та компетентними кадрами;

– визначеність відповідальності стейкхолдерів за виконання державної політики розвитку бізнесу шляхом формування та функціонування цілісного й структурованого організаційно-економічного ланцюга із зазначенням функцій та критеріїв відповідальності його кожного структурного елементу;

– політична та економічна стабільність держави.

Варто підкреслити, що одна з найсерйозніших проблем розвитку Швеції обумовлена саме тим, що високий рівень наукоємності швецького виробництва сконцентрований у великих транснаціональних корпораціях. Відповідно, сьогодні саме таке спрямування та особливості швецької економічної системи визначають необхідність внесення змін у цьому аспекті.

Інноваційна політика Ірландії (західноєвропейської країни з розвинутою економіко) також має низку специфічних особливостей і орієнтована насамперед на послуги та високі технології. Зокрема, в країні схвалена державна стратегія стимулювання інноваційної політики через розвиток науки, технології та інновацій, піднесення людського капіталу та вдосконалення фізичної інфраструктури. Вирішальна роль у процесах управління змінами в цій країні, зокрема її інноваційно-технологічним потенціалом, належить саме державі, яка безпосередньо визначає вектор змін та забезпечує їх продукування, стимулювання й ефективність механізму їх реалізації, зокрема, шляхом виділення грантів на науково-дослідницьку діяльність, залучення іноземних інвестицій (25% від загального обсягу інвестицій у ЄС із США надходять в Ірландію), залучення дослідників із третіх країн, формування державних ініціатив щодо розвитку взаємозв'язків між бізнес-середовищем і системою вищої освіти, податкове стимулювання інноваційної діяльності. Проте, незважаючи на значний вплив та контроль інноваційного розвитку економіки Ірландії з боку держави, ключовим генератором інноваційних ідей у країні є саме приватний сектор, що є досить актуальним та визначальним фактором і завданням для системи національної економіки України [1].

Однією з найдосвідченіших інноваційних систем серед країн ЄС є інноваційна політика Франції. Ключовими індикаторами формування механізму стратегічного управління змінами у сфері послуг французької економічної системи є створення та постійне вдосконалення загальної правової бази, що забезпечує формування й розвиток партнерських стосунків між усіма стейкхолдерами процесу змін та інновацій (зокрема, між державним та приватним секторами). Крім цього, для інноваційної політики Франції характерне формування так званих полюсів конкурентоспроможності, які в системі єдиного інноваційного ланцюга забезпечують функціонування всіх учасників процесу змін (університети, підприємства, дослідники тощо), визначаючи роль та значення кожної його ланки на всіх етапах впровадження змін.

Швейцарія як пріоритетні напрями розвитку держави виділяє такі: заохочення діалогу між наукою й суспільством, результатом чого є підвищення цінності знань; підвищення рівня та якості технологічних інновацій, освітніх послуг та наукових досліджень шляхом створення мережі компетенцій у складі університетів гуманітарних, соціальних та прикладних наук, а також коригування та вдосконалення напрямів роботи національних центрів компетенцій у сфері наукових досліджень (National Centers of Competence in Research, NCCR).

Загалом стимулювання й забезпечення ефективності змінних процесів у країнах Європейського Союзу зумовлено насамперед функціонуванням уніфікованих концептів їх інноваційної діяльності, зокрема визначенням пріоритетних тематичних напрямів розвитку Європейського Союзу в розрізі Концепції Європейських технологічних платформ та здійснення Європейської Комісією постійного моніторингу якості та ефективності змінних процесів.

Завдання Концепції Європейських технологічних платформ полягає у забезпеченні ефективності процесу генерування знань; їх трансферу між університетами та бізнес-структурами.

Функціонування європейських країн та окремих їх галузей у рамках цієї Концепції надає значні переваги для їх розвитку відповідно до світових суспільно-політичних, економічних та глобалізаційних трансформувань, серед яких слід назвати:

– забезпечення альтернативності вибору стратегічних наукових напрямів;

– аналіз ринкового потенціалу технологій;

– мобілізацію джерел фінансування (державних і приватних) інноваційних проєктів;

– врахування інтересів стейкхолдерів (держави, наукового співтовариства, споживачів, виробничого сектору економіки, користувачів, контролюючих органів тощо);

– сприяння кластерному та мережевому розвитку європейської економіки, що створює можливості для вирішення глобальних проблем ЄС (екологічних, технологічних, транспортних, енергетичних, виробничих, продовольчих тощо).

Головними результатами загальноєвропейського механізму стратегічного управління змінами є створення ключових інституцій генеру-

вання інноваційного потенціалу, а саме Центру досліджень і компетенцій та Європейського дослідницького простору як об'єднуючої ланки у взаємодії бізнесу з академічним світом.

Дещо інший вектор змінних процесів визначається в державній стратегії «Мобілізація науки і технологій для досягнення ринкових переваг Канади» (2007 р.), ключовими параметрами в якій визначено захист екології, розвиток енергетики, інформаційних технологій та медицини, збереження природних ресурсів тощо. Водночас слід підкреслити, що з боку канадської влади велика увага держави приділяється питанням наукоємності інноваційних проєктів у визначених пріоритетних напрямах.

Особливістю механізму управління змінами в Китаї є система стратегічного планування, яка визначається й формується відповідною структурою Генерального штабу НВАК (Народно-визвольної армії Китаю). Стратегічні плани, розроблені Генеральним штабом НВАК, затверджуються Центральним Комітетом Комуністичної партії Китаю, після чого у вигляді директив передаються для виконання міністерствам, відомствам, державним компаніям, біржам, Національному банку Китаю тощо. Також у Китаї досить гостро поставлено питання популяризації науки й техніки задля забезпечення інноваційного розвитку та зміцнення конкурентних позицій країни у світі. Проте його сутнісне та змістове наповнення зводиться до впровадження змін за рахунок застосування так званої стратегії запозичення, що є абсолютно протилежною європейським та американським аналогам. Використання такої стратегічної альтернативи передбачає нарощування (та/або відродження) власного інноваційно-технологічного потенціалу шляхом освоювання вже відомих та ефективних у розвинених країнах світу методик і технік з використанням дешевої робочої сили.

З аналізу особливостей формування механізмів стратегічного управління змінами у зарубіжних країнах видно, що в їх більшості враховано результати прогнозування тенденцій економічного розвитку на 2020 р., які були опубліковані ще у 2006 р. Міжнародним дослідницьким центром "The Economist Intelligence Unit" у доповіді «Прогноз 2020: економічні, промислові та корпоративні тенденції» [4]. Ключові висновки прогностичного дослідження "The Economist Intelligence Unit" структуровані за п'ятьма такими напрямами:

– глобалізація (темп глобалізації буде критичною детермінантою темпів зростання економіки й приведе до перерозподілу економічної потужності щодо азіатських країн, а саме процеси трудомісткого виробництва здешевлюватимуться й переважатимуть над розвиненими ринками);

– демографія (міжнародний демографічний профіль сприятиме стимулюванню якісних змін трудових ресурсів (зокрема, ролі та переваг жінок) на більш зрілих ринках);

– персоналізація (окрім зростання вагомості співвідношення «ціна – якість», визначальним фактором успішності бізнесу стане принцип унікальності та персоналізації у виготовленні товарів та послуг);

– атомізація (руйнування та/або фрагментування традиційних зв'язків між окремими підрозділами, компаніями й навіть галузями сприятиме підвищенню ефективності та результативності взаємодії суб'єктів бізнесу);

– управління знаннями (все більшого поширення набувають процеси автоматизації виробництва та управління компаніями, проте ключовими напрямами забезпечення ефективності бізнесу є інноваційна діяльність, креативність мислення й концептуалізація бачення керівництва та всієї команди; відповідно, актуалізуються питання динамічного й безперервного вдосконалення продуктивності знань працівників шляхом проведення навчань та застосування дієвих технологій, зокрема тренінгового навчання, підвищення кваліфікації) [4].

Загальний меседж Міжнародного дослідницького центру "The Economist Intelligence Unit" у 2006 р. зводився до того, що державне регулювання та стимулювання ефективності функціонування й розвитку національної економіки кожної країни протягом наступних 15 років (2006–2020 рр.) мають спрямовуватись на внесення організаційних змін у діяльність окремих галузей, секторів, а також систему національної економіки загалом [4].

Відповідно, проаналізувавши особливості формування механізмів стратегічного управління змінами у розвинених країнах світу та враховуючи прогнозовані Міжнародним дослідницьким центром "The Economist Intelligence Unit" у 2006 р. тенденції економічного зростання, доцільними вважаємо аналіз та виокремлення ключових індикаторів забезпечення розвитку світової економіки, визначення їх ролі та значення у системі національних економік розвинених країн. Задля цього варто спроєктувати матрицю відповідності ключових індикаторів економічного зростання системі стратегічного управління змінами та інноваційного розвитку провідних країн світу (табл. 1).

Одним із ключових параметрів формування механізму управління змінами в розвинених країнах є формулювання комплексних державних програм (стратегій) інноваційного розвитку країни з обов'язковим врахуванням прогностичних тенденцій щодо трансформувань світової економіки у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Слід зауважити, що в Україні, незважаючи на поступове переймання передового досвіду зарубіжних країн та попри всі спроби й намагання, досі до 2018 р. не прийнято, відповідно, не

Таблиця 1

Матриця відповідності ключових індикаторів економічного зростання системі стратегічного управління змінами та інноваційного розвитку провідних країн світу

Індикатор змін / Країна	США	Канада	Китай	Японія	Швейцарія	Країни ЄС									Україна
						Німеччина	Франція	Італія	Іспанія	Бельгія	Нідерланди	Швеція	Ірландія	Велика Британія	
1. Наявність системи державного прогнозування змін	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	~
2. Наявність програми стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3. Визначеність та оптимальність державної податкової політики	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
4. Наявність системи фінансово-кредитного та інвестиційного стимулювання розвитку бізнесу	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓	
5. Антимонопольна та конкурентна політика держави	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
6. Стимулювання інноваційного розвитку держави (інноваційна політика):	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
– наявність державної стратегії (програми) інноваційного розвитку держави	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	~
– стимулювання кластерних ініціатив	✓		✓	✓						✓	✓				
– стимулювання приватних ініціатив	✓		✓	✓								✓	✓	✓	
– система державного інвестування в інноваційний розвиток науки	✓	✓	✓	✓	✓		✓					✓	✓	✓	~
– комплаєнтність, удосконалення та уніфікування правової бази				✓			✓						✓		
– розвиток високих технологій та нанотехнологій	✓	✓	✓	✓		✓							✓		~
– розвиток людського капіталу	✓	✓	”		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	~
– взаємодія бізнесу й академічного світу, підвищення цінності знань	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	~
– розвиток ринку венчурного капіталу	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
7. Маркетингова політика держави	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
8. Транспарентність (прозорість бізнесу)	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	

Джерело: складено автором за [1]

затверджено Державну стратегію інноваційного розвитку країни, яка мала би стати основою ключових змінних процесів галузевого, секторального та загальнодержавного спрямування й забезпечила б ефективність та конкурентоспроможність вітчизняної системи національної економіки у світі. Розгляд та слухання Парламентом першої вітчизняної «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних процесів» (оприлюдненої та презентованої на офіційному веб-сайті Комітету Верховної Ради з питань науки і освіти у вигляді книги Парламентського видавництва) завершились прийняттям та схваленням Постанови Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних процесів»» від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI [5]. Її ключовими пунктами були доопрацювання та внесення необхідних змін до проєкту «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних процесів» з урахуванням зауважень і пропозицій профільних міністерств, відомств та інших компетентних органів державної влади, представлення результатів у двомісячний термін на розгляд Верховній Раді України для прийняття Стратегії як закону. Нині проєкт уже другої «Стратегії інноваційного розвитку України на період до 2030 року» представлений на обговорення та схвалення Кабінетом Міністрів України Міністерством освіти і науки 22 жовтня 2018 р. [6].

Висновки з проведеного дослідження. З огляду на вищезазначене та результати аналізу індикаторів економічного зростання розвинених країн для України досить актуальною є проблема дослідження світових практик і тенденцій інноваційного розвитку зарубіжних країн задля формування комплексного дієвого механізму стратегічного управління змінами в системі національної економіки української держави з визначенням та формулюванням ключових параметрів і напрямів змінних процесів залежно від геополітичних, кліматично-географічних, соціально-економічних та інших особливостей і умов її функціонування та розвитку.

Комплексне поєднання всіх важелів національної системи стратегічного прогнозування та державного регулювання змінних процесів у єдину цілісну систему управління змінами галузевого, секторального та загальнодержавного спрямування забезпечить якісний рівень взаємовідносин держави та бізнес-середовища, відповідно, стимулюватиме підвищення ефективності функціонування та розвитку національної економіки країни загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гончар Л.О. Формування державної стратегії управління змінами у сфері послуг : дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.03 ; Національна академія управління. Київ, 2019. 324 с.

2. Економіка зарубіжних країн : навчальний посібник. 4-те вид, перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2013. 292 с.

3. Рейтинг конкурентоспроможності економік країн світу – 2017/2018. URL: https://uteka.ua/ua/publication/Rejting-konkurentosposobnosti-ekonomik-tran-mira---2017/2018 (дата звернення: 14.10.2019).

4. Foresight 2020: Economic, Industry and Corporate Trends. The Economist Intelligence Unit. *A Report from The Economist Intelligence Unit Sponsored by Cisco Systems.* London, 2006.

5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних процесів : Постанова Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI. URL: http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36382.pdf (дата звернення: 24.09.2019).

6. Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року : проєкт / Кабінет Міністрів України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/22/innovatsiynogo-rozvitku-ukraini.pdf (дата звернення: 24.09.2019).

REFERENCES:

1. Honchar L.O. (2019) *Formuvannia derzhavnoi stratehii upravlinnia zminamy u sferi posluh* [Formation of a state strategy for managing changes in the service sector]. (PhD Thesis), Kyiv : National Academy of Management Higher Education.

2. TsUL (2013) *Ekonomika zarubizhnykh krain* [Economy of foreign countries]. Kyiv : TsUL.

3. *Reitynh konkurentospromozhnosti ekonomik krain svitu – 2017/2018.* [Competitiveness rating of the economies of the world – 2017/2018.]. URL: https://uteka.ua/ua/publication/Rejting-konkurento-sposobnosti-ekonomik-tran-mira---2017/2018 (дата звернення: 14.10.2019) (accessed: 14 October 2019).

4. Foresight 2020: Economic, Industry and Corporate Trends. The Economist Intelligence Unit. (2006). *A Report from The Economist Intelligence Unit Sponsored by Cisco Systems.* London.

5. *Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010–2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21 zhovtnya 2010 r. № 2632-VI.* [Strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the conditions of globalization processes: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 21 October. 2010 No. 2632-VI.]. URL: http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36382.pdf (accessed: 24 September 2019).

6. *Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : proekt / Kabinet Ministriv Ukrainy.* [Strategy for innovative development of Ukraine for the period up to 2030 : project / Cabinet of Ministers of Ukraine.]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/22/innovatsiynogo-rozvitku-ukraini.pdf (accessed: 24 September 2019).

PROZORRO ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ РИНКІВ

PROZORRO AS AN INSTRUMENT OF THE MARKET TRANSPARENCY IMPLEMENTATION

УДК 336.132.1
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-15

Длугопольський О.В.
д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
та економічної теорії
Тернопільський національний
економічний університет
Заклекта О.І.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та економічної теорії
Тернопільський національний
економічний університет
Романишин А.А.
студентка
Тернопільський національний
економічний університет

Dluhopoldkyi Oleksandr
Ternopil National Economic University
Zaklekta Olga
Ternopil National Economic University
Romanyshyn Anastasiya
Ternopil National Economic University

У статті розглянуто особливості функціонування системи електронних публічних закупівель ProZorro, яка стала однією з найбільш вдалих економічних реформ після Революції Гідності в Україні. Актуальність теми зумовлена тим фактом, що публічні закупівлі є одним із основних факторів впливу на розмір бюджету держави. Проаналізовано динаміку тендерних торгів за 2018–2019 рр. в розрізі допорогових та надпорогових закупівель. Акцентовано на тому, що прозорість системи публічних закупівель використовується різноманітними громадськими організаціями та активістами для відстеження «сумнівних» публічних закупівель, розкриття зловживань у цій сфері, що є надзвичайно важливим аспектом антикорупційної діяльності. На основі розгляду світових практик електронних публічних закупівель запропоновано інструменти підвищення транспарентності ринків через удосконалення системи ProZorro в контексті усунення впливу людського чиннику під час прийняття остаточного рішення щодо переможця електронних торгів.
Ключові слова: *публічні закупівлі, закон, ринок, корупція, ProZorro.*

В статье рассмотрены особенности функционирования системы электронных публичных закупок ProZorro, которая стала одной из самых удачных экономических реформ после Революции Достоинства в Украине. Актуальность темы обусловлена тем фактом, что публичные закупки являются одним из основных факторов влияния на размер бюджета государства. Проанализирована динамика тендерных торгов за 2018–2019 гг. в аспекте допороговых и надпороговых закупок. Акцентировано на том, что прозрачность системы публичных закупок используется различными общественными организациями и активистами для отслеживания «сомнительных» публичных закупок, раскрытия злоупотреблений в этой сфере, что является чрезвычайно важным аспектом антикоррупционной деятельности. На основе рассмотрения мировых практик электронных публичных закупок предложены инструменты повышения транспарентности рынков через усовершенствование системы ProZorro в контексте устранения влияния человеческого фактора при принятии окончательного решения о победителе электронных торгов.
Ключевые слова: *публичные закупки, закон, рынок, коррупция, ProZorro.*

The article deals with the peculiarities of the e-public procurement system ProZorro functioning, which has become one of the most successful economic reforms since the Revolution of Dignity in Ukraine. The relevance of the topic is due to the fact that public procurement is one of the main factors influencing the size of the public budget. The purpose of the article is to evaluate the current principles of transparency of public authorities' activity in Ukraine. Following the signing the Association Agreement with the EU and the introduction of the free trade area between Ukraine and the EU, Ukraine has undertaken to harmonize national legislation of public procurement to EU standards. Accordingly, February 17, 2016, a new Law on Public Procurement was signed, which made it possible for the entire public procurement system to be conducted exclusively in electronic form. The dynamics of tender bidding for the period 2018–2019 is analyzed in the context of different types of procurements. Foreign experience of functioning the system of electronic public procurements testifies that they allow to significantly saving taxpayers' money. Through 2018–2019 ProZorro helps to save over UAH 60 billion of public money. The largest customers in the field of public procurement in Ukraine are Naftogaz, Ukrzaliznytsia, State Highway Agency, Ministry of Energy and Coal Industry, Energoatom and others. However, Ukrzaliznytsia, as a railway monopolist, has the highest number of lots irregularities and, accordingly, almost 50% failure in public procurement. Public procurement reform in Ukraine has led to a number of positive changes: increased general public awareness of public procurement in Ukraine; ensured decentralization of trading floors; opened up opportunities for domestic buyers to join the global public procurement market; provided a higher level of security for documents posted via Internet; strengthened competitiveness in the short and long run. Attention is drawn to the fact that the transparency of the public procurement system is used by various public organizations and activists to track "dubious" public procurement, to detect abuse in this area, which is an extremely important aspect of anti-corruption activities. Based on a review of global e-procurement practices, have been proposed some tools to increase market transparency by improving ProZorro in the context of eliminating the impact of the human factor in making the final decision of the electronic auction winner. In order to work more effectively it is necessary to develop software for MAC, OS and Windows, in which a participant, having downloaded only once the documents, would be able to download them in one click each time. This program would have standardized requirements for a specific lot (if necessary, clearly identify the necessary additional documents for the customer). In general, the decision protocol on admission of the tenderer to the ProZorro system should be determined automatically, which eliminates the possibility that the contracting authority disqualifies the tenderer for its own interests or selects the tenderer for its own benefit.
Key words: *public procurement, law, market, corruption, ProZorro.*

Постановка проблеми. Забезпечення стабільного та ефективного розвитку економіки є пріоритетним завданням держави. Українською владою на конституційному рівні закріплено основний курс держави, яким є набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [1], що передбачає виконання Україною певних умов, пов'язаних перш за все з імплементацією вітчизняного законодавства до європейських стандартів, його адаптацією та зміною згідно з міжнародними нормами та правилами. Окремої уваги заслуговує реформа сфери публічних закупівель, які здійснюються за державні кошти.

Сьогодні система електронних закупівель є інструментом, що підвищує підзвітність та прозорість у сфері публічного управління та адміністрування. В еру цифрових технологій комерційні фірми та державні установи все більше використовують електронні системи для більш ефективного,

передбачуваного, прозорого й безпечного управління ланцюжком своїх закупівель та поставок. Електронний обмін та зберігання даних замість використання паперових документів підвищує прозорість та точність державних витрат. Електронна закупівля забезпечує передбачуваність, оскільки продавці знають, чого очікувати, й можуть аналізувати хід виконання замовлення, найчастіше в режимі реального часу. Система ProZorro визнана однією з найбільш знакових та успішних реформ в Україні [2; 3], яка отримала низку міжнародних нагород і стала рішенням, яке дає змогу «всім бачити все». Система електронних закупівель є не лише засобом виявлення корупції та протидії їй завдяки численним інструментам моніторингу та аналізу публічних закупівель, але й способом забезпечення транспарентності ринків. Ця система є унікальною за своєю будовою, адже поєднує трьохсторонню координацію, а саме держави, бізнесу та громадськості. Після декількох років роботи системи, успіхів, перших перепон та виявлених недоліків вкрай актуальним є вдосконалення функціонуючої системи та переведення її на новий, кращий рівень задля суттєвого зменшення корупційних зловживань [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронна система публічних закупівель необхідна для того, щоби забезпечити прозорість процесу закупівель, підвищити довіру бізнесу до держави та ефективність у боротьбі з корупцією, забезпечити транспарентність ринків. Щоби мати змогу користуватися системою електронних державних закупівель, необхідно мати електронні засоби, які використовуються на кожному етапі закупівельного процесу [5]: спочатку на етапі визначення вимог, далі – під час подання пропозицій до здійснення платежів, а згодом – під час потенційного управління контрактами.

Питанню ефективності функціонування законодавчого регулювання системи публічних закупівель приділяється постійна увага. За останні роки опубліковано низку праць, спрямованих на критичне осмислення розвитку та становлення законодавчої бази у сфері закупівель.

Зокрема, серед зарубіжних авторів публічні закупівлі розглядають А. Бернард, К. Леон де Маріз, К. Менард [6], С. Аніруд [7], Е. Уярра [8]. Серед вітчизняних дослідників можна виділити таких, як А. Куц [4], В. Вареник, Л. Євчин [5], А. Міхальська [9], Ю. Голуб [10], О. Дишкант [11], О. Овсянюк-Бердадіна [12], І. Парасій-Вергуненко [13]. Незважаючи на наявність багатьох публікацій з проблематики публічних закупівель, подальшого дослідження потребують особливості функціонування системи публічних закупівель з урахуванням специфіки сучасних соціально-економічних перетворень.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання сучасних принципів прозорості діяльності органів державної влади в Україні. Для досягнення мети слід виконати такі завдання:

– аналіз найбільших замовників у системі ProZorro в Україні;

– розгляд найважливіших проблем сфери публічних закупівель України;

– визначення напрямів удосконалення вітчизняного законодавства у сфері публічних закупівель, підвищення відкритості органів державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічні закупівлі становлять значну частину державних витрат. Так, за оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [14], обсяг публічних закупівель у 2017–2018 рр. склав понад 500 млрд. грн., що становить 16,8% від ВВП України. Вони є одним з основних факторів впливу на розмір бюджету держави, адже забезпечують державні потреби в благах, необхідних для вирішення соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни тощо.

Регулювання державних закупівель в усьому світі є об'єктом пильної уваги з боку законодавців, оскільки в цьому разі сам покупець (держава) зацікавлений у максимальній ефективності процесу. Одним з важливих напрямів законотворчої діяльності цієї сфери в усьому світі стала боротьба за чесну конкуренцію, яка, відповідно до класичних постулатів економічної науки, повинна привести до зниження цін.

До 2016 р. в Україні діяла нормативно-правова та інституційна база, що регулювала так звані паперові процедури публічних закупівель. Ця система давала можливість здійснення численних зловживань з боку державних замовників, була складною й обтяжливою для постачальників, не забезпечувала доступу до громадського та професійного контролю [15]. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС з 1 січня 2016 р. Україна зобов'язалась гармонізувати національне законодавство у сфері державних закупівель до стандартів ЄС. Відповідно до цього 17 лютого 2016 р. було підписано новий Закон України «Про публічні закупівлі», який сприяв тому, що вся система публічних закупівель стала провадитись виключно в електронній формі.

Команда волонтерів та однодумців у 2014 р. створила електронну систему ProZorro, яка за рік роботи в пілотному режимі показала перші результати, а з 1 серпня 2016 р., згідно із Законом України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII, стала обов'язковою для всіх закупівель, а саме центральних органів влади, великих підприємств та природних монополістів, вартість яких перевищує порогові значення (від 200 тис. грн. для товарів і послуг, від 1,5 млн. грн. для робіт) [2; 16].

Електронні публічні закупівлі здійснюються через центральну базу даних, до якої підключено

комерційні авторизовані електронні майданчики, такі як smarttender.biz, privatmarket.ua, public-bid.com.ua, newtend.com, lp.zakupki.com.ua, bid.e-tender.biz, zakupki.prom.ua, www.dzo.com.ua. Електронні майданчики не спеціалізуються на предметах закупівлі й діють за принципом конкуренції. Учасники публічних закупівель (продавці) вибирають майданчик самостійно, а інформація, що поступає на майданчик, автоматично поширюється на інші.

Згідно з офіційною інформацією протягом 2018–2019 рр. завдяки ProZorro економія державних коштів по допорогових закупівлях становить більше 12 млрд. грн., по надпорогових – понад 48 млрд. грн. [17]. Сьогодні свої закупівлі здійснюють більше 8 мільйонів держзамовників, оголошено понад 1,5 млн. тендерів. Україна як член Угоди СОТ про державні закупівлі (GPA) стала ще більш відкритою для іноземних учасників і отримала доступ до закупівель за кордоном [18].

Робота в системі електронних закупівель ProZorro складається з таких етапів:

1) подання на електронний майданчик в Інтернеті оголошення про те, що замовник хоче закупити або які послуги потрібно отримати;
2) проведення електронних аукціонів;
3) визначення замовником переможця торгів;
4) укладання договору з переможцем, постачання товарів, виконання робіт і послуг, оплата.

Всі державні закупівлі в системі ProZorro умовно поділяються на допорогові та надпорогові. Пороги закупівель визначаються відповідно до пункту 1 статті 2 Закону України «Про публічні закупівлі», а схематичне зображення кожної з цих процедур наведено на рис. 1, 2.

Головна ідея, закладена в систему ProZorro під час її створення, полягає в тому, що «всі бачать все» (тобто учасникам надається можливість бачити й аналізувати оприлюднену на торгах інформацію [5]). Крім того, слід зазначити, що цю інформацію можуть аналізувати й використовувати не тільки учасники торгів, але й усі бажаючі, тому що діє принцип відкритості торгів. Такою прозорістю часто користуються різноманітні громадські організації та активісти для відстеження «сумнівних» публічних закупівель, розкриття зловживань у цій сфері.

Для наочного представлення цього розглянемо загальну статистику закупівель протягом 2018–2019 рр. Як видно з табл. 1, загальна кількість лотів як по допорогових, так і по надпорогових закупівлях скоротилась, що відобразилось на поточній сумі договорів, яка також зменшилась. Проте одночасно зменшилась кількість дискваліфікацій учасників. Зросла кількість організаторів публічних закупівель на 361 по допорогових і на 331 по надпорогових закупівлях. Кількість проведених тендерів по допорогових закупівлях збільшилась на 50 823, тоді як по надпорогових вона скоротилась на 8259.

Найбільшими постачальниками по допорогових закупівлях в Україні є такі компанії, як «Епіцентр», «Лівайн Торг», «Український папір», «Укртелеком», тоді як по надпорогових – «Медичний центр МТК», «Київтеплоенерго», «Київобленерго», «Вог», «Окко Контракт».

Найбільшими замовниками у сфері публічних закупівель України, як засвідчує табл. 2, є «Нафтогаз України», Укрзалізниця, Державне агентство автомобільних доріг, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Енергоатом тощо. Проте Укрзалізниця як монополіст у сфері залізничних перевезень має найбільшу кількість лотів із порушеннями та, відповідно, майже 50% неуспішності у проведенні публічних закупівель.

Зарубіжний досвід функціонування системи електронних публічних закупівель свідчить про те, що вони дають змогу суттєво зекономити кошти платників податків. Так, у Південній Кореї електронні закупівлі системи KONEPS значно підви-

* Законом не зазначено, що закупівлі бюджетом менше 50 000 грн. мають проходити через процедуру допорогових закупівель, але на це можуть впливати постанови органів місцевого самоврядування

Рис. 1. Модель допорогових закупівель

Джерело: [19]

щили транспарентність цього ринку, даючи змогу не лише подавати заявки через Інтернет, але й зменшувати можливості державних службовців приймати довільні рішення, скорочуючи витрати постачальників, зацікавлених брати участь у публічних торгах. В результаті цього кількість учасників торгів зросла втричі. Аналогічно у Бразилії реалізація системи електронних закупівель привела до економії трансакційних витрат на 51% та зниження на 25,5% цін у 2000–2006 рр. [21, с. 28]. У Туреччині постачальники зекономили приблизно 18 млн. євро на рік лише завдяки можливості отримати онлайн-доступ до тендерних документів. Замовники також повідомили про економію 1,15 млн. євро через відміну друку тендерних документів. Тендерна документація, опублікована в Інтернеті, сприяла зростанню середньої кількості тендерів до 5,6 порівняно з 3,3 за існування типової паперової процедури [21, с. 29].

Реформа публічних закупівель у вітчизняних реаліях привела до низки позитивних змін, а саме:

– збільшила загальну обізнаність громадян України щодо публічних закупівель;

– забезпечила децентралізацію торговельних майданчиків (на кінець грудня 2019 р. працює 27 приватних торговельних майданчиків для всіх закупівель замість одного державного);

– відкрила для вітчизняних закупівельників можливість долучитись до глобального ринку державних закупівель (з травня 2016 р. Україна, приєднавшись до Угоди СОТ про державні закупівлі (GPA), бере участь у державних закупівлях 45 країн – членів угоди);

Рис. 2. Модель надпорогових закупівель

Джерело: [19]

Таблиця 1

Основні показники публічних закупівель в Україні за 2018–2019 рр.

Показники	Допорогові закупівлі			Надпорогові закупівлі		
	2018 р.	2019 р.	Зміна	2018 р.	2019 р.	Зміна
Загальна кількість лотів	1 029 697	1 000 736	-28 961	291 132	270 391	-20 741
Очікувана вартість лотів, грн.	216 302 891 227,36	150 368 231 136,49	-65 934 660 090,87	798 629 786 230,52	810 401 547 076,71	11 771 760 846,19
Кількість договорів	950 429	10 19 828	69 399	165 570	145 900	-19 670
Поточна сума договорів, грн.	1 312 380 994 193,81	12 727 470 195,72	-1 299 653 523 998	446 057 128 217,99	338 552 615 982,71	-107 504 512 235,28
Кількість організаторів	26 885	27 246	361	16 255	16 586	331
Кількість дискваліфікацій	49 917	40 497	-9 420	74 528	70 607	-3 921
Кількість тендерів	1 021 251	1 072 074	50 823	230 659	222 400	-8 259
Найбільші постачальники	ТОВ «Епіцентр К», ТОВ «Лівайн Торг», ТОВ «Український папір», ТОВ «Укртелеком»			ТОВ «Медичний центр МТК», КП «Київтеплоенерго», ПАТ «Київобленерго», ТОВ «Бадм-Б», ТОВ «Вог», ПП «Окко Контракт»		

Джерело: складено авторами на основі [20]

Таблиця 2

Показники публічних закупівель найбільших замовників в Україні

Орган закупівлі	Лоти з ризиками, %	Середня кількість учасників, %	Частка неуспішних лотів, %	Кількість лотів з порушеннями	Очікувана вартість, грн.	Кількість лотів
Державне агентство автомобільних доріг України	42,9	1,71	18,6	224	259 939 308 604,79	6 843
ПАТ «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»»	20,9	1,94	30,1	104	112 660 263 742,68	19 154
Укрзалізниця	42,1	1,68	49,9	755	92 598 216 141,50	41 881
Міністерство енергетики та вугільної промисловості України	35,4	1,47	28,3	42	46 243 513 781,66	8 005
Управління капітального будівництва	31,0	1,58	13,9	81	39 705 108 466,17	7 385
НАЕК Енергоатом	41,6	2,03	22,0	186	36 874 444 409,70	14 497
Департамент транспортної інфраструктури	26,7	1,81	27,4	66	35 139 738 469,69	12 260
Департамент ЖКГ	15,1	1,23	11,5	65	34 640 844 055,56	15 336
Департамент благоустрою та інфраструктури	24,6	1,58	27,4	17	22 900 621 388,38	4 548
Департамент охорони здоров'я	17,1	1,38	13,9	266	22 565 573 609,25	99 531

Джерело: складено авторами на основі [20]

– забезпечила більш високий рівень безпеки документів, розміщених через Інтернет;

– зробила електронну форму закупівель одним із багатьох рушійних факторів посилення конкурентоспроможності у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Проте, незважаючи на значні переваги з моменту запуску ProZorro, електронна система не вирішила всіх проблем у сфері публічних закупівель, до яких слід віднести:

– неподолану корупційну складову у сфері публічних закупівель;

– висування вимог замовником, які постачальник не в змозі виконати у встановлений термін;

– висування розмитих формулювань замовником, нерозуміння яких може стати причиною дискваліфікації постачальника;

– допущення граматичних помилок в назві предмета закупівлі, розміщення тендера в неправильній категорії, що приводять до складнощів пошуків тендера для постачальника;

– те, що замовник, бажаючи зробити переможцем торгів «свого» постачальника, дискваліфікує всіх інших учасників торгів нечесними методами незалежно від запропонованої ними ціни.

На відміну від інших країн світу, в Кримінальному кодексі України немає жодної спеціальної норми, яка б стосувалась порушень законодавства у сфері закупівель. Проте надати статистичну інформацію щодо кількості проваджень важко, оскільки Єдиний державний реєстр судових рішень містить сукупну інформацію щодо всіх процесуальних документів, які розміщені в межах кримінального судочинства.

У відповідь на порушення замовника постачальник може здійснювати такі дії, які дадуть змогу залишатися конкурентним на українському ринку [22]:

– надавати порушенню розголосу (у ЗМІ, соціальних мережах, на моніторинговому порталі DoZorro);

– формувати імідж «компанії-борця»;

– звертатися до замовника з вимогою змін умов публічних торгів, які обмежують рівну участь постачальників у торгах;

– оскаржувати умови публічних закупівель;

– уважно читати умови закупівлі;

– використовувати систему ризик-індикаторів DoZorro;

– оскаржити рішення замовника.

Скарги на неправомірні рішення можна подавати тільки через майданчики, які є учасниками ProZorro. Вони мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог, а запорукою успіху є чітка аргументація позиції постачальника, чиї права були порушені [20; 22; 23]. Як свідчать дані рис. 3, у 2019 р. усього з 6,4 тис. скарг на рішення лише 20% були задоволені.

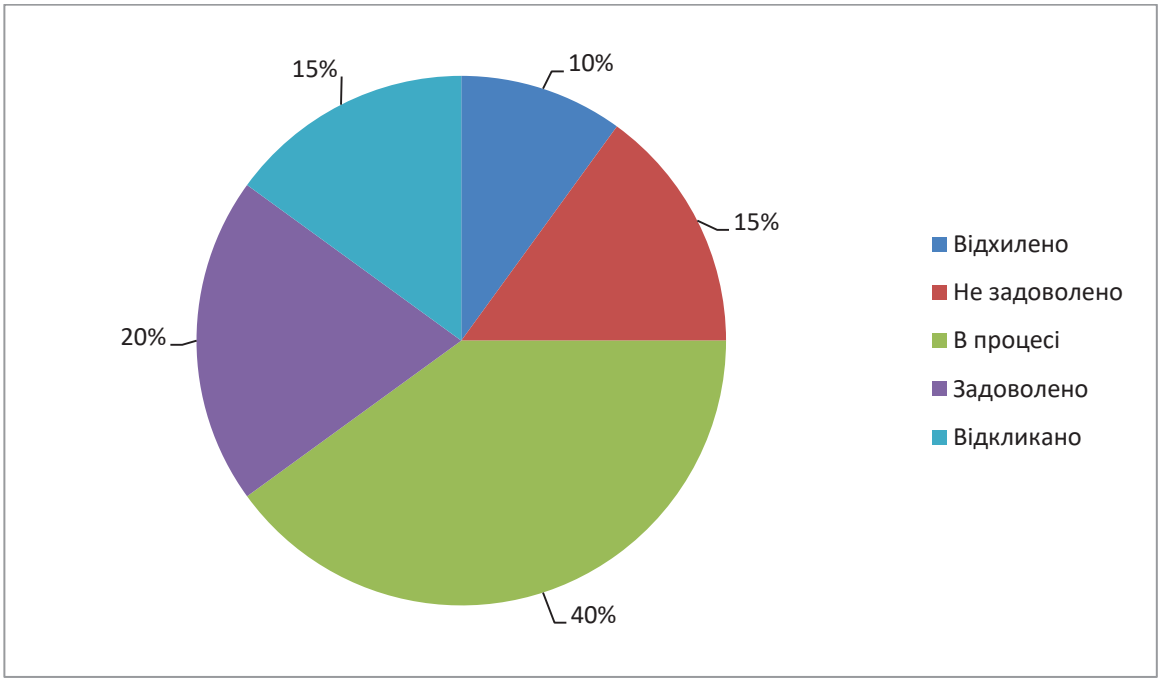

Рис. 3. Структура вимог і скарг у 2019 р.

Джерело: складено авторами на основі [20]

Задля покращення державних закупівель доцільно розробити комплексну програму діяльності у цій галузі, передбачивши в ній вжиття конкретних і дієвих заходів. Так, для ефективнішої роботи разом із системою ProZorro варто розробити програмне забезпечення для MAC, ОС і Windows, у якому учасник, завантаживши лише один раз документи в програму, мав би можливість щоразу завантажувати їх лише в один клік. Ця програма мала б стандартизовані вимоги під конкретний лот (за необхідності можна було б чітко виділяти необхідні додаткові документи для замовника). Така програма не дасть можливості замовнику вимагати від учасників надання зайвих документів, які суперечать Закону України про «Публічні закупівлі», оскільки в ній не буде поля для введення зайвих вимог до учасника. Також буде відразу відображено для учасника перелік необхідних документів, які потрібно дозавантажувати у програму, або вона згенерує їх сама для завірення електронним цифровим підписом (ЕЦП).

Протокол рішення про допуск учасника до торгів система ProZorro загалом має визначати автоматично, що виключить можливість того, що замовник з власних інтересів дискваліфікує учасників або вибере учасника для власної вигоди. Це сприятиме зменшенню кількості позовних заяв учасників до Державної фіскальної служби України та МВС за втрачену вигоду через їхню дискваліфікацію з провини контролюючих органів.

Вважаємо за необхідне також зробити контроль ЕЦП, оскільки нерідко з боку замовників протоколи чи рішення підписуються не всім складом тендерного комітету, а лише однією людиною, що є підтвердженням того, що особа діє в цілях особистої вигоди. Програма автоматично зможе визначати переможця торгів, а також не допускати до реєстрації в системі ProZorro недобросовісних замовників. Це повністю виключить людський фактор, який може вплинути на рішення з того чи іншого питання. Якщо ця програма зможе працювати коректним чином, це виключить необхідність створення тендерних комітетів на державних підприємствах, що зекономить час та кошти державних підприємств. Необхідно також ввести покарання для відповідальних осіб з боку замовників за порушення процедури державної закупівлі або неправомірну дискваліфікацію учасника через притягнення їх до цивільної та адміністративної відповідальності.

Висновки з проведеного дослідження. Загалом удосконалення системи публічних закупівель має унеможливлювати необґрунтоване завищення ціни на товари та послуги з боку учасників торгів, подання недостовірної інформації про учасників закупівель та зловживання службовим становищем під час застосування тендерів з одним постачальником. Оцінюючи публічні закупівлі з точки зору перспектив для українських підприємств, зауважуємо про чудову нагоду їх виходу на нові перспективні ринки збуту для розширення своєї діяльності та, відповідно, збільшення прибутковості власного бізнесу. Однак така стратегія можлива лише за дотримання чесної конкуренції, відсутності корупційних зловживань та розвитку якісних інститутів державної влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Україна – ЄС: реалії та перспективи співпраці. URL: http://dunrda.gov.ua/ehdinijj-den-informuvannya (дата звернення: 15.12.2019).

2. Гальчинський Л., Гаврилова А. Оцінка функціонування електронної системи "ProZorro" як інструмента державних закупівель. URL: http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102574/97652 (дата звернення: 15.12.2019).

3. У Києві відкрився найбільший світовий форум із публічних закупівель. URL: https://prozorro.gov.ua/news (дата звернення: 15.12.2019).

4. Куц А. Переведення закупівель в електронний формат як ефективний інструмент боротьби з корупцією. Київ, 2017. URL: http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/02/NDR-Kuts.pdf (дата звернення: 15.12.2019).

5. Вареник В., Євчин Л. Особливості застосування системи державних закупівель ProZorro. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2016. № 2 (21).

6. Bernard A., Léon de Mariz Ch., Ménard C. Public Procurement Reforms in Africa: Challenges in Institutions and Governance. Oxford University Press, 2014.

7. Anirudh S. Internationalization of Government Procurement Regulation: The Case of India. *Research Paper*. 2015. Vol. 86.

8. Uyarra E. The Impact of Public Procurement of Innovation. Handbook of Innovation Policy Impact. Cheltenham : Edward Elgar, 2016. P. 355–381.

9. Міхальська А. Перевірка державних закупівель як новий різновид фінансового контролю. *Фінансовий контроль*. 2007. № 6 (41).

10. Голуб Ю. Сутність та роль контролю державних закупівель у сучасних умовах. *Економіка розвитку*. 2012. № 1 (61). С. 54–58.

11. Дишкант О. Теоретико-організаційні засади фінансового контролю державних закупівель. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 4. С. 128–139.

12. Овсянюк-Бердадіна О. Напрями вдосконалення елементів процедурної підсистеми механізму державних закупівель послуг. *Державні закупівлі України*. 2009. № 5. С. 14–16.

13. Парасій-Вергуненко І. Аналіз публічних закупівель: методичні та практичні аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2017. № 7 (35). С. 65–71.

14. Плани державних закупівель. URL: https://dzi.gov.ua/about-company/plani-derzhavnih-zakupivel (дата звернення: 15.12.2019).

15. Марусей Т., Білик Т. Актуальні аспекти реформи державних закупівель. *Аграрна наука та освіта в умовах Євроінтеграції*. 2018.

16. Допорогові закупівлі: від А до Я. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017 (дата звернення: 15.12.2019).

17. Показники 2018–2019. URL: www.bi.prozorro.org (дата звернення: 15.12.2019).

18. Види закупівель. URL: https://e-tender.ua/training-tenders/teoriya-zakupivel-3/vidi-zakupivel-6 (дата звернення: 15.12.2019).

19. Планування закупівель. URL: https://infobox.prozorro.org/articles/planuvannya-zakupivelnoji-diyalnosti (дата звернення: 15.12.2019).

20. Моніторинговий портал DoZorro. URL: https://dozorro.org (дата звернення: 18.11.2019).

21. Benchmarking public procurement. Assessing public procurement regulatory systems in 180 economies. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2017.

22. Проти ProZorro: найчастіші порушення в системі. URL: https://education.zakupki.prom.ua (дата звернення: 10.12.2019).

23. Інтерактивний інструмент для пошуку додаткових угод в Prozorro. URL: http://cep.kse.org.ua/dopky.html (дата звернення: 15.12.2019).

24. Про електронний цифровий підпис : Закон України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852-15 (дата звернення: 15.12.2019).

25. Про публічні закупівлі : Закон України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19 31 (дата звернення: 15.12.2019).

REFERENCES:

1. Ukraina – ES: realii ta perspektivi spivpratsy [Ukraine – EU: reality and perspectives of cooperation]. URL: http://dunrda.gov.ua/ehdinijj-den-informuvannya (accessed 15 December 2019).

2. Halchinskyi L., Havrilova A. Otsinka funkzionuvanna elektronnoji sistemi "ProZorro" yak instrumenta derzavnih zakupivel [The evaluation the electronic system "ProZorro" functioning as an instrument of public procurement]. URL: http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102574/97652 (accessed 15 December 2019).

3. U Kievi vidkrivsa najbilshij svitovij forum z publichnih zakupivel [The biggest world forum of public procurement is opened in Kyiv]. URL: https://prozorro.gov.ua/news (accessed 15 December 2019).

4. Kutz A. Perevedennja zakupivel v elektronnij format jak efektivnij instrument borotbi z koruptsieju [Transformation the procurement in electronic format as an effective anti-corruption tool]. K., 2017. URL: http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/02/NDR-Kuts.pdf (accessed 15 December 2019).

5. Varenik V., Yevchin L. Osoblivosti zastosuvanna sistemi derzavnih zakupivel ProZorro. *Evropejskyi vektor ekonomichnogo rozvitku* [The peculiarities of using ProZorro public procurement system. *European vector of economic development*]. 2016. № 2 (21).

6. Bernard A., Léon de Mariz Ch., Ménard C. Public Procurement Reforms in Africa: Challenges in Institutions and Governance. Oxford University Press, 2014.

7. Anirudh S. Internationalization of Government Procurement Regulation: The Case of India. *Research Paper*. 2015. Vol. 86.

8. Uyarra E. The Impact of Public Procurement of Innovation. Handbook of Innovation Policy Impact. Cheltenham : Edward Elgar, 2016. P. 355–381.

9. Mikhalska A. Perevirka derzavnih zakupivel jak novij riznovid finansovogo kontroly. *Finansovij kontrol* [Checking public procurement as a new kind of financial control. *Finance control*]. 2007. № 6 (41).

10. Golub Y. Sutnist ta rol kontrolu derzavnih zakupivel v suchasnih umovah. *Ekonomika rozvitku* [The essence and role of public procurement control in modern conditions. *Economy of development*]. 2012. № 1 (61). P. 54–58.

11. Dyshkant O. Teoretiko-organizatsijni zasadi finansovogo kontroly derzavnih zakupivel. *Svit finansiv*

[Theoretical and organizational aspects of public procurement financial control. *World of Finance*]. 2011. Vol. 4. P. 128–139.

12. Ovsyanuk-Berdadina O. Napramy vdoskonalenna elementiv protsedurnoji pidsystemi mehanizmu derzavnih zakupivel poslug. *Derzavni zakupivli Ukraini* [The ways of improving the elements of procedures system of public service procurement mechanism. *Public Procurement of Ukraine*]. 2009. № 5. P. 14–16.

13. Parasij-Vergunenko I. Analiz publichnih zakupivel: metodichni ta praktichni aspekti. *Naukova zapiski Natsionalnogo universitetu "Ostrozka akademija". Serija "Ekonomika"* [Public procurement analysis: methodical and practical aspects. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy": Economics Series*]. 2017. № 7 (35). P. 65–71.

14. Plani derzavnih zakupivel [Public procurements plans]. URL: https://dzi.gov.ua/about-company/plani-derzhavnih-zakupivel (accessed 15 December 2019).

15. Marusej T., Bylyk T. Aktualni aspekti reformi derzavnih zakupivel. *Agrarna nauka ta osvita v umovah Yevrointegratsii* [Current Aspects of Public Procurement Reform. *Agrarian Science and Education in the Context of European Integration*], 2018.

16. Doporogovi zakupivli: vid A do Ya [Low-cost purchases: from A to Z]. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017 (accessed: 15 December 2019).

17. Pokazniki 2018–2019 [Indicators 2018–2019]. URL: www.bi.prozorro.org (accessed 15 December 2019).

18. Vidi zakupivel [Types of purchases]. URL: https://e-tender.ua/training-tenders/teoriya-zakupivel-3/vidi-zakupivel-6 (accessed 15 December 2019).

19. Planuvanna zakupivel [Procurement planning]. URL: https://infobox.prozorro.org/articles/planuvannya-zakupivelnoji-diyalnosti (accessed 15 December 2019).

20. Monitoringovij portal DoZorro [Monitoring portal DoZorro]. URL: https://dozorro.org (accessed: 18 November 2019).

21. Benchmarking public procurement. Assessing public procurement regulatory systems in 180 economies. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2017.

22. Proti ProZorro: najchastishi porushenna v systemi [Against ProZorro: the most frequent system violations]. URL: https://education.zakupki.prom.ua (accessed 10 December 2019).

23. Interaktivnij instrument dla poshuku dodatkovih ugod v Prozorro [An online tool for finding additional deals in Prozorro]. URL: http://cep.kse.org.ua/dopky.html (accessed 15 December 2019).

24. Zakon Ukraini "Pro elektronnij tzifrovij pidpis" [Law of Ukraine "On electronic digital signature"]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852-15 (accessed 15 December 2019).

25. Zakon Ukraini "Pro publichni zakupivli" [Law of Ukraine "On public procurement"]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-1931 (accessed 15 December 2019).

НЕОБХІДНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

THE NECESSITY AND IMPORTANCE OF STATE REGULATION OF CREDIT SYSTEM IN AGRICULTURAL PRODUCTION

УДК 631.162:338.434
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-16

Зоря О.П.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Зоря С.П.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Салогуб І.І.
здобувач кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii
Poltava State Agrarian Academy
Zorya Svitlana
Poltava State Agrarian Academy
Salohub Iryna
Poltava State Agrarian Academy

У статті здійснено обґрунтування необхідності та визначено значення державного регулювання кредитної системи в аграрному виробництві. Зазначено, що під державним регулюванням кредитної системи в аграрному виробництві розуміється організаційно-економічний та правовий вплив держави на порядок формування й функціонування інституційних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників, що забезпечує зворотні джерела фінансування процесів виробництва сільськогосподарської продукції та відтворення суспільних благ. Встановлено, що державне регулювання кредитної системи в сільському господарстві здійснюється у формі розроблення спеціальних норм, правил, процедур, що сприяють полегшенню взаємодії аграрних товаровиробників та їх кредиторів задля реалізації своїх економічних інтересів. Визначено, що державне регулювання аграрного кредитування відрізняється складною структурою й цілісною, внутрішньо узгодженою сукупністю нормативно визначених інструментів державного впливу, розроблених з урахуванням дії економічних законів і спрямованих на створення умов для фінансового забезпечення процесу сільськогосподарського виробництва та відтворення суспільних благ.
Ключові слова: *кредитування, аграрне виробництво, державне регулювання, ефективність, стимулювання.*

В статье осуществлено обоснование необходимости и определено значение государственного регулирования кредитной системы в аграрном производстве. Указано, что под государственным регулированием кредитной системы в аграрном производстве понимается организационно-экономическое и правовое воздействие государства на порядок формирования и функционирования институциональных форм кредитной поддержки аграрных товаропроизводителей, что обеспечивает обратные источники финансирования процессов производства сельскохозяйственной продукции и воспроизводства общественных благ. Установлено, что государственное регулирование кредитной системы в сельском хозяйстве осуществляется в форме разработки специальных норм, правил, процедур, способствующих облегчению взаимодействия аграрных товаропроизводителей и их кредиторов с целью реализации своих экономических интересов. Определено, что государственное регулирование аграрного кредитования отличается сложной структурой и целостной, внутренне согласованной совокупностью нормативно определенных инструментов государственного воздействия, разработанных с учетом действия экономических законов и направленных на создание условий для финансового обеспечения процесса сельскохозяйственного производства и процесса воспроизводства общественных благ.
Ключевые слова: *кредитование, аграрное производство, государственное регулирование, эффективность, стимулирование.*

Reforming the agrarian sector has identified problems related to the establishment of a specialized system of financial and credit support to the industry, ensuring access of agricultural producers to external sources of financing fixed and working capital, interaction of elements of this system. The current forms and methods of state regulation of the agrarian lending system did not lead to economically necessary growth of production rates. The article substantiates the necessity and defines the importance of state regulation of the credit system in agricultural production. It is stated that the state regulation of the credit system in agricultural production refers to the organizational-economic and legal influence of the state on the order of formation and functioning of institutional forms of credit support for agricultural producers, which provides back sources of financing the processes of agricultural production and reproduction of public goods. It is established that the state regulation of the credit system in agriculture is carried out in the form of development of special rules, rules, procedures that facilitate the interaction of agricultural producers and their creditors in order to realize their economic interests. It is determined that the state regulation of agrarian lending differs in a complex structure and a holistic, internally agreed set of normatively defined instruments of state influence, designed with due regard for the effect of economic laws and aimed at creating conditions for financial support of the process of agricultural production and the process of reproduction of public goods. State regulation provides only those functions that are unable to ensure the functioning of a market mechanism of self-regulation. The forms and methods of regulation should be in line with the real state of agriculture, and the scale of influence varies depending on the level of development of agricultural producers and the functional suitability of market credit institutions. The practical significance of the study lies in the fact that its scientific-theoretical results, practical proposals, conclusions and generalizations form the scientific basis for the development of directions of state regulation of the credit system in agricultural production.
Key words: *crediting, agrarian production, state regulation, efficiency, incentives.*

Постановка проблеми. Реформування аграрного сектору виявило проблеми, пов'язані з формуванням спеціалізованої системи фінансово-кредитної підтримки галузі, забезпеченням доступу аграрних товаровиробників до зовнішніх джерел фінансування основного та оборотного капіталу, взаємодією елементів цієї системи. Діючі форми та методи державного регулювання системи аграрного кредитування не привели до економічно необхідного зростання темпів виробництва.

У розвинених країнах світу кредитування аграрного виробництва є об'єктом пильної уваги й підтримки з боку держави, оскільки забезпечує стимулювання інвестиційної, інноваційної та ділової активності в галузі, яка є гарантом продовольчої та економічної безпеки країни. У кожній країні створювалися свої системи підтримки вищезазначених інститутів, головною характеристикою яких був високий рівень державної участі, особливо на початкових стадіях їх формування. Вищевикладене

дає змогу стверджувати, що аграрний сектор є досить специфічним, щоби в умовах ринкової економіки самостійно забезпечити механізми функціонування системи кредитування товаровиробників, сільського населення і, відповідно, інноваційного розвитку галузі. Загальною передумовою відновлення виробничого потенціалу сільського господарства, подолання його економічного й технологічного відставання, технічної модернізації та переходу на інноваційний шлях розвитку є залучення в галузь інвестицій, процес фінансування яких для більшості товаровиробників ускладнений через дефіцит власних коштів.

У зв'язку з цим у сільському господарстві значно підвищується роль зовнішніх, насамперед зворотних, джерел фінансування. Будучи частиною національної фінансової системи, система сільськогосподарського кредитування виступає найважливішою специфічною сферою, функціонування якої забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподіл відповідно до потреб аграрних товаровиробників у формуванні грошових фондів на різних стадіях та етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні й практичні аспекти кредитування аграрного виробництва та суб'єктів господарювання галузі досліджувались і висвітлювались у роботах багатьох вітчизняних учених-економістів. Найбільш суттєвий внесок у розгляд цього питання, на нашу думку, зробили Ю. Алескерова [1], О. Гудзь [2], М. Дем'яненко [3], Г. Калетнік [5], Ю. Лупенко [4], М. Малік [4], О. Непочатенко [6], Н. Правдюк [8], П. Саблук [7], О. Шпикуляк [4], С. Шумська [9]. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї проблеми, багато теоретичних та методичних питань, пов'язаних з підвищенням ефективності процесу кредитування аграрних товаровиробників та його державного регулювання, залишаються не до кінця вивченими, що обумовило необхідність проведення нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності та значення державного регулювання кредитної системи в аграрному виробництві. Відповідно до цього завданнями дослідження є:

– визначення сутності, значення та функцій державного регулювання кредитної системи в аграрному виробництві;

– розроблення моделі державного регулювання системи аграрного кредитування;

– обґрунтувати дії елементів ринкового й державного механізмів регулювання системи кредитування в аграрному секторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система сільськогосподарського кредитування розглядається як один з механізмів фінансової підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення. Це обумовлено специфікою сучасних організаційно-економічних відносин базової галузі аграрного сектору, рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, що проявляються в ризиковому характері виробництва, високій капіталоємності та енергоємності, низькій привабливості для кредиторів та інвесторів, обмеженому доступі аграрних товаровиробників до зовнішніх джерел фінансування основного та оборотного капіталу. Зазначені особливості вимагають ефективної фінансово-кредитної підтримки галузі. Інституційні форми кредитної підтримки аграрних товаровиробників повинні забезпечувати поворотні джерела фінансування не тільки процесу виробництва сільськогосподарської продукції (продовольства й сировини для переробної промисловості), але й процесу відтворення суспільних благ (продовольча безпека, збереження соціального контролю над територіями, традиційної культури, умов для задоволення рекреаційних потреб суспільства), що випливає з багатофункціонального характеру галузі й розгалуженої системи функцій, які дають право на визнання її пріоритетним сектором економіки нашої країни.

Аграрний сектор є досить специфічним, щоби в умовах ринкової економіки самостійно забезпечити механізми функціонування особливих інститутів підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення. У кожній країні створювалися свої системи підтримуючих інститутів, головними характеристиками яких були високий рівень державної участі, особливо на початкових стадіях їх формування.

Розвиток аграрної сфери економіки багато в чому обумовлено стійким фінансово-економічним становищем аграрних товаровиробників. Однак більшість суб'єктів агарного підприємництва не має внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування не тільки розширеного, але й простого відтворення, що посилює необхідність і підвищує роль державного регулювання системи кредитування сільського господарства.

Державне регулювання системи аграрного кредитування – це складний процес, спрямований на створення умов для практичної реалізації її істотних функцій, таких як забезпечення стійкості системи, найбільш повне охоплення позичальників, стимулювання розвитку сільського господарства.

Якісний аспект функціонування кредитної системи в аграрному секторі пов'язаний з проявом ще однієї її функції, реалізація якої забезпечується в ході державного регулювання, а саме здатності стимулювати розвиток галузі. Механізм взаємозв'язку економічного зростання та інституційних форм базується на тому, що темпи зростання галузі визначаються перш за все

інтенсивністю накопичення фізичного й людського капіталу, а також зростанням продуктивності праці, що обумовлено розвитком технологій та підвищенням ефективності виробництва. Це вимагає від держави створення конкурентних умов функціонування аграрних товаровиробників. Інтенсивність протікання зазначених процесів залежить від механізмів формування та функціонування доступних зовнішніх джерел фінансування відтворювального процесу в сільському господарстві. Акцент робиться на формальних правилах, які дають змогу в сукупності створити необхідну структуру кредитної системи, що визначатиме потенційний набір можливих форм кредитної підтримки конкретних аграрних товаровиробників, відповідно, потенціал розвитку галузі загалом.

Державне регулювання кредитної системи в сільському господарстві здійснюється у формі розроблення спеціальних норм, правил, процедур, що сприяють полегшенню взаємодії аграрних товаровиробників та їх кредиторів задля реалізації своїх економічних інтересів (рис. 1).

Практичним проявом процесу регулювання системи аграрного кредитування є спрямованість дій суб'єктів державного управління на процес формування інституційних форм кредитної підтримки, призначенням яких є створення фінансово-економічного середовища й умов для реалізації економічних інтересів аграрних товаровиробників шляхом накладення на їх дії певних рамок поведінки. Запропонована модель повинна бути покладена в основу процесу формування конкретних форм і методів державного впливу на різні елементи системи кредитування в сільському господарстві.

Державне регулювання аграрного кредитування відрізняється складною структурою й цілісною, внутрішньо узгодженою сукупністю нормативно визначених інструментів державного впливу, розроблених з урахуванням дії економічних законів і спрямованих на створення умов для фінансового забезпечення процесу сільськогосподарського виробництва та процесу відтворення суспільних благ (табл. 1).

Державне регулювання забезпечує лише ті функції, які не в змозі забезпечити дія ринкового механізму саморегулювання. При цьому форми й методи регулювання повинні відповідати реальному стану сільського господарства, а масштаби впливу мають варіюватися залежно від рівня розвитку аграрних товаровиробників і функціональної придатності ринкових інститутів кредитування.

Висновки з проведеного дослідження. Під державним регулюванням кредитної системи в аграрному виробництві ми розуміємо організаційно-економічний і правовий вплив держави на порядок формування та функціонування інституційних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників, що забезпечує зворотні джерела фінансування процесів виробництва сільськогосподарської продукції та відтворення суспільних благ. Сталий розвиток кредитної системи тісно пов'язаний з участю держави у створенні необхідних виробничих (прибутковість аграрного виробництва, забезпеченість засобами виробництва,

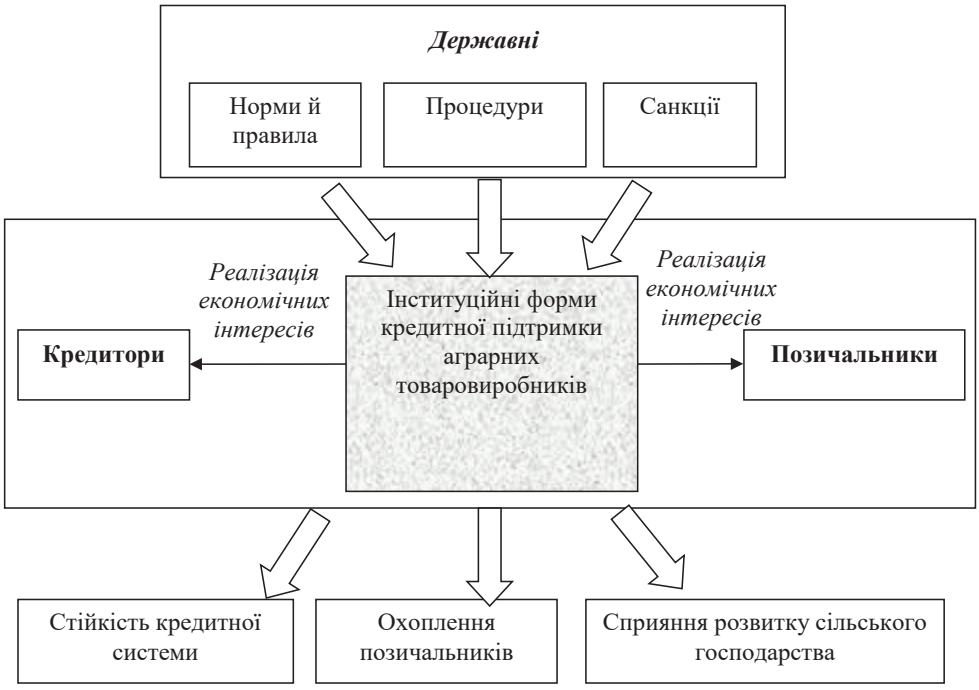

Рис. 1. Модель державного регулювання системи аграрного кредитування

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Елементи ринкового й державного механізмів регулювання системи кредитування в аграрному секторі

Елемент	Ринковий механізм саморегулювання	Механізм державного регулювання
Мета	Отримання прибутку	Підтримка фінансово-кредитних відносин, що забезпечують матеріальні та соціальні умови життєдіяльності сільського населення.
Кредитори	Комерційні банки	Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути, створені за підтримки держави (спеціалізовані банки, кредитні кооперативи, мікрофінансові організації, комерційні банки).
Об'єкт регулювання	Форми руху позичкового капіталу в сільському господарстві	Інституційні форми кредитної підтримки аграрних товаровиробників.
Рівень покриття (охоплення) позичальників	Сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення, несільськогосподарські позичальники	Всі категорії аграрних товаровиробників, суб'єкти несільськогосподарського підприємництва, здійснюваного на селі.
Ресурси	Залучені депозити й кошти фінансового ринку, вклади населення	Залучені кошти, кошти фінансового ринку, бюджетні кошти.
Принципи	Забезпечують прибуткове розміщення коштів, мінімізацію ризику, зростання прибутку	Забезпечують розширення меж кредитування, повний доступ аграрних позичальників до кредитних ресурсів.
Забезпечення повернення кредиту	Жорсткі вимоги до фінансово-економічного стану позичальника, забезпечення кредиту	Процедури фінансового оздоровлення та реструктуризації заборгованості, гарантійні й страхові схеми.
Процентна ставка	Забезпечує показники прибутковості кредитних операцій	Субсидується й забезпечує доступність кредиту без зниження показників прибутковості кредитних операцій.
Кредитний ризик	Мінімізується за рахунок способів забезпечення зобов'язань	Знижується за рахунок функціонування ефективної інфраструктури кредитної системи, підтримуваної державою.

Джерело: побудовано авторами

наявність системи збуту, транспортування й зберігання сільськогосподарської продукції, наявність платоспроможного попиту на ринку) і фінансових (доступ до кредитних ресурсів, наявність інформації для оцінювання ризиків, свобода прийняття рішень з питань кредитування, висока якість і достатня кількість позичкового капіталу, ефективні методики оцінювання кредитоспроможності позичальника, механізм забезпечення виконання зобов'язань) умов для функціонування ефективних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників. Державне регулювання кредитної системи в сільському господарстві дає змогу впливати на динаміку її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алескерова Ю. Державне регулювання фінансових процесів в агропромисловому комплексі. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 209–214.

2. Гудзь О. Проблеми удосконалення державної фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 6. С. 18–26.

3. Дем'яненко М.Я Кредитний фактор сталого розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2014. № 11. С. 5–14.

4. Лупенко Ю., Малік М., Шпикуляк О. та ін. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

5. Калетнік Г., Ціхановська В. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ : Хай-Тек Пресс, 2010. 317 с.

6. Непочатенко О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 95–100.

7. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. П. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

8. Правдюк Н. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4. С. 69–79.

9. Шумська С. Фінансові інструменти розвитку: світова практика та уроки для України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 10. С. 242–249.

REFERENCES:

1. Aleskerova, Ju. (2016), Derzhavne reguljuvannja finansovyh procesiv v agropromyslovomu kompleksi [State regulation of financial processes in the agro-industrial complex]. Prychornomors'ki ekonomichni studii', 11, 209–214 [in Ukrainian].

2. Gudz, O. (2005), Problemi udoskonalennya derzhavnoyi finansovoyi pidtrimki pidpriyemstv agropromis-

lovogo kompleksu cherez mehanizm zdeshevlennya kreditiv [Problems of improvement of state financial support of enterprises of agroindustrial complex through the mechanism of cheapening of loans] Oblik i finansi APK, 6, 18–22 [in Ukrainian].

3. Dem'yanenko, M. (2014). Kredytnyj faktor stalogo rozvytku agrarnogo sektoru Ukrai'ny [Credit factor of sustainable development of the agrarian sector of Ukraine]. Ekonomika APK, 11, 5–14 [in Ukrainian].

4. Lupenko, Yu., Malik, M., Shpykuliak, O. and other (2014), Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative software of development of agriculture Ukraine: Problems and Prospects], Institute of Agrarian Economy, Kyiv, Ukraine. 516 s. [in Ukrainian].

5. Kaletnik, H., Tsikhanovska, V. (2010), Finansovyi menedzhment: navch. posib. dlia stud. VNZ [Financial management]. Kyiv : Khai-Tek Press. 317 s. [in Ukrainian].

6. Nepochatenko, O. (2008), Derzhavna pidtrymka pidpryjemstv APK cherez udoskonalennja systemy kredytuvannja [State support of agroindustrial complexes through improvement of lending system]. Ekonomika APK, 8, 95–100 [in Ukrainian].

7. Sabluk, P. (2011), Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector]. Kyiv: NNTs IAE, 342 s. [in Ukrainian].

8. Pravdiuk, N. (2016), Ahrarni rozpysky yak alternatyvna forma kredytuvannia silskohopodarskykh pidpryiemstv: oblikovyi aspekt [Agrarian receipts as an alternative form of crediting agricultural enterprises: accounting aspect]. Oblik i finansy, 4, 69–79 [in Ukrainian].

9. Shumska, S. (2016), Finansovi instrumenty rozvytku: svitova praktyka ta uroky dlia Ukrainy [Financial development tools: world practice and lessons for Ukraine]. Prychornomorski ekonomichni studii, 10, 242–249 [in Ukrainian].

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ГАЛУЗІ

THEORETICAL-METHODICAL ASPECTS OF FORMATION OF THE STRATEGY OF INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND ENTERPRISES OF ECONOMY

УДК 65.011.47:658.27:631.11
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-17

Зоря О.П.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Процюк Н.Ю.
здобувач кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Радіонова Я.В.
здобувач кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii
Poltava State Agrarian Academy
Protsyuk Natalia
Poltava State Agrarian Academy
Radionova Yana
Poltava State Agrarian Academy

У статті здійснено обґрунтування теоретико-методичних аспектів формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва та суб'єктів господарювання галузі. Визначено, що сучасне управління інноваційно-інвестиційним розвитком передбачає розроблення стратегії, за якою визначаються найдоцільніші способи, методи та шляхи використання інвестиційних ресурсів у процесі виробництва доданої вартості, який спрямований на повсякчасне впровадження науково-технічних та інших розробок задля освоєння виробництва, реалізації конкурентоспроможної інноваційної продукції, підвищення її якості, постійне вдосконалення технології виробництва та зайняття оптимальної ніші суб'єктами господарювання провідних ланок національного господарства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Визначено порядок розроблення стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку та обґрунтовано основні засади ефективної реалізації зазначеної стратегії.
Ключові слова: *інвестиційно-інноваційний розвиток, стратегія, аграрне виробництво, регулювання, ефективність, стимулювання.*

В статье осуществлено обоснование теоретико-методических аспектов формирования стратегии инвестиционно-инновационного развития аграрного производства и субъектов хозяйствования отрасли. Определено, что современное управление инновационно-инвестиционным развитием предусматривает разработку стратегии, по которой определяются наиболее целесообразные способы, методы и пути использования инвестиционных ресурсов в процессе производства добавленной стоимости, который направлен на постоянное внедрение научно-технических и других разработок с целью освоения производства, реализации конкурентоспособной инновационной продукции, повышения ее качества, постоянное совершенствование технологии производства и занятие оптимальной ниши субъектами хозяйствования ведущих звеньев национального хозяйства как на внутреннем, так и внешнем рынках. Определен порядок разработки стратегии инвестиционно-инновационного развития и обоснованы основные принципы эффективной реализации указанной стратегии.
Ключевые слова: *инвестиционно-инновационное развитие, стратегия, аграрное производство, регулирование, эффективность, стимулирование.*

The agricultural production of our country at the present stage of development carries out its functioning under the influence of various conditions and factors, which to a different extent determine its stability and efficiency. Of particular importance are the issues of improving the process of investment and innovation development of enterprises. Investment-innovative development leads to dynamic changes in agricultural production and allows for the adaptation of enterprises to the changing external environment, taking into account their socio-economic, production, technological and natural-environmental capabilities in the long run. The article substantiates the theoretical and methodological aspects of the formation of the strategy of investment-innovative development of agricultural production and economic entities of the industry. It is determined that the modern management of innovation and investment development involves the development of a strategy, which identifies the most appropriate ways, methods and ways of using investment resources in the process of value added, aimed at the timely implementation of scientific and technical and other developments in order to develop production and marketing production and improvement of its quality, continuous improvement of production technology and occupation of an optimal niche by economic entities of them parts of the national economy in both domestic and foreign markets. The paper defines the procedure for developing a strategy for investment and innovation development and substantiates the basic principles of effective implementation of the strategy. The practical significance of the study is that its scientific-theoretical results, practical proposals, conclusions and generalizations form the scientific basis for the development of strategic directions of investment-innovative development of agricultural production at the sectoral and economic levels. The implementation of the proposed measures will help to increase the efficiency of agricultural production and will ensure the process of formation of investment-innovative development of the agricultural sector of the economy.
Key words: *investment-innovative development, strategy directions, agrarian production, regulation, efficiency, stimulation.*

Постановка проблеми. Аграрне виробництво нашої країни на сучасному етапі розвитку здійснює своє функціонування під впливом різних умов і факторів, які різною мірою визначають його стійкість та ефективність. При цьому особливого значення набувають питання вдосконалення процесу інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств. Інвестиційно-інноваційний розвиток приводить до динамічних змін аграрного виробництва й дає змогу забезпечити адаптацію підприємств до мінливого зовнішнього середовища з урахуванням їх соціально-економічних, виробничо-технологічних і природно-екологічних можливостей у довгостроковій перспективі.

Кожному підприємству як активному суб'єкту ринку потрібне розроблення власних науково обґрунтованих підходів до розвитку на всіх рівнях управління, що враховують інвестиційно-інноваційні процеси, що відбуваються в галузі, і дають змогу адекватно реагувати на природні зміни аграрного виробництва шляхом реалізації прогнозованої лінії економічної поведінки. Водночас найважливішими пріоритетами розвитку сільськогосподарських підприємств є інноваційні процеси та науково-технічний прогрес, які дають змогу здійснювати перманентне якісне й кількісне оновлення виробництва шляхом впровадження й

практичного використання наукоємної продукції. При цьому недостатня розвиненість інноваційної сфери повинна визначати розроблення ефективного механізму формування інвестиційно-інноваційного середовища в аграрному секторі, здатного посилити інвестиційно-інноваційну активність і забезпечити економічну безпеку підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва та суб'єктів господарювання галузі досліджувались і висвітлювались у роботах багатьох вітчизняних учених-економістів. Найбільш вагомий внесок у розгляд цього питання, на нашу думку, зробили І. Вініченко [1], В. Геєць [2], О. Дацій [3], О. Єрмаков [4], С. Ілляшенко [5], І. Ксьонжик [7], Ю. Лупенко [6], М. Малік [6], Л. Мармуль [7], П. Саблук [8], О. Ульянченко [9], О. Шпикуляк [6]. Незважаючи на значну кількість досліджень з проблем інвестиційно-інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів аграрного виробництва, багато теоретичних та методичних питань, пов'язаних з підвищенням інвестиційної привабливості та інноваційної активності аграрних товаровиробників, залишаються не до кінця вивченими та мають дискусійний характер.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних аспектів формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва та суб'єктів господарювання галузі. Відповідно до цього завданнями дослідження є:

– визначення сутності та особливостей стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва;

– обґрунтування порядку розроблення стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку;

– розроблення основних засад ефективної реалізації стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах господарювання ефективний розвиток аграрного сектору економіки свідчить про необхідність аналізу й вибору науково обґрунтованих методів до вдосконалення процесів управління сільськогосподарськими підприємствами. Від раціональності прийняття управлінських рішень на всіх рівнях управління багато в чому залежить створення найбільш об'єктивного сценарію довгострокового функціонування підприємств, зокрема, на інноваційній основі.

На нашу думку, під управлінням підприємствами під час переходу до інвестиційно-інноваційного розвитку слід розуміти систему взаємодіючих елементів, які здійснюють цілеспрямований вплив на результат аграрного виробництва та його якісне перетворення за допомогою розроблення й використання стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку, яка впливає в кожен момент часу на сукупний потенціал, закладений у програму розвитку, що веде до мобілізації внутрішніх резервів підприємства й визначає можливість диверсифікації виробництва продукції на основі застосування системно-адаптивного підходу в умовах зміни системи господарювання.

Сутністю цього поняття є розроблення різноманітних сценаріїв розвитку підприємств на основі реалізації перспективних параметрів та орієнтирів функціонування шляхом вироблення й практичного застосування організаційно-управлінських рішень та передбачення факторів, які стимулюють або стримують розвиток сільськогосподарських підприємств. Водночас це поняття спрямовано на вирішення наявних і знову виникаючих проблем, ключовими з яких є збільшення обсягів виробництва продукції, яка володіє необхідними властивостями та якостями, задоволення потреб населення в продуктах харчування відповідно до науково обґрунтованих норм споживання і, як наслідок, забезпечення продовольчої безпеки й незалежності країни.

Сучасне управління інноваційно-інвестиційним розвитком передбачає розроблення стратегії, за якою визначаються найдоцільніші способи, методи та шляхи використання інвестиційних ресурсів у процес виробництва доданої вартості, який спрямований на повсякчасне впровадження науково-технічних та інших розробок задля освоєння виробництва, реалізації конкурентоспроможної інноваційної продукції, підвищення її якості, постійне вдосконалення технології виробництва та зайняття оптимальної ніші суб'єктами господарювання провідних ланок національного господарства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Складність формування інвестиційно-інноваційної стратегії полягає в розробленні досить великої кількості альтернативних варіантів таких стратегій та виборі найкращих з них з економічної точки зору. Всі вони повинні найбільш повно відповідати прийнятим цілям інвестиційно-інноваційного розвитку. У процесі розроблення стратегічних напрямів інвестиційно-інноваційної діяльності вирішується завдання визначення економічно найбільш доцільного співвідношення різних форм інвестування, що пов'язано з функціональною спрямованістю досліджуваної галузі. Відповідно до цього необхідність розроблення інноваційно-інвестиційної стратегії обумовлюється тісним функціональним взаємозв'язком інноваційної та інвестиційної діяльності на етапі процесу капіталовкладень у національному господарстві в нематеріальні активи.

Під стратегією інвестиційно-інноваційного розвитку слід розуміти сукупність таких визначень:

– система довгострокових цілей і завдань інвестування та інноваційної діяльності, спрямованої

на вирішення соціально-економічних завдань розвитку аграрного виробництва й заснованої на пошуку, розробленні, передачі й використанні інновацій;

– плани інвестування та інноваційної діяльності щодо досягнення стратегічних цілей і необхідних для цього ресурсів;

– взаємозв'язки між стратегічними й оперативними планами інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва;

– системи показників (показників результативності), що характеризують ступінь досягнення поставлених цілей.

Ці питання повинні бути максимально оперативно вирішені на першому етапі робіт щодо розроблення стратегії. Порядок розроблення стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку зображений на рис. 1.

Основним результатом розроблення стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного

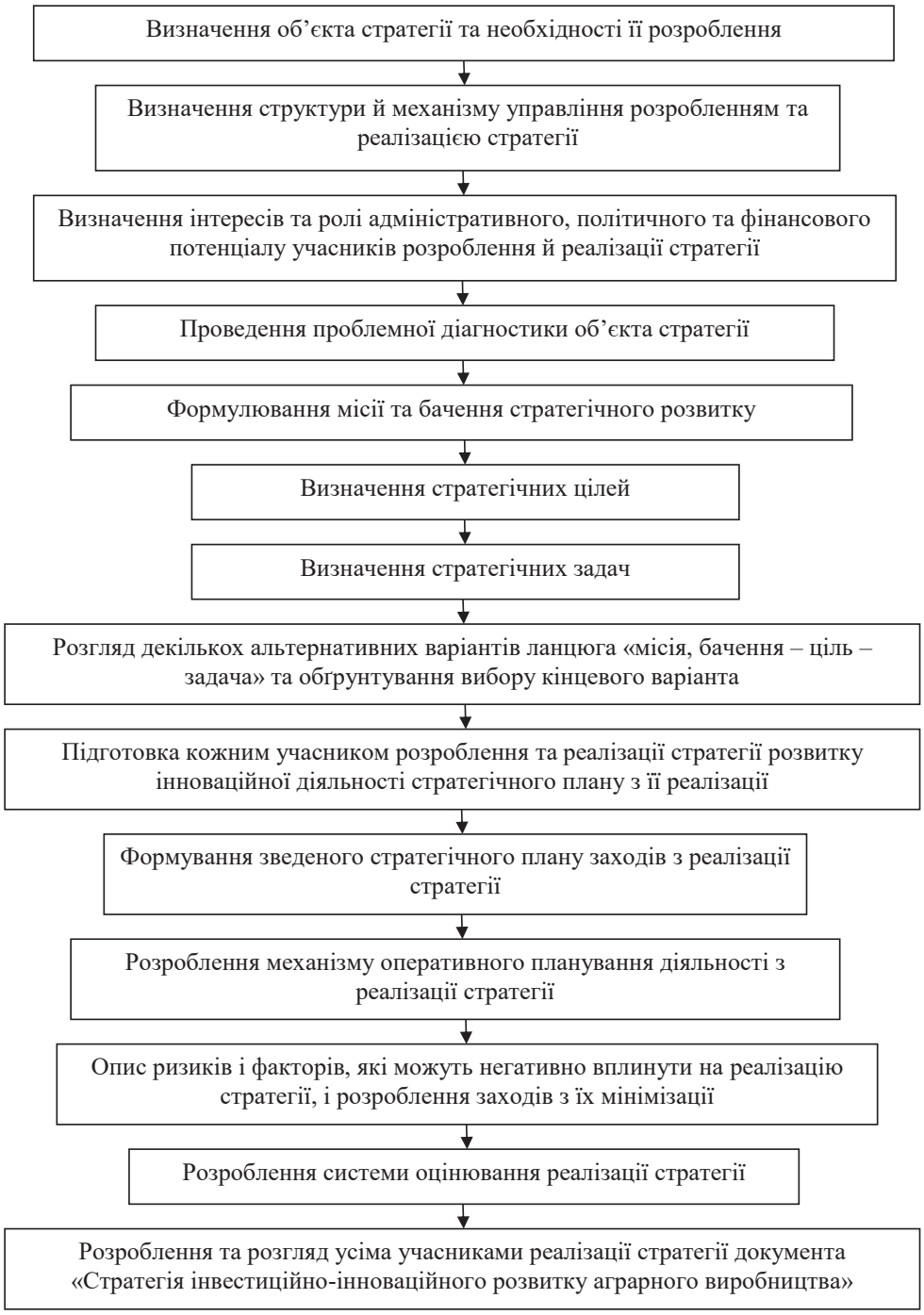

Рис. 1. Алгоритм розроблення стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва

Джерело: розроблено авторами

виробництва повинен бути документ «Стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва», який визначає основні довгострокові цілі й завдання діяльності в інвестиційній та інноваційній сфері, стверджує курс дій і розподіл ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей, а також збалансований, чітко сформульований і послідовний перелік заходів.

Основою формування інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку аграрного виробництва мають бути стратегічні управлінські рішення, які спрямовані на майбутнє й постійні зміни оточуючого середовища; пов'язані із залученням та використанням значних матеріально-технічних ресурсів, широким використанням інтелектуального потенціалу працівників аграрної сфери; характеризуються повною здатністю адаптуватися до змін ринкових умов господарювання під час інституціональних трансформацій; враховують не контрольовані суб'єктами управління зовнішні чинники.

Відповідно до цього основними засадами ефективної реалізації зазначеної інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку аграрного виробництва, на нашу думку, є такі:

1. Ефективне формування перш за все інвестиційного блоку цієї стратегії має відбуватися з урахуванням стратегічного завдання переходу національного господарства країни на більш інноваційний шлях розвитку, який передбачає, що цикл відтворення кожної одиниці капітальних вкладень має бути носієм нововведень, поліпшувати технології виробництва в аграрному секторі задля збільшення їх економічної та соціальної результативності.

2. Об'єктами управлінського впливу під час реалізації вимог інноваційного типу відтворення в аграрному виробництві повинні стати інвестиційні програми розвитку різного масштабу.

3. Оцінювання та відбір інвестиційних проєктів щодо їх включення до інвестиційної програми в державі повинен здійснюватися з позиції їхньої відповідності рівню й результативним можливостям перспективних науково-технологічних інновацій.

4. Слід офіційно на державному рівні визнати інноваційність як вимогу до інвестиційних пріоритетів господарських систем в аграрному виробництві.

5. Ефективне застосування додаткових адміністративно-правових стимулів і механізмів має здійснюватися для фінансової та організаційної підтримки науково-технічної діяльності в аграрному виробництві.

Висновки з проведеного дослідження. Інноваційно-інвестиційне управління аграрним виробництвом вирішує широкий спектр питань планування та реалізації інноваційних проєктів і програм в аграрному секторі, які розраховані на якісні та кількісні зміни в діяльності суб'єктів аграрного виробництва на ринку продовольства, у виробництві або соціальній сфері сільських територій. Варто зазначити, що будь-які стратегічні кроки в управлінні мають інноваційне спрямування через те, що вони так чи інакше засновані на нововведеннях в організаційній, економічній, виробничо-господарській, збутовій чи управлінських сфері національного господарства. Наприклад, одна з головних для ринкового господарювання стратегій в аграрному виробництві, а саме продуктова, спрямована на впровадження та розвиток нових видів продукції та агротехнологій, сфер і методів збуту продовольства, тобто базується майже виняткова на інноваціях.

Водночас задля планування інноваційних процесів в аграрному виробництві доцільно стратегію інновацій розглядати в комплексі з інвестиційною стратегією розвитку аграрного виробництва. Так, стратегія нововведень передбачає певне об'єднання цілей технічної політики капіталовкладень і спрямована на впровадження нових технологій виробництва й видів аграрної продукції, послуг у сільському господарстві. Відповідно до цього стратегічне управління інноваціями в аграрному виробництві спрямовано на досягнення майбутніх результатів безпосередньо через інвестиційний процес у галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вініченко І. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 444 с.

2. Геєць В., Семиноженко В. Інноваційні перспективи України. Харків : Константа, 2006. 272 с.

3. Дацій О. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі України. *Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку*. 2011. № 1. С. 65–76.

4. Єрмаков О., Харченко Г. Агропродовольчий потенціал сільськогосподарських підприємств: формування та ефективність використання : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2014. 218 с.

5. Ілляшенко С. Інвестиційна політика держави як інструмент економічного розвитку країни. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2 (19). С. 207–210.

6. Лупенко Ю., Малік М., Шпикуляк О. та ін. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

7. Мармуль Л., Ксьонжик. І. Інвестування інноваційного розвитку харчових і переробних підприємств : монографія. Миколаїв, 2011. 153 с.

8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. П. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

9. Ульянченко О. Інноваційно-інвестиційна діяльність як основа сталого розвитку економіки держави. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 2 (4). С. 70–76.

REFERENCES:

1. Vinichenko, I. (2010), Investytsijna diial'nist' sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv [Investment activity of agricultural enterprises], Yuho-Vostok, Donetsk. 444 s. [in Ukrainian].

2. Heiets, V., Semynozhenko, V. (2006), Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kh. : Konstanta. 272 s. [in Ukrainian].

3. Datsiy, O. (2011). Finansove zabezpechennya innovatsiy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrayiny [Financial support innovation in agriculture Ukraine]. Problemy investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku. No 1, pp. 65–76 [in Ukrainian].

4. Yermakov, O. and Kharchenko, H. (2014), Ahroprodovol'chyj potentsial sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv: formuvannia ta efektyvnist' vykorystannia [Agri-food potential of agricultural enterprises: development and efficiency], Komprint, Kyiv, Ukraine. 218 s. [in Ukrainian].

5. Illiashenko, S. (2013), Investytsiina polityka derzhavy iak instrument ekonomichnoho rozvytku krainy [The investment policy of the state as an instrument of economic development]. Stalyi rozvytok ekonomiky, no. 2 (19). pp. 207–210 [in Ukrainian].

6. Lupenko, Yu., Malik, M., Shpykuliak, O. and other (2014), Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative software of development of agriculture Ukraine: Problems and Prospects], Institute of Agrarian Economy, Kyiv, Ukraine. 516 s. [in Ukrainian].

7. Marmul', L. and Ks'onzhyk, I. (2011), Investuvannia innovatsijnoho rozvytku kharchovykh i pererobnykh pidpryiemstv [Investment innovative development of food and processing enterprises], Mykolaiv. 153 s. [in Ukrainian].

8. Sabluk, P. (2011), Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector]. Kyiv : NNTs IAE, p. 342 [in Ukrainian].

9. Ul'ianychenko, O. (2015), Innovatsiyno-investytsiyna diyal'nist', yak osnova staloho rozvytku ekonomiky derzhavy [Innovation and investment activity as the foundation for sustainable national economic development], Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu, vol. 2 (4), pp. 70–76 [in Ukrainian].

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

THE EFFICIENCY EVALUATION OF THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC COMPONENTS OF THE UKRAINIAN BUILDING SECTOR STRUCTURE

УДК 504.06
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-18

Кононова О.Є.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
обліку та маркетингу
ДВНЗ «Придніпровська державна
академія будівництва та архітектури»

Kononova Oleksandra
Prydniprovska State Academy
of Civil Engineering and Architecture

Сучасний інформаційний простір передбачає розвиток та масове представлення даних про всіх його учасників, доступність до цих даних та оперування такою інформацією. Підприємства будівельної галузі, з огляду на масштаби, спосіб будівництва, місце на ринку, стають об'єктами пильної уваги як із боку споживачів, контролюючих органів, так і з боку громадських організацій, у тому числі різних природоохоронних рухів та течій. Великі масштаби діяльності є однією з передумов такої уваги. Також широкого поширення на глобальному рівні набуває напрям енергоефективності в будівництві (економне використання природних ресурсів, їх відтворення у виробництві, використанні будівельної продукції), який є такою ж важливою сферою, як і захист навколишнього природного середовища від забруднюючих викидів. Нинішні зовнішні умови вимагають від підприємств будівельної галузі формування таких стратегій розвитку, які б ураховували екологічну політику за певними напрямами (захист навколишнього природного середовища від забруднюючих викидів та/або впровадження енергоефективності).

Ключові слова: *оцінка, стратегія розвитку, вплив на забруднення атмосферного повітря, акустичні впливи від здійснення будівельних робіт, охорона довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі, показник енергоефективності, будівельна галузь.*

Современное информационное пространство предусматривает развитие и массовое представление данных обо всех его участниках, доступность к этим данным и оперирование такой информацией. Предприятия строительной отрасли, учитывая масштабы, способ строительства, место на рынке, становятся объектами пристального внимания как со стороны потребителей, контролирующих органов, так и со стороны общественных организаций, в том числе различных природоохранных движений и течений. Большие масштабы деятельности являются одной из предпосылок такого внимания. Также широкое распространение на глобальном уровне приобретает направление энергоэффективности в строительстве (экономное использование природных ресурсов, их воспроизводство в производстве, использование строительной продукции), которое является такой же важной сферой, как и защита окружающей среды от загрязняющих выбросов. Нынешние внешние условия требуют от предприятий строительной отрасли формирования таких стратегий развития, которые бы учитывали экологическую политику по определенным направлениям (защита окружающей среды от загрязняющих выбросов и/или внедрение энергоэффективности).

Ключевые слова: *оценка, стратегия развития, влияние на загрязнение атмосферного воздуха, акустические воздействия от осуществления строительных работ, охрана окружающей среды от осуществления деятельности в строительной отрасли, показатель энергоэффективности, строительная отрасль.*

The modern information space involves the development and mass presentation of data about all its participants, the availability of such data and the management of such information. Construction companies, in terms of scale, method of construction and location in the market, are becoming the subject of close attention both by consumers, regulators and by public organizations, including various environmental movements. Large scale activities are one of the prerequisites for such attention. Also, energy efficiency in construction (economical use of natural resources, their reproduction in production, use of construction products) is becoming widespread at the global level, which is just as important as protecting the environment from polluting emissions. Current external conditions require construction companies to develop development strategies that take environmental policy into account in certain areas (protecting the environment from polluting emissions and / or implementing energy efficiency). Environmental measures should have economic justification, since without its environmental policy can be considered declarative and formally defined. However, if the company is focused on expanding customer segments, stable development, entering international markets, development strategies must include sound environmental and economic components. To study their effectiveness requires the use of reliable, scientifically sound methodological support. The purpose of this study is to examine the methodological bases for assessing the effectiveness of environmental and economic components of development strategies in the construction industry, which are defined in the provisions of modern scientific approaches. The study of scientific approaches to these issues has made it clear that there is a need to define a universal methodological support for the overall assessment of the effectiveness of ecological and economic parameters of the strategy of development of enterprises in the construction industry. Based on the provisions of the considered scientific approaches, taking into account the actual state of the problems in this field, we made an attempt to determine a universal approach (methodology) for the overall assessment of the effectiveness of environmental and economic parameters of the strategy of development of construction industry. The presented methodology involves the use of four evaluation stages (regulatory assessment, environmental impact assessment of environmental impact management, assessment of ecological and economic effect of waste management, assessment of environmental and economic effect of construction products, evaluation of the overall indicator of the effectiveness of environmental and economic parameters of the development strategy of the construction industry).

Key words: *assessment, development strategy, impact on air pollution, acoustic impacts from construction works, environmental protection from activities in the construction industry, energy efficiency indicator, construction industry.*

Постановка проблеми. Екологічні заходи повинні мати економічне обґрунтування, оскільки без його забезпечення екологічна політика може вважатися декларативною, формально визначеною. Але якщо підприємство націлене на розширення клієнтського сегменту, стабільний розвиток, вихід на міжнародні ринки, стратегії розвитку повинні містити ґрунтовні еколого-економічні компоненти. Вивчення їх ефективності потребує використання надійного, науково обґрунтованого методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чисельна група вітчизняних науковців займається

дослідженням питань формування та реалізації екологічних компонентів стратегій розвитку, визначенням ролі держави в забезпеченні необхідного рівня екологічної безпеки, серед яких: В. Андронов, Г. Білявський, В. Бугас, Б. Буркинський, О. Веклич, Д. Ветвицький, І. Драган, О. Заржицький, В. Кравців, О. Кучеренко, О. Лазор, С. Лісовський, Н. Малиш, Г. Марушевський, Л. Мельник, О. Мордвінов, О. Мягченко, В. Потапенко, Ю. Саталкін, Л. Стасюк, О. Труш, Є. Хлобистов, Н. Хумарова, М. Шапочка, В. Шевчук, Л. Якушенко, Л. Яценко та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд методичних основ оцінки ефективності еколого-економічних компонентів стратегій розвитку будівельної галузі, що визначені в положеннях сучасних наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. По-перше, можна відзначити, що є наукові методичні підходи, які пропонують оцінювати ефективність екологічних параметрів будівельної галузі через аналіз їх відповідності чинним в Україні будівельним нормам [3]. Така оцінка передбачає залучення експертів, використання широкого спектру технічних показників, що характеризують рівень впливу будівельних підприємств на навколишнє будівельне середовище. Необхідно відзначити, що вказаний підхід не передбачає здійснення оцінки еколого-економічного ефекту діяльності, але його використовують у складі оцінки такого ефекту. Деякі автори для цілей дослідження пропонують використовувати оцінку ресурсозберігаючого ефекту [13]. Така оцінка включає: аналіз стану нормативних вимог щодо норм гранично допустимих викидів суб'єктів будівельної галузі у навколишнє природне середовище; оцінку рівня дотримання нормативних вимог, визначеного стратегією розвитку та передбаченого документом з оцінки впливу на довкілля (звіти з оцінки впливу на довкілля [4]); визначення економії витрат або надлишкових витрат від переробки, утилізації відходів діяльності (вихідні дані подають у документі з оцінки впливу на довкілля (звіти з оцінки впливу на довкілля [4])). Вказаний підхід, на нашу думку, достатньо просто та вичерпно визначає характер екологічної політики будівельного підприємства (нормативна (якщо підприємство в своїй діяльності декларує дотримання норм гранично допустимих викидів), регресивна (якщо під час будівництва порушуються норми), прогресивна (якщо під час будівництва передбачено заходи енергоефективності щодо: управління відходами (інноваційна переробка, повторне використання); виробництва енергоефективної будівельної продукції; скорочення викидів у навколишнє природне середовище)).

По-друге, існують наукові підходи, в яких запропоновано інтегровані показники ефективності екологізації (або стійкості екологічного розвитку), створені з урахуванням орієнтиру на економічну результативність.

У рамках указаного підходу можна виокремити підхід О. Аверіної, Д. Гудкова [1]. Автори обґрунтовують порядок розрахунку інтегрованого показника екологічного розвитку підприємства, який дорівнює сумі коефіцієнта економічного ефекту від застосування ресурсозберігаючих технологій (зростання рівня показника приймається в межах від 0 до 1), коефіцієнта забруднення навколишнього середовища (якщо значення ближче до 1 – забруднення низьке, якщо значення близьке до 0 – високе), коефіцієнта природоохоронних заходів (зростання рівня показника приймається в межах від 0 до 1). Це достатньо універсальний підхід, хоча, на нашу думку, автори не пояснюють складу компонентів указаних коефіцієнтів. Можна припустити, що коефіцієнт забруднення навколишнього середовища слід розраховувати з огляду на використання еталонного нормативного значення складових компонентів за видами забруднення. Використання цього підходу може бути адаптоване для оцінки економічної ефективності екологічних параметрів стратегії розвитку підприємств будівельної галузі.

Відповідно до наукових підходів, другої групи можна віднести підхід О. Зиминої, Д. Панкевич, С. Горячевої [6, с. 132]. Авторки пропонують порядок розрахунку комплексного показника екологічного розвитку підприємства, який розраховується як середньоарифметичне, скориговане з урахуванням вагомості кожного з десяти оцінюваних компонентів (наявність економічного ефекту від застосування ресурсо- та енергозберігаючих технологій, коефіцієнт забруднення атмосфери, коефіцієнт виконання природоохоронних заходів, коефіцієнт використання вторинних матеріальних ресурсів, динамічний коефіцієнт зниження кількості утилізованих відходів, упровадження та функціонування системи управління навколишнім середовищем на підприємстві, динамічний коефіцієнт зниження екологічного податку, наявність інноваційних проєктів, науково-дослідних робіт щодо розроблення технологій переробки відходів власного виробництва з дослідницькими організаціями, участь у державних програмах, спрямованих на захист навколишнього середовища, здійснення сортування і роздільного збору відходів виробництва, безпечне складування відходів до моменту їх переробки, передачі або утилізації). Можемо відзначити, що зазначений підхід схожий із положеннями розглянутого вище підходу О. Аверіної та Д. Гудкова. Але О. Зимина, Д. Панкевич та С. Горячева використовують більш комплексний та масштабний перелік компонентів, які характеризують стан екологічної політики, економічних ефектів екологізації тощо. Слід відзначити, що цей підхід може бути використаний під час оцінки

економічної ефективності екологічних параметрів стратегії розвитку будівельних підприємств.

У розрізі досліджуваних підходів другої групи слід відзначити пропозицію С. Свєтунькова, В. Смолькіна [11]. Автори висунули підхід до розрахунку фактичного інтегрального рівня стійкості підприємства, який включав середньоарифметичне соціальних, екологічних та економічних індикаторів розвитку. Зазначений підхід враховує компоненти як екологічної, так і економічної сфери, також оцінюється соціальний розвиток. Оцінка передбачає використання кількісно-якісних методів аналізу, експертний метод. Можна відзначити, що цей підхід також може бути використаний під час оцінки економічної ефективності екологізації стратегії розвитку будівельних підприємств.

По-третє, є науковий підхід, що передбачає оцінку рівня еколого-економічного ефекту через показник відношення сукупного еколого-економічного ефекту в природоохоронній, ресурсозберігаючій та відновлювальній сферах до сукупних еколого-економічних витрат. Використання такого підходу запропоновано в дослідженні А. Карєлова [7, с. 16]. Автор, окрім використання порядку розрахунку вказаного показника через відношення ефекту до витрат, пропонує комплексний склад складників ефекту та витрат діяльності. Зазначений підхід, на нашу думку, створений з огляду на традиційний підхід до оцінки ефективності діяльності, зокрема рентабельності або результативності. Під час його адаптації до оцінки економічної ефективності екологізації стратегії розвитку будівельних підприємств можуть бути використані ті оціночні параметри, які становитимуть ефект та витрати діяльності.

Вивчення наукових підходів до зазначеної проблематики дало змогу констатувати, що існує потреба визначення універсального методичного забезпечення для загальної оцінки ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємств будівельної галузі. Керуючись положеннями розглянутих наукових підходів, приймаючи до уваги фактичний стан проблем у даній сфері, нами було здійснено спробу визначення універсального підходу (методики) щодо загальної оцінки ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємств будівельної галузі (табл. 1). Представлена методика передбачає використання чотирьох оціночних етапів: нормативну оцінку, оцінку екологічного ефекту управління впливом на довкілля, оцінку еколого-економічного ефекту управління відходами, оцінку еколого-економічного ефекту будівельної продукції, оцінку загального показника ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємства будівельної галузі. Положеннями методики визначено основні оціночні показники в рамках кожного з етапів, порядок їх розрахунку, джерела вихідної інформації для операціоналізації за даним напрямом дослідження, критерії оцінки. Важливо відзначити, що представлена методика враховує основні положення наукових та методичних підходів, що використовуються на сучасному етапі розвитку. Науковою новизною зазначеної авторської розробки є те, що всі показники передбачають використання кількісних параметрів оцінки, представлені показники охоплюють усі можливі сфери екологізації будівельних підприємств (вплив на довкілля, управління відходами, енергоефективність).

Також завдяки вказаній методиці на першому етапі дослідження (нормативна оцінка) можна визначити тип екологічної політики будівельного підприємства, задекларований у стратегії розвитку (нормативний, прогресивний та регресивний).

Проведемо загальну оцінку ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку двох досліджуваних підприємств будівельної галузі України. Вихідними документами виступатимуть внутрішня корпоративна документація, звіти з оцінки впливу на довкілля.

У табл. 2 наведено вихідні дані для здійснення нормативної оцінки впливу ДП «АТ «БК «Укрбуд» на довкілля впродовж 2015–2017 рр. Як видно з табл. 2, у 2015–2107 рр. досліджуване підприємство демонструвало:

1) певне перевищення норм за викидами в атмосферне повітря шкідливих речовин (12% у 2015 р., 13% у 2016 р., 15% у 2017 р.). За три роки цей показник зріс на 5%. Вказане зумовлено тим, що будівельне підприємство не забезпечило оновлення основних виробничих фондів, відповідно, погіршувалося їх використання, зростав негативний вплив на атмосферне повітря від діяльності. Зазначена ситуація є загрозливою для перспективного розвитку;

2) перевищення норм акустичних впливів від здійснення будівельних робіт у межах існуючих житлових територій (3% у 2015 р., 4% у 2016 р., 5% у 2017 р.). Упродовж трьох років указаний показник збільшився на 2%, хоча це незначне зростання, але воно також свідчить про негативні явища, зростання витрат на покриття збитків за перевищення нормативів у сфері впливу на довкілля. Дана ситуація також зумовлена зростанням зношуваності обладнання, яке використовується в будівництві;

3) відсутність перевищення норм забруднення ресурсів водного фонду.

У цілому констатуємо переважання негативного впливу підприємства на довкілля, пов'язане з характером управління оновлення основних виробничих фондів.

У табл. 3 представлено загальну оцінку ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ДП «АТ «БК «Укрбуд» упродовж 2015–2017 рр.

Таблиця 1

Методика загальної оцінки ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємств будівельної галузі

№ п/п	Етап/показники	Характеристика
I	Нормативна оцінка	
1	Показник впливу на забруднення атмосферного повітря	N = 1 – вплив на рівні гранично допустимих норм. N = 1 + a – вплив на рівні перевищення (a) гранично допустимих норм (у десяткових од.). N = 1 – a – вплив нижче гранично допустимих норм (a) (у десяткових од.).
2	Показник акустичних впливів від здійснення будівельних робіт у межах існуючих житлових територій	N = 1 – вплив на рівні гранично допустимих норм. N = 1 + b – вплив на рівні перевищення (b) гранично допустимих норм (у десяткових од.). N = 1 – b – вплив нижче гранично допустимих норм (b), менше нормативних (у десяткових од.).
3	Показник забруднень ресурсів водного фонду	N = 1 – вплив на рівні гранично допустимих норм. N = 1 + c – вплив на рівні перевищення (c) гранично допустимих норм (у десяткових од.). N = 1 – c – вплив нижче гранично допустимих норм (c), менше нормативних (у десяткових од.).
II	Екологічний ефект управління впливом на довкілля	
4	Показник охорони довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі	Z = (1 – a) + (1 – b) + (1 – c). Вимірюється у десяткових од.
5	Показник негативного впливу на довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі (через перевищення гранично допустимих норм)	A = -((1 + a) + (1 + b) + (1 + c)). Вимірюється у десяткових од.
III	Еколого-економічний ефект управління відходами	
6	Економія витрат від інноваційного використання, переробки відходів будівельної діяльності (Ec)	Вимірюється у десяткових од. Указується у Звіті з оцінки впливу на довкілля, інших корпоративних документах.
IV	Еколого-економічний ефект будівельної продукції	
7	Показник енергоефективності (Encons)	Вимірюється у десяткових од. Вказується в документах на будівництво, пропозиціях із продажу будівельної продукції, корпоративних звітах. Оцінюється як додатковий ефект до стандартних параметрів аналогічної продукції на ринку (за рівнем екологічності та енергоефективності будівельних матеріалів, елементів будівельної продукції (вікон, підлоги, дверей, стін, фасадів, системи каналізації, водопостачання, освітлення тощо).
V	Загальний показник ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємства будівельної галузі (Efeke)	Розраховується як сума ряд. 4, 5, 6, 7. Вимірюється у десяткових один. Зростання свідчить про позитивні тенденції, скорочення – про негативні.

Джерело: розроблено автором

За результатами дослідження можемо констатувати загальну ефективність еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ДП «АТ «БК «Укрбуд» упродовж 2015–2017 рр. Зокрема, у 2015 р. зазначений показник становив 0,45, у 2016 р. – 0,28, у 2017 р. – 0,2. Відповідно, у будівельного підприємства відзначається скорочення оцінюваного показника, що великою мірою пов'язане зі скороченням економії витрат від інноваційного використання, переробки відходів будівельної діяльності, зростанням негативного впливу на довкілля (через перевищення гранично допустимих норм). Незважаючи на великі масштаби діяльності, у підприємства спостерігається ріст негативних явищ та ознак розвитку у сфері екологізації, що позначається на скороченні економічної ефективності, створенні майбутніх загроз розвитку.

У табл. 4 представлено вихідні дані для здійснення нормативної оцінки впливу ПрАТ «ХК «Київміськбуд» на довкілля впродовж 2015–2017 рр.

Як видно з табл. 4, у 2015–2107 рр. вказане підприємство демонструвало:

1) часткове перевищення норм за викидами в атмосферне повітря шкідливих речовин (7% у 2015 р., 8,2% у 2016 р., 9% у 2017 р.). За три роки цей показник зріс на 2%. Зазначене пов'язане з тим, що будівельне підприємство не оновлювало

Таблиця 2

Вихідні дані для здійснення нормативної оцінки впливу ДП «АТ «БК «Укрбуд» на довкілля впродовж 2015–2017 рр.

№ п/п	Види викидів в атмосферне повітря	Вище норми викидів (впливів) / нижче норми викидів (впливів), %			Зміна в 2016 р. порівняно з 2015 р., +/-	Зміна в 2017 р. порівняно з 2016 р., +/-
		2015 р.	2016 р.	2017 р.		
I	Викиди в атмосферне повітря	12	13	15	1	2
1	Викиди оксидів азоту	12	13	15	1	2
2	Викиди оксиду вуглецю	12	13	15	1	2
3	Викиди СТЧ (суспендовані тверді частки)	12	13	15	1	2
4	Викиди бензапіренів	12	13	15	1	2
5	Викиди сірки діоксиду	12	13	15	1	2
6	Викиди погано розчинних фторидів	12	13	15	1	2
7	Викиди НМЛОС (насичених вуглеводних)	12	13	15	1	2
8	Викиди титану діоксиду	12	13	15	1	2
9	Викиди фтористого водню	12	13	15	1	2
10	Викиди легко розчинних фторидів	12	13	15	1	2
11	Викиди залізо, сполук заліза	12	13	15	1	2
12	Викиди манган, сполук мангана	12	13	15	1	2
II	Акустичні впливи від здійснення будівельних робіт в межах існуючих житлових територій	3	4	5	1	1
III	Забруднення ресурсів водного фонду	0	0	0	0	0

Джерело: складено за [2; 10; 12]

Таблиця 3

Загальна оцінка ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ДП «АТ «БК «Укрбуд» упродовж 2015–2017 рр.

№ п/п	Етап / показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Зміна в 2016 р. порівняно з 2015 р., +/-	Зміна в 2017 р. порівняно з 2016 р., +/-
I	Нормативна оцінка					
1	Показник впливу на забруднення атмосферного повітря (вихідні дані в табл. 2)	1,12	1,13	1,15	0,01	0,02
2	Показник акустичних впливів від здійснення будівельних робіт в межах існуючих житлових територій (вихідні дані в табл. 2)	1,03	1,04	1,05	0,01	0,01
3	Показник забруднень ресурсів водного фонду (вихідні дані в табл. 2)	1	1	1	0	0
II	Екологічний ефект управління впливом на довкілля					
4	Показник охорони довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі	0	0	0	0	0
5	Показник негативного впливу на довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі (через перевищення гранично допустимих норм)	-0,15	-0,17	-0,2	-0,02	-0,03
III	Еколого-економічний ефект управління відходами					
6	Економія витрат від інноваційного використання, переробки відходів будівельної діяльності (Ес). Передавання на аутсорсинг відходів для переробки, повторне використання перероблених відходів	0,5	0,3	0,2	-0,2	-0,1
IV	Еколого-економічний ефект будівельної продукції					
7	Показник енергоефективності (Encons)	0,1	0,15	0,2	0,05	0,05
V	Загальний показник ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємства будівельної галузі (Efeke)	0,45	0,28	0,2	-0,17	-0,08

Джерело: складено за [2; 10; 12]

Таблиця 4

Вихідні дані для здійснення нормативної оцінки впливу ПрАТ «ХК «Київміськбуд» на довкілля впродовж 2015–2017 рр.

№ п/п	Види викидів в атмосферне повітря	Вище норми викидів (впливів) / нижче норми викидів (впливів), %			Зміна в 2016 р. порівняно з 2015 р., +/-	Зміна в 2017 р. порівняно з 2016 р., +/-
		2015 р.	2016 р.	2017 р.		
1	2	3	4	5	6	7
I	Викиди в атмосферне повітря	7	8,2	9	1,2	0,8
1	Викиди оксидів азоту	7	8,2	9	1,2	0,8
2	Викиди оксиду вуглецю	7	8,2	9	1,2	0,8
3	Викиди СТЧ (суспендовані тверді частки)	7	8,2	9	1,2	0,8
4	Викиди бензапіренів	7	8,2	9	1,2	0,8
5	Викиди сірки діоксиду	7	8,2	9	1,2	0,8
6	Викиди погано розчинних фторидів	7	8,2	9	1,2	0,8
7	Викиди НМЛОС (насичених вуглеводних)	7	8,2	9	1,2	0,8
8	Викиди титану діоксиду	7	8,2	9	1,2	0,8
9	Викиди фтористого водню	7	8,2	9	1,2	0,8
10	Викиди легко розчинних фторидів	7	8,2	9	1,2	0,8
11	Викиди залізо, сполук заліза	7	8,2	9	1,2	0,8
12	Викиди манган, сполук мангана	7	8,2	9	1,2	0,8
II	Акустичні впливи від здійснення будівельних робіт в межах існуючих житлових територій	1,5	1,6	2	1	1
III	Забруднення ресурсів водного фонду	0	0	0	0	0

Джерело: складено за [5; 8; 9]

основних виробничих фондів, погіршувалася ефективність їх використання, зростав негативний вплив на атмосферне повітря від будівельної діяльності. Вказана ситуація є загрозливою для подальшого розвитку;

2) перевищення норм акустичних впливів від здійснення будівельних робіт у межах існуючих житлових територій (1,5% у 2015 р., 1,6% у 2016 р., 2% у 2017 р.). За 2015–2017 рр. указаний показник збільшився на 0,5%, хоча це незначне зростання, але воно також свідчить про негативні явища, зростання витрат на покриття збитків за перевищення нормативів у сфері впливу на довкілля. Зазначена ситуація також пов'язана зі зростанням зношуваності обладнання, яке використовується в будівництві;

3) відсутність перевищення норм забруднення ресурсів водного фонду.

У табл. 5 подано загальну оцінку ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ПрАТ «ХК «Київміськбуд» упродовж 2015–2017 рр. Відповідно до отриманих результатів дослідження, можемо відзначити загальну ефективність еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ПрАТ «ХК «Київміськбуд» упродовж 2015–2017 рр. А саме в 2015 р. зазначений показник становив 0,365, у 2016 р. – 0,252, у 2017 р. – 0,19. Отже, у даного суб'єкта будівельної галузі спостерігається зменшення даного показника, і зазначене пов'язане зі скороченням економії витрат від інноваційного використання, переробки відходів будівельної діяльності, ростом негативного впливу на довкілля (через перевищення гранично допустимих норм). Хоча вказане підприємство є одним із лідерів будівельного ринку України, у нього відбувається зростання негативних явищ та ознак розвитку у сфері екологізації, що вплинуло на скорочення економічної ефективності, створення майбутніх загроз розвитку функціонування.

Висновки з проведеного дослідження. Здійснено оцінку рівня ефективності еколого-економічних компонентів стратегій розвитку досліджуваних підприємств будівельної галузі України. Аналіз здійснено з використанням авторської методики загальної оцінки ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємств будівельної галузі. Визначено, що наукова новизна авторської розробки полягає у тому, що всі оціночні показники передбачають використання кількісних параметрів дослідження, охоплюють усі можливі сфери екологізації підприємств будівельної галузі (вплив на довкілля, управління відходами, енергоефективність). За результатами аналізу встановлено, що два досліджуваних суб'єкти, а саме ДП «АТ «БК «Укрбуд» та ПрАТ «ХК «Київміськбуд», демонстрували ефективність еколого-економічних параметрів стратегії розвитку. Ці підприємства мали інноваційне управління

Таблиця 5

Загальна оцінка ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку ПрАТ «ХК «Київміськбуд» упродовж 2015–2017 рр.

№ п/п	Етап / показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Зміна в 2016 р. порівняно з 2015 р., +/-	Зміна в 2017 р. порівняно з 2016 р., +/-
I	Нормативна оцінка					
1	Показник впливу на забруднення атмосферного повітря (вихідні дані в табл. 4)	1,07	1,082	1,09	0,012	0,008
2	Показник акустичних впливів від здійснення будівельних робіт в межах існуючих житлових територій (вихідні дані в табл. 4)	1,015	1,016	1,02	0,001	0,004
3	Показник забруднень ресурсів водного фонду (вихідні дані в табл. 4)	1	1	1	0	0
II	Екологічний ефект управління впливом на довкілля					
4	Показник охорони довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі	0	0	0	0	0
5	Показник негативного впливу на довкілля від здійснення діяльності в будівельній галузі (через перевищення гранично допустимих норм)	-0,085	-0,098	-0,11	-0,013	-0,012
III	Еколого-економічний ефект управління відходами					
6	Економія витрат від інноваційного використання, переробки відходів будівельної діяльності (Ес). Передавання на аутсорсинг відходів для переробки, повторне використання перероблених відходів	0,4	0,25	0,15	-0,15	-0,1
IV	Еколого-економічний ефект будівельної продукції					
7	Показник енергоефективності (Encons)	0,05	0,1	0,15	0,05	0,05
V	Загальний показник ефективності еколого-економічних параметрів стратегії розвитку підприємства будівельної галузі (Efeke)	0,365	0,252	0,19	-0,113	-0,062

Джерело: складено за [5; 8; 9]

доходами, демонстрували енергоефективність. Слід відзначити, що представлена авторська методика дає змогу комплексно, на загальному рівні оцінити стан досліджуваної проблематики, виявити проблеми, загрози тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аверина О.И., Гудкова Д.Д. Анализ и оценка устойчивого развития предприятия. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2016. № 1–3. С. 10–19.

2. Державне публічне акціонерне товариство «Будівельна компанія «Укрбуд». Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://smida.gov.ua/db/participant/33298371 (дата звернення: 08.06.2019).

3. Державні будівельні норми ДБН. Дата оновлення: 22.12.2019. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-2 (дата звернення: 22.12.2019).

4. Звіт з оцінки впливу на довкілля планової діяльності з будівництва цеху по виробництву асфальтобетону, розташованого в межах промзони північної частини орендованої земельної ділянки каналізаційних очисних споруд по вул. Окружній, 21-к в м. Богуслав Київської обл. Дата оновлення: 22.12.2019. URL : http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/1647/reports/bb2e889881ec69485d14730d071bdb93.pdf (дата звернення: 22.12.2019).

5. Звіти «Київміськбуд». Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://kmb.ua/ua/about/corporate-information/otchety/ (дата звернення: 08.06.2019).

6. Зимина Е.Л., Панкевич Д.К., Горячева С.М. Методика оценки экологического аспекта устойчивого развития предприятия. *Вестник Витебского государственного технологического университета*. 2019. № 1(36). С. 128–137.

7. Карелов А.С. Оценка эколого-экономической эффективности производства (на примере предприятий медной промышленности) : автореф. дис. … канд. экон. наук : 08.00.05. Екатеринбург, 2013. 26 с.

8. Київміськбуд. Річний звіт 2018. Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://kmb.ua/wp-content/uploads/2019/06/kmb_3105.pdf (дата звернення: 08.06.2019).

9. Приватне акціонерне товариство «Холдингова компанія «Київміськбуд». Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://kmb.ua/ua/?gclid=Cj0KCQjwov3nBRDFARIsANgsdoHhg_o2vlOpuGCehwYuwAI0jU_n_3EjyQHIgTupcWklL4wQY1dNBDAaAjpvEALw_wcB (дата звернення: 08.06.2019).

10. Річна інформація емітента цінних паперів (річний звіт) ДП «АТ «БК «Укрбуд» за 2018 р. Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://kmb.ua/

wp-content/uploads/2019/04/zv%D1%96t-kmb-za-2018-r%D1%96k.pdf (дата звернення: 08.06.2019).

11. Светуньков С.Г., Смолькин В.П. Подход к оценке устойчивого развития промышленного предприятия. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2014. № 2. С. 89–94.

12. «Укрбуд» розповів про тренди та інновації в будівництві на II ForumRED. Дата оновлення: 08.06.2019. URL : https://ub.com.ua/news/ukrbud-rozpoviv-pro-trendi-ta-innovatsiji-v-budivnitstvi-na-ii-forumred (дата звернення: 08.06.2019).

13. Цховребов Э.С., Шевченко А.С., Величко Е.Г. К вопросу оценки экономической эффективности бизнес-проектов экологического домостроения. *Вестник МГСУ.* 2017. Т. 12. Вып. 4(103). С. 405–414.

REFERENCES:

1. Averyna O.Y., Hudkova D.D. (2016) Analyz y ocenka ustojchyvoho razvytyya predpryyatyya, Aktualnye problemy gumanytarnyh y estestvennyh nauk [Analysis and assessment of the sustainable development of the enterprise, Actual problems of the humanities and natural sciences]. pp. 10-19. (in Russian)

2. Derzhavne publichne akcionerne tovarystvo «Budivelna kompaniya «Ukrbud» [State Public Joint Stock Company “Construction Company” Ukrbud”]. Retrieved from: https://smida.gov.ua/db/participant/33298371 (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

3. Derzhavni budivelni normy DBN [State building standards of the DBN]. Retrieved from: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-2 (accessed 22 December 2019) (in Ukrainian)

4. Zvit z ocinky vplyvu na dovkillya planovoyi diyalnosti z budivnyctva cehu po vyrobnyctvu asfaltobetonu, roztashovanoho v mezhah promzony pivnichnoyi chastyny orendovanoyi zemelnoyi dilyanky kanalizacijnyh ochysnyh sporud po vul. Okruzhnij, 21-k v m. Bohuslav Kyyivskoyi obl. [Report on environmental impact assessment of the planned activity for the construction of a shop for the production of asphalt concrete located within the industrial zone of the northern part of the leased land plot of sewage treatment plants on the street. District, 21-in Boguslav city Kyiv region]. Retrieved from: http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/1647/reports/bb2e889881ec69485d-14730d071bdb93.pdf (accessed 22 December 2019) (in Ukrainian)

5. Zvity Kyyivmiskbud [Reports of the City of Kyiv]. Retrieved from: https://kmb.ua/ua/about/corporate-information/otchety/ (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

6. Zymyna E.L., Pankevych D.K., Horyacheva S.M. (2019) Metodyka ocenky ekolohycheskogo aspekta ustojchyvogo razvytyya predpryyatyya. Vestnyk Vytebskogo gosudarstvennogo tehnolohycheskogo unyversyteta [Methodology for assessing the environmental aspect of sustainable enterprise development. Bulletin of Vitebsk State Technological University]. pp. 128-137. (in Russian)

7. Karelov A.S. (2013) Ocenka ekologo-ekonomycheskoj effektyvnosty proyzvodstva (na prymere predpryyatyj mednoj promyshlennosty) [Assessment of environmental and economic production efficiency (for example, enterprises of the copper industry)] (PhD Thesis), Ekaterynburh.

8. Kyyivmiskbud. Richnyj zvit 2018 [Kyivmiskbud. Annual Report 2018]. Retrieved from: https://kmb.ua/wp-content/uploads/2019/06/kmb_3105.pdf (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

9. Pryvatne akcionerne tovarystvo «Holdynhova kompaniya «Kyyivmiskbud» [Private Joint Stock Company «Kyivmiskbud Holding Company»]. Retrieved from: https://kmb.ua/ua/?gclid=Cj0KCQjwov3nBRDFARIsANgsdoHhg_o2vlOpuGCehwYuwAI0jU_n_3EjyQHIgTupcWklL4wQY1dNBDAaAjpvEALw_wcB (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

10. Richna informaciya emitenta cinnyh paperiv (richnyj zvit) DP AT «BK «Ukrbud» za 2018 r. [Annual Information of the Securities Issuer (Annual Report) of JSC JSC “Ukrbud” JSC for 2018]. Retrieved from: https://kmb.ua/wp-content/uploads/2019/04/zv%D1%96t-kmb-za-2018-r%D1%96k.pdf (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

11. Svetunkov S. H., Smolkyn V. P. (2014) Podhod k ocenke ustojchyvogo razvytyya promyshlennogo predpryyatyya, Aktualnye problem ekonomyky y prava [An approach to assessing the sustainable development of an industrial enterprise, Actual problems of economics and law]. pp. 89-94. (in Russian)

12. UKRBUD rozpoviv pro trendy ta innovaciyi v budivnyctvi na II ForumRED [UKRBUD spoke about trends and innovations in construction at II ForumRED]. Retrieved from: https://ub.com.ua/news/ukrbud-rozpoviv-pro-trendi-ta-innovatsiji-v-budivnitstvi-na-ii-forumred (accessed 08 June 2019) (in Ukrainian)

13. Chovrebov E.S., Shevchenko A.S., Velychko E.H. (2017) K voprosu ocenky ekonomycheskoj effektyvnosty byznes-proektov ekologycheskogo domostroenyya. Vestnyk MHSU [On the issue of assessing the economic efficiency of environmental housing business projects. Bulletin of MGSU]. Moscow, pp. 405-414. (in Russian)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

METHODOLOGICAL BASES FOR FORMING THE STRATEGY OF INNOVATION AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE

УДК 338.262
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-19

Міщенко В.І.
д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
та менеджменту
ДВНЗ «Університет банківської справи»
Науменкова С.В.
д.е.н., професор,
професор кафедри фінансів
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Mishchenko Volodymyr
Banking University
Naumenkova Svitlana
Taras Shevchenko
National University of Kiev

У статті досліджено сучасний стан розвитку наукової та науково-технічної діяльності, розроблення й упровадження інновацій в економіку України. Визначено головні проблеми, що стримують розвиток наукової діяльності та перехід вітчизняної економіки до інноваційної моделі розвитку відповідно до вимого шостого технологічного устрою. Обґрунтовано місце, роль та завдання інноваційно-інвестиційної політики в структурі економічної політики держави. Розроблено методологічні та методичні засади щодо формування та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку України на довгострокову перспективу задля підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та підтримки економічної безпеки держави. Визначено вимоги, розроблено структурно-логічну схему формування та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку України. Запропоновано систему заходів щодо стимулювання інноваційного розвитку національної економіки.
Ключові слова: *економічна політика, інноваційна діяльність, інвестиції, стратегія, стратегічне управління, конкурентоспроможність, розвиток.*

В статье исследовано современное состояние развития научной и научно-технической деятельности, разработки и внедрения инноваций в экономику Украины. Определены главные проблемы, сдерживающие развитие научной деятельности и переход отечественной экономики к использованию инновационной модели развития в соответствии с требованиями шестого технологического уклада. Обоснованы место, роль и задания инновационно-инвестиционной политики в структуре экономической политики государства. Разработаны методологические и методические основы формирования и реализации стратегии инновационно-инвестиционного развития Украины на долгосрочную перспективу с целью повышения уровня конкурентоспособности национальной экономики и поддержки экономической безопасности государства. Определены требования, разработана структурно-логическая схема формирования и реализации стратегии инновационно-инвестиционного развития Украины. Предложена система мер по стимулированию инновационного развития национальной экономики.
Ключевые слова: *экономическая политика, инновационная деятельность, инвестиции, стратегия, стратегическое управление, конкурентоспособность, развитие.*

The article examines the current state of scientific and scientific-technical activity, as well as summarizes the practice and experience of the development and implementation of innovations in the economy of Ukraine. The main problems that hinder the development of scientific and scientific-technical activities and, accordingly, the transition of the domestic economy to the use of an innovative development model in accordance with the requirements of the sixth technological order are identified. Such problems include: an unfavorable investment climate, an insufficient level of financing, imperfection of mechanisms of state and market regulation of innovation processes, lack of a strategy for innovation and investment development of the national economy based on the implementation of the innovation model. The role and the tasks of innovation and investment policy in the structure of the general economic policy of the state are substantiated. The existence of feedback between innovative potential and the level of its use is proved, which can serve as an additional incentive for the use of innovations in the economy and social sphere on the basis of a decrease in the specific capital intensity of investments. It has been determined that in accordance with the principle of innovation synergy, based on the general use of innovation potential and innovation infrastructure, the processes of vertical and horizontal diffusion of innovations can be strengthened and the efficiency of the use of investments in innovative areas of activity can be increased. Methodological and methodological approaches to the formation and implementation of the strategy of innovation and investment development of Ukraine have been developed in order to accelerate the pace of socio-economic development, increase the level of competitiveness of the national economy and ensure economic security of the state. The requirements are defined and a structural-logical scheme for the formation and implementation of the strategy of innovation and investment development of Ukraine for the long term is developed. The features of the use of individual strategic documents related to the development and implementation of the strategy of innovation and investment development of the economy of Ukraine are characterized. A system of measures to stimulate the innovative development of the national economy is proposed.
Key words: *economic policy, innovation, investment, strategy, strategic management, competitiveness, development.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть у світовій економіці розпочався перехід від традиційних моделей економічного зростання до використання інноваційних моделей, які передбачають стимулювання науково-технічної діяльності задля впровадження нових ідей, технологій, організаційних та управлінських рішень, завдяки чому інновації стають основою соціально-економічного розвитку [1, с. 71; 2, с. 8; 3, с. 31; 4, с. 15].

Світова постіндустріальна економіка вже розвивається на основі реалізації шостого технологічного устрою, тоді як більшість галузей вітчизняної економіки ще перебуває на рівні третього-четвертого технологічного устрою. Через економічну та політичну кризу питанням переходу до інноваційної моделі розвитку в Україні приділяється дуже мало уваги. Можна назвати лише обмежений перелік галузей та сфер, у яких Україна може бути конкурентоспроможною на світовому ринку. Це стосується окремих напрямів розроблення нанотехнологій, біофізики, медицини, електроніки, інформатики тощо. При цьому слід мати на увазі, що за багатьма напрямами Україна може бути лише послідовником у наукових розробках, що виконуються в провідних країнах [5, с. 38; 6, с. 268; 7, с. 45; 8, с. 17].

Водночас інновації не можна реалізувати без значних фінансових ресурсів. Чим складніше завдання, тим більше ресурсів вони потребують, що обумовлює необхідність дослідження інноваційних процесів у тісному взаємозв'язку з інвестиційною діяльністю. Така ситуація потребує посилення уваги з боку держави, бізнесу та наукової спільноти до розроблення та реалізації стратегічних документів, які передбачають перехід до інноваційної моделі розвитку.

Головним напрямом організації інноваційно-інвестиційної діяльності та управління нею має бути реалізація моделі стратегічної інтеграції, використання якої ґрунтується на забезпеченні безперервності інноваційного процесу [9, с. 31; 10, с. 47; 11, с. 81].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній науковій літературі питанням упровадження й використання інновацій приділяється досить багато уваги. Зокрема, варто відзначити наукові дослідження С. Буковинського [1], В. Жупанина [10], Г. Карчевої [5], В. Кузнєцова [25], С. Міщенко [24], А. Ряховської [3], Б. Соколова [27], В. Опаріна [16]. Водночас більшість дослідників зосереджує свою увагу на обґрунтуванні механізмів впровадження та використання інновацій у корпоративному секторі, а питанням методології розроблення державної стратегії інноваційно-інвестиційної діяльності приділяється недостатня увага.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сучасного стану інноваційної діяльності в Україні та обґрунтування методологічних засад розроблення й реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку для підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх років в Україні спостерігається глибока криза в розвитку науки та впровадженні інновацій у виробництво. Так, у рейтингу Глобального індексу інновацій Світової організації інтелектуальної власності ООН за 2019 р. Україна посіла 47 місце серед 129 країн, тоді як у 2018 р. вона посідала 43 місце [12].

Проведений аналіз свідчить про те, що негативною тенденцією стало суттєве зменшення кількості працівників, зайнятих у сфері наукової та науково-технічної діяльності. Так, у 2018 р. в науковій сфері було зайнято 88 128 осіб, що менше, ніж у 2010 р., в 2,07 рази. При цьому кількість докторів наук порівняно з 2010 р. зменшилась на 41,2%, а кандидатів наук – на 59,0%.

Варто також зазначити, що у 2018 р. частка виконавців науково-дослідних робіт у загальній кількості зайнятого населення становила 0,54%, тоді як у Данії – 3,18%, у Фінляндії – 3,04%, у Великобританії – 2,29% [13].

На жаль, упродовж останніх років на фінансування інноваційної діяльності виділяються дуже малі суми. У 2018 р. цей показник склав лише 12,18 млрд. грн. Хоча в абсолютному виразі витрати на інновації збільшились у 6,92 рази, перерахунок у співставні ціни свідчить про їх фактичне зменшення порівняно з 2000 р. майже вдвічі (табл. 1).

Таблиця 1

Показники впровадження інновацій у промисловості України у 2000–2018 рр.

Рік	Частка підприємств, які використовують інновації, %	Витрати на інновації, млн. грн.	Впроваджених нових		Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції, %
			технологій, од.	видів продукції, од.	
2000	18,0	1 760,1	1 403	15 323	9,4
2001	16,5	1 979,4	1 421	19 484	6,8
2002	18,0	3 018,3	1 142	22 847	7,8
2003	15,1	3 059,8	1 482	7 416	5,6
2004	13,7	4 534,6	1 727	3 978	5,8
2005	11,9	5 751,6	1 808	3 152	6,5
2006	11,2	6 160,0	1 145	2 408	6,7
2007	14,2	10 821,0	1 419	2 526	6,7
2008	13,0	11 994,2	1 647	2 446	5,9
2009	12,8	7 949,9	1 893	2 685	4,8
2010	13,8	8 045,5	2 043	2 408	3,8
2011	16,2	14 333,9	2 510	3 238	3,3
2012	17,4	11 480,6	2 188	3 403	3,3
2013	16,8	9 562,6	1 576	3 138	3,3
2014	16,1	7 695,9	174	3 661	2,5
2015	17,3	13 813,7	1 217	3 136	1,4
2016	18,9	23 229,5	3 489	4 139	0,4
2017	16,2	9 117,5	1 831	2 387	0,7
2018	16,4	12 180,1	2 002	3 843	0,8

Джерело: складено на основі [13]

За даними Держкомстату України відношення витрат на інноваційну діяльність до ВВП у 2018 р. становило 0,47%, тоді як у країнах ЄС цей показник у середньому був у 12 разів вищим (2,06%). Для порівняння зазначимо, що у Швеції він становив 3,4%, в Німеччині – 3,0%, у Фінляндії – 2,8%, у Франції – 2,2% [13].

На фінансування фундаментальних розробок у 2018 р. було спрямовано 22,4% коштів (переважно державних), на виконання прикладних досліджень – 21,3%, а на експериментальні розробки – 56,3%. Основними сферами вкладень були природничі, технічні, медичні та сільськогосподарські науки. У загальній структурі витрат у 2000–2018 рр. переважали власні кошти розробників і кошти замовників, а частка держави залишалась найменшою [13].

Внаслідок відносного зменшення витрат частка підприємств, які використовують інновації, у 2018 р. порівняно з 2000 р. зменшилась на 1,6 п. п., а частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції – на 8,6 п. п. (табл. 1).

Головними чинниками, які стримують розвиток наукової та науково-технічної діяльності в Україні, а також розроблення та впровадження інновацій в економіку та соціальну сферу, на наш погляд, є:

– несприятливий інвестиційний клімат;

– недосконалість вітчизняного законодавства та нормативної бази щодо впровадження інновацій та захисту прав інтелектуальної власності;

– низький рівень фінансування науки, обмеженість внутрішніх джерел і складність залучення зовнішнього фінансування;

– недосконалість механізмів державного регулювання інноваційних процесів і низький рівень розвитку наукової інфраструктури;

– недосконалість механізмів забезпечення безперервності функціонування інноваційного циклу та стимулювання інноваційної діяльності;

– відсутність реформованості системи освіти та відплив кваліфікованих кадрів з України або їх перехід на виконання замовлень зарубіжних компаній;

– відсутність стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку економіки на основі реалізації інноваційної моделі [14, с. 28; 15, с. 21; 16, с. 341].

Проведене дослідження свідчить про те, що перехід економіки України на модель інноваційного розвитку потребує близько 100–150 млрд. дол. США упродовж 10 років. При цьому не менше третини повинні складати внутрішні джерела фінансування, зокрема кошти підприємств та установ. Однак залучити такі кошти в умовах економічної та політичної нестабільності дуже складно. Необхідне суттєве підвищення темпів економічного зростання, збільшення норми накопичення та всебічна підтримка й стимулювання бізнесу [17, с. 31; 18, с. 22; 19, с. 68].

На наш погляд, ключовим чинником переходу економіки України на шлях інноваційного розвитку має бути посилення державних підходів до цієї проблеми та розроблення стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку на період до 2030 р. Така стратегія повинна ґрунтуватися на загальній економічній політиці держави та передбачати досягнення сучасних стандартів у всіх сферах діяльності суспільства.

Мета стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку повинна передбачати формування передумов, створення нових інститутів та розроблення нових механізмів задля суттєвого підвищення темпів соціально-економічного розвитку, підтримки національної безпеки та конкурентоспроможності економіки шляхом розвитку науки та ефективного впровадження технічних, технологічних, соціальних, комунікаційних, організаційних та управлінських інновацій у всіх сферах діяльності суспільства.

У зв'язку з цим слід мати на увазі, що стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку повинна спиратися на наявний науково-технічний та виробничий потенціал з перспективою його докорінної перебудови на засадах кращої світової практики в усіх сферах наукової діяльності.

Головними засадами розроблення та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку, на наш погляд, повинні бути системність, комплексність, послідовність, гнучкість, поєднання функціонального та інституційного підходів, відповідальність, прогнозованість, інклюзивність, збалансованість та ефективність [20, с. 14; 21, с. 92; 22, с. 17; 23, с. 11].

Стратегію інноваційно-інвестиційної діяльності слід розглядати як інструмент перспективного управління інноваційною діяльністю, тому вона повинна містити механізми, які дають змогу скеровувати інноваційні процеси відповідно до загальної стратегії соціально-економічного розвитку країни, передбачати ефективне поєднання механізмів державного та ринкового регулювання у сфері інновацій задля забезпечення високого рівня використання інноваційного потенціалу країни.

У зв'язку з цим основою стратегії має бути розроблення системи правових, інституційних та управлінських рішень, які орієнтовані на постійні зміни зовнішнього та внутрішнього середовища шляхом залучення в економіку нових знань, ресурсів, технологій та максимально повного використання інтелектуального потенціалу суспільства.

У процесі розроблення та реалізації стратегії повинні бути враховані інтереси держави, бізнесу та суспільства, а також реально відображена стратегічна інноваційна позиція України в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Реалізація стратегії, на наш погляд, повинна передбачати вирішення таких головних завдань:

– збереження та розвиток наукового потенціалу країни;

– визначення пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки;

– формування нових інституційних засад інноваційної діяльності та вдосконалення методів управління інноваційними процесами;

– розроблення методів і механізмів стимулювання інноваційної діяльності;

– чітке визначення обсягів і джерел фінансування інновацій;

– реформування системи підготовки кадрів для наукової та науково-технічної діяльності [24, с. 91; 25, с. 117; 26, с. 17; 27, с. 164; 28, с. 54].

Процес розроблення та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку може бути здійснений шляхом виконання сукупності організаційних та управлінських процедур і дій на основі чотирьох послідовних етапів.

Перший етап полягає в чіткій характеристиці та детальному описі проблеми, формулюванні політики інноваційного розвитку, дослідженні стану науково-технічного потенціалу, інноваційних процесів, організації розроблення інноваційних програм за перспективними напрямами науки та техніки. Його головною метою є визначення стратегічних цілей інноваційного розвитку та формулювання концепції стратегії. На цьому етапі здійснюється аналітичне обґрунтування доцільності та можливості прийняття окремих рішень і обговорення варіантів їх реалізації з широким колом зацікавлених осіб.

На другому етапі відбувається формулювання політики інноваційно-інвестиційного розвитку, мети розроблення стратегії, її основних цілей, напрямів і завдань щодо подолання визначених проблем, а також визначаються індикатори для оцінювання рівня досягнення визначених цілей, після чого приймається рішення про ухвалення стратегії відповідним органом державної влади. Практика свідчить про те, що кращим варіантом було б затвердження стратегії рішенням Кабінету Міністрів України.

У стратегії обов'язково повинен бути розділ, який містить індикатори, що характеризують результативність реалізації визначених у стратегії цілей. Такими індикаторами можуть бути підвищення рівня інноваційної активності, темпів приросту ВВП, збільшення кількості інноваційних розробок, кількості підприємств, які впроваджують інновації, обсягів і частки нових продуктів і послуг у структурі реалізованої продукції, надходжень до бюджету, поширення інформаційних та комунікаційних технологій тощо.

Третій етап полягає у створенні необхідних умов для реалізації стратегії, зокрема, в ресурсному, організаційно-управлінському та інформаційному забезпеченні. Для цього розробляється план (програма) заходів щодо реалізації стратегії, в якій визначаються обсяги та послідовність вжиття заходів, терміни, форми підготовки документів, обсяги фінансування, потреба в інших ресурсах, особливості взаємодії розробників і виконавців тощо. Зазвичай план заходів розробляється у формі таблиці, в якій відображено зміст

Рис. 1. Схема розроблення стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Зміст окремих стратегічних документів і напрямів діяльності щодо розроблення та реалізації політики інноваційно-інвестиційного розвитку

Головний зміст документа	Концепція	Стратегія	Програма	План
Визначення напрямів дій	+	+	+	–
Розроблення планів і графіків виконання	–	–	+	+
Визначення обсягів і джерел ресурсного забезпечення	–	–	+	+
Відповідальність органів державної влади	+	+	+	–
Відповідальність виконавців	–	–	+	+

Джерело: складено авторами

робіт або дій, терміни їх виконання та відповідальні виконавці.

Четвертий етап передбачає запровадження процедур контролю та моніторингу виконання прийнятих рішень. За необхідності здійснюються актуалізація та коригування прийнятих рішень. Функції моніторингу та координації дій повинен виконувати державний орган, який ухвалив стратегію. Послідовність виконання робіт та зміст основних етапів розроблення й реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку наведено на рис. 1.

На кожному етапі розроблення та реалізації стратегії складаються та ухвалюються відповідні документи, зокрема концепція, стратегія, програма, план, графік, аналітичні та доповідні записки, експертні висновки. Характеристика змісту цих документів та їх призначення наведені в табл. 2.

Усі етапи розроблення та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку мають бути тісно пов'язані між собою, а сама стратегія повинна бути цілісною, чіткою, логічною, гнучкою та функціональною.

Відповідно до основних напрямів реалізації стратегії головними заходами стимулювання інноваційної активності повинні бути:

– формування сприятливого інноваційного, інвестиційного та бізнес-клімату;

– вдосконалення законодавчої та нормативної бази щодо підтримки інноваційної діяльності та захисту прав інтелектуальної власності;

– збільшення обсягів і зміна структури фінансування пріоритетних напрямів наукової та науково-технічної діяльності;

– формування механізму стимулювання впровадження інновацій;

– розвиток міжнародного науково-технічного співробітництва.

Найбільш перспективними для бізнесу щодо впровадження інновацій можуть бути такі галузі та сфери економіки, як енергоефективність, транспорт, інфраструктура, сільське господарство, медицина, екологія, фінансовий сектор, освіта та наука [29, с. 261; 30, с. 37].

У процесі розроблення та реалізації стратегії слід також звернути увагу на наявність зворотного зв'язку між наявним інноваційним потенціалом і рівнем його використання, адже низький інноваційний потенціал не формує потребу його підвищення, що посилює негативні тенденції та відставання від провідних країн. Хоча інновації потребують інвестицій, може бути реалізований ефект їх заміщення інноваціями на основі зменшення питомої капіталомісткості, тобто за використання інновацій одного й того ж результату можна досягти зі значно меншими обсягами інвестицій. Відповідно до принципу інноваційної синергії, який ґрунтується на механізмах вертикальної та горизонтальної дифузії інновацій шляхом використання спільної наукової бази та інноваційної інфраструктури, підвищується ефективність використання інвестицій у впровадження інновацій.

Висновки з проведеного дослідження. Кризові ситуації в економіці України негативно вплинули на інноваційну активність більшості економічних суб'єктів України. Через політичні та соціально-економічні проблеми впровадження нововведень стримує інноваційний розвиток економіки України та її перехід до шостого технологічного укладу.

Доведена наявність зворотного зв'язку між інноваційним потенціалом і рівнем його використання, що може бути додатковим стимулом для впровадження інновацій в економіку та соціальну сферу на основі зменшення питомої капіталомісткості інвестицій. Визначено, що, відповідно до принципу інноваційної синергії, можуть бути посилені процеси дифузії інновацій та підвищена ефективність інвестицій в їх впровадження.

Використання запропонованої у статті структурно-логічної схеми розроблення та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційної розвитку сприятиме вдосконаленню процесів впровадження та використання інновацій задля прискорення темпів соціально-економічного розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The banking system of Ukraine towards European Integration / S.A. Bukovyns' kyj et al. Kyiv : National Bank of Ukraine. Center of Scientific, 2015. 496 p.

2. Міщенко В., Науменкова С. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. № 2. С. 3–11.

3. Современные подходы к управлению устойчивостью бизнеса : монография / под ред. А. Ряховской. Москва : Финансовый университет, 2012. 280 с.

4. Науменкова С., Міщенко С. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період. *Банківська справа*. 2011. № 5. С. 12–29.

5. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України / за ред. Г. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 278 с.

6. Міщенко С., Міщенко В. Поєднання функцій стратегічного розвитку та антикризового управління в діяльності центральних банків. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 266–272.

7. Граділь А. Удосконалення управління проблемними активами банків. *Фінанси України*. 2009. № 10. С. 43–54.

8. Сенищ П. ін. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні : науково-аналітичні матеріали. Вип. 10. Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2008. 145 с.

9. Міщенко В., Науменкова С. Проблеми вдосконалення управління державними корпоративними правами. *Економіка України*. 2002. № 5. С. 29–36.

10. Жупанин В. Організація залучення заощаджень населення на основі випуску казначейських зобов'язань України. *Фінанси України*. 2008. № 2. С. 44–58.

11. Міщенко С. Проблеми забезпечення ліквідності банків на основі використання механізмів рефінансування. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 75–88.

12. Global Innovation Index 2019. URL: https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4434 (дата звернення: 03.11.2019).

13. Економічна статистика. Наука, технології та інновації. URL: http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 03.11.2019).

14. Науменкова С., Міщенко С. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи. *Вісник Національного банку України*. 2006. № 11. С. 26–31.

15. Науменкова С. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики. *Вісник НБУ*. 2006. № 1. С. 19–26.

16. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / за ред. В. Опаріна, В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2016. 695 с.

17. Міщенко С. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки. *Вісник НБУ*. 2012. № 1. С. 31–33.

18. Механізми забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи та економіки України : монографія / за заг. ред. Г. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 311 с.

19. Науменкова С., Мищенко С. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. № 147. С. 66–72.

20. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України : науково-аналітичні матеріали. Вип. 10. Київ : НБУ ЦНД, 2010. 124 с.

21. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України : аналітична доповідь. Матеріали засідання круглого столу / за ред. Я. Жаліло, О. Коваль. Київ : НІСД, 2012. С. 91–94.

22. Міщенко В., Науменкова С. Банківська система України: проблеми становлення та розвитку. *Фінанси України*. 2016. № 5. С. 7–33.

23. Санаційний банк – «брідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : монографія. Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України ; УБС НБУ, 2011. 119 с.

24. Міщенко С. Удосконалення управління економічним капіталом банку з урахуванням ризику ліквідності. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2008. № 3. С. 90–93.

25. Кузнецов В. и др. Предоплаченные инструменты розничных платежей – от дорожного чека до электронных денег. Москва : Маркет, ЦИПСиР, 2008. 304 с.

26. Науменкова С., Мищенко С. Влияние устойчивости денежного обращения на экономический рост. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 2013. № 3. С. 14–23.

27. Соколов Б., Мищенко С. Роль платежных систем в обеспечении устойчивого развития национальной экономики. *Проблемы современной экономики*. 2015. № 2 (54). С. 163–168.

28. Науменкова С. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2014. № 163. С. 51–57.

29. Mishchenko V., Naumenkova S., Ivanov V., Tishchenko I. Special aspects of using hybrid financial tools for project risk management in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15 (2). P. 257–266.

30. Сомик А., Міщенко В. Ліквідність банківської системи України: сучасний стан, чинники та напрями підвищення ефективності регулювання. *Вісник НБУ*. 2009. № 1. С. 34–41.

REFERENCES:

1. The Banking System of Ukraine: Towards European Integration / Bukovinsky S. et al. (2015). Kyiv : National Bank of Ukraine.

2. Naumenkova S., Mishchenko V. (2013) Suchasni problemy kapitalizatsiyi bankivs'koyi systemy Ukrayiny [Current problems of capitalization of the banking system of Ukraine]. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, no. 2, pp. 3–11 (in Ukrainian).

3. Sovremennye podkhody k upravlenyyu ustoychyvost'yu byznesa (2012) [Modern approaches to business sustainability management]. Moscow : Financial University. 280 p. (in Russian).

4. Naumenkova S., Mishchenko S. (2011) Novi tendentsiyi v monetarniy polityts ta diyal'nosti tsentral'nykh bankiv u postkryzovyy period [New trends in monetary policy and central bank activity in the post-crisis period]. *Banking*, no. 5, pp. 12–29. (in Ukrainian)

5. Karcheva H. et al. (2016) Efektyvnist' ta konkurentospromozhnist' bankivs'koyi systemy [Efficiency and competitiveness of the banking system]. Kyiv : UBS (in Ukrainian).

6. Mishchenko S., Mishchenko V. (2016) Poyednannya funktsiy stratehichnoho rozvytku ta antykryzovoho upravlinnya v diyalnosti centralnykh bankiv [Combining the functions of strategic development and crisis management in the activities of central banks]. *Actual Problems of Economics*, no. 2, pp. 266–272 (in Ukrainian).

7. Gradil A. (2009) Udoskonalennya upravlinnya problemnymy aktyvamy bankiv. [Improvement of problem assets management of banks]. *Finance of Ukraine*, no. 10, pp. 43–54 (in Ukrainian).

8. Senyshch P. et al. (2008) Svitovyy dosvid i perspektyvy rozvytku elektronnykh hroshey v Ukrayini: Naukovo-analitychni materialy. Vyp. 10. [World experience and prospects for electronic money development in Ukraine]. Kyiv : CRS NBU. 145 p. (in Ukrainian).

9. Mishchenko V., Naumenkova S. (2002) Problemy vdoskonalennya upravlinnya derzhavnymy korporatyvnymy pravamy [Problems of improving the management of state corporate rights]. *Economics of Ukraine*, no. 5, pp. 29–36 (in Ukrainian).

10. Zhupanyn V. (2008) Orhanizatsiya zaluchennya zaoshchadzhen' naselennya na osnovi vypusku kaznacheys'kykh zobov'yazan' Ukrayiny [Organization of raising public savings based on the issue of treasury liabilities of Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 2, pp. 44–58 (in Ukrainian).

11. Mishchenko S. (2009) Problemy zabezpechennya likvidnosti bankiv na osnovi vykorystannya mekhanizmiv refinansuvannya [Problems of providing bank liquidity based on the use of refinancing mechanisms]. *Finance of Ukraine*, no. 7, pp. 75–88 (in Ukrainian).

12. Global Innovation Index 2019. Available at: https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4434 (accessed: 03 November 2019).

13. Ekonomichna statystyka. Nauka, tekhnolohiyi ta innovatsiyi. [Economic statistics. Science, technology and innovation]. Available at: http://ukrstat.gov.ua (accessed: 03 November 2019).

14. Naumenkova S., Mishchenko S. (2006) Osoblyvosti formuvannya suchasnoi modeli finansovoi systemy [Features of formation of the modern model of the financial system]. *Bulletin NBU*, no. 11, pp. 26–31 (in Ukrainian).

15. Naumenkova S. (2006) Osnovni tendentsiyi rozmishchennya hroshovoyi masy ta yikh vplyv na formuvannya hroshovo-kredytnoyi polityky [The main tendencies of money supply and their influence on the formation of monetary policy]. *Bulletin NBU*, no. 1, pp. 19–26 (in Ukrainian).

16. Finansova infrastruktura Ukrayiny: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku (2016) [Financial infrastructure of Ukraine: state, problems and prospects of development]. Kyiv : KNEU. 695 p. (in Ukrainian).

17. Mishchenko S. (2012) Ekonomiko-statystychnyy analiz faktoriv monetyzatsiyi ekonomiky [Economic and statistical analysis of the factors of monetization of the economy]. *Bulletin NBU*, no. 1, pp. 31–33 (in Ukrainian).

18. Mekhanizmy zabezpechennya efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti bankivs'koyi systemy ta ekonomiky Ukrayiny [Mechanisms for Ensuring the Efficiency and Competitiveness of the Banking System and Economy of Ukraine / ed. G. Karcheva (2019). Kyiv : Banking University. 311 p. (in Ukrainian).

19. Naumenkova S., Mishchenko V. (2013) Regulirovaniye denezhnogo obrashcheniya na osnove ispol'zovaniya metodov i instrumentov denezhno-kreditnoy politiki [Regulation of monetary circulation based on the use of methods and tools of monetary policy] *Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, no. 147, pp. 66–72 (in Russian).

20. Hnuchkyy rezhym kursoutvorennya: etapy zaprovadzhennya ta mozhlyvi naslidky dlya ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny. (2010) Vyp.15 [Flexible Course Formation: Stages of Implementation and Possible Implications for Ukraine's Economic Development]. Kyiv : National Bank of Ukraine. 124 p. (in Ukrainian).

21. Koval A. et al. Risks, threats, priorities and consequences of reforming the pension system of Ukraine. Kyiv : NISD, 2012. pp. 91–94 (in Ukrainian).

22. Mishchenko V., Naumenkova S. Bankivs'ka systema Ukrayiny: problemy stanovlennya ta rozvytku [Banking system of Ukraine: problems of formation and development]. *Finance of Ukraine*, no. 5, pp. 7–33 (in Ukrainian).

23. Sanatsiynyy bank – "bridzh-bank" yak mekhanizm roboty z nezhyttyezdatnymy bankamy. (2008) [Rehabilitation Bank – "Bridge Bank" as a mechanism for working with non-viable banks]. Kyiv : CRS NBU. 119 p. (in Ukrainian).

24. Mishchenko S. (2008) Udoskonalennya upravlinnya ekonomichnym kapitalom banku z urakhuvannyam ryzyku likvidnosti [Improvement of the bank's economic capital management with consideration of liquidity risk]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine's Banking University*, no. 3, pp. 90–93 (in Ukrainian).

25. Kuznetsov V. et al. (2008) Predoplachennye instrumenty roznychnykh platezhey – ot dorozhnoho cheka do élektronnykh deneh [Prepaid retail payment tools – from traveler's check to electronic money]. M. : Market DS, 304 p. (in Russian).

26. Naumenkova S., Mishchenko V. (2013) Vliyaniye ustoychivosti denezhnogo obrashcheniya na ekonomicheskiy rost [The impact of monetary stability on economic growth]. *News of St. Petersburg State University of Economics*, no. 3, pp. 14–23 (in Russian).

27. Sokolov B., Mishchenko S. (2015) Rol' platezhnykh system v obespechenyy ustoychyvoho razvytyya natsyonal'noy ekonomyky [The role of payment systems in ensuring the sustainable development of the national economy]. *Problems of the modern economy*, no. 2 (54), pp. 163–168 (in Russian).

28. Naumenkova S. (2014) Obstezhennya zbalansovanosti popytu ta propozytsiyi na kredytnomu rynku: dosvid tsentral'nykh bankiv [Credit and Demand Balance Survey: Central Banking Experience]. *Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, no. 10 (163), pp. 51–57 (in Ukrainian).

29. Mishchenko V., Naumenkova S., Ivanov V., Tishchenko I. (2018) Special aspects of using hybrid financial tools for project risk management in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, no. 15 (2), pp. 257–266.

30. Somyk A., Mishchenko V. (2009) Likvidnist' bankivs'koyi systemy Ukrayiny: suchasnyy stan, chynnyky ta napryamy pidvyshchennya efektyvnosti rehulyuvannya [Banking System Liquidity in Ukraine: Current State, Factors and Directions for Improving Regulation Efficiency]. *Bulleten NBU*, no. 1, pp. 34–41 (in Ukrainian).

ОБҐРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ БРЕНДОМ КРАЇНИ

JUSTIFICATION OF THE TOURIST BRAND MANAGEMENT MECHANISM

УДК 338.38:339.138
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-20

Ніколайчук О.А.
к.е.н., доцент кафедри туризму
та країнознавства
Донецький національний університет
економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Nikolaichuk Olha
Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

У статті досліджено процес управління туристичним брендом країни. Уточнено розуміння управління туристичним брендом як процесу його формування, просування та реалізації на міжнародному туристичному ринку. Обґрунтовано механізм стратегічного управління туристичним брендом країни, який включає визначення туристичного потенціалу країни, сегментування ринку туристичних послуг та вибір цільових ринків, оцінювання поточного та бажаного стану іміджу туристичного бренду, вибір пріоритетних напрямів діяльності, визначення принципів розроблення та формування організаційно-правової бази щодо управління туристичним брендом, розроблення туристичного бренду, формування стратегії та тактики просування туристичного бренду, поточне управління туристичним брендом, моніторинг та оцінювання ефективності бренду, вдосконалення розвитку бренду. Детально розглянуто структуру процесу формування туристичного бренду країни.
Ключові слова: *туристичний бренд країни, брендінг, управління туристичним брендом країни.*

В статье исследован процесс управления туристическим брендом страны. Уточнено понимание управления туристическим брендом как процесса его формирования, продвижения и реализации на международном туристическом рынке. Обоснован механизм стратегического управления туристическим брендом страны, который включает определение туристического потенциала страны, сегментирование рынка туристических услуг и выбор целевых рынков, оценивание текущего и желаемого состояния имиджа туристического бренда, выбор приоритетных направлений деятельности, определение принципов разработки и формирования организационно-правовой базы по управлению туристическим брендом, разработку туристического бренда, формирование стратегии и тактики продвижения туристического бренда, текущее управление туристическим брендом, мониторинг и оценивание эффективности бренда, совершенствование развития бренда. Подробно рассмотрена структура процесса формирования туристического бренда страны.
Ключевые слова: *туристический бренд страны, брендинг, управление туристическим брендом страны.*

The accelerated development of the tourism industry has led to increased competition between tourist destinations trying to attract foreign investment, information, transport and tourism flows. At the same time, not only countries with favorable geographical position or natural conditions have success in competition, but places that can position themselves favorably and correctly. Therefore, the success of the tourism brand of the country, which is a certain guarantor for consumers, is of particular importance for consumers' benefits. The purpose of the article is to substantiate the mechanism of tourism brand management on the basis of process approach, as a tool for generating competitive advantages of the country in the tourist market and attracting tourists. In the article the process of managing a country's tourism brand has examined. An understanding of tourism brand management as a process of its formation, promotion and realization on the international tourism market has specified. The mechanism of strategic management of the country's tourism brand has grounded, which includes determination of the country's tourism potential, segmentation of the tourist services market and choice of target markets, assessment of the current and desired status of the tourism brand image, choice of priority areas of activity, determination of principles of development and formation of the organizational and legal framework for tourism management, branding, developing a tourism brand, formulating a strategy and tactics for promoting a tourism brand, tactical management of brands in tourism, monitoring and evaluation of brand effectiveness, improving brand development. The structure of the process of forming a country's tourism brand has elaborated, which includes the following sub-processes: analysis of target audience, formulation of the mission and goals of the brand, positioning and definition of brand identity, formulation of the concept of tourism brand and development of its content, visual-linguistic support of the brand, linguistic analysis the brand for patent purity and legal remedies. The result of the implementation of the proposed strategic mechanism has to create and maintain customer loyalty, which leads to an increase in tourist flows and efficiency of tourism business in the country, improving investment attractiveness and economic development of the country.
Key words: *country tourism brand, branding, country tourism brand management.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах туризм перетворився на визначальний фактор економічного розвитку країн світу. Однак прискорений розвиток туристичної індустрії зумовлює зростання конкуренції між туристичними дестинаціями, які намагаються привернути до себе іноземні інвестиції, інформаційні, транспортні та туристичні потоки. Причому успіх в конкуренції в сучасних умовах мають не лише країни з вигідним географічним положенням чи природніми умовами, але й місця, що можуть вигідно й правильно себе позиціонувати, тому особливого значення для формування переваг у споживачів набуває успішність туристичного бренду країни, що є певним гарантом для споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних та практичних проблем формування, просування та реалізації міжнародного бренду країни присвячені праці багатьох закордонних учених, зокрема роботи Д. Аакера, С. Анхольта, С. Аскегарда, К. Асплунда, С. Блека, С. Ван Гелдера, Б. Ванекена, Г. Гера, Ж.-Н. Капферера, К. Келлера, О. Панхрухіна, В. Олінса, І. Рейна, А. Саллівана, Л. Хеслопа, С. Холла, Т. Шимпа, С. Шарма. Питання брендингу в туризмі досліджувались у працях таких вітчизняних науковців, як А. Гаврилюк [1], К. Кучеренко [2], О. Музиченко-Козловська [3; 4], А. Мазаракі, Т. Ткаченко, С. Мельниченко [5], С. Нездоймінов [6], О. Осипчук [7], А. Парфіненко [8], Т. Смирнова, І. Приварникова [9].

У роботах перелічених науковців розкрито питання сутності бренду країни, оцінювання впливових чинників на процес його формування та просування, обґрунтовано заходи щодо управління розробленням та позиціонуванням бренду країни.

Водночас питання менеджменту туристичного бренду країни залишаються недостатньо опрацьованими в іноземній та вітчизняній науковій літературі. В багатьох роботах не сформовано комплексне представлення механізму управління туристичним брендом країни, а наявні фрагментарні дослідження в розрізі окремих питань, які стосуються розроблення або просування туристичного бренду. Це обмежує практичне застосування пропонованих розробок та потребує посилення наукової уваги до цієї проблематики.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні механізму управління туристичним брендом на основі процесного підходу як інструменту формування конкурентних переваг країни на туристичному ринку та привертання туристів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з визначенням фахівців UNWTO (Всесвітньої туристичної організації) туристичний бренд країни – це сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є результатом зіставлення всіх ознак країни, власного досвіду та інформації, що впливають на створення певного образу [10].

Згідно з С. Анхольтом, бренд передбачає сприйняття країни за такими показниками, як ефективність державного управління, багатство культурної та історичної спадщини, інвестиційна перспективність країни, якість експортованих товарів, туризм (туристична привабливість), населення країни (людський капітал), а також комфортність країни як місця проживання [11], тому туристичний бренд є частиною національного бренду.

Однак водночас існує різниця між поняттями «імідж країни» та «бренд країни». На думку С. Анхольта, між поняттями «імідж» і «бренд» існує такий взаємозв'язок: «імідж країни виступає її конкурентною перевагою у позиціонуванні, а брендинг країни є стратегією розвитку цієї переваги» [12].

Туристичний брендинг країни – це процес, у якому країна активно здійснює пошук та створення унікального й конкурентоздатного образу для себе задля внутрішнього та міжнародного позиціонування себе як гарного місця для туризму. Створення ефективного туристичного бренду є інструментом посилення конкурентоспроможності країни, що може забезпечити приріст доходів від туризму, зростання доходів бюджету країни та добробуту її населення.

Управління туристичним брендом є процесом його формування, просування та реалізації на міжнародному туристичному ринку, що спрямований на розвиток та підтримку конкурентних переваг країни.

На підставі узагальнення наукових підходів до формування, просування та реалізації туристичного бренду країни ми пропонуємо механізм стратегічного управління туристичним брендом країни (рис. 1).

Розглянемо детально кожен з етапів стратегії управління туристичним брендом країни.

Етап 1. Визначення та оцінювання туристичного потенціалу країни.

Етап 2. Сегментування ринку туристичних послуг та визначення цільових ринків. Другим кроком є аналіз ринку туристичних послуг задля визначення пріоритетних цільових сегментів ринку.

Етап 3. На третьому етапі здійснюється оцінювання наявних переконань споживачів щодо іміджу міжнародного туристичного бренду та бажаного стану на вибраних сегментах ринку, а потім встановлення співвідношення між ними. Для цього потрібно провести порівняння наявного туристичного бренду країни з аналогічними брендами інших держав. Для визначення впливу зовнішнього середовища проводять SWOT-аналіз наявного туристичного бренду країни. Далі з урахуванням вибраних ринкових сегментів визначається бажаний стан туристичного бренду країни, проводиться порівняння поточного та бажаного його стану.

Етап 4. На четвертому етапі на основі наявного туристичного потенціалу країни та з урахуванням вибраних ринкових сегментів проводиться вибір ключових напрямів та видів туристичної діяльності.

Етап 5. Визначення принципів формування туристичного бренду країни. Одним з основних принципів обов'язково повинен виступати принцип унікальності, що передбачає створення унікального, легко впізнаного образу країни на міжнародному туристичному ринку.

Етап 6. Шостим етапом є формування організаційно-правової бази щодо управління туристичним брендом країни. Для цього здійснюється формування системи програмних та законодавчих документів, які регулюють діяльність урядових структур, суспільних організацій та підприємств щодо просування позитивного іміджу країни та туристичного бренду, розвитку туристичної діяльності на всіх рівнях, включаючи регіональний. На кожному рівні необхідним є створення умов, а також задіяний обґрунтований та ефективний інструментарій сприяння формуванню, розвитку, поширенню інформації про міжнародний туристичний бренд країни. Обов'язковим компонентом цього етапу є обґрунтування доцільності використання кожного з інструментів на відповідному рівні для найефективнішого сприяння створенню цінності бренду країни на міжнародному туристичному ринку.

Етап 7. Розроблення туристичного бренду країни. Побудова національного туристичного бренду повинна базуватися на маркетинговому підході,

Рис. 1. Механізм стратегічного управління туристичним брендом країни

Джерело: власна розробка

тобто визначенні місця країни на світовому туристичному ринку й виявленні ключових мотивів потенційних споживачів. Метою формування туристичного бренду країни є створення того образу, що відповідає тематиці й складу туристичних послуг з урахуванням вподобань та менталітету туристів.

Цей процес передбачає здійснення низки управлінських процесів.

Спочатку аналізується цільова аудиторія, на яку спрямований туристичний бренд, якою можуть бути місцеві мешканці, туристи, інвестори, прихильники окремих ключових для країни видів туризму та інші зацікавлені групи.

Далі проводиться формулювання місії та цілей бренду. Місією національного туристичного бренду є формулювання позитивних уявлень про країну. До цілей туристичного бренду можна віднести приріст туристичних потоків, зростання іноземних інвестицій, участь країни у визначних міжнародних подіях, збільшення лояльності до країни, приріст позитивних публікацій і згадок про країну як про туристичний напрямок.

Після цього здійснюється позиціювання бренду, тобто обґрунтування місця, яке посяде туристичний бренд на ринку, визначення його відмінних від інших наявних брендів рис. Позиціонування є ключовою умовою для всіх, хто бере участь у розвитку національних брендів. Позиція бренду країни повинна відповідати бажанням і вимогам цільових груп бренду, а саме туристів, інвесторів та мешканців країни, які висувають свої вимоги до країни.

Далі проводиться визначення ідентичності бренду, для розроблення якої існує безліч різних методів та рекомендацій.

Наступними підетапами є формування концепції туристичного бренду та розроблення його змісту. При цьому концепція бренду повинна посилювати сильні сторони країни та відволікати увагу від недоліків. На початку концепція бренду може бути вузько спрямованою, а з часом може змінюватися й розширюватися.

Далі створюється візуально-мовне супроводження бренду, тобто розробляються варіанти зовнішнього вигляду бренду, зокрема символи, логотип, ім'я, гасло, елементи дизайну, кольори. Цей підетап обов'язково включає формування емоційної наповненості бренду, тобто розроблення слоганів, створення необхідних асоціацій, які повинні виникати у цільової аудиторії бренду країни відповідно до визначених цінностей та мети брендингу.

Після цього проводиться лінгвістичний аналіз створеного бренду на основі таких критеріїв відбору слів, як позитивність ознаки, викладеної в назві; довжина слова; зв'язок з країною та її відмінними рисами; легкість вимови; запам'ятовуваність; оригінальність; образність.

Створення концепції бренду передбачає альтернативність варіантів, її попереднє тестування на цільових групах та вибір найпривабливішого варіанта, який найбільше відповідає запитам вибраної цільової аудиторії та найповніше враховує визначені місії та цілі.

Далі проводяться перевірка бренду на патентну чистоту та вжиття заходів щодо правового захисту.

Результатом етапу розроблення бренду країни повинен бути сформований бренд-бук, тобто офіційний документ, у якому описується концепція бренду, його цінності та атрибути, його цільова аудиторія, набір візуальних символів та логотипів бренду міста, слогани тощо.

Етап 8. Формування стратегії просування туристичного бренду передбачає формування національної мережі туристичних інформаційних центрів в країні та за її межами для поширення інформації про туристичний бренд, визначення стратегії комунікацій. Розроблення стратегії просування бренду здійснює центральний державний орган країни з управління туризмом, що проводить адаптацію концепції бренду під кожну стратегічну державну програму та визначає шляхи її реалізації. Цей орган координує реалізацію національної програми туристичного брендингу за всіма напрямами систем державного управління: від державних відомств і посольств до приватних і громадських організацій, чия діяльність пов'язана з формуванням туристичного іміджу країни.

Основні інструменти комунікаційної політики з просування бренду країни повинні бути взаємопов'язані із загальною концепцією бренду й доповнювати один одного. Серед відомих методів просування в туристичному брендингу можна використати рекламу, пропаганду чи промоцію. Рекламувати туристичний бренд можна в газетах, журналах, спеціальних буклетах, теле- та радіопрограмах, Інтернеті, туристичних інформаційних центрах, на сувенірній продукції. Особливо ефективними в туристичному брендингу показали себе засоби PR, оскільки країна може виступати ареною для проведення різних суспільних, культурних, спортивних та розважальних заходів, що сприяє збільшенню в'їзного туристичного потоку. Спеціально організована пропаганда туристичного бренду країни поширюється засобами прес-конференцій, презентацій, міжнародних виставок, зв'язків з громадськістю.

Етап 9. Реалізацію плану просування туристичного бренду країни має здійснювати центральний державний орган країни з управління туризмом, який повинен постійно відслідковувати та контролювати результати впровадження стратегічного плану, а за потреби вносити до нього корективи.

Етап 10. Поточне управління брендом. Розроблення та реалізація стратегії туристичного бренду країни вимагає великих витрат фінансових, людських, часових ресурсів, тому він потребує постійного контролю.

Етап 11. Моніторинг та оцінювання ефективності національного брендингу. Метою цього етапу є оцінювання того, чи досягає брендингова стратегія початково встановлених стратегічних цілей. Для цього потрібно проаналізувати всі методи, що використовувалися для формування та просування бренду, визначити їхню ефективність. Постійний моніторинг дасть змогу вчасно виявити розбіжності та відхилення між поточними й запланованими результатами, а також своєчасно здійснювати коригування за їх неефективності.

Етап 12. Удосконалення розвитку туристичного бренду відбувається на заключному етапі

управління туристичним брендом та передбачає вжиття поточних заходів щодо покращення позицій бренду. Якщо цілі туристичного брендингу на сучасному етапі не досяжні, менеджери повинні повернутися до попередніх етапів стратегій брендингу та переглянути їх задля встановлення нової стратегії.

Результатом реалізації запропонованого стратегічного механізму є створення та підтримка лояльності клієнтів, що приводить до зростання туристичних потоків та ефективності туристичного бізнесу в країні, покращення інвестиційної привабливості та економічного розвитку країни.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, обґрунтовано механізм стратегічного управління туристичним брендом країни, який включає такі етапи, як визначення туристичного потенціалу країни, сегментування ринку туристичних послуг та вибір цільових ринків, оцінювання поточного та бажаного стану іміджу туристичного бренду, вибір пріоритетних напрямів діяльності, визначення принципів розроблення та формування організаційно-правової бази щодо управління туристичним брендом, розроблення туристичного бренду, формування стратегії та тактики просування туристичного бренду, поточне управління туристичним брендом, моніторинг та оцінювання ефективності бренду, вдосконалення розвитку бренду.

Напрямами подальших наукових досліджень в цій галузі можуть виступати питання вдосконалення управління туристичним брендом України та її регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гаврилюк А. Про ціннісні засади маркетингового конструкту «образ – імідж – бренд – репутація території» як пріоритету державної політики в сфері туризму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 76–83. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.76.

2. Кучеренко К. Процес формування міжнародного туристичного бренду країни. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 27–33.

3. Музиченко-Козловська О. Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2014. № 797. С. 396–402.

4. Музиченко-Козловська О. Стратегія просування туристичного бренда країни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2015. № 833. С. 65–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2015_833_12 (дата звернення: 04.01.2020).

5. Мазаракі А., Ткаченко Т., Мельниченко С. та ін. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг) : монографія. Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2013. 388 с.

6. Нездойминов С. Брендинг туристического региона. *Вестник ПГУ. Серия: Экономика*. 2014. № 4 (23). С. 78–85.

7. Осипчук М. Брендинг як інструмент підвищення ефективності функціонування туристичної дестинації. *Дослідження міжнародної економіки*. 2011. Вип. 2 (67). С. 144–155.

8. Туристичний імідж регіону : монографія / за ред. А. Парфіненка. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 312 с.

9. Смирнова Т., Приварникова І. Формування бренда міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій»*. 2015. Т. 23. Вип. 5. С. 93–100.

10. Всесвітня туристична організація: URL: http://www.unwto.org (дата звернення: 04.01.2020).

11. Anholt S. Branding country. *Brand Management*. 2007. № 1. P. 36–44.

12. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions (Hardcover). Basingstoke [England] ; New York : Palgrave Macmillan, 2007. 134 p.

REFERENCES:

1. Havryliuk A. (2019) Pro tsinnisni zasady marketynhovoho konstruktu “obraz – imidzh – brend – reputatsiia terytorii” yak priorytetu derzhavnoi polityky v sferi turyzmu v Ukraini [On the Value Principles of the Image – Image – Brand – Reputation of Territory Marketing Framework as a Priority of State Tourism Policy in Ukraine.]. Investytsii: praktyka ta dosvid [Investment: practice and experience], no. 1, pp. 76–83. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.76.

2. Kucherenko K. (2016) Protses formuvannia mizhnarodnoho turystychnoho brendu krainy [The process of forming an international tourism brand of the country]. Prychornomorski ekonomichni studii 2016 [Black Sea Economic Studies], no. 11, pp. 27–33.

3. Muzychenko-Kozlovska O. (2014) Turystychnyi brendynh: sutnist, skladovi ta perevahy [Travel branding: the essence, components and benefits.]. Visnyk Nats. un-tu “Lvivska politekhnika”: Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [Bulletin of the National. Lviv Polytechnic University: Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development], no. 797, pp. 396–402.

4. Muzychenko-Kozlovska O. (2015) Stratehiia prosuvannia turystychnoho brenda krainy [Strategy to promote the country’s tourism brand]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Lohistyka [Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Logistics], no. 833, pp. 65–72. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2015_833_12 (accessed: 4 January 2020).

5. Mazaraki A., Tkachenko T., Melnychenko S. (2013) Turystski destynatsii (teoriia, upravlinnia, brendynh) [Tourist destinations (theory, management, branding)]. K. : Kyiv. Nats. torh.-ekon. un-t.

6. Nezdoimynov S. (2014) Brendynh turystycheskoho rehyona [Branding of the tourist region]. Vestnyk PHU. Seryia: Ekonomyka [PSU Bulletin. Series: Economics], no. 4 (23), pp. 78–85.

7. Osypchuk M. (2011) Brendynh yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia turystychnoi destynatsii [Branding as a tool to increase the efficiency

of a tourist destination]. Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky [International Economics Research], no. 2(67), pp. 144–155.

8. Parfinenko A. (2011) Turystychnyi imidzh rehionu [Tourist image of the region]. Kharkiv : KhNU imeni V.N. Karazina.

9. Smyrnova T., Pryvarnykova I. (2015) Formuvannia brenda mista yak innovatsiinyi shliakh pidvyshchennia yoho pryvablyvosti dlia turyzmu [Formation of a city brand as an innovative way of increasing its attractiveness for tourism]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia "Menedzhment innovatsii" [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Innovation Management Series], vol. 23, no. 5, pp. 93–100.

10. World Tourism Organization. Available at: http://www.unwto.org (accessed: 4 January 2020).

11. Anholt S. (2007) Branding country. Brand Management, no. 1, pp. 36–44.

12. Anholt S. (2007) Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions (Hardcover). Basingstoke [England] ; New York : Palgrave Macmillan.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРОЦЕСІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

MACROECONOMIC TRENDS IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE

УДК 330.3:65.014
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-21

Обруч Г.В.
к.е.н., докторант кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом
Український державний університет залізничного транспорту

Obruch Hanna
Ukrainian State University of Railway Transport

У статті доведено, що головна роль у переорієнтації країни на цифровий курс належить державним органам влади, яким слід зосередитися на цифровізації бізнесу, транспорту й промисловості, впровадженні цифрових прав, подоланні цифрового розриву в суспільстві. Зазначено, що нині базовим галузям національної економіки слід розробити не уніфіковані, а власні концепції цифровізації, які б враховували особливості їх діяльності. Встановлено, що рівень впровадження інновацій безпосередньо на залізничному транспорті відіграє вирішальну роль у стимулюванні його економічного зростання, а також забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки загалом. Доведено, що цифровізація, крім позитивних рис, містить низку небезпек, які варто враховувати під час розроблення стратегії цифрової трансформації залізничного транспорту. Окреслено позитивні та негативні наслідки цифровізації для залізничного транспорту.
Ключові слова: *макроекономічні тенденції, цифровізація, залізничний транспорт, світова економіка, управління.*

В статье доказано, что главная роль в переориентации страны на цифровой курс принадлежит государственным органам власти, которым следует сосредоточиться на цифровизации бизнеса, транспорта и промышленности, внедрении цифровых прав, преодолении цифрового разрыва в обществе. Указано, что сейчас базовым отраслям национальной экономики следует разработать не унифицированные, а собственные концепции цифровизации, которые бы учитывали особенности их деятельности. Установлено, что уровень внедрения инноваций непосредственно на железнодорожном транспорте играет решающую роль в стимулировании его экономического роста, а также обеспечении конкурентоспособности национальной экономики в целом. Доказано, что цифровизация, кроме положительных черт, содержит и ряд опасностей, которые следует учитывать при разработке стратегии цифровой трансформации железнодорожного транспорта. Очерчены положительные и отрицательные последствия цифровизации для железнодорожного транспорта.
Ключевые слова: *макроэкономические тенденции, цифровизация, железнодорожный транспорт, мировая экономика, управление.*

In the article finds that the globalization processes that prevail in the world today, on the one hand, significantly accelerate the development of innovations, and on the other, in the absence of the bipolar world of the flow of goods, have to some extent halted some of them. It is proved that the main role in the reorientation of the country to the digital course belongs to the state authorities, which should not only deal with issues of e-government, but also focus on digitization of business, transport and industry, implementation of digital rights, bridging the digital divide in society, etc. At present, each basic branch of the national economy should elaborate not its own unified concepts, but its own digitalization concepts, which would take into account the peculiarities of their management. It is established that the level of scientific and technological progress, the degree of introduction of innovations in the railway transport, which plays a crucial role in stimulating its economic growth, strengthening, creating sustainable development, both at national and world levels, as well as supporting and enhancing the competitiveness of the whole national economy. Digitalization, as a universal technology of the new model of global development, also entails a number of dangers that must be taken into account in order not to plunge the world into chaos. Positive and negative consequences of digitalization of railway transport, macroeconomics of Ukraine and the world were outlined. You can already see the negative effects of digitalization. First, the replacement of people for robots and the automated provision of services, which is equivalent to the loss of people jobs. Secondly, the large-scale standardization and unification of services and their delivery in the world caused by globalization. On the one hand, it facilitates their assessment from the perspective of both national and international organizations. It also increases the quality of services provided. On the other hand, this process leads to blurring of borders, loss of countries of their national peculiarities of providing certain services and most importantly – loss of high-quality specialists.
Key words: *macroeconomic trends, digitalization, rail transport, world economy, management.*

Постановка проблеми. Для того щоби забезпечити економічний розвиток України за рахунок цифровізації ключових галузей разом з прогресивними державами світу, починати роботу потрібно вже сьогодні, адже досягти успіху в умовах трансформації світової економіки можна перш за все за наявності досконало налагоджених процесів отримання, аналізу та обміну даними. Саме в таких умовах можна буде реалізувати головний принцип цифрової економіки, а саме використання можливостей інтелекту під час створення цифрової доданої вартості.

Ключова роль у переорієнтації країни на цифровий курс належить державним органам влади. Владі слід не тільки займатися питаннями електронного управління, але й зосереджуватися на цифровізації бізнесу, транспорту й промисловості, впровадженні цифрових прав, подоланні цифрового розриву в суспільстві тощо. Кожен з цих напрямів має не уніфіковані, а власні рецепти успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні тема забезпечення ефективності господарювання залізничного транспорту України досить популярна, їй присвячена ціла низка праць за авторством В. Диканя, В. Овчиннікової, О. Маковоз, І. Токмакової, О. Шраменко [1–3] та інших науковців. Теоретичними основами цифрової економіки, зокрема дослідженням процесів цифровізації залізничного транспорту, займались К. Скінер, Н. Краус, О. Голобородько, К. Краус, О. Данніков, К. Січкаренко, Т. Бондарєва [4–13] та інші вчені. Водночас необхідні нові наукові дослідження зазначеного питання, що дадуть змогу врахувати макроекономічні умови сьогодення та

досягти істотних результатів в процесі цифровізації залізничного транспорту України.

Постановка завдання. Отже, сьогодні вагомого теоретичного та практичного значення набуває більш ґрунтовне дослідження процесів цифровізації на глобальному та національному рівнях як в економіці загалом, так і в розрізі ключових галузей промисловості та транспорту зокрема. Також доцільним є вивчення безпосередньо стратегічних та програмних ініціатив України щодо подолання цифрового розриву країни зі світовими лідерами цифровізації. Отже, метою статті є дослідження ключових макроекономічних тенденцій цифровізації залізничного транспорту України й визначення позитивних та негативних наслідків цифрової трансформації залізничного транспорту на сучасному етапі економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток четвертої промислової революції, що почалася в розпалі третьої промислової (цифрової революції) привів до масової цифровізації світу. Загальновідомо, що науково-технічний прогрес постійно змінює умови господарювання всіх без винятку галузей народного господарства, зокрема залізничного транспорту.

Центральним елементом четвертої промислової революції є високоінтелектуальні технології. Загальновизнано [6–8], що рівень науково-технічного прогресу, ступінь впровадження інновацій на залізничному транспорті відіграють вирішальну роль в стимулюванні його економічного зростання, зміцненні, створенні стійкого розвитку як на національному, так і на світовому рівнях, а також підтримці й підвищенні конкурентоспроможності всієї національної економіки.

У сучасному світі всі елементи (подія або процес, людина або держава, економічна сфера або економіка загалом, окрема країна або міжнародна організація) тісно взаємопов'язані й взаємозалежні. Внаслідок цього необхідно враховувати двосторонній вплив різних процесів на рівень цифровізації залізничного транспорту України як на мікрорівні (в межах економіки держави), так і на макрорівні (міжнародні відносини країн світу та взаємодія залізниць світу). Зазначене обумовлене також значимістю інноваційного розвитку залізничного транспорту для базових секторів економіки, насамперед для промисловості.

Нині багато країн, особливо розвинені, стурбовані переходом економіки до стану цифрової економіки. В результаті в них були розроблені програми національної цифрової економіки.

Україна також не стоїть осторонь, адже в січні 2018 року Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018–2020 роки, затверджено план заходів щодо її реалізації [14]. Імплементація цифрової стратегії покликана здійснити системні та цілеспрямовані дії в реалізації державної політики у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, збільшити кількість та якість надання послуг, а також активізувати процеси входження залізничного транспорту України в європейський простір. Цей проєкт основними цілями України визначає стимулювання економіки й залучення інвестицій, закладку платформи для трансформації різних галузей економіки в процесі забезпечення конкурентоспроможні, доступність цифрових технологій по всій країні, створення нових умов та можливостей для реалізації людського капіталу, розвиток «цифрових» індустрій, транспорту й бізнесу.

Крім цього, документ визначає шлях розвитку України та її світове лідерство в контексті експорту «цифрової» продукції та інформаційних послуг. Передбачається необхідність розроблення ефективних кроків щодо цифровізації України у сферах охорони здоров'я, інфраструктури, екології тощо.

З огляду на зазначене в жовтні 2019 року утворено Міністерство цифрової трансформації України. Його завданнями є формування та реалізація державної політики у сферах [14]:

– цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

– розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян;

– відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу в Інтернет і телекомунікації, електронної комерції та бізнесу;

– надання електронних та адміністративних послуг;

– електронних довірчих послуг електронної ідентифікації;

– розвитку IT-індустрії тощо.

Однак нині поза увагою керівництва країни та залізничного транспорту залишилось питання формування окремої концепції цифровізації залізничного транспорту України.

Цифрова економіка – це система економічних, соціальних та культурних відносин, заснованих на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому слід особливо відзначити, що цифровізація є необхідною, але недостатньою умовою нової промислової революції, яка покликана забезпечити сталий економічний розвиток залізничного транспорту України за рахунок забезпечення вітчизняних залізниць новими прогресивними зразками рухомого складу, спеціалізованої техніки, автоматики, зв'язку тощо. Нова промислова революція є унікальною технологією для переходу до нового технологічного укладу, але не самоціллю.

Головним у зазначеному аспекті є здійснення переходу від «суспільства споживання» до

«інтелектуального суспільства». Характерними рисами індустрії 4.0 є повсякчасне впровадження 3D-друку для розроблення принципово нових виробів, широке використання нанотехнологій для зміни властивостей матеріальних об'єктів та біотехнологій (включаючи генну інженерію), практично повна автоматизація всіх видів виробництва, створення самостійного штучного інтелекту. На перше місце висуваються підвищення якості життя людини й збільшення його тривалості, а творча складова частина фактору «праця» набуває визначального значення.

В Японії навіть прийнята концепція суспільства 5.0. Основними світовими центрами цифровізації сьогодні є Сінгапур, Лондон, Токіо.

Цікаво, що декларації та концепції переходу до цифрового суспільства досі багато в чому залишаються позитивними побажаннями з об'єктивних причин, зокрема нерівномірності географічного розвитку навіть економічно розвинених країн світу. Деякі міста є лідерами цифровізації, тоді як решта території цих країн істотно відстає в цьому напрямі.

Водночас цифровізація як універсальна технологія нової моделі глобального розвитку містить низку небезпек, які необхідно враховувати для того, щоб не увергнути світ у хаос. Найголовнішою з них є можливість блекаута, за якого велика кількість цифрових бізнес-процесів просто не можуть бути здійснена. Наступною не менш важливою проблемою є захист приватної інформації в глобальному інформаційному полі (Big Data).

Розвитку нової моделі глобального розвитку може перешкодити також наростання непереборних протиріч між різними зонами впливу, що загрожують вилитися у відкритий конфлікт, що може відкинути розвиток людства назад.

При цьому сучасні тенденції модернізації процесу глобалізації у вигляді неопротекціонізму та глокалізації можуть прискорити розвиток принципово нових технологій, цифровізації, квантового переходу за рахунок посилення конкуренції між основними глобальними гравцями, такими як США, БРІКС (на чолі з Китаєм), ЄС і Японія. У новітній історії процеси глобалізації, з одного боку, значно прискорили розвиток інновацій, а з іншого боку, у відсутності біполярного світу товаропотоку деякою мірою призупинили деякі з них. Останнє стосується перш за все сфери залізничного транспорту, оскільки в однополярному світі, де більшість продукції виготовляється в Китаї, відпала необхідність кардинального перегляду наявних напрямів товаропотоку та формування нових міжнародних транспортних коридорів. При цьому сфера залізничного транспорту традиційно є локомотивом технологічного розвитку промисловості України та світу, й навпаки.

Також слід зазначити, що одним з ключових аспектів сучасних економічних реалій є людський капітал. Так, на початку XXI ст. велику частку світового капіталу становив нематеріальний капітал, а саме людський [5]. Незаперечним є той факт, що досягнутий рівень розвитку людського капіталу безпосередньо впливає на всю країну. Особливого значення набуває інтелектуальна людська праця в умовах цифровізації. Остання приводить до виникнення необхідності й подальшого створення великого числа спеціальностей, які вимагають високої наукової підготовки. Ця тенденція безпосередньо впливає на сферу послуг, де створюється величезне число робочих місць, відбувається інтеграція людських зусиль. В результаті сфера послуг займає основну частину економіки багатьох країн світу, в якій задіяна велика частина зайнятих. Не дивно, що в міжнародній торгівлі під впливом науково-технічного розвитку спостерігається збільшення частки послуг з 18% (1980 рік) до 23% (2015–2017 роки) [8].

Висновки з проведеного дослідження. Процес цифровізації світової економіки та базових галузей національного господарства є неминучим. Одними з основних проблем у сучасному світі є виявлення сутності та природи процесу цифровізації, її вплив на різні групи країн, сфери життя людини. Головною відмінною рисою цих процесів є неможливість прогнозування й оцінювання масштабів впливу, змін та, природно, масштабів майбутніх викликів і ризиків для окремих сфер економіки. При цьому слід зазначити, що цифровізація перш за все приводить до сприятливих змін в економіці країни, особливо залізничного транспорту.

Слід виділити такі позитивні аспекти:

– впровадження нових технологій (хмарних технологій, дата-центрів тощо) знижує витрати й підвищує якість надання різних послуг, перш за все інформаційних;

– з розвитком цифрової економіки складається новий погляд на підприємницьку культуру й на робочий персонал; багато компаній створюють спеціальні умови для своїх співробітників і клієнтів, щоби вдосконалювати рівень надання послуг, диверсифікувати самі послуги, зокрема інформаційні.

Однак вже зараз можна побачити негативні наслідки розвитку цифровізації, такі як заміна людей на роботів та автоматизоване надання послуг, що рівноцінно втраті людьми робочих місць; масштабна стандартизація та уніфікація послуг і їх надання в світі, викликані глобалізацією. З одного боку, це полегшує їх оцінювання з точки зору як національних, так і міжнародних організацій, а також приводить до підвищення якості послуг, що надаються. З іншого боку, цей процес приводить до розмивання меж, втрати країною своїх національних особливостей надання тих чи інших послуг, а найголовніше, втрати висококласних фахівців.

Таким чином, цифрова трансформація у вигляді цифровізації є необхідною, але недостатньою умовою переходу до нової моделі глобального розвитку, є визначальною технологією індустрії 4.0, яка є не лише самоціллю, але й універсальним інструментом такого переходу, а сучасний етап світового економічного розвитку може за посилення протекціонізму та конкуренції прискорити цифровізацію залізничного транспорту України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічне управління / В. Дикань, В. Зубенко, О. Маковоз, І. Токмакова, О. Шраменко. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 272 с.

2. Овчиннікова В. Теоретико-методологічні аспекти стратегічного управління розвитком залізничного транспорту України : дис. … докт. екон. наук : спец. 08.00.03. Харків : Український державний університет залізничного транспорту, 2018. 517 с.

3. Токмакова І. Забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України : монографія. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 403 с.

4. Дорожня карта цифрової трансформації залізниці, версія АППАУ. *Rail EXPO*. URL: https://railexpoua.com/novyny/dorozhnya-karta (дата звернення: 05.04.2019).

5. Скинер К. Человек цифровой. Четвертая промышленная революция в истории человечества, которая затронет каждого. Москва, 2019. 304 с.

6. Краус Н., Голобородько О., Краус К. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 21.10.2019).

7. Данніков О., Січкаренко К. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 17. С. 73–79.

8. Бондарева Т. В цифровом формате. *Железнодорожник Белоруссии*. 2018. № 80. С. 1.

9. Бондарева Т. Для удобства пассажиров. *Железнодорожник Белоруссии*. 2016. № 37. С. 3.

10. Бондарева Т. Ставка на цифровизацию. *Железнодорожник Белоруссии*. 2018. № 93. С. 3.

11. В Литве изучат опыт внедрения беспилотных поездов. *Транспорт*. 2018. № 6/1 (1008). С. 28.

12. Грузинская ж/д сможет обмениваться с таможней информацией о Грузах. *Транспорт*. 2016. № 2/2. С. 26.

13. Железная дорога 4.0. *Қазақстан темір-жолшысы*. 2018. № 127–130 (2376–2379). С. 9.

14. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80 (дата звернення: 02.12.2019).

REFERENCES:

1. Dukan V., Zubenko V., Makovoz O., Tokmakova I., Shramenko O. (2013) Stratehichne upravlinnya [Strategic management]. K. : Center for Educational Literature (in Ukrainian).

2. Ovchynnikova V. (2018) Teoretyko-metodolohichni aspekty stratehichnoho upravlinnya rozvytkom zaliznychnoho transportu Ukrayiny [Theoretical and methodological aspects of strategic management of the development of railway transport of Ukraine] (PhD thesis). Ukrainian State University of Railway Transport. Kharkiv (in Ukrainian).

3. Tokmakova I. (2015) Zabezpechennya harmoniynoho rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrayiny [Ensuring the harmonious development of Ukrainian railways] : a monograph. Kharkiv : UkrDUZT. (in Ukrainian).

4. Dorozhnya karta tsyfrovoyi transformatsiyi zaliznytsi [Roadmap for digital transformation of the railway], version of APAPU. Rail EXPO: Available at: https://railexpoua.com/novyny/dorozhnya-karta (accessed: 5 April 2019).

5. Skinner K. (2019) Chelovek tsyfrovoy [The digital man]. The fourth industrial revolution in human history that will affect everyone. M. (in Russian).

6. Kraus N., Goloborodko O., Kraus K. Digital economy: trends and prospects of the avant-garde nature of development. An efficient economy. 2018. № 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (accessed: 21 October 2019).

7. Dannikov O., Sichkarenko K. (2018) ontseptual'ni zasady tsyfrovizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Conceptual bases of digitalization of economy of Ukraine]. Market infrastructure, no. 17, pp. 73–79.

8. Bondareva T. (2018) V tsyfrovom formate [In digital format]. Railway of Belarus. No. 80. P. 1.

9. Bondareva T. (2016) [For the convenience of passengers]. Railway of Belarus. № 37. P. 3.

10. Bondareva T. Bet on digitalization. Railway of Belarus. 2018. No. 93. P. 3.

11. V Litve izuchat opyt vnedreniya bespilotnykh poyezdov (2018) [Lithuanian experience in the implementation of unmanned trains will be studied in Lithuania]. Transport. No. 6/1 (1008). P. 28.

12. Gruzinskaya zheleznaya doroga smozhet obmenivat'sya s tamozhney informatsiyey o Gruzakh (2016) [The Georgian railway will be able to exchange with the customs information about the Cargoes]. Transport. № 2/2. P. 26.

13. Zheleznaya doroga 4.0. (2018) [Railway 4.0]. Kazakhstan temirzholshisy. № 127–130 (2376–2379). P. 9.

14. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrayiny na 2018–2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 67-r. 17.01.2018. Legislation of Ukraine : website. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80 (accessed: 02 December 2019).

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

MACROECONOMIC ASPECTS OF THE IMPACT OF AIR TRANSPORT DEVELOPMENT ON THE ECONOMY OF UKRAINE

УДК 330.101.541:339.5

DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-22

Овсак О.П.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств
Національний авіаційний університет
Ліскович Н.Ю.
аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств
Національний авіаційний університет

Ovsak Oksana
National Aviation University
Liskovych Nazariy
National Aviation University

У статті досліджено макроекономічні аспекти впливу повітряного транспорту на економіку України. Проведено аналіз стану та динаміки зміни обсягових показників розвитку повітряного транспорту України. Відзначено суттєве зростання загальної кількості міжнародних пасажирських перевезень українськими авіакомпаніями, включаючи регулярні та чартерні з 2016 року, з уповільненням до 19,5% за 2018 рік. Спостерігається розширення діяльності на українському ринку іноземних авіакомпаній. Визначено тенденції, що характеризують авіатранспортну галузь України. Систематизовано методичні складові оцінювання впливу вхідних потоків повітряного транспорту на економіку країни. Проаналізовано прямий, непрямий та індукований вплив повітряного транспорту на економіку України. Розглянуто значення лібералізації повітряного простору України для розвитку економіки. За результатами 2018 року визначено вклад у ВВП України вхідних потоків повітряного транспорту, що створюються завдяки здійсненню міжнародних перевезень вітчизняними та іноземними авіакомпаніями.

Ключові слова: *макроекономіка, авіаційна галузь, повітряний транспорт, авіакомпанія, експорт транспортних послуг, інтеграція, лібералізація.*

В статье исследованы макроэкономические аспекты влияния воздушного транспорта на экономику Украины. Проведен анализ состояния и динамики изменения объемных показателей развития воздушного транспорта Украины. Отмечено значительное увеличение общего количества международных пассажирских перевозок украинскими авиакомпаниями, включая регулярные и чартерные с 2016 года, с замедлением до 19,5% за 2018 год. Наблюдается расширение деятельности на украинском рынке иностранных авиакомпаний. Определены тенденции, характеризующие авиатранспортную отрасль Украины. Систематизированы методические составляющие оценивания влияния входящих потоков воздушного транспорта на экономику страны. Проанализировано прямое, косвенное и индуцированное влияние воздушного транспорта на экономику Украины. Рассмотрено значение либерализации воздушного пространства Украины для развития экономики. По результатам 2018 года определен вклад в ВВП Украины входящих потоков воздушного транспорта, которые создаются благодаря осуществлению международных перевозок отечественными и иностранными авиакомпаниями.

Ключевые слова: *макроэкономика, авиационная отрасль, воздушный транспорт, авиакомпания, экспорт транспортных услуг, интеграция, либерализация.*

The article examines the macroeconomic aspects of the of air transport' impact on the economy of Ukraine. The analysis of the state and dynamics of changes in the volume indicators of air transport development in Ukraine is carried out. It was found that the number of passenger-kilometers of international traffic for 2017–2018 grew at a growth rate of about thirty percent. As for domestic air routes, there were no noticeable changes since 2000. In 2018, regular international flights were carried out by ten domestic airlines to forty-six countries, the number of passengers who used their services increased by 16.4 percent. There has been a significant increase in the total number of international passenger traffic by Ukrainian airlines, including regular and charter flights since 2016, with a slowdown to nineteen and a half percent by 2018. The expansion of activity in the Ukrainian market of foreign airlines was noted. According to the number of passengers transported in 2018, foreign airlines transported half of the total volume of regular passenger traffic between Ukraine and the countries of the world. It is noted that the advantage in the number of international flights belongs to domestic airlines, sixty percent of whose international flights are chartered. According to the results of 2018, the largest share of regular air passenger traffic by region is occupied by transport to Europe, followed by the Asia-Pacific and the Middle East. The tendencies that characterize the aviation transport industry of Ukraine are identified. Methodical components of the assessment of the impact of incoming air transport flows on the country's economy are systematized. The direct, indirect and induced influence of air transport on the economy of Ukraine is analyzed. The importance of liberalization of Ukraine's airspace for the development of the economy, which serves as a means of ensuring the integration of Ukraine into the world air space, is considered. According to the results of 2018, the contribution to the GDP of Ukraine of incoming air transport flows created by the implementation of international transport by domestic and foreign airlines was determined.
Key words: *macroeconomics, aviation industry, air transport, airline, export of transport services, integration, liberalization.*

Постановка проблеми. Повітряний транспорт є потужною галуззю світової економіки із середньорічним темпом зростання на рівні 10% за останні 55 років. Його значення постійно зростає, що обґрунтовано як розвитком ділових і культурних зв'язків між різними країнами та регіонами, тенденціями глобалізації, лібералізації повітряного простору, технологічним розвитком авіаційної індустрії, її високим рівнем продуктивності, так і зростанням попиту з боку інших галузей економіки на послуги повітряного транспорту, що пов'язано як із загальним зростанням споживання у світі, так і з перевагами отримання авіаційних транспортних послуг. Забезпечуючи швидке сполучення між містами, країнами, регіонами, континентами, повітряні перевезення уможливлюють економічні потоки товарів, інвестицій, людей та ідей, що сприяє прискоренню економічного зростання. З огляду на сучасні реалії та тенденції зростання економіки України вивчення макроекономічних аспектів впливу розвитку повітряного транспорту на економіку України є актуальним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану та розробленню питань забезпечення розвитку авіаційної галузі присвячено праці таких

учених, як Ю.Ф. Кулаєв, В.М. Загорулько, Н.Є. Полянська, Г.М. Юн, В.Т. Єлагін, В.Г. Коба, Д.О. Бугайко, Т.О. Габрієлова, Т.І. Олешко, І.О. Геєць, О.Т. Полторацька, Л.Л. Литвиненко. Також дослідженнями в авіаційній сфері займаються провідні міжнародні організації, такі як IATA, ATAG, ICAO.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану та динаміки зміни обсягових показників діяльності повітряного транспорту України, систематизація останніх тенденцій його розвитку та визначення макроекономічних аспектів впливу розвитку повітряного транспорту на економіку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до характеристики міжнародної авіатранспортної організації "Air Transport Action Group" (ATAG), світовий повітряний транспорт, будучи єдиною транспортною мережею, забезпечує життєво важливі економічні вигоди для суспільства, глобального бізнесу та туризму, відіграє важливу роль у сприянні економічному зростанню, особливо в країнах, що розвиваються [1]. Авіація продовжує постійно поширюватись, вона витримує кризи, демонструє довготривалу стійкість, стала незамінним видом транспорту. Історично світовий повітряний транспорт зростає швидше, ніж більшість інших галузей, причому його основні обсягові показники подвоюються кожні п'ятнадцять років. Так, якщо у 2005 році у світі було перевезено близько 2 млрд. пасажирів, згідно з даними Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA), то за 2018 рік авіакомпанії по всьому світу перевезли близько 4,3 млрд. пасажирів, виконали 8,3 трлн. пасажиро-кілометрів, доставили 58 млн. тон вантажів, виконавши 231 млрд. вантажних тонно-кілометрів. Щодня понад 100 000 рейсів перевозять майже 12 млн. пасажирів та товарів на суму близько 18 млрд. дол. США [2].

Підвищуючи свої обсягові та фінансові звітні показники, індустрія повітряного транспорту впливає на світову економічну систему, змінюючи її кількісні та якісні параметри за рахунок дії сукупності прямих, непрямих, індукованих та каталітичних впливів. Так, прямий економічний вплив повітряного транспорту проявляється у безпосередньому створенні робочих місць в авіакомпаніях та аеропортах, компаніях, що забезпечують наземне обслуговування літаків та пасажирів в терміналах, службах аеронавігації тощо. Створення робочих місць для забезпечення виробництва продукції, необхідної для обслуговування пасажирів на борту та літаків в аеропорту (харчування, сервіс), тобто у близьких суміжних галузях, реалізує непрямий вплив повітряного транспорту на економіку. Індукований вплив здійснюється завдяки мультиплікативному ефекту, що має місце в авіаційній галузі, що проявляється у здатності авіаційного транспорту генерувати додатковий попит на робочі місця в інших галузях економіки, наприклад у компаніях – виробниках споживчих товарів, магазинах роздрібної торгівлі, ресторанах, фінансових страхових установах. Каталітичний вплив повітряного транспорту реалізується у його здатності сприяти взаємодії економічних агентів під час здійснення бізнес-процесів, розвитку. Такий вплив повітряний транспорт здійснює, зокрема, на розвиток туристичного бізнесу, міжнародної торгівлі.

Так, через прямі, непрямі, індуковані та каталітичні впливи індустрія повітряного транспорту на 2018 рік створила загалом 65,5 млн. робочих місць у всьому світі. Для порівняння, станом на 2005 рік було створено 29 млн. робочих місць (ріст на 226%). Світовий економічний вплив авіації (прямий, непрямий, індукований та каталітичний) оцінюється експертами в 2,7 трлн. дол. США, що еквівалентно 3,6% світового валового внутрішнього продукту (ВВП). Для порівняння, станом на 2005 рік такий вплив складав 2,960 млрд. дол. США, що дорівнювало 8% світового ВВП та було еквівалентно загальному ВВП Сполученого Королівства [1; 2].

Проведемо аналіз динаміки вхідних потоків сектору повітряного транспорту України на основі вивчення пасажирообороту повітряного транспорту України за видами сполучення з 2000 по 2018 роки (рис. 1), обсягів перевезення пасажирів авіакомпаніями України (рис. 2), динаміки пропуску повітряних суден через державний кордон України (рис. 3), динаміки пропуску громадян через державний кордон України, динаміки вартості експорту транспортних послуг України (рис. 4, 5), динаміки вартості експорту послуг, пов'язаних з подорожами (рис. 6), динаміки пропуску іноземних громадян через повітряну ділянку державного кордону України (рис. 7, 8).

Слід відзначити, що з 2016 року ринок пасажирських авіаперевезень в Україні розвивався досить динамічно. Як помітно з представленої на рис. 1 динаміки пасажирообороту, кількість пасажиро-кілометрів міжнародного сполучення за 2017–2018 роки зростала з темпом росту близько 30%, на внутрішніх повітряних лініях помітних змін не відбувалося з 2000 року.

Водночас кількість пасажирів, що скористались послугами українських авіакомпаній, з 2015 року зростала щороку в середньому на чверть. Поступово за три роки обсяги пасажирських перевезень збільшились майже вдвічі порівняно з показником 2015 року, водночас більш ніж у півтора рази перевищили рівень 2013 року, а у два рази – рівень 2008 року (докризові). Статистичні дані про діяльність авіаційної галузі у 2018 році свідчать про її стабільний розвиток.

Перевезення пасажирів, вантажів та пошти здійснювали 34 вітчизняні авіакомпанії, якими виконано 100,3 тис. комерційних рейсів (за

Рис. 1. Динаміка пасажирообороту повітряного транспорту України за видами сполучення

Джерело: систематизовано авторами на підставі [5]

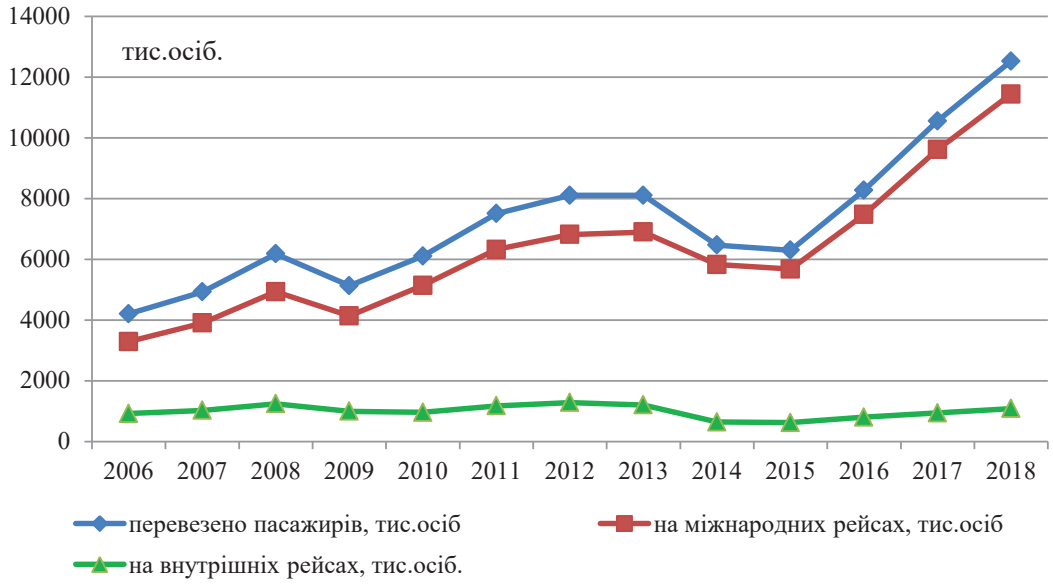

Рис. 2. Динаміка обсягів перевезення пасажирів авіакомпаніями України

Джерело: сформовано на основі [4; 5]

2017 рік – 93 тис. рейсів), кількість перевезених пасажирів збільшилась порівняно з 2017 роком на 18,7%, склавши 12 529 тис. осіб. Загальна кількість міжнародних перевезень пасажирів авіакомпаніями України (на регулярних та чартерних рейсах) після спаду з 2012 року суттєво зросла, а саме за 2016 рік вона збільшилась на 31,6%, за 2017 рік – на 28,6%, а за 2018 рік зростання уповільнилось, склавши 19,5%. Більше половини (54,2%) всіх пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній складають міжнародні регулярні перевезення. У 2018 році, відповідно до затвердженого розкладу руху, регулярні міжнародні польоти здійснювали 10 вітчизняних авіакомпаній до 46 країн світу, кількість пасажирів, що скористались їх послугами, зросла на 16,4%, становлячи 6 796,2 тис. осіб [5].

Одночасно зі збільшенням інтенсивності польотів на багатьох напрямках розвивалась мережа маршрутів вітчизняних авіакомпаній. Так, упродовж 2018 року українськими авіаперевізниками відкрито 17 нових регулярних маршрутів [5]. Водночас мало місце розширення діяльності на українському ринку іноземних авіакомпаній, до України започаткували виконання регулярних польотів 5 нових іноземних авіакомпаній. 2018 рік відзначився також розвитком маршрутної мережі іноземних авіакомпаній, якими розпочато експлуатацію 27 міжнародних повітряних ліній.

Загалом упродовж 2018 року до України виконували польоти 38 іноземних авіакомпаній з 37 країн світу. Їх послугами скористались 6 857,3 тис. пасажирів, що на 37,8% більше, ніж за 2017 рік [5].

Таким чином, за кількістю перевезених пасажирів у 2018 році іноземні авіакомпанії перевезли 50,2% загального обсягу регулярних пасажирських перевезень між Україною та країнами світу, вітчизняні – 49,8%. Для повноти аналізу діяльності повітряного транспорту в Україні потрібно зважати також на кількість рейсів вітчизняних та іноземних авіакомпаній через кордон України. З представленої на рис. 3 динаміки пропуску повітряних суден через державний кордон України можна зробити висновок, що перевага за кількістю міжнародних рейсів належіть вітчизняним авіакомпаніям, 60% міжнародних рейсів яких є чартерними.

За даними Державного підприємства обслуговування повітряного руху України (далі – ДП ОПР «Украероруx») за 2018 рік обслуговано 300,9 тис. польотів проти 254 тис. за 2017 рік. Зросла кількість обслугованих польотів, виконаних як повітряними суднами авіакомпаній України (на 9,7%), так й іноземними авіакомпаніями (на 23,9%). Із січня по листопад 2019 року «Украероруx» забезпечив аеронавігаційним обслуговуванням 313 195 рейсів, що на 11,8% більше порівняно з відповідним періодом минулого року. Вітчизняні авіакомпанії виконали 102 889 рейсів, іноземні – 210 306 рейсів. Слід мати на увазі, що у статистиці ДП ОПР «Украероруx» у кількості обслуговуваних рейсів також враховуються транзитні рейси [6; 7].

Комерційні рейси вітчизняних та іноземних авіакомпаній обслуговували 20 українських аеропортів, за 2018 рік загальна кількість відправлених та прибулих повітряних суден склала 182,8 тис. од., що на 14,3% перевищує показник за 2017 рік. При цьому пасажиропотоки через аеропорти України, перевищивши 20-мільонний рубіж, досягли 20 545,4 тис. осіб, що забезпечило зростання на 24,5%. За статистичними даними за підсумками 2018 року мало місце суттєве зростання кількості обслугованих пасажирів в усіх основних аеропортах, адже Київ мав зростання на 51,9%, Львів – на 47,9%, Бориспіль – на 19,4%, Харків – на 19,3%, Одеса – на 17,8%, Запоріжжя – на 14,9%, Дніпропетровськ – на 8,1% [5].

Для визначення впливу повітряного транспорту на економіку країни Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) зважає на робочі місця та видатки, що створюються авіакомпаніями та їх ланцюгом поставок, потоки торгівлі, туризму та інвестицій, що виникають завдяки користувачам усіх авіакомпаній, що обслуговують країну й парні сполучення міст, тобто створюють, уможливлюють ці потоки [3]. Такий системний підхід, на нашу думку, дає змогу висвітлити різні аспекти впливу повітряного транспорту на економіку країни.

Так, згідно з підходом IATA, авіакомпанії, оператори аеропорту, підприємства на території аеропорту (ресторани та роздріб), літаки, їх виробники та аеронавігаційний сервіс забезпечують робочі місця для 24 000 людей в Україні [3]. Купівля товарів та послуг у місцевих постачальників сектору створює ще 31 000 робочих місць. Крім цього, за оцінками експертів IATA, сектор повітряного транспорту підтримує 52 000 робочих місць через заробітну плату, яка витрачається, зокрема, на споживчі товари та послуги. До України через повітряний кордон прибувають іноземні туристи, які витрачають свої гроші в місцевій економіці, які, за оцінками, підтримують додаткові 38 000 робочих

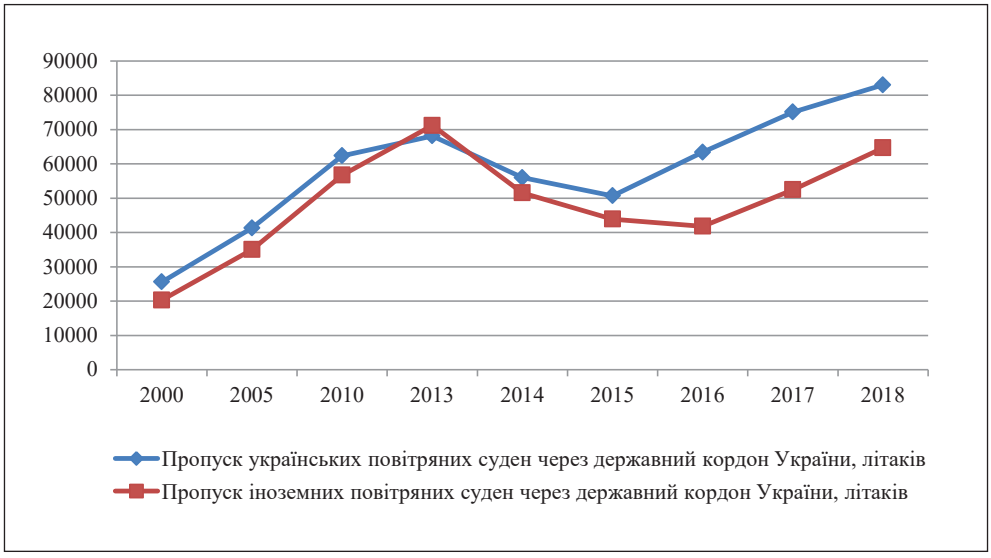

Рис. 3. Динаміка пропуску повітряних суден через державний кордон України

Джерело: систематизовано авторами на підставі [4]

місць. Загалом оцінювання, проведене за даними 2018 року, свідчить про те, що повітряним транспортом та туристами, що прилітають до України, підтримуються 146 000 робочих місць [3].

З іншого боку, індустрія повітряного транспорту, включаючи авіакомпанії та їх ланцюг постачання, здійснюють відповідні витрати, які формують ВВП країни, під час проведення його розрахунку методом кінцевого використання, тому додатково до вищезазначеного вклад повітряного транспорту в економіку України можна оцінити шляхом підсумування вартості експорту послуг повітряного транспорту України та вартості експорту послуг, пов'язаних з подорожами (витрат іноземних туристів), хоча ці статистичні дані зазвичай включають вплив усіх видів транспорту. В нашому дослідженні визначено величину витрат іноземних туристів, що скористались повітряним транспортом, на основі врахування частки вартості експорту послуг повітряного транспорту у загальній вартості експорту транспортних послуг України (з урахуванням морського, річного, повітряного, залізничного та автомобільного видів транспорту).

На основі відкритих даних Міністерства статистики Україні ми провели моделювання вартості експорту транспортних послуг України (з урахуванням морського, річного, повітряного, залізничного та автомобільного видів транспорту) з 2008 по 2018 роки, як представлено на рис. 4, 5.

З 2016 року відбувалось поступове зростання загальної вартості експорту транспортних послуг України завдяки насамперед вкладу повітряного транспорту, вартість експорту послуг якого зростала таким чином: за 2016 рік вона збільшилась на 3,4%, за 2017 рік – на 23,7%, за 2018 рік – на 12%.

На рис. 6 представлено результати графічного

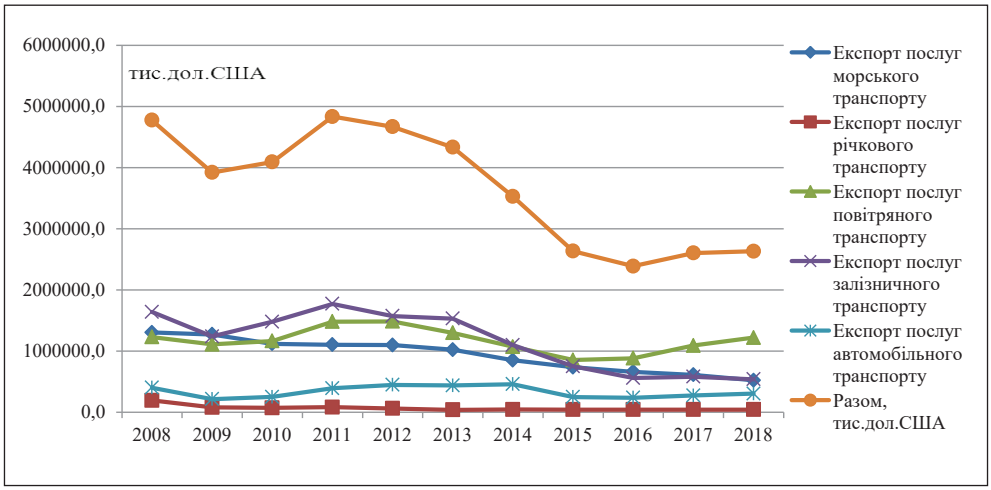

Рис. 4. Динаміка вартості експорту транспортних послуг України (з урахуванням морського, річного, повітряного, залізничного та автомобільного видів транспорту)

Джерело: побудовано авторами на підставі [4; 8]

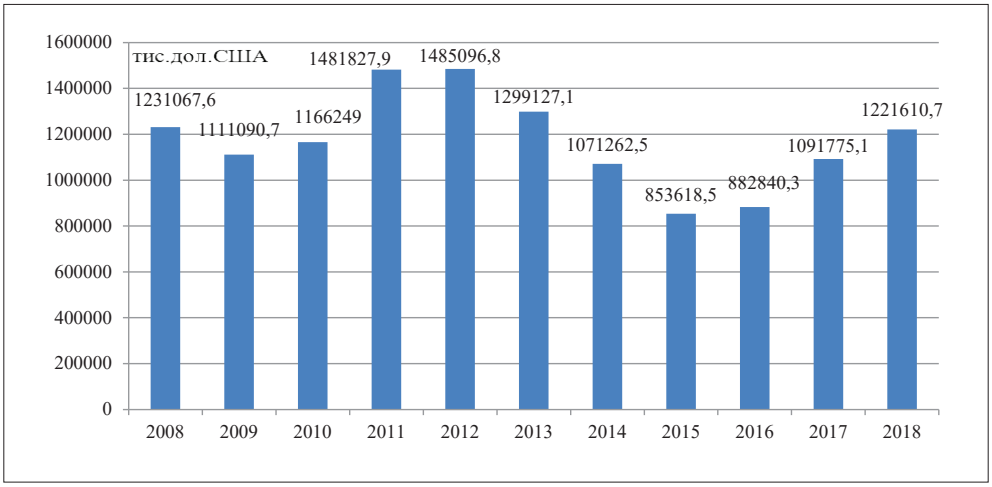

Рис. 5. Динаміка вартості експорту послуг повітряного транспорту України

Джерело: побудовано авторами на підставі [4; 8]

моделювання вартості експорту послуг, пов'язаних з подорожами за 2008–2018 роки.

Вартість експорту послуг, пов'язаних з подорожами, за результатами 2018 року склала 298 855,4 тис. дол. США. Частка пропуску іноземних громадян через повітряну ділянку державного кордону України у 2018 році склала 20%, причому, як помітно з рис. 7, темп її зростання за останні 2 роки пришвидшується, складаючи 30% на рік. В нашому дослідженні, згідно з результатами графічного моделювання вартості експорту транспортних послуг України (рис. 4) з урахуванням морського, річного, повітряного, залізничного та автомобільного видів транспорту, бачимо, що частка повітряного транспорту складає приблизно половину загальної їх вартості, а з огляду на те, що вартість послуг, пов'язаних з авіаційними подорожами, є чи не найбільшою серед інших, можна допустити, що орієнтовно половина їх величини за даними 2018 року забезпечується вхідним потоком іноземних громадян, що потрапили до України через повітряний кордон. Таким чином, вартість експорту послуг повітряного транспорту України, наданих за 2018 рік, склала 1,2 млрд. дол. США., витрати іноземних туристів, що скористались повітряним транспортом, склали майже 0,15 млрд. дол. США, що разом здійснили вклад у ВВП на загальну суму 1,35 млрд. дол. США.

Щодо вхідних потоків, що створюються авіатранспортними підприємствами, деталізуємо таке. Зрозуміло, що підвищення кількості рейсів та пасажирів, що перевозяться вітчизняними авіакомпаніями, безпосередньо впливає на зростання їх доходів, величини податків в бюджет України, а також споживчих витрат, формує основу для капітальних інвестицій таких авіакомпаній, що у сукупності збільшує ВВП країни. Зрозуміло, що зростання обсягів діяльності іноземних авіакомпаній проявляється перш за все у зростанні імпорту послуг повітряного транспорту, але позитивний

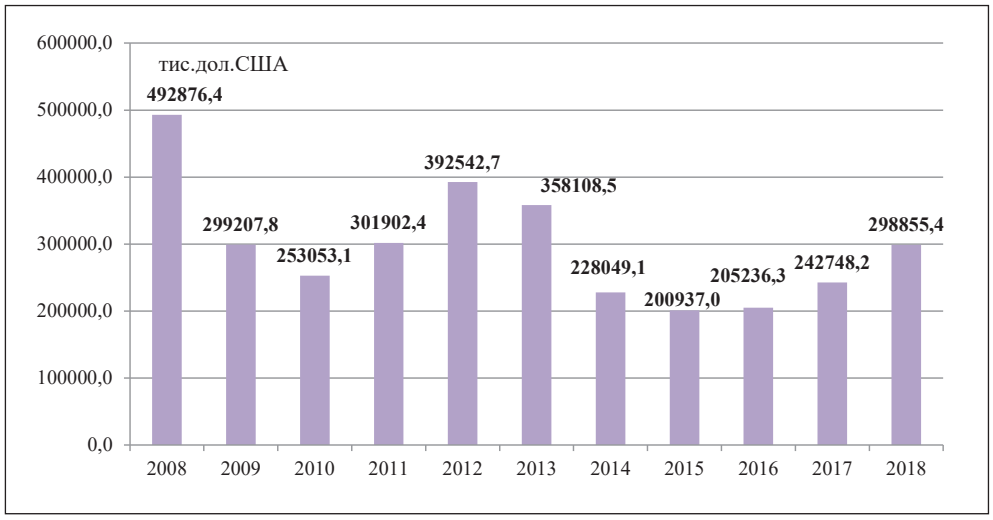

Рис. 6. Динаміка вартості експорту послуг, пов'язаних з подорожами

Джерело: побудовано авторами на підставі [4; 8]

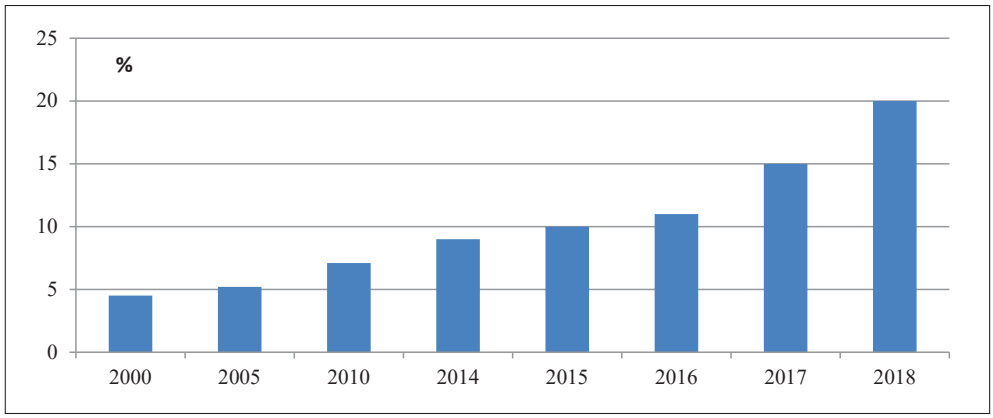

Рис. 7. Динаміка частки пропуску іноземних громадян через повітряну ділянку державного кордону України, %

Джерело: побудовано авторами на підставі [4]

вплив на ВВП країни від діяльності іноземних авіакомпаній проявляється опосередковано. Так, рейси авіакомпаній (внутрішні та міжнародні), доставляючи пасажирів до аеропортів України, сприяють підвищенню обсягів діяльності останніх, а також усіх операторів аеропорту, зокрема хендлінгових, підприємств, що забезпечують аеронавігаційний сервіс, додатковий пасажирський сервіс на території аеропорту. Таким чином, зростання кількості рейсів та кількості пасажирів не тільки вітчизняних, але й іноземних авіакомпаній приводить до зростання здійснених ними витрат в Україні, які формують доходи відповідних вітчизняних контрагентів, сприяє створенню нових робочих місць, що чинить вплив на зростання споживчих витрат і, відповідно, ВВП. Результати проведених розрахунків дали змогу визначити вклад повітряного транспорту за результатами 2018 року у ВВП України в розмірі 1,35 млн. дол. США завдяки здійсненню міжнародних перевезень вітчизняними та іноземними авіакомпаніями.

Таким чином, приблизно 1,1% ВВП України у 2018 році створено вхідними потоками сектору повітряного транспорту та іноземними туристами, що прибули повітряним транспортом. З огляду на позитивну динаміку обсягових показників повітряного транспорту України та за збереження наявної на 2018 рік тенденції протягом наступних 20 років повітряний транспорт в Україні, згідно з прогнозам експертів IATA, зросте на 96%, що уможливить перевезення додаткових майже 9,8 млн. пасажирів до 2038 року. За їх виконання такий збільшений попит підвищить ВВП приблизно на 2,7 млрд. дол. США та підтримає майже 210 000 робочих місць у країні [3]. Серед важливих характеристик, що обумовили позитивну динаміку обсягових показників повітряного транспорту України, доцільно назвати введення безвізового режиму між Україною та країнами ЄС. На рис. 8 представлена динаміка пропуску громадян через державний кордон України.

Як помітно, поступове зростання кількості осіб, що перетинають кордон, відбулось після 2015 року, а за результатами 2017 року після введення 11 червня 2017 року безвізового режиму між Україною та країнами ЄС відбулося стрімкіше зростання кількості громадян України, що скористались послугами повітряного транспорту для міжнародних подорожей.

Введення безвізового режиму було одним з важливих кроків на шляху до лібералізації повітряного простору України, знаковим етапом якої буде підписання Угоди про Спільний авіаційний простір між Україною та ЄС (Угода про САП), яка передбачає інкорпорування в українське законодавство 64 регламентів і директив ЄС у сфері авіації. Її підписання дасть можливість українським авіаперевізникам користуватися необмеженими комерційними правами під час здійснення перевезень з України до ЄС і між будь-якими державами – членами ЄС (окрім внутрішніх авіаперевезень у межах будь-якої однієї країни ЄС), а також забезпечить аналогічними правами європейських авіаперевізників [9].

За результатами 2018 року в регіональному розрізі найбільшу питому вагу регулярних авіаперевезень пасажирів по регіонах мають перевезення до Європи, за нею йдуть Азіатсько-Тихоокеанський регіони та Близький Схід. У 2018 році більше 70% від загальної кількості перевезених повітряним транспортом пасажирів прямували до Європи, 11,6% – до Азіатсько-Тихоокеанського регіону, а 7% – до Близького Сходу [3]. Після впровадження Угоди про САП очікується зростання регулярного міжнародного трафіку в Україну та кількості рейсів іноземних авіакомпаній в Україну, що, за очікуван-

Рис. 8. Динаміка пропуску громадян через державний кордон України

Джерело: побудовано авторами на підставі [4]

нями фахівців, сприятиме зниженню рівня тарифів на авіаперевезення, підвищенню конкуренції та якості авіаційних послуг [10]. З огляду на високу конкурентоспроможність європейських авіаперевізників, серед яких останніми роками переважають авіакомпанії, що використовують лоукост-бізнес-моделі, що забезпечують формування низьких тарифів, серед фахівців є побоювання, що через слабку купівельну спроможність українців, високу вартість пального в аеропортах України та деякі інші фактори вітчизняним авіакомпаніям буде важко конкурувати з іноземними як на вітчизняному ринку повітряних перевезень, так і на європейському [11; 12; 13]. Однак лібералізація повітряного простору України фактично є не метою, а засобом забезпечення інтеграції України у світовий повітряний простір, тому важливим напрямом подальших досліджень є напрацювання методичних підходів до оцінювання впливу лібералізації повітряного простору на економіку України щодо макроекономічних наслідків.

Висновки з проведеного дослідження. Результати дослідження дали змогу визначити вклад повітряного транспорту за результатами 2018 року у ВВП України у розмірі 1,35 млн. дол. США завдяки здійсненню міжнародних перевезень вітчизняними та іноземними авіакомпаніями. Орієнтовно 1,1% ВВП України у 2018 році створено вхідними потоками сектору повітряного транспорту та іноземними туристами, що прибули повітряним транспортом, тобто завдяки прямому, непрямому та індукованому впливу. Важливим напрямом подальших досліджень є напрацювання методичних підходів до оцінювання впливу лібералізації повітряного простору на економіку України щодо макроекономічних наслідків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The economic & social benefits of air transport. URL: https://www.icao.int/Meetings/wrdss2011/Documents/JointWorkshop2005/ATAG_SocialBenefitsAirTransport.pdf (дата звернення: 03.01.2020).

2. Aviation Benefits Report. 2019. URL: https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2019-web.pdf (дата звернення: 04.01.2020).

3. The importance of air transport to Ukraine. URL: https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/ukraine--value-of-aviation (дата звернення: 28.12.2019).

4. Транспорт і зв'язок України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_tr2018pdf.pdf (дата звернення: 03.01.2020).

5. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2018 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2018/Zvit_avia_2018.doc (дата звернення: 18.12.2019).

6. Державне підприємство обслуговування повітряного руху України «Украероруx». URL: https:////uksatse.ua/index.php?s=7fafa5d747ed5296870f4e285d3e17df&act=Part&CODE=247&id=450 (дата звернення: 18.12.2019).

7. За 11 місяців 2019 року Украероруx обслужив понад 300 тисяч польотів. URL: http://uksatse.ua/index.php?act=Part&CODE=247&id=49 (дата звернення: 20.12.2019).

8. Зовнішньоекономічна діяльність. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm (дата звернення: 25.12.2019).

9. Угода між Україною та Європейським Союзом і його державами – членами про Спільний Авіаційний Простір. URL: http://www.avia.gov.ua/uploads/documents/9283.pdf (дата звернення: 28.12.2019).

10. Авіаційний вектор східного партнерства: оцінка прогресу України, Молдови та Грузії у наближенні до авіаційного законодавства ЄС. URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/print_zvit_The-Eastern-Partnership-Air-Transport-Vector_EWB.pdf (дата звернення: 18.12.2019).

11. Олешко Т.І., Геєць І.О., Павлюк Є.Л. Аналіз сучасного стану авіаційної галузі України. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/5_61_2017_ukr/11.pdf (дата звернення: 29.12.2019).

12. Маценко О.М., Геєць І.О., Миронова Ю.В., Скрипка Є.О. Стратегічні напрями лібералізації повітряного простору між Україною та ЄС. URL: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_38/Oleksandr_M_Matsenko_Iryna_O_Heyets_Julija_V_Myronova_Evgenij_SkrypkaStrategic_Directions_of_Airspace_Liberalization_Betw.pdf (дата звернення: 30.12.2019).

13. Михальченко І.Г. Оцінка рівня лібералізації авіаційних перевезень між Україною та країнами – членами Європейського Союзу. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/11.pdf (дата звернення: 15.12.2019).

REFERENCES:

1. The economic & social benefits of air transport. Available at: https://www.icao.int/Meetings/wrdss2011/Documents/JointWorkshop2005/ATAG_SocialBenefitsAirTransport.pdf (accessed: 03 January 2020).

2. Aviation Benefits Report. 2019. Available at: https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2019-web.pdf (accessed: 04 January 2020).

3. The importance of air transport to Ukraine. Available at: https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/ukraine--value-of-aviation (accessed: 28 December 2019).

4. Transport i zv'yazok Ukrayiny 2018. [Transport and Communications of Ukraine 2018]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_tr2018pdf.pdf (accessed: 03 January 2020).

5. Pidsumky diyal'nosti aviatsiynoyi haluzi Ukrayiny za 2018 rik. [Results of activity of aviation industry of Ukraine for 2018]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2018/Zvit_avia_2018.doc (accessed: 18 December 2019).

6. Derzhavne pidpryyemstvo obsluhovuvannya povitryanoho rukhu Ukrayiny "Ukraerorukh". [State enterprise of air traffic services of Ukraine "Ukraerorukh"]. Available at: https://uksatse.ua/index.php?s=7fafa5d747ed5296870f4e285d3e17df&act=Part&CODE=247

&id=450 (accessed: 18 December 2019).

7. Za 11 misyatsiv 2019 roku Ukraerorukh obsluzhyv ponad 300 tysyach pol'otiv. [During the 11 months of 2019, "Ukraerorukh" operated more than 300,000 flights] Available at: http://uksatse.ua/index.php?act=Part&CODE=247&id=49 (accessed: 20 December 2019).

8. Zovnish'oekonomichna diyal'nist'. [Foreign economic activity]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm (accessed: 25 December 2019).

9. Uhoda mizh Ukrayinoyu ta Yevropeys'kym Soyuzom i yoho derzhavamy-chlenamy pro Spil'nyy Aviatsiynyy Prostir. [Agreement on a Common Aviation Area between Ukraine and the European Union and its Member States]. Available at: http://www.avia.gov.ua/uploads/documents/9283.pdf (accessed: 28 December 2019).

10. Aviatsiynyy vektor skhidnoho partnerstva: otsinka prohresu Ukrayiny, Moldovy ta Hruziyi u nablyzhenni do aviatsiynoho zakonodavstva YES. [Aviation Partnership Aviation Vector: Assessment of Ukraine, Moldova and Georgia's progress towards approximation to EU aviation legislation]. Available at: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/print_zvit_The-Eastern-Partnership-Air-Transport-Vector_EWB.pdf (accessed: 18 December 2019).

11. Oleshko T.I., Heyets' I.O., Pavlyuk Ye.L. Analiz suchasnoho stanu aviatsiynoyi haluzi Ukrayiny. [Analysis of the current state of the aviation industry of Ukraine]. Available at: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/5_61_2017_ukr/11.pdf (accessed: 29 December 2019).

12. Matsenko O.M., Heyets' I. O., Myronova Y.V., Skrypka Y.O. Stratehichni napryamy liberalizatsiyi povitryanoho prostoru mizh Ukrayinoyu ta YES. [Strategic directions of airspace liberalization between Ukraine and the EU]. Available at: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_38/Oleksandr_M_Matsenko_Iryna_O_Heyets_Julija_V_Myronova_Evgenij_SkrypkaStrategic_Directions_of_Airspace_Liberalization_Betw.pdf (accessed: 30 December 2019).

13. Mykhal'chenko I.H. Otsinka rivnya liberalizatsiyi aviatsiynykh perevezen' mizh Ukrayinoyu ta krayinamy – chlenamy Yevropeys'koho Soyuzu. [Assessment of the level of liberalization of air transportation between Ukraine and EU member states]. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/11.pdf (accessed: 15 December 2019).

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

THE EUROPEAN VECTOR OF THE INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

УДК 338.43 330.341.2

DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-23

Петренко М.М.
к.е.н., доцент,
докторант кафедри менеджменту
Львівський регіональний інститут
державного управління
Національної академії
державного управління
при Президентові України

Petrenko Mykola
Lviv Regional Institute
for Public Administration
of the National Academy
for Public Administration
under the President of Ukraine

У проведеному дослідженні систематизовано наявну нормативно-правову базу функціонування й розвитку аграрного сектору щодо європейської інтеграції, запропоновано напрями вдосконалення інституційного забезпечення європейського вектору розвитку аграрного сектору. Одними з пріоритетних в аграрному секторі визнано механізми стимулювання підприємницької активності, диверсифікації зайнятості сільського населення, впливу громадського самоуправління на соціально-економічну складову тощо. Запропоновано розроблення Програми входження вітчизняних аграрних виробників до європейських ринків в секторі сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки з порівняно високою часткою доданої вартості. Розглянуто процеси узгодження вітчизняних та європейських підходів до підвищення якості сільськогосподарської продукції, продуктів харчування й алкогольних напоїв, стимулювання розвитку органічного фермерства.

Ключові слова: *аграрний сектор, інституційне забезпечення, міжнародна торгівля, європейська інтеграція, органічне виробництво, сталий розвиток, експорт, імпорт.*

В проведенном исследовании систематизирована существующая нормативно-правовая база функционирования и развития аграрного сектора касательно европейской интеграции, предложены направления совершенствования институционального обеспечения европейского вектора развития аграрного сектора. Одними из приоритетных в аграрном секторе признаны механизмы стимулирования предпринимательской активности, диверсификации занятости сельского населения, влияния общественного самоуправления на социально-экономическую составляющую и пр. Предложена разработка Программы вхождения отечественных аграрных производителей в европейские рынки в секторе сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки со сравнительно высокой долей добавленной стоимости. Рассмотрены процессы согласования отечественных и европейских подходов к повышению качества сельскохозяйственной продукции, продуктов питания и алкогольных напитков, стимулирования развития органического фермерства.

Ключевые слова: *аграрный сектор, институциональное обеспечение, международная торговля, европейская интеграция, органическое производство, устойчивое развитие, экспорт, импорт.*

The article confirmed that the formation of sustainable agricultural production with protection of the environment is the main of the development of the institutional environment in the agricultural sector in the way of European collaboration. The scientific research systematized the existing regulatory and legal framework for the functioning and development of the agricultural sector in the European integration. The directions for improving the institutional support of the European vector for the development of the agricultural sector are suggested. The author improved that the priorities in the agricultural sector are mechanisms for stimulating entrepreneurial activity, diversifying the employment of rural population, the impact of public self-government on the socio-economic component. There is proposed to prepare the program entering for Ukrainian agricultural producers into European agrarian markets and markets of processing agricultural products with a high share of value added. There are considered the processes of harmonization of domestic and European approaches to improving the quality of agricultural products, food and alcoholic beverages, stimulating the development of organic farming. The researcher approved that the formation level of the institutional environment in the agricultural sector by the governmental structures is insufficient for the potential available in Ukraine. The article confirmed the most effective positions in the efficient institutional environment for enhanced access to EU agricultural markets. For instance, there is the institution of "authorized exporter" and international certification, in particular, the certificate in the form "EUR.1". It confirms that the national the products meet the requirements of the rules for determining the preferential origin when applying preferential import duty rates. The author proposed to develop a river logistics system for the export of foodstuffs and the backward import of raw materials for their production, to focus on the establishment of a complete national data management system for traceability of manufactured foods.

Key words: *agricultural sector, institutional support, international trade, European integration, organic production, sustainable development, export, import.*

Постановка проблеми. Глобальні інтеграційні процеси відіграють все більшу роль у побудові стратегій розвитку економіки як України, так й інших країн світу, що займають ключові позиції на світовому ринку. Це стосується також стратегії розвитку аграрного сектору як вагомого компонента формування валового внутрішнього продукту країни. Останніми роками частка вітчизняної аграрної продукції на світових ринках продовольства має тенденцію до зростання. Зазначені процеси супроводжуються формуванням інституційного середовища через призму набуття Україною членства у світових та європейських структурах, розширення співробітництва з Європейським Союзом та його державами-членами, вступу у Світову організацію торгівлі. Це відбувалося в рамках укладення глобальних та регіональних угод. Зокрема, Угода про асоціацію між Україною та ЄС була укладена за умов прийняття Україною зобов'язань проведення економічних, торговельних та інших реформ і вимагала формування відповідної структури інституцій. Слід відзначити, що ключові позиції угоди, що стосуються аграрного сектору, є певною надбудовою до правил і норм, передбачених Угодою по сільському господарству СОТ. Також важливо, що Угода про асоціацію з ЄС є безпрецедентним комплексним документом щодо охоплення правових та економічних питань, зокрема аграрних, порівняно з тими, які були укладені з країнами Центральної та Східної Європи. Це, відповідно,

поставило перед Україною виклики щодо результативності обумовлених завдань, а також щодо механізму формування інституційного середовища, яке забезпечить поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС [1]. Цей документ визначає засади не тільки поступової інтеграції України в ЄС, але й стратегії розвитку України; супроводжуючі документи закладають основу формування відповідного інституційного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний та практичний аспект особливостей інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору, результативність його впливу на загальнодержавному та місцевому рівнях досить широко висвітлюються в наукових дослідженнях. Зокрема, цьому питанню приділили увагу такі науковці, як О. Бородіна [2], О. Власюк [3], Г. Калетник [4], Ю. Лопатинський [5; 6], Ю. Лупенко [7], М. Малік [8], М. Мамчур [8], Д. Міщенко [9], А. Муталімов [10], В. Кифяк [5; 6], Т. Осташко [11], М. Пугачов [12], Н. Стоянець [13], О. Шпикуляк [14]. Проте на сучасному етапі потребують більш глибоких досліджень процеси формування сприятливого інституційного забезпечення для розширеного доступу України до аграрних ринків ЄС.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд і систематизація наявної нормативно-правової бази функціонування й розвитку аграрного сектору, яка забезпечує євроінтеграційні процеси; пропозиція напрямів щодо вдосконалення інституційного забезпечення європейського вектору розвитку аграрного сектору, що створить можливості в повному обсязі виконати поставлені перед Україною завдання під час підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а також розширити доступ до аграрних ринків ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження свідчать про те, що в Україні побудована централізована інституційна модель координації процесу європейської інтеграції. На урядовому рівні діяльність координується Віце-прем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Зокрема, Урядовий офіс узгоджує діяльність органів виконавчої влади та здійснює їх контроль щодо виконання Угоди та процесу адаптації законодавства України до права ЄС. Встановлено, що на сучасному етапі відбувається безперервний процес удосконалення інституційного середовища розвитку аграрного сектору в напрямі Євроінтеграції. Зокрема, створюються двосторонні органи для контролю, моніторингу та оцінювання застосування й виконання Угоди, такі як Рада асоціації та Комітет асоціації, на рівні очільників профільних міністерств та членів ради ЄС залежно від питань, що розглядаються. Слід відзначити, що сфера повноважень Комітету стосується питань, які пов'язані з торгівлею. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів «Питання підготовки та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації між Україною та ЄС», до складу Комітету асоціації входять заступники міністрів з питань європейської інтеграції, заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі, заступники керівників інших центральних органів виконавчої влади, до повноважень яких належать питання розвитку європейського співробітництва. Щодо секторальної співпраці передбачається утворення підкомітетів, до складу яких входять експерти з відповідних питань. Прогресом у цьому секторі вважаємо роботу щодо створення Платформи громадянського суспільства, функцією якої має бути системне залучення громадянського суспільства до врегулювання відносин між Україною та ЄС [15–17].

Європейське співробітництво в контексті розвитку інституційного середовища в аграрній галузі в цій сфері спрямовано на формування сталого сільськогосподарського виробництва з урахуванням захисту навколишнього середовища. Задля цього відбувається узгодження вітчизняних та європейських підходів до вдосконалення якості сільськогосподарської продукції, продуктів харчування й алкогольних напоїв, стандартів торгівлі насінням та продуктами його переробки, фруктами та овочами, живими тваринами, забезпечується розвиток органічного фермерства, вирішуються проблеми генетично модифікованих зернових. Для реалізації цих завдань передбачено підвищення адміністративного потенціалу на державному та місцевому рівнях, запровадження органічних методів виробництва та біотехнологій, підвищення ефективності й прозорості ринків, створення умов для інноваційного розвитку через проведення наукових досліджень, механізму підтримки сільськогосподарської політики та аграрних регіонів. Ці напрями закладені в ухваленому Урядом деталізованому Плані заходів виконання Угоди про асоціацію [18].

В країнах ЄС правила, які стосуються виробництва та обігу органічної продукції та сировини, регламентуються Постановою Ради (ЄС) «Стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів» від 28 червня 2007 року № 834/2007 та Постановою Комісії (ЄС) «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів» від 5 вересня 2008 року № 889/2008. В Україні здійснюється робота з приведення у відповідність згідно з цими правилами, зокрема прийнято Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [19–21]. Розроблено порядок дотримання спеціальних контрольних вимог

до рослин та рослинних продуктів, вироблених або зібраних на фермах, а також для домашньої худоби, її ідентифікації на постійній основі. Прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження» [21–23]. Прийнято механізм ведення реєстру домашньої худоби Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби та Порядку оформлення і видачі паспорта великої рогатої худоби». Оприлюднено проєкт Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення реєстрів», де пропонується механізм ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво органічної продукції, її обігу та маркування, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу [24–25]. Планом заходів також передбачено прийняття відповідного нормативно-правового забезпечення щодо функцій груп, об'єднань виробників у збереженні рівня якості продуктів, встановлення вимог до них, поширення інформації щодо їх економічної діяльності, що підвищить ефективність механізму співробітництва між Україною та ЄС у сфері прийняття стандартів якості продукції відповідно до вимог ЄС.

Одним із важливих напрямів забезпечення стійкості аграрного сектору є розвиток сільських територій задля сприяння економічному добробуту сільських громад. В цьому напрямі необхідно формувати розширену інформаційну мережу задля передачі знань у питаннях новітніх технологій господарювання. Згідно з Планом заходів передбачено організацію загальних та спеціальних тренінгів, формування системи моніторингу та звітності діяльності сільських територіальних громад. Крім того, забезпечення консультативною діяльністю є можливим через створення консультаційних служб для сільських громад. В цьому разі пропонується створення Національного координаційного центру консультаційних служб. Вважаємо доречним використання системи дорадництва для проведення тренінгів серед сільського населення з питань розвитку сільського зеленого туризму із залученням експертів ЄС.

Задля вдосконалення механізмів стимулювання розвитку агропромислового комплексу на прикладі найкращого досвіду держав – членів ЄС, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної галузі, ефективності функціонування аграрних ринків, прозорості діяльності їх суб'єктів, а також забезпечення умов формування сприятливого інвестиційного клімату проводиться діяльність з розроблення відповідного нормативно-правового забезпечення, зокрема підготовлено законопроєкт «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», який спрямований забезпечити системність та узгодженість процесу вжиття заходів із реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку всіма органами державної влади та місцевого самоврядування задля сталого розвитку агропромислового комплексу та доступу суб'єктів усіх форм господарювання до ринків збуту сільськогосподарської продукції [26].

Найважливіші заходи та результати виконання Угоди про асоціацію відображаються у відповідних звітах, які готуються Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України за підтримки Офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Оцінюючи результати інтеграції України у європейське співтовариство упродовж останніх років, наголошуємо на недостатній інституційній спроможності урядових структур у питаннях, що стосуються переважно дотичних до аграрного сектору галузей [27].

Задля сприяння вітчизняним виробникам в експорті на ринках країн – членів ЄС потенційно конкурентоспроможних вітчизняних товарів діють преференції в рамках зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВЗВТ). Для реалізації цього механізму застосовано інститут міжнародної сертифікації, зокрема введено в дію сертифікат за формою "EUR.1", який засвідчує, що вітчизняна продукція відповідає вимогам правил визначення преференційного походження під час застосування преференційних ставок ввізного мита. Наказом Міністерства фінансів України від 20 листопада 2017 року № 950 задекларовано механізм оформлення та дії такого сертифікату [29]. Сертифікат форми "EUR.1" на товари українського походження діє під час експорту до країн ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі (Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн), Чорногорії.

Створення сприятливого інституційного середовища для розширеного доступу до аграрних ринків ЄС відбувається також завдяки впровадженню інституту уповноваженого експортера. Механізм його функціонування затверджено Наказом Міністерства фінансів «Про затвердження Порядку надання та анулювання митницею статусу уповноваженого (схваленого) експортера» № 1013 [28]. Передбачено, що уповноважені експортери, які є юридичними особами, здійснюють постійні відправлення продукції та оформлюють відповідні документи, зокрема декларацію інвойс або декларацію про походження. Передбачено інституційні перетворення щодо адаптації вітчизняних

сільськогосподарських товаровиробників в умовах зони вільної торгівлі з країнами ЄС щодо імпорту аграрної продукції. Зокрема, щодо захисту особливо чутливих товарів (цукор, свинина, м'ясо птиця тощо), то для них запроваджено тарифні квоти для імпорту, дія яких триває від 1 до 7 років. Цей механізм покликаний сприяти сільськогосподарським товаровиробниками у досягненні конкурентного ведення виробництва для доступу до ринків ЄС. Також для поступового переходу до нових європейських умов діє механізм вжиття спеціальних захисних заходів для товарів, які обкладаються експортним митом, що дає змогу Україні протягом 15 років вживати спеціальних обмежувальних заходів у формі додаткового збору до вивізного (експортного) мита з поступовим зниженням розміру додаткового збору до «0». Передбачено поступове анулювання ставок вивізного (експортного) мита для живої худоби та шкіряної сировини, насіння деяких видів олійних культу протягом 10 років відповідно до графіку, передбаченого Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Дослідження свідчать про створення відповідного інституційного середовища до норм ЄС щодо внутрішніх тендерних закупівель у державному секторі. Проведена інституційна реформа спрямована на запровадження механізму централізованої закупівлі з оптимальним збереженням переваг децентралізованої моделі та імплементації положень директив ЄС (Директиви 2014/24/ЄС, 2014/25/ЄС, 89/665/ ЄЕС, 92/13/ЄЕС, 2007/66/ЄС) у національне законодавство у сфері публічних закупівель. Механізм здійснення таких закупівель передбачено Законом України «Про публічні закупівлі» [30].

Висновки з проведеного дослідження. Протягом останнього періоду для інтеграції України в європейський аграрний ринок та максимальної реалізації потенціалу Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС проведена значна робота щодо формування відповідного інституційного забезпечення. Згідно з напрацьованим законодавчим забезпеченням передбачено створення умов для реалізації механізмів стимулювання підприємницької активності в аграрному секторі, диверсифікації зайнятості сільського населення, впливу громадського самоуправління на соціально-економічні складові життєдіяльності громад та сільських територій тощо.

Вважаємо, що в подальшому щодо доопрацювання інституціонального базису для досягнення стратегічних цілей розвитку вітчизняного аграрного сектору стосовно європейського співробітництва необхідно розробити деталізовану Програму входження вітчизняних аграрних виробників до європейських ринків в секторі сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки з порівняно високою часткою доданої вартості.

Щодо сприяння експорту вітчизняної продукції до ЄС, особливо тарифікованого, слід забезпечити налагодження зв'язків вітчизняними експортерами аграрної продукції з потенційними імпортерами в країнах ЄС та формування бази даних таких імпортерів. Також важливим є налагодження більш ефективної системи річкової логістики для експорту продовольчих товарів та у зворотному напрямі, тобто завезення сировини для їх виробництва. Щодо контролю якості харчових продуктів в подальшому вважаємо, що слід зосередити увагу на формуванні повноцінної національної системи управління даними щодо простежуваності вироблених харчових продуктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Угода про асоціацію. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu (дата звернення: 17.09.2019).

2. Бородіна О., Киризюк С. Інституційні засади змін державної підтримки аграрного сектора України відповідно до вимог СОТ. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 3. С. 87–105.

3. Власюк О., Мокій А., Іляш О., Волошин В. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 381 с.

4. Калетнік Г., Шпикуляк О., Пчелянська Г. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2012. 324 с.

5. Лопатинський Ю., Кифяк В. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах. Чернівці : ЧНУ, 2014. 248 с.

6. Лопатинський Ю., Кифяк В. Методичний інструментарій реінжинірингу інституційної структури аграрного сектору національної економіки. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 62–68.

7. Лупенко Ю. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агроекономічної науки. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 6–10.

8. Малік М., Шпикуляк О., Мамчур В. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72–86.

9. Міщенко Д. Особливості інституційного розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка і держава*. 2011. № 11. С. 134–137.

10. Муталимов А. Институциональная среда ВТО как фактор экономической безопасности страны. *Економічний вісник Донбасу*. 2012. № 3 (29). С. 109–113.

11. Осташко Т. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку. Київ : Інститут економіки та прогнозування, 2006. 56 с.

12. Пугачов М. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

13. Стоянець Н. Інституційні пастки та їх вплив на сталий розвиток аграрного сектора економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 17/2. С. 92–96.

14. Шпикуляк О. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.

15. Кузьо М., Черніков Д., Павлюк С., Хорольський Р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. Київ : ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2015. 47 с.

16. Питання підготовки та проведення та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації між Україною та ЄС : Постанова Кабінету Міністрів від 10 грудня 2014 року № 700. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/247813744 (дата звернення: 06.12.2019).

17. Інституційна структура двосторонніх органів асоціації України – ЄС. Європейська та євроатлантична інтеграція. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. Transition book. 2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-prezentation-2019/8.2019/transition-book-final-stisnuto.pdf (дата звернення: 09.12.2019).

18. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF (дата звернення: 06.12.2019).

19. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів : Постанова Комісії (ЄС) від 5 вересня 2008 року № 889/2008. URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EC_Reg_889_2008_Implementing_Rules_UA.pdf (дата звернення: 08.10.2019).

20. Стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів : Постанова Ради (ЄС) від 28 червня 2007 року № 834/2007. URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf (дата звернення: 09.12.2019).

21. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10 серпня 2018 року № 2496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596 (дата звернення: 09.12.2019).

22. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 року № 587. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2016-%D0%BF (дата звернення: 09.12.2019).

23. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/241-2016-%D0%BF (дата звернення: 09.12.2019).

24. Про затвердження Порядку ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби та Порядку оформлення і видачі паспорта великої рогатої худоби : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 4 грудня 2017 року № 642. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0166-18 (дата звернення: 19.11.2019).

25. Повідомлення про оприлюднення проєкту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення реєстрів» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=21bd99e9-c51f-4733-8df5-8e1c32507601&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProektuPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiZakonuproZatverdzhenniaPoriadkuVedenniaRestriv (дата звернення: 20.12.2019).

26. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : проєкт Закону від 4 жовтня 2018 року № 9162 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 (дата звернення: 07.12.2019).

27. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році // Офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. "Association4you". URL: https://eu-ua.org/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu (дата звернення: 27.09.2019).

28. Про затвердження Порядку надання та анулювання митницею статусу уповноваженого (схваленого) експортера : Наказ Міністерства фінансів України від 7 жовтня 2014 року № 1013. URL: http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/73488.html (дата звернення: 09.12.2019).

29. Порядок заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення (походження) товару "EUR.1" : Наказ Міністерства фінансів України від 20 листопада 2017 року № 950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1563-17#n10 (дата звернення: 20.11.2019).

30. Про публічні закупівлі : Закон України від 19 вересня 2019 року № 114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/114-IX (дата звернення: 14.12.2019).

REFERENCES:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu. Uriadovyi portal [Association Agreement. Government portal]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu (accessed: 17 September 2019).

2. Borodina O., Kyryziuk S. (2008). Instytutsiini zasady zmin derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektora Ukrainy vidpovidno do vymoh SOT [Institutional basis for changes in state support for the agricultural sector of Ukraine in accordance with WTO requirements]. Ekonomika i prohnozuvannia, no. 3, pp. 87–105.

3. Vlasiuk O., Mokii A., Iliash O., Voloshyn V. (2017). *Bezpeka ta konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [*Security and competitiveness of the Ukrainian economy in the context of globalization*]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies.

4. Kaletnik H., Shpykuliak O., Pchelianska H. (2012) *Instytuty infrastruktury ta tsinoutvorennia u rozvytku ahrarnoho rynku: rehionalnyi aspect [Institutes for Infrastructure and Pricing in Agricultural Market Development: A Regional Aspect].* Vinnytsia : LLC "Firma "Planer"" [in Ukrainian].

5. Lopatynskyi Yu., Kyfiak V. (2014). *Rozvytok ahrarnoho sektora natsionalnoi ekonomiky na instytutsiinykh*

zasadakh [Development of the agricultural sector of the national economy on an institutional basis]. Chernivtsi : ChNU [in Ukrainian].

6. Lopatynskyi Yu., Kyfiak V. (2018). Metodychnyi instrumentarii reinzhynirynhu instytutsiinoi struktury ahrarnoho sektoru natsionalnoi ekonomiky [Methodical tools for re-engineering the institutional structure of the agricultural sector of the national economy]. *Ekonomika APK, 9, pp. 62–68* [in Ukrainian].

7. Lupenko Yu. (2015) Suchasnyi stan ta perspektyvy mizhnarodnoi intehratsii ahrarnoho sektoru Ukrainy: zavdannia ahroekonomichnoi nauky [Current status and prospects of international integration of the agrarian sector of Ukraine: tasks of agroeconomic science]. *Ekonomika APK, 6, pp. 6–10* [in Ukrainian].

8. Malik M., Shpykuliak O., Mamchur V. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization of development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK, 10, pp. 72–86* [in Ukrainian].

9. Міщенко Д. (2011). Osoblyvosti instytutsiinoho rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky [Features of institutional development of the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika i derzhava, 11. pp. 134–137* [in Ukrainian].

10. Mutalimov A. (2012). Institutsionalnaya sreda VTO kak faktor ekonomicheskoy bezopasnosti strany [Institutional environment of the WTO as a factor of economic security of the country]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu, 3 (29), pp. 109–113* [in Russian].

11. Ostashko T. (2006). *Strukturno-instytutsiinyi analiz ahrarnoho rynku [Structural and Institutional Analysis of Agricultural Market].* Kyiv : Institute of Economics and Forecasting [in Ukrainian].

12. Puhachov M. (2017). Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy v umovakh instytutsiinykh zmin [The agrarian sector of the Ukrainian economy in the context of institutional changes]. *Ekonomika APK, 5, pp. 12–18* [in Ukrainian].

13. Stoianets N. (2018). Instytutsiini pastky ta yikh vplyv na stalyi rozvytok ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Institutional traps and their impact on the sustainable development of the agrarian sector of the Ukrainian economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, 17/2, pp. 92–96* [in Ukrainian].

14. Shpykuliak O. (2010). *Instytutsii u rozvytku ta rehuliuvanni ahrarnoho rynku [Institutions in development and regulation of the agrarian market].* Kyiv : NNTs "IAE" [in Ukrainian].

15. Kuzo M., Chernikov D., Pavliuk S., Khorolskyi R. (2015). *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: zmist ta implementatsiia [EU-Ukraine Association Agreement: content and implementation].* Kyiv : HO "Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv" [in Ukrainian].

16. Pytannia pidhotovky ta provedennia ta provedennia zasidan okremykh dvostoronnikh orhaniv asotsiatsii mizh Ukrainoiu ta YeS : Postanova Kabinetu Ministriv vid 10.12.2014 № 700 [Issues of preparation and holding and holding of meetings of separate bilateral bodies of the Association between Ukraine and the EU: Resolution of the Cabinet of Ministers from 10.12.2014, No. 700]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/247813744 [in Ukrainian] (accessed: 06 December 2019).

17. Instytutsiina struktura dvostoronnikh orhaniv asotsiatsii Ukrainy – YeS. Yevropeiska ta yevroatlantychna intehratsiia [Institutional Structure of the Bilateral Bodies of the EU-Ukraine Association. European and Euro-Atlantic integration]. Uriadovyi ofis koordynatsii yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. Transition book. 2019. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-prezentation-2019/8.2019/transition-book-final-stisnuto.pdf [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

18. Pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom,Ievropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.10.2017 № 1106 [On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Cabinet of Ministers of Ukraine Decree from 25.10.2017, 1106]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF [in Ukrainian] (accessed: 06 December 2019).

19. Detalni pravyla shchodo orhanichnoho vyrobnytstva, markuvannia i kontroliu dlia vprovadzhennia Postanovy Rady (YeS) № 834/2007 stosovno orhanichnoho vyrobnytstva i markuvannia orhanichnykh produktiv: Postanova Komisii (IeS) vid 5.09.2008 № 889/2008 [Detailed rules for organic production, labeling and control for the implementation of Council Regulation (EC) No 834/2007 on organic production and labeling of organic products: Commission Decision (EU) from 5.09.2008, No 889/2008]. Retrieved from: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EC_Reg_889_2008_Implementing_Rules_UA.pdf [in Ukrainian] (accessed: 08 October 2019).

20. Stosovno orhanichnoho vyrobnytstva i markuvannia orhanichnykh produktiv: Postanova Rady (IeS) vid 28.06.2007 № 834/2007 [Concerning organic production and labeling of organic products: Council Decision (EU) from 28.06.2007 No 834/2007]. Retrieved from: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

21. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii: Zakon Ukrainy vid 10.08.2018 № 2496 [On the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products: Law of Ukraine from 10.08.2018 № 2496]. *Zakon-Rada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596 [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

22. Pro zatverdzhennia Detalnykh pravyl vyrobnytstva orhanichnoi produktsii (syrovyny) roslynnoho pokhodzhennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.08.2016. № 587 [On approval of the Detailed rules for the production of organic products (raw materials) of vegetable origin: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 31.08.2016. No. 587]. *Zakon-Rada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2016-%D0%BF [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

23. Pro zatverdzhennia Detalnykh pravyl vyrobnytstva orhanichnoi produktsii (syrovyny) tvarynnoho pokhodzhennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.2016 № 241 [On approval of the Detailed rules for the production of organic products (raw materials) of animal origin: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 30.03.2016. No. 241]. *ZakonRada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/241-2016-%D0%BF [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

24. Pro zatverdzhennia Poriadku identyfikatsii ta reiestratsii velykoi rohatoi khudoby ta Poriadku oformlennia i vydachi pasporta velykoi rohatoi khudoby: Nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 04.12.2017 № 642 [On approval of the Procedure for identification and registration of cattle and the Procedure for issuing and issuing a passport of cattle: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine from 04.12.2017 № 642]. *ZakonRada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0166-18 [in Ukrainian] (accessed: 19 November 2019).

25. Povidomlennia pro opryliudnennia proektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia reiestriv" [Notification of the promulgation of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Register Maintenance Procedure"]. *Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine.* Retrieved from: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=21bd99e9-c51f-4733-8df5-8e1c32507601&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProektuPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiZakonuproZatverdzhenniaPoriadkuVedenniaRestriv [in Ukrainian] (accessed: 20 December 2019).

26. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky ta derzhavnoi polityky silskoho rozvytku : Proekt zakonu vid 04.10.2018 № 9162. [On the Fundamental Principles of State Agricultural Policy and State Rural Development Policy from 04.10.2018, No. 9162]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 [in Ukrainian] (accessed: 07 December 2019).

27. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom u 2018 rotsi [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2018]. *Vice Prime Minister's Office for European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine*. Association4you. Retrieved from: https://eu-ua.org/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu [in Ukrainian] (accessed: 27 September 2019).

28. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia ta anuliuvannia mytnytseiu statusu upovnovazhenoho (skhvalenoho) eksportera : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.10.2014 № 1013 [On approval of the Procedure for granting and cancellation by the customs of the status of authorized (approved) exporter : Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 07.10.2014, № 1013]. Retrieved from: http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/73488.html [in Ukrainian] (accessed: 09 December 2019).

29. Poriadok zapovnennia ta vydachi mytnytseiu sertyfikata z perevezennia (pokhodzhennia) tovaru EUR.1: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 20.11.2017 № 950 [Procedure for filling in and issuing by customs the certificate of carriage (origin) of goods EUR.1: Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 20.11.2017 № 950]. *ZakonRada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1563-17#n10 [in Ukrainian] (accessed: 20 November 2019).

30. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 19.09.2019 № 114 [On Public Procurement: Law of Ukraine from 19.09.2019 № 114]. *ZakonRada.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/114-IX [in Ukrainian] (accessed: 14 December 2019).

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY

УДК 331.522
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-24

Пилипенко О.В.
аспірант кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування
Київський національний університет будівництва і архітектури

Pylypenko Oleksandr
Kyiv National University of Construction and Architecture

У статті проаналізовано зарубіжний досвід державного регулювання розвитку людського капіталу підприємств будівельної галузі. Зазначено, що розвиток людського капіталу значною мірою залежить від соціально-економічної політики у сферах зайнятості, освіти, науки, охорони здоров'я, застосування стандартів розвинених країн світу. У процесі дослідження встановлено, що у більшості цивілізованих країн світу, незалежно від політичної орієнтації, саме держава бере на себе низку соціально-економічних функцій, використовуючи комплекс економічних, правових і адміністративних важелів для вирівнювання національного ринку. Серед них – забезпечення розвитку освіти, науки, транспорту, зв'язку, інших систем комунікації, охорони здоров'я, захисту навколишнього природного середовища, соціальної справедливості тощо. У зв'язку зі «старінням населення» як у європейських країнах, так і в Україні значну увагу приділено навчанню населення упродовж життя як основі розвитку людського капіталу та конкурентоспроможності підприємств будівельної галузі.

Ключові слова: *будівельна галузь, служба зайнятості, державне регулювання, робоча сила, заробітна плата, робочі місця, соціальний захист.*

В статье проанализирован зарубежный опыт государственного регулирования развития человеческого капитала предприятий строительной отрасли. Отмечено, что развитие человеческого капитала в значительной степени зависит от социально-экономической политики в сферах занятости, образования, науки, здравоохранения, применения стандартов развитых стран мира. В ходе исследования установлено, что в большинстве цивилизованных стран мира, независимо от политической ориентации, именно государство берет на себя ряд социально-экономических функций, используя комплекс экономических, правовых и административных рычагов для выравнивания национального рынка. Среди них – развитие образования, науки, транспорта, связи, других систем коммуникации, здравоохранения, защиты окружающей среды, социальной справедливости и тому подобное. В связи со «старением населения» как в европейских странах, так и в Украине значительное внимание уделено обучению населения в течение жизни как основе развития человеческого капитала и конкурентоспособности предприятий строительной отрасли.

Ключевые слова: *строительная отрасль, служба занятости, государственное регулирование, рабочая сила, заработная плата, рабочие места, социальная защита.*

There is foreign experience of state regulation of the development of human capital in the construction industry is analyzes in the article. Main attention paid to the development of human capital that is largely dependent on socio-economic policies of employment, education, science, health, the application of standards of developed countries of the world. Investigating of most civilized countries of the world revealed that the state takes on a number of socio-economic functions, using a set of economic, legal and administrative levers to level the national market. It is typical for most of the countries analyzed and is practically independent of political orientation. The main directions of state regulation are the development of education, science, transport, communications, other communication systems, healthcare, environmental protection, social justice etc. The experience of Canada, in particular employment services, is reviewed. The Employment Service is a key tool of the Federal government to generate and to implement of employment policies. It includes immigration policy, payment of unemployment compensation, quality and quantity adaptation of labor force to the labor market requirements, stimulating labor demand, accumulation information on jobs, counseling, employment, improving the quality of the workforce, providing subsidies to employers for hired workers and subsidies to employees who continue to study in the workplace. China's experience is also being explored. The object of prudent government regulation in China is to meet the need for labor services in the modern innovation sector of the economy. the main focus of this policy is the redistribution of labor between regions and industries, in line with the restructuring of the country's economy. Sweden's experience in developing a nationwide system of job creation measures is reviewed. This involves ensuring systematic accounting of vacancies, organization of vocational training and retraining, and upgrading of the dismissed workers. Due to the "aging of the population" in European countries and in Ukraine, considerable attention has been paid to training the population lifelong learning. It is noted that the Council of Europe approved lifelong learning as one of the main components of the European social model. Such training is not limited to the field of education; it is also a critical factor in the areas of employment and social security, economic growth and competitiveness.

Key words: *construction industry, employment service, government regulation, labor, wages, jobs, social protection.*

Постановка проблеми. Створюючи ринкову економіку, потрібно орієнтуватися на досвід інших країн, які пройшли через нові для нас форми організації виробничих відносин. При цьому слід враховувати, що господарства розвинутих країн мають різноманітні поєднання функцій держави і первинних господарських суб'єктів.

Узагальнення досвіду розвинутих зарубіжних країн свідчить про те, що нормальне функціонування ринку неможливе без державного регулювання. Посилення державного регулювання не означає прямого втручання в економіку. Держава як регуляторна інституція покликана забезпечувати оптимальне поєднання інтересів суспільства, колективів та окремої особи. Вона повинна здійснювати координацію за збереження саморегулювання та саморозвитку суспільства.

Сучасний стан державного регулювання економіки в Україні характеризується повільними темпами реформування, недосконалими методами і механізмами впливу держави на суб'єктів господарювання, відсутністю чітко сформульованої концепції розвитку економіки, недосконалістю захисту внутрішнього ринку і вітчизняного виробника, слабкою соціальною політикою.

Ідеологія системи державного управління та регулювання має ґрунтуватися на поєднанні економічної активності та соціальної спрямованості держави. Вона сприятиме ефективному використанню виробничих ресурсів, підвищенню добробуту населення, розвитку людського капіталу, включенню економіки України в сучасні цивілізовані процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем державного регулювання розвитку людського капіталу підприємств будівельної галузі з використанням зарубіжного досвіду займалися такі вчені, як: П.М. Куліков, Н.К. Моісєєва, Н.В. Ушенко, В.М. Лич, В.І. Науменко, М.М. Зінченко, Т.М. Кір'ян, Ю.О. Юрченко, А.М. Колот та ін.

Останніми роками цьому питанню присвячується дедалі більше праць, однак невиправдано залишають поза увагою низку важливих, але недостатньо вивчених питань застосування зарубіжного досвіду на підприємствах будівельної галузі щодо регулювання розвитку людського капіталу в частині розширення зайнятості, підвищення якості життя найманих працівників та їхнього соціального захисту.

Постановка завдання. Державне регулювання використання та розвитку людського капіталу є важливою складовою частиною державної політики, що покликана доповнювати та коригувати дію ринкового механізму задля недопущення соціальної нерівності та бідності, забезпечення економічного зростання. Нині в Україні ринкова трансформація економіки ще не закінчена, між економістами точаться суперечки щодо форм та обсягів державного регулювання. Десятиліття власних проб та помилок, пов'язаних із необґрунтованою державною політикою щодо ринкової лібералізації економічних відносин в умовах монополізованої економіки, провадження «шокової терапії», доводять логічність аналізу прогресивного досвіду державного регулювання в економічно розвинених країнах світу та визначення тих важелів, що доцільні для імплементації в Україні саме на поточній стадії економічного розвитку.

Метою дослідження є аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку людського капіталу та розроблення рекомендацій щодо його удосконалення для підприємств будівельної галузі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системні перетворення в будівельній сфері сформували нове господарське середовище, пов'язане із необхідністю вирішення низки складних завдань щодо підвищення конкурентоспроможності будівельних підприємств на базі підвищення ефективності виробництва, зростання добробуту населення, оптимальності використання робочої сили, підвищення її кваліфікації та інтелектуалізації, впровадження передових технологій на основі інформаційно-інвестиційної моделі розвитку.

У цих умовах розвиток людського капіталу будівельних підприємств можливий у разі ефективної соціально-економічної політики у сферах зайнятості, освіти, науки, охорони здоров'я, застосування стандартів розвинених країн світу. Небагаті на ресурси країни з великим людським капіталом стали одними із лідерів економічного розвитку у світі – це Японія, Швейцарія, Фінляндія, Естонія, Сінгапур та інші.

Враховуючи важливу роль будівельних організацій як сфери розвитку людського капіталу, варто зазначити, що вагомі джерела розвитку полягають у зміні пріоритетних напрямів господарювання: від діяльності, основою якої є матеріальні активи, до інноваційної моделі економічного зростання, що ґрунтується на використанні людського інтелекту як нематеріальної складової частини капіталу.

У цих умовах важлива функція держави полягає в тому, щоб забезпечити взаємоузгодженість адміністративних і економічних важелів із використанням усіх можливостей державного сектору економіки у розв'язанні проблем розвитку людського капіталу в економіці України, в тому числі будівельної галузі.

У господарській системі економічно розвинутого суспільства державне регулювання виступає як сила, спрямована на коригування та доповнення ринкового регулювання, а не на його ліквідацію або підміну. В умовах високорозвинутої економіки, яка характеризується наявністю великої кількості не лише дрібних і середніх підприємств, а й великих виробничих комплексів, роль державного регулювання в частині розвитку людського капіталу є визначальною. В економічно розвинених країнах роль держави полягає насамперед у виконанні соціально-економічних функцій на основі використання системи адміністративно-правових, економічних важелів державного регулювання. Серед них – забезпечення розвитку освіти, науки, транспорту, зв'язку, інших систем комунікації, охорони здоров'я, захисту навколишнього природного середовища, соціальної справедливості тощо.

Розвиток людського капіталу підприємств будівельної галузі значною мірою залежить від ефективної роботи не лише кадрових служб підприємств, а і служб зайнятості в державі. Показовим є досвід Канади, де служба зайнятості є основним інструментом федерального уряду в розробленні та здійсненні політики зайнятості, що включає в себе іммграційну політику, виплату компенсації з безробіття, адаптацію робочої сили до вимог ринку та підприємців, до якості наявної в країні робочої сили, стимулювання попиту на робочу силу, збір інформації про вакансії, консультування, працевлаштування, підвищення якості робочої сили, в тому числі шляхом субсидування заробітної плати працівникам, що продовжують навчатися на робочому місці.

Служба зайнятості в Канаді має у своєму складі 550 місцевих офісів, які здійснюють програми зайнятості та працевлаштування. Регіональні та місцеві менеджери мають можливість гнучко реагувати на зміни умов ринку праці. Співробітники служб зайнятості регулярно відвідують підприємців для обліку вакансій. У районах із хронічним безробіттям вживаються заходи з безпосереднього створення робочих місць та субсидується заробітна плата прийнятим на роботи працівникам. Якщо безробіття пов'язане зі скороченням виробництва внаслідок міжнародної конкуренції або коливання цін на енергоносії та сировинні товари, приймаються спеціальні програми допомоги у працевлаштуванні та профпідготовці [1, с. 136].

Приклад збалансованої політики регулювання попиту на послуги праці в умовах широкомасштабних проблем на ринку праці демонструє Китай, де об'єктом виваженого державного регулювання стали задоволення потреби в послугах праці сучасного інноваційного сектору економіки та перерозподіл робочої сили між регіонами і галузями економіки відповідно до реструктуризації економіки країни. Для забезпечення обліку розподілу загальної чисельності населення щодо зайнятості створено систему звітності та класифікації населення. Особлива увага приділяється формуванню попиту на послуги праці вивільнених із державних підприємств у процесі їхньої реструктуризації, що дає змогу створювати робочі місця з високою заробітною платою, через що конкурентоспроможність підприємств збільшувалася.

Важливим також є досвід Швеції щодо розроблення загальнонаціональної системи заходів зі створення нових робочих місць, забезпечення систематизації обліку вакансій, організації професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації вивільнених робітників. Інноваційні технології освіти спрямовані на забезпечення зростання продуктивності праці за рахунок підвищення рівня знань і кваліфікації працівників. У Швеції законодавчо закріплено надання оплачуваної навчальної відпустки, що свідчить про посилення уваги держави до систематичного підвищення рівня кваліфікації економічно активного населення [2].

У європейських країнах, як і в Україні, спостерігається тенденція «старіння населення», що є серйозною проблемою. Все менше молоді буде з'являтися на ринку робочої сили, а на оплачуваній посаді буде перебувати тільки кожен третій житель у віці 55–64 роки, що абсолютно очевидно вказує на необхідність використання всіх можливостей, закладених в освіті дорослих. У розвинутих країнах досягнуто вищого рівня зайнятості у віці 55–64 роки – Ісландії (82,9%), Швеції (70,1%), Норвегії (69,2%), Швейцарії (68,4%), Данії (64,3%), Естонії (62,4%) – за рахунок активної соціальної політики держави у сфері сприяння зайнятості населення старшої вікової групи на основі забезпечення систематичного підвищення кваліфікації працівників, рівня конкурентоспроможності та трудової діяльності населення, зростання добробуту та соціальної захищеності групи старшого віку, що є найбільш вразливою на ринку праці та чутливою до кризових змін в економіці.

У сучасних умовах функціонування економіки освіта дорослих визначається впливовим і дієвим соціальним інститутом, діяльність якого спрямована на вирішення важливих соціальних, економічних, освітніх, політичних, морально-виховних проблем, які стимулюють процес розвитку людського капіталу. Соціально-економічне значення освіти дорослих полягає не лише у забезпеченні постійного різнобічного розвитку та поглибленої інтеграції особистості в процес економічної діяльності. Важливість освіти дорослих істотно загострюється внаслідок зниження рівня народжуваності і руху межі працездатного віку, негативного для багатьох європейських країн, у т.ч. й України.

Як зазначено в Законі України «Про освіту», освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства [3]. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави.

Безперервна освіта є складовою частиною конкурентоспроможності економіки кожної країни. За останні десятиліття кардинально змінилася система генерації та передачі знань, а їхній обсяг багаторазово зріс. Сьогодні не можна за один раз, навіть за 5 або 6 років, підготувати людину до професійної діяльності на все життя. Нині щорічно оновлюється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань.

Одиниця виміру старіння знань фахівця, прийнята у США, – період «напіврозпаду» компетентності, тобто зниження її на 50% внаслідок появи нової інформації, – показує, що за багатьма професіями цей період настає менш ніж через 5 років, тобто щодо нашої системи вищої освіти часто раніше закінчується навчання. Вирішення проблеми полягає в переході до освіти протягом життя, де базова освіта періодично повинна доповнюватися програмами додаткової освіти й організується не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент, що доповнюється іншими програмами. Це спонукає випускників ЗВО, крім отриманих знань у вузькій професії, розвивати свої здібності до навчання протягом усього життя, а також навички комунікації, адаптивності, самовдосконалення, організаційної та групової ефективності і низку інших якостей.

Освіта протягом життя в усьому світі, особливо в розвинених країнах, стає усе більш важливою сферою освітніх послуг. Нині є три основні форми освіти:

– формальна освіта – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ВНЗ (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації та перепідготовка фахівців і керівників із вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки;

– неформальна освіта – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих;

– інформальна освіта є загальним терміном для освіти за межами стандартного освітнього середовища – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо.

При цьому людина перетворює освіту в дієві чинники свого розвитку. За цілями, що ставляться й реалізуються в системі неперервної освіти, її умовно можна поділити на такі три складові частини, як: неперервна освіта протягом життя, додаткова професійна освіта, система освіти дорослих для задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян [4, с. 62].

До формалізованих структур додаткової професійної освіти відносять різні неформальні структури (тренінгові групи, підготовка й перепідготовка на підприємствах тощо), які іноді діють на базі формалізованих структур, а нерідко утворюються неформально, як правило, на короткий термін. Також до цієї системи відноситься відкрита освіта в різних її формах і дистанційне навчання. Ефективним засобом розвитку системи безперервної освіти є створення корпоративних університетів, що забезпечують чергування одержання фундаментальних знань із практичною діяльністю. Нині загострюється проблема невідповідності сформованої системи освіти новим потребам суспільства й людини. Це породжує вимогу іншого підходу до організації масової освітньої діяльності дорослих – навчання повинне відповідати різнорівневим інтересам і можливостям громадян, органічно вписуватися в їхній спосіб життя, враховувати специфіку їхніх запитів.

У Європі об'єднано різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя (Lifelong Learning Programme) [5]. Ця програма прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, що існували до 2006 року. Навчання протягом життя має на меті зростання інвестицій у людей і знання; набуття основних навичок, включаючи цифрову грамотність і розширення можливості для інноваційної, більш гнучкої форми навчання. Мета полягає в тому, щоб забезпечити людей будь-якого віку однаковим і відкритим доступом до якісного навчання. Навчання протягом життя охоплює все цілеспрямоване навчання, формальне чи неформальне, з метою розширення знань, поліпшення навичок і компетентності. Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один із основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти; воно також є критичним чинником у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності [5]. Європейська стратегія зайнятості (European employment strategy), погоджена 22 липня 2003 р., визначила керівні принципи політики розвитку навчання протягом життя. Ці керівні принципи закликають країни ЄС звернути увагу на дефіцит робочої сили з відповідними навичками і заохочують їх здійснювати всебічні стратегії навчання протягом життя, щоб озброїти громадян навичками, необхідними у сучасній економіці.

Найбільш високим відсоток громадян, задіяних у різних формах навчання протягом життя, є у Швеції, Данії, Великобританії та Фінляндії – від 23% до 32%. Найнижчими показники є у Болгарії та Румунії – менше 2%. Питома вага усіх підприємств, що забезпечили навчання своїм працівникам, становить від 21% у Греції до 90% у Великобританії та 60% в середньому по ЄС.

Початкове професійне навчання в межах підприємств найбільш розвинене у Німеччині, Великобританії, Австрії, Данії, Нідерландах, Італії та Франції – близько 50% підприємств, тоді як у інших країн ЄС воно практикується не більш ніж на 10% підприємств. У цих країнах податкові пільги надаються не тільки інноваційним, венчурним підприємствам, технопаркам, технополісам, але і тим фірмам, які здійснюють серйозні освітні програми для свого персоналу [6]. Дуже показовою є кореляція між рівнем попередньої освіти та ступенем залучення до навчання дорослого населення віком від 25 до 64 років, що свідчить про більші можливості й більшу схильність до продовження навчання людей із вищим рівнем попередньої освіти.

Таким чином, освіта протягом життя в розвинутих країнах світу сприяє накопиченню і розвитку людського капіталу, підвищенню ефективності виробничої діяльності.

У контексті вирішення цієї проблеми в будівельній галузі України слід наголосити на певних проблемах щодо розвитку людського капіталу, таких як:

– значне розбалансування між структурою, обсягами підготовки робітників і фахівців за професіями, спеціальностями, освітньо-кваліфікаційним складом;

– зростання кількості фахівців, які випускаються навчальними закладами та мають різні рівні професійної кваліфікації, особливо якості базової підготовки, що не завжди відповідає вимогам сучасних будівельних підприємств;

– застаріла структура управління і матеріально-технічна база підприємств, що потребує їх докорінної модернізації з використанням сучасних наукових досягнень, новітньої техніки, технологій, що неможливо здійснити без відповідної якості людського капіталу.

У цих умовах посилюється роль державного регулювання розвитку людського капіталу з метою підвищення конкурентоспроможності будівельних підприємств і галузі в цілому.

Сучасне будівельне підприємство – це виробник товарів і послуг, знань, напрацьованого професійного досвіду, встановлення постійних партнерських зв'язків. Сьогоднішній погляд на конкурентоспроможність ґрунтується на розумінні того, що успіх будівельних підприємств залежить не тільки від ресурсів (грошей, будівель, обладнання, людей і технологій), а й від того, як підприємство використовує свої знання для того, щоб перетворити ці ресурси в організаційні можливості. На багатьох будівельних підприємствах дедалі більша частина отриманого ефекту стає результатом застосування спеціальних знань, широкого навчання персоналу, його соціального захисту та взаємодії з партнерами і контрагентами.

Слід відмітити, що в цивілізаційному суспільстві соціальний захист означає діяльність держави з упровадження в життя мети і пріоритетних завдань соціальної політики, з реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових та соціальних гарантій, що забезпечують кожному члену суспільства дотримання найважливіших соціальних прав, у тому числі права на гідній людині рівень життя, необхідний для розширеного відтворення і розвитку людського капіталу. Сучасна система соціального захисту передбачає цілий комплекс заходів для забезпечення гарантій у галузі зайнятості (підтримання високої якості робочої сили, охорона праці, захист від безробіття), достойної і справедливої винагороди за працю (трудова мотивація), соціальної підтримки непрацездатних членів суспільства, ліквідації бідності та малозабезпеченості, справедливих пенсійних виплат, компенсації втрат населення від інфляції тощо.

Дослідження, які регулярно проводять у розвинутих країнах, засвідчують: швидке постійне зростання заробітної плати фіксується на таких підприємствах, на яких здійснюються значні інвестиції в професійну підготовку працівників і де ці інвестиції супроводжуються ще швидшим зростанням продуктивності праці. При цьому плинність робочої сили зменшується, а гарантії зайнятості зростають з двох причин: по-перше, працівники не зацікавлені міняти роботу, що дає високі заробітки та перспективи зростання кваліфікації; по-друге, підприємства зацікавлені в збереженні й підвищенні результатів використання робочої сили, в яку зроблено значні інвестиції, а тому розробляють і здійснюють програми підвищення якості трудового життя, що відкриває нові можливості для соціальної захищеності найманих працівників. Схематично взаємозв'язок між зростанням якості робочої сили і соціальною захищеністю відображено на рис. 1.

Таким чином, головним детермінантом соціальної захищеності економічно активного населення цивілізованих країн виступає науково-технічний прогрес, який супроводжується підвищенням вимог до якості робочої сили, відповідним зростанням інвестицій у людський капітал, приростом продуктивності праці, збільшенням доходів працюючого населення та соціальних гарантій.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження зарубіжного досвіду щодо розвитку людського капіталу засвідчило, що розвиток людського капіталу – кінцева мета, все інше – інструменти його досягнення. Як відомо, основне багатство суспільства – людський капітал з його індивідуальними цінностями, знаннями, кваліфікацією та іншими рисами, який і є основою конкурентоспроможності національної економіки, в тому числі і підприємств будівельної галузі. Необхідно зазначити, що саме соціальні чинники державного розвитку стають дедалі впливовішими. Насамперед саме із забезпеченням соціального прогресу на базі ефективного розвитку людського капіталу пов'язана потреба і якісна інтеграція України в глобальну економіку не в ролі сировинного придатка, а як рівного учасника світового цивілізаційного процесу, де зливаються потоки науково-технічної та інформаційної революції, високоосвіченого людського капіталу. При цьому здатність економічної системи держави протистояти дестабілізуючим глобальним, регіональним і національним факторам за умов розвитку людського капіталу суттєво зростає. Все це вимагає такого регулювання трудових відносин, яке би спрямовувало їхній якісний розвиток у русло створення умов для розвитку людського капіталу.

Суттєво відзначити, що відповідно до Європейської стратегії зайнятості застосування нових технологій і нового рівня знань визнано визначальним фактором збільшення числа якісних робочих місць, збереження й підтримки належного соціального партнерства. У такий спосіб європейська соціальна політика переорієнтується на активні дії на ринку робочої сили із розширення зайнятості шляхом якісного поліпшення управління і професійної підготовки відповідно до концепції навчання протягом усього життя.

Рис. 1. Взаємозв'язок між зростанням якості робочої сили і соціальною захищеність в розвинутих країнах світу

Джерело: складено за даними [7, с. 223]

Відповідно до вибраних орієнтирів розвитку України, становлення елементів економіки людського капіталу необхідне формування гармонійної системи соціального співробітництва на кожному підприємстві, спрямованої на якісний розвиток людського капіталу в тому числі на підприємствах будівельної галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення: монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. 228 с.

2. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід / за ред. Т. М. Кір'ян. Київ : НДІ ПЗН Мінсоцполітики та НАНУ, 2017. 245 с.

3. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 09.08.2019).

4. Економіка інтелектуального капіталу: сутність та особливості формування в будівництві: монографія / Гончаров В.В. та ін. ; за ред. В.М. Лича. Київ : КНУБА, 2017. 196 с.

5. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика: Аналітична записка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/252/ (дата звернення: 20.09.2019).

6. Надель С. Рыночная экономика – экономическая демократия. *Мировая экономика и международные отношения.* 2000. № 1. С. 45–53.

7. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 435 с.

REFERENCES:

1. Ushenko N.V. (2008) *Liudskyi kapital: rehuliatorni mekhanizmy vidtvorennia* [Human capital: regulatory mechanisms for reproduction]. Donetsk : TOV "Yuho-Vostok, LTD". (in Ukrainian)

2. Kirian T. M. (ed.) (2017) *Zainiatist, pratsia ta sotsialnyi zakhyst naselennia: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid* [Employment, labor and social protection of the population: domestic and foreign experience]. Kyiv : NDI PZN Minsotspolityky ta NANU. (in Ukrainian)

3. Verkhovna Rada Ukrajiny (2017) Pro osvitu : Zakon Ukrajiny vid 05 veresnja 2017 r. № 2145-VIII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed 9 August 2019).

4. Lych V.M. (ed.) (2017) *Ekonomika intelektualnoho kapitalu: sutnist ta osoblyvosti formuvannia v budivnytstvi* [Economics of intellectual capital: essence and features of formation in construction]. Kyiv : KNUBA. (in Ukrainian)

5. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2019) Osvita protiahom zhyttia: svitovyi dosvid i ukrainska praktyka [Education for Life: World Experience and Ukrainian Practice]. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Available at: http://old2.niss.gov.ua/articles/252/ (accessed 20 September 2019).

6. Nadel' S. (2000) Rynochnaya ekonomika – ekonomicheskaya demokratiya [Market economy – economic democracy]. *World economy and international relations*, no. 1, pp. 45–53.

7. Shvaika L.A. (2006) *Derzhavne rehuliuvannia ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ
RESEARCH ON THE STATE OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN UKRAINE

УДК 338.43.02 (477)
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-25

Пронько Л.М.
к.е.н., доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії
Вінницький національний аграрний університет
Гонтарук Я.В.
асистент кафедри аграрного менеджменту
Вінницький національний аграрний університет
Ревкова А.В.
аспірант
Вінницький національний аграрний університет

Pronko Ludmila
Vinnytsia National Agrarian University
Gontaruk Yaroslav
Vinnytsia National Agrarian University
Revkova Anna
Vinnytsia National Agrarian University

У статті проведено аналіз стану розвитку фермерських господарств України та визначено їхню роль у галузі сільського господарства. Проаналізовані основні показники розвитку фермерських господарств в Україні та виявлена відсутність кардинальних змін у їх динаміці, визначені основні чинники, що гальмують розвиток фермерських господарств. Доведено, що земельна реформа, яка може бути проведена в інтересах агрохолдингів, може повністю знищити фермерство в Україні. Розглянуті негативні наслідки діяльності агрохолдингів та обґрунтована необхідність розвитку фермерських господарств як однієї з головних умов соціально-економічного розвитку сільських територій та збереження продовольчої й екологічної безпеки держави. Досліджено основні стримуючі фактори розвитку фермерських господарств та напрями їх стимулювання шляхом розвитку кооперативного руху на селі для забезпечення ефективної діяльності малих підприємств.
Ключові слова: *фермерські господарства, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, сучасний стан, кредитування.*

В статье проведен анализ состояния развития фермерских хозяйств Украины и определены их роль в области сельского хозяйства. Проанализированы основные показатели развития фермерских хозяйств в Украине и выявлено отсутствие кардинальных изменений в их динамике, определены основные факторы, тормозящие развитие фермерских хозяйств. Доказано, что земельная реформа, которая может быть проведена в интересах агрохолдингов, может полностью уничтожить фермерство в Украине. Рассмотрены негативные последствия деятельности агрохолдингов и обоснована необходимость развития фермерских хозяйств как одного из главных условий социально-экономического развития сельских территорий и сохранения продовольственной безопасности государства. Исследованы основные сдерживающие факторы развития фермерских хозяйств и направления их стимулирования путем развития кооперативного движения в деревне для деятельности фермерств.
Ключевые слова: *фермерские хозяйства, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, современное состояние, кредитование.*

The article analyzes the state of development of Ukrainian farms and defines their role in the field of agriculture. The main indicators of the development of farms in Ukraine are analyzed and the absences of dramatic changes in their dynamics, the main factors that hinder the development of farms are identified. It is proved that land reform, which can be carried out in the interests of agroholdings, can completely destroy agriculture in Ukraine. The urgent need for the development of agricultural service cooperatives as a condition for successful rapid development of farming, enhancing its competitive advantages, has been proved. The functioning of farms in modern conditions is accompanied by a number of problems. Particular attention is paid to improving the economic environment of functioning of farms, ways to improve production efficiency and their place in the agricultural sector of our country. The main producers of agricultural products in highly developed countries are farms. Currently, there are over 43,000 farms registered in Ukraine, although they have not received the proper level of economic development. The negative consequences of the activities of agroholdings and the necessity of the development of farms as one of the main conditions for socio-economic development of rural territories and the preservation of food and environmental security of the state are considered. The main constraints on the development of farms and the ways of stimulating them through the development of cooperative movement in rural areas to ensure the effective operation of small businesses are investigated. The main problems that hinder the development of domestic farming and slow down its development are identified, as well as a number of practical recommendations for their elimination and improvement of the existing organizational and economic support of farming forms of management. The direct benefits of combining farmers in SOK are: confronting processing companies in monopoly setting purchase prices, saving on transportation costs, arranging for supplies and processing of large quantities at favorable prices.
Key words: *farming, agriculturale service cooperative, current situation, landing.*

Постановка проблеми. Незаперечним н ині є факт наростаючої ролі фермерства як найперспективнішої форми господарювання в малому аграрному підприємництві, що має потенціал розширення підприємницького середовища та формування і стабілізації середнього класу в суспільстві. Водночас є низка стримувальних факторів розвитку фермерства, серед яких: обмеженість доступу до фінансових ресурсів, недосконаліть законодавчої бази у сферах дозвільної системи та ліцензування, обмеженість участі в державних замовленнях, відсутність ефективної системи підготовки кадрів для здійснення підприємницької діяльності тощо. Проблема розвитку фермерства на даний час є досить актуальною, оскільки саме цей вид діяльності є локомотивом розвитку закритого циклу виробництва на селі та відродження тваринництва.

Дослідження проводилися з урахуванням розробленої урядом «Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження проблем і перспектив розвитку фермерських господарств знайшли відображення в численних наукових працях вітчизняних учених – В. Горьового, С. Чеботаря, Н. Дашевської, І. Яціва, І. Фурман та багатьох інших авторів [1; 3; 4; 9; 19]. Проте статистичний аналіз та визначення перспектив розвитку фермерства в Україні потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Основними цілями статті є аналіз розвитку фермерства в Україні, підходів до визначення «фермерського господарства», дослідження основних економічних показників розвитку фермерства в динаміці. А також

визначення перспектив подальшого розвитку фермерства в державі.

У процесі дослідження розглянуто особливості створення, функціонування та розвитку фермерських господарств, детально висвітлено основні проблеми та їхні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» Верховна Рада України прийняла Закон України (ЗУ) «Про селянське (фермерське) господарство» у 1991 р., що вийшов у 1993 р. в новій редакції. Цей Закон передбачає економічні, правові, соціальні передумови формування та діяльності фермерських господарств, гарантування прав на добровільне створення ферм поряд з іншими організаційними формами господарювання [1]. Саме з його прийняття розпочалося відродження цієї форми господарювання в Україні. Згаданий Закон, який втратив чинність, замінив інший – від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство», з останньою редакцією від 1 травня 2016 р. [2]. Фермерські господарства мають виконувати низку соціально-економічних завдань. По-перше, у процесі ведення господарства виробляється потрібна кількість продукції та сировини з відповідною якістю. По-друге, під час виробництва сільське населення дбає про збереження довкілля. По-третє, специфіка ведення господарства створює своєрідні соціально-побутові умови діяльності й проживання населення [3]. Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про фермерське господарство», воно є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [2].

За ст. 114 Господарського кодексу України (ГКУ), фермерське господарство створюють з метою виробництва, переробки та реалізації продукції сільського господарства; воно є однією з форм підприємництва громадян [4]. ГКУ та Закон України (ЗУ) «Про фермерське господарство», регулюють усі процеси, пов'язані зі створенням і подальшою діяльністю фермерського господарства. В Україні систему нормативно-правових актів, що регулюють діяльність фермерських господарств, становлять:

– Конституція України, яка визначає відносини, пов'язані із створенням, діяльністю та припиненням діяльності фермерських господарств;

– Земельний кодекс України, у якому регулюються земельні відносини, що виникають під час використання надр, лісів, вод, а також рослинного та тваринного світу, метою якого є забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель;

– Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами;

– Сімейний кодекс України, який регулює сімейні відносини членів фермерського господарства;

– ЗУ «Про фермерське господарство», який спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання й охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України;

– ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію», який визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів [5, 6, 7, 8]. Особливість фермерських господарств як утворень полягає в тому, що особи, котрі працюють у господарстві за контрактом, не можуть бути його членами [5]. Унаслідок цього підприємливі особи починають відкривати власний аграрний бізнес, створюючи приватні фермерські господарства.

Зокрема, П. Макаренко та Л. Мельник, розглядаючи фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства, зазначають, що ця форма аграрного виробництва в країнах із ринковою економікою є пріоритетною. Вони підтримують тезу, згідно з якою поєднання в одній галузі власника виробничих ресурсів і результатів господарювання, працівника і менеджера найбільшою мірою забезпечує сумлінне та творче ставлення людини до праці, сприяє раціональному використанню землі й інших засобів виробництва [15]. Л. Гнатишин розглядає важливість дослідження стану і використання ресурсного потенціалу фермерських господарств, що дасть їм змогу уникнути необґрунтованих втрат [16].

Певною мірою доробок науковців стосується використання трудових ресурсів у фермерських господарствах. За твердженням В. Липчука, характер трудових відносин у фермерських господарствах може стати критерієм їх класифікації [17]. Серед основних чинників, що визначають перспективи функціонування фермерських господарств, І. Яців виділяє спроможність отримати від сільськогосподарського виробництва дохід, який забезпечить належний соціальний захист сім'ї фермера [9]. Водночас питання формування трудового потенціалу фермерських господарств

та визначення перспектив його розвитку залишається малодослідженим.

В економічно розвинених країнах фермерство – високоефективна форма ведення сільськогосподарського виробництва. Порівняно з іншими категоріями сільськогосподарських підприємств фермерські господарства відрізняються певними перевагами, пов'язаними з особливістю використання ними трудових ресурсів. Є. Майовець серед таких виділяє високу мотивацію праці, відповідальність фермера та його сім'ї, відсутність плинності кадрів, інших проблем ефективного використання трудових ресурсів [10]. До інших переваг, на думку В. Горьового, варто віднести можливість поєднання виробничої та побутової сторін життєдіяльності, можливість вести справу з родиною, виховувати продовжувачів своєї справи, передавати власний досвід наступним поколінням [11].

Наведемо основні визначення поняття «фермерські господарства», що простежуємо у вітчизняній економічній літературі: фермерське господарство – це:

1) «форма підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції» [12];

2) «сімейно-трудове об'єднання жителів села, робота та побут яких пов'язана з землеробством, особистою працею, спрямованою на виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства й сировини і на одержання доходів» [13]. Учений В.П. Горьовий стверджує, що фермерське господарство – одна із форм організації сільського виробництва громадянами країни, котрі здійснюють діяльність з метою отримання прибутків, щоб забезпечувати його існування та добробут [1]. Поняття «фермерське господарство» Т.П. Проценко визначає у вигляді сімейно-трудового об'єднання, мета якого – «створення єдиного виробничого колективу» [14]. Проаналізувавши основні підходи до визначення поняття фермерських господарств, можемо стверджувати, що думки дослідників комплексно доповнюють і розширюють тлумачення цієї категорії.

Хронологія становлення селянського господарства фермерського типу характеризується його переривчастістю. Нижня хронологічна межа пов'язана із зародженням у XVII ст. на українських землях козацьких хуторів, що стали попередниками фермерських господарств. Історики виділяють чотири історичні періоди формування селянського господарства фермерського типу, вказуючи на вплив аграрних реформ 1848, 1861, 1906-1916 рр., 1990-х років [4].

Земельні й майнові відносини першого періоду (займанщина як спосіб отримання землі, регламентація козацького землеволодіння, становлення вільних господарств товарного характеру, соціальна мобільність селянства в козацькій державі) сприяли формуванню багатогалузевих господарств, а саме козацьких господарств, що орієнтувалися на товарне виробництво і використовували найману працю.

Другий період становлення господарств фермерського типу збігається з періодом утвердження капіталістичних ринкових відносин. Знаковими для українських земель були скасування кріпосного права і здійснення столипінської реформи. Внаслідок капіталістичної модернізації сільського господарства та поступового пристосування його до ринкових умов відбулося масове утворення господарств фермерського типу, накопичення земельних наділів заможними селянами, утверджується таке ставлення селянина до землі, яке унеможливлює виникнення ситуації, коли земля не передається від батька до сина [18].

Під час третього періоду (більшовицького) з-поміж класових, політичних оцінок заможних селян-підприємців згадуються «селянин-власник» і «фермер». Власне заможні селяни-фермери були носіями економічного прогресу в сільському господарстві, але ставлення радянського тоталітарного режиму до заможного селянства спричинило соціальну трагедію [18, 19].

Початок четвертого періоду (сучасного) становлення фермерства датується 1990-ми роками. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», прийнятий Верховною Радою України в 1991 р., та Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», який введено в дію у 1993 р., створили правові засади для створення фермерських господарств.

Отже, фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із набуттям статусу юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку із земельних ділянок, наданих їм для ведення фермерського господарства.

У межах сучасного періоду становлення фермерства можна виділити 4 етапи, які мають свої тенденції та особливості.

На першому етапі цього періоду державна підтримка, створення Українського державного фонду підтримки селянських фермерських господарств, зацікавленість селян і трансформаційні процеси в національному господарстві сприяли швидким темпам зростання їх чисельності [18]. Упродовж 1992-1995 рр. кількість фермерських господарств в Україні збільшилась у 16,6 разів (34,8 тис.), а їх площі землекористування – майже у 20 разів і досягли 786,4 тис.га.

Простежуються певні територіальні відмінності, наприклад, найбільше фермерських господарств у 1990 р. було утворено в Львівській області (36 господарств, що становило 44% загальної кількості в

Україні), водночас в 11 областях України не було створено жодного фермерського господарства, а у п'яти областях – по одному. За декілька років ситуація значно змінилась, і вже у 1995 р. в усіх регіонах України зареєстровано сотні фермерських господарств, найбільше у степових областях – Миколаївській, Одеській, Херсонській, Дніпропетровській та Донецькій (на них припадало 47% ферм України) [18] (тут і далі див. табл. 1).

Найбільші площі були надані фермерам Миколаївської (99,6 тис. га), Херсонської (91,3 тис. га), Дніпропетровської (72,3 тис. га), Кіровоградської (62,4 тис. га) та Одеської (61,3 тис. га) областей. Середній розмір фермерського господарства становив 23 га.

Незначний розвиток фермерства в окремих адміністративних районах України пояснюється пасивністю селян та низькою ефективністю діяльності органів місцевої влади і місцевого самоврядування, адже власне від них залежали: надання в користування і умови оренди земельних ділянок, допомога в матеріально-технічному забезпеченні виробничого процесу, можливості використання регіонального агро потенціалу тощо.

Неефективна цінова і кредитна політика та внутрішньогосподарські проблеми (матеріально-технічна база, селекційне та насіннєве забезпечення, проблеми зберігання, реалізації та переробки сільськогосподарської продукції), темпи розвитку фермерства значно загальмували і на загальнодержавному рівні не перевищували 2-3% на рік (1996-2000 рр.). Одночасно зі створенням нових господарств у регіонах відбувався процес припинення діяльності певної кількості фермерських господарств, переважно невеликих ферм, які об'єктивно не змогли організувати рентабельне сільськогосподарське виробництво на невеликих площах сільськогосподарських угідь [18].

Найбільше зростання чисельності фермерських господарств відбулося в Одеській, Запорізькій, Дніпропетровській, Кіровоградській та Закарпатській областях; ще у 12 областях мало місце незначне зростання. Зменшилась чисельність фермерських господарств за цей період у 8 областях України, найвідчутніше у Миколаївській та північних областях (Сумській, Чернігівській, Волинській) [18]. У цей період зростає пересічний розмір фермерських господарств до

Таблиця 1

Динаміка розвитку фермерства в Україні (1995–2016 рр.)

АР Крим, області	Етапи розвитку фермерства в Україні (кількість фермерських господарств на кінець періоду)			
	1995–2000 рр.	2000–2005 рр.	2005–2010 рр.	2010–2016 рр.
АР Крим	1218	+317	+482	-463
Вінницька	846	+128	+400	+296
Волинська	595	-67	+226	-48
Дніпропетровська	2549	+478	+378	-64
Донецька	2089	+65	-352	-233
Житомирська	310	+191	+185	+55
Закарпатська	1054	+400	-7	+159
Запорізька	1695	+496	+146	-54
Івано-Франківська	697	-65	-101	+30
Київська	923	+299	+257	-84
Кіровоградська	1792	+424	+369	-128
Луганська	1293	+239	-58	-73
Львівська	1186	-25	0	-238
Миколаївська	4981	-721	+185	+110
Одеська	4095	+772	+1346	-447
Полтавська	1343	+50	+134	+130
Рівненська	347	+148	+10	+45
Сумська	956	-159	-69	+2
Тернопільська	753	-57	-40	+117
Харківська	1035	+144	+135	-118
Херсонська	2783	+230	-484	-136
Хмельницька	522	+262	+415	+68
Черкаська	509	+204	+389	+30
Чернівецька	695	-3	+55	+93
Чернігівська	575	-100	-14	+20
Україна	34778	+3650	+4017	-921

Джерело: сформовано авторами на основі [18]

56 га, а у трьох областях (Луганській, Кіровоградській та Рівненській) він становив понад 100 га. Найбільші площі сільськогосподарських угідь були у користуванні фермерських господарств Дніпропетровської (293,5 тис. га), Кіровоградської (234,0 тис. га) та Запорізької (172,1 тис. га) областей.

Третій етап розвитку фермерства (з 2000 р. до 2005 р.) пов'язаний з прийняттям нового Земельного кодексу та конструктивними державними ініціативами. В Україні розпочалася нова хвиля зростання чисельності фермерських господарств та площ їх землекористувань (з 38,4тис. господарств у 2000 р. до 42,4 тис. у 2005р.). Досягнуто це переважно за рахунок оренди фермерами земельних паїв колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств, які віддавали перевагу фермерам перед іншими орендарями. Утворювалися й великі фермерські господарства шляхом об'єднання з іншими підприємствами аграрної сфери, зростання чисельності працюючих та виробничих потужностей.

Зауважимо, що на всіх етапах, особливо у 2000-2005 роках простежується тенденція ліквідації малоземельних фермерських господарств та збільшення кількості господарств з розмірами земельної площі понад 100 га. Пересічний розмір фермерських господарств зріс до 92 га, а у 8 областях цей показник становив понад 100 га (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Харківська, Чернігівська).

За цей час значно збільшилась кількість фермерських господарств у Одеській області, Хмельницькій, Вінницькій, Черкаській, Дніпропетровській та Кіровоградській областях. Ще у 9 областях також спостерігалось збільшення чисельності господарств, водночас, також у 9 областях – скорочення (найбільше – у Донецькій та Херсонській областях). Найбільші площі сільськогосподарських угідь були у користуванні фермерів Дніпропетровської (418,1 тис. га), Кіровоградської (364,8 тис. га) та Одеської (331,2 тис. га) областей.

З 2005р. до сьогодення (четвертий етап) простежується тенденція скорочення чисельності фермерських господарств при укрупненні окремих високорентабельних фермерських господарств та кооперуванні дрібних в аграрні спілки (кластери, альянси, партнерства і т. п.).

Крім традиційних проблем (слабка матеріально-технічна база, відсутність можливостей переробки продукції, забезпечення добривами, насінням тощо) нагальною стала також обмеженість у можливостях реалізації виробленої продукції. Супермаркети здебільшого зорієнтовані на імпортну сільськогосподарську продукцію (переважно за рахунок кращого вигляду, якості упаковування та кращої транспортабельності), а заплановані оптові сільськогосподарські ринки, створені місцевими органами влади, виправдали себе лише частково. Як результат – низька закупівельна ціна та висока роздрібна. Для фермерів, основним завданням яких є виробництво сільськогосподарської продукції, це значно знизило рентабельність діяльності, що в багатьох випадках стала збитковою.

Чисельність фермерських господарств в Україні за період з 2005 до 2016 років зменшилась з 42,4 до 41,4 тис. одиниць. Найбільше скорочення відбулось в Одеській, Кіровоградській та Харківській областях. Ще у 5 областях відбулося помітне зменшення чисельності господарств, а у 13 областях – незначне зростання чисельності ферм, найбільше у Вінницькій, Закарпатській, Полтавській, Тернопільській та Миколаївській

Зріс пересічний розмір фермерських господарств до 103 га. У 13 областях пересічний розмір перевищував 100 га (Вінницька, Дніпро петровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська). Менше ніж 50 га землі припадає на фермерські господарства Закарпатської (8,5 га), Івано-Франківської (10,3 га) та Чернівецької (36,0 га) областей.

На кінець 2016 р. у користуванні фермерських господарств України було 4290,8 тис. га, найбільші площі у фермерів Дніпропетровської (450,9 тис. га), Кіровоградської (388,3 тис. га) та Одеської (334,0 тис. га) областей. Територіальні відмінності у площах землекористування відображено у табл. 2.

1. Регіони сталого розвитку (Черкаська, Хмельницька, Житомирська, Полтавська, Вінницька та Рівненська області).

2. Регіони позитивного динамічного розвитку (Київська, Закарпатська, Чернівецька, Одеська, Кіровоградська, Запорізька Харківська та Дніпропетровська області).

3. Регіони уповільненого розвитку (Луганська, Волинська, Херсонська, Тернопільська, Миколаївська області та АР Крим).

4. Регіони розбалансованого розвитку (Львівська, Івано-Франківська, Чернігівська, Донецька та Сумська області).

На сучасному етапі у становленні фермерства в Україні виокремлено чотири етапи, які різняться динамікою чисельності фермерських господарств, площ їх землекористувань, обсягами виробництва сільськогосподарської продукції тощо. Серед регіонів України Черкаська, Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Полтавська та Рівненська області вирізняються позитивними тенденціями щодо розвитку фермерства. Водночас, найбільша кількість господарств властива Одеській, Миколаївській та Дніпропетровській областям. У фермерів 4 областей (Дніпропетровська, Кіровоградська,

Таблиця 2

Динаміка площ сільськогосподарських угідь фермерських господарств України (1995–2016 рр.)

	З них фермерські господарства		
	кількість, одиниць	площа сільськогосподарських угідь, тис.га	у т.ч. площа ріллі, тис.га
Україна	33682	4437,9	4297,7
Вінницька	1894	250,3	245,4
Волинська	600	55,2	51,7
Дніпропетровська	3194	455,2	449,0
Донецька	956	181,4	173,6
Житомирська	586	68,8	66,4
Закарпатська	939	9,8	8,7
Запорізька	2046	346,6	333,1
Івано-Франківська	507	29,1	27,1
Київська	1221	151,8	144,8
Кіровоградська	2550	417,3	413,7
Луганська	802	227,7	215,1
Львівська	788	55,4	51,0
Миколаївська	3373	352,2	345,9
Одеська	3966	399,6	391,0
Полтавська	1804	242,8	238,6
Рівненська	371	30,8	29,7
Сумська	639	120,2	115,3
Тернопільська	620	67,7	66,1
Харківська	1211	264,7	258,9
Херсонська	2047	275,3	261,5
Хмельницька	1095	134,1	130,4
Черкаська	1274	156,3	146,4
Чернівецька	596	29,4	26,0
Чернігівська	598	115,4	107,5
м. Київ	5	0,8	0,8

Джерело: сформовано авторами на основі [18]

Запорізька, Одеська) зосереджено 35 % усіх сільськогосподарських угідь фермерських господарств України. Незважаючи на тенденцію укрупнення фермерських господарств, забезпеченість земельними угіддями залишається однією з основних проблем фермерства.

Розвиток фермерства вийшов на засновницькі позиції господарювання на селі та проявляється в усіх основних галузях сільськогосподарського виробництва. Разом з тим, незважаючи на вагомі позиції фермерів у регіональному виробництві певних видів сільськогосподарської продукції, їх внесок у ринок продовольства залишається незначним, а становище – скрутним.

Нехтування проблемами фермерів на загальнодержавному та регіональному рівнях, сумнівні переваги від запровадження ринку земель (з позиції фермерів) та інше можуть призвести до занепаду фермерства в Україні.

Однозначно оцінити наслідки реформування в аграрній сфері України досить проблематично, як і передбачити місце фермерських господарств в організаційно-функціональній структурі майбутнього сільського господарства.

Дискусійними питаннями є оптимальна кількість фермерських господарств та розміри площ їх землекористування. Водночас зауважимо, що відбувається процес укрупнення (об'єднання) дрібноземельних фермерських господарств. Питання оптимальних розмірів фермерських господарств, крім традиційного виробничого напряму та природньо-географічних умов, залежить і від сприяння органів влади, матеріально-технічного забезпечення, фінансових можливостей тощо. Також дискусійним є питання стосовно запровадження ринку земель: воно може стати рушійною силою зародження нового етапу розвитку чи нового періоду занепаду фермерства в Україні.

Ці та інші проблеми розвитку фермерства в Україні з позицій суспільної географії й надалі залишаються актуальними і потребують поглиблених досліджень.

Аналізуючи порівняльну таблицю 3 можемо зробити висновок, що у виробництві сільськогосподарської продукції переважає продукція рослинництва і має тенденцію до збільшення обсягів виробництва. Збільшення виробництва продукції рослинництва спостерігається в таких областях

Таблиця 3

Продукція сільського господарства в фермерських господарства за регіонами, (у постійних цінах 2018 року; млн. грн.)

	Продукція сільського господарства			У тому числі					
				продукція рослинництва			продукція тваринництва		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Україна	22101,4	21743,1	25118,9	20705,3	20338,8	23619,6	1396,1	1404,3	1499,3
області									
Вінницька	1768,3	1662,6	2036,0	1694,3	1586,5	1957,1	74,0	76,1	78,9
Волинська	415,4	490,3	574,7	342,2	405,4	491,7	73,2	84,9	83,0
Дніпропетровська	1821,1	1822,8	1936,3	1774,5	1781,3	1891,6	46,6	41,5	44,7
Донецька	635,1	607,5	544,6	612,1	583,9	521,8	23,0	23,6	22,8
Житомирська	393,3	394,4	499,4	315,3	335,0	444,0	78,0	59,4	55,4
Закарпатська	98,0	77,7	83,0	69,9	56,7	67,4	28,1	21,0	15,6
Запорізька	1175,3	1204,2	1035,0	1169,6	1198,2	1031,0	5,7	6,0	4,0
Івано-Франківська	199,9	230,7	269,3	180,5	210,3	244,1	19,4	20,4	25,2
Київська	956,0	791,9	1101,9	901,0	729,7	1038,2	55,0	62,2	63,7
Кіровоградська	2061,7	1714,3	2247,9	2007,3	1669,0	2206,4	54,4	45,3	41,5
Луганська	915,9	863,1	938,6	876,3	827,2	904,5	39,6	35,9	34,1
Львівська	561,6	682,3	799,6	277,3	361,4	416,4	284,3	320,9	383,2
Миколаївська	1397,6	1209,3	1456,8	1386,6	1195,4	1440,6	11,0	13,9	16,2
Одеська	1828,8	1838,2	1829,7	1808,8	1819,8	1816,0	20,0	18,4	13,7
Полтавська	1425,3	1203,9	1739,2	1312,7	1104,7	1632,8	112,6	99,2	106,4
Рівненська	223,8	255,9	268,6	154,4	187,3	199,9	69,4	68,6	68,7
Сумська	718,0	789,4	967,4	659,2	728,0	898,0	58,8	61,4	69,4
Тернопільська	423,3	587,7	635,1	385,4	551,8	594,7	37,9	35,9	40,4
Харківська	1341,8	1241,1	1460,8	1304,2	1207,6	1426,5	37,6	33,5	34,3
Херсонська	1177,6	1277,8	1259,9	1164,9	1269,0	1245,2	12,7	8,8	14,7
Хмельницька	784,4	933,1	1087,0	691,8	835,4	975,4	92,6	97,7	111,6
Черкаська	972,0	892,3	1179,4	914,4	827,1	1120,0	57,6	65,2	59,4
Чернівецька	150,0	173,6	244,7	134,2	159,4	216,0	15,8	14,2	28,7
Чернігівська	657,2	799,0	924,0	568,4	708,7	840,3	88,8	90,3	83,7

Джерело: сформовано авторами на основі [20]

як Кіровоградська, Вінницька, Дніпропетровська, Одеська. Натомість продукція тваринництва скорочується, найбільше її виробництво припадає на такі області як Львівська, Хмельницька та Полтавська.

Розглядаючи парк техніки фермерських господарств, варто відзначити переважаючу роль тракторів. Найбільша їх кількість станом на 2017 рік налічувалась у Дніпропетровській, Кіровоградській та Вінницькій областях. Найбільша кількість зернозбиральних комбайнів у Дніпропетровській, Кіровоградській та Вінницькій областях. Низька технічна забезпеченість сільськогосподарських підприємств призводить до розтягувань термінів проведення сільськогосподарських робіт, погіршення їх якості, значних втрат врожаю та зниження урожайності сільськогосподарських культур (табл. 4).

Рівень рентабельності продукції рослинництва в фермерських господарствах має найбільші показники по виробництву соняшника 30,3%, картоплі 28% та культури зернові та зернобобові 26,1%. Виробництво продукції з найменшою рентабельністю припало на цукрові буряки фабричні –2,2%.

Найбільша рентабельність по виробництву соняшника припала на такі області: Житомирська(42,8%), Чернівецька(40,7%), Сумська(42,8%).

Найбільша рентабельність по виробництву картоплі припала на такі області: Донецька(124,6%), Одеська(106,3%), Хмельницька(97,7%).

У тваринництві прибутковим стало виробництво молока (18%), яйця (9,3%) та м'ясо птиці (6,8%). Найбільше виробництва молока припадає на такі області: Донецька (48,3%), Херсонська (44,6%), Чернігівська (32,7%). На другому – виробництво яєць, найбільшими виробниками є такі області: Черкаська (60,6%), Дніпропетровська (53.3%), Тернопільська (32,9%) (табл. 5).

На думку І.В. Фурман присутні наступні особливості в кредитуванні фермерських господарств відображено в табл. 6 [19].

Недостатня забезпеченість кредитними ресурсами фермерських господарств на нашу думку стримує їх розвиток. Доцільно з метою розвитку

Таблиця 4

Наявність основної сільськогосподарської техніки в фермерських господарствах за регіонами у 2017 році, (на кінець року)

	Трактори		Зернозбиральні комбайни	
	Шт.	у % до наявності на початок року	Шт.	у % до наявності на початок року
Україна	37248	105,8	9093	106,0
області				
Вінницька	2724	105,7	622	105,4
Волинська	621	107,3	171	105,6
Дніпропетровська	3976	104,1	952	103,7
Донецька	925	103,8	286	103,6
Житомирська	689	103,5	204	103,6
Закарпатська	217	130,7	22	110,0
Запорізька	2492	103,9	675	108,7
Івано–Франківська	351	110,7	82	91,1
Київська	1525	103,0	337	101,8
Кіровоградська	3819	106,4	941	106,7
Луганська	1616	105,6	452	105,9
Львівська	914	104,1	216	103,3
Миколаївська	2331	104,3	553	106,6
Одеська	2471	107,3	586	107,7
Полтавська	2469	108,9	563	106,4
Рівненська	358	106,2	131	110,1
Сумська	1158	106,0	279	99,3
Тернопільська	619	102,5	157	104,0
Харківська	2182	102,3	556	102,2
Херсонська	1961	106,8	418	118,1
Хмельницька	1200	110,9	339	109,4
Черкаська	1418	109,8	307	111,2
Чернівецька	363	100,6	55	103,8
Чернігівська	849	108,4	189	105,6

Джерело: сформовано авторами на основі [20]

фермерства створювати відповідні кооперативи з переробки сільськогосподарської продукції для максимізації прибутків.

До сьогодні цьому напрямку в Україні не приділяли достатньо уваги. Водночас досвід європейських країн свідчить, що завдяки об'єднанню з іншими фермерами невеликим сільгоспвиробникам вдається значно підвищувати ефективність своєї діяльності. Концепцією передбачено надання фінансової підтримки сільськогосподарським обслуговуваним кооперативам, що здійснюватимуть первинну обробку та переробку продукції фермерських господарств. Держава повинна стимулювати створення фермерами сільськогосподарських кооперативів – як самостійно, так і спільно з членами особистих селянських господарств. Це дозволить розвинути переробку сировини всередині країни та сприятиме виробництву агропродукції з високою доданою вартістю. Кооперація з іншими виробниками дозволить фермерам більш ефективно реалізовувати свою продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, конкуруючи з посередницькими структурами [19].

Висновки з проведеного дослідження. Отже можна зробити висновки, якщо не буде політичної волі щодо всебічної потужної підтримки розвитку фермерського господарства та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, реформування земельних відносин в інтересах фермерів всупереч лобіюванню інтересів агрохолдингів, в Україні може відбутися повна латифундація української землі і знищення фермерства, що спричинить стрімке падіння добробуту сільського населення, масові соціальні катаклізми на довгі десятиліття (як у Бразилії), руйнацію агроекосистеми, що загрожуватиме продовольчій та екологічній безпеці України. Тому існує обґрунтована необхідність розвитку СОК як необхідної умови розвитку фермерських господарств. СОК є засобом захисту економічних інтересів фермерів. До прямих переваг об'єднання фермерів у СОК належать: протистояння переробним підприємствам у монопольному встановленні закупівельних цін, економія на транспортних витратах, організація постачання та переробки продукції великими партіями за вигідними цінами, забезпечення кооперативу потрібними ресурсами за пільговими цінами тощо.

Таблиця 5

Рівень рентабельності продукції сільського господарства в фермерських господарствах за регіонами у 2018 році

	культури зернові та зернобобові	Соняшник	буряки цукрові фабричні	культури овочеві	картопля	культури плодові та ягідні	виноград
Україна	26,1	30,3	–2,2	7,6	28,0	22,6	17,8
області							
Вінницька	26,5	36,8	1,8	5,0	2,1	29,7	–
Волинська	14,9	18,7	4,6	20,6	5,9	81,1	–
Дніпропетровська	23,7	33,3	44,6	12,7	–5,3	–35,4	–
Донецька	17,1	20,1	–	97,0	124,6	–23,4	к
Житомирська	46,5	42,8	26,1	30,6	66,0	11,1	–
Закарпатська	10,0	20,8	–	7,7	–18,8	17,4	73,3
Запорізька	21,2	23,5	–	12,0	16,0	–22,0	–
Івано–Франківська	20,8	30,0	–18,1	18,4	–0,9	23,4	–
Київська	25,4	28,0	–4,7	22,0	9,1	24,1	–
Кіровоградська	23,6	29,4	–24,9	–52,2	21,5	6,0	–
Луганська	25,0	35,0	4,8	25,9	–	–	–
Львівська	24,5	13,5	9,6	58,8	37,1	14,5	–
Миколаївська	29,1	31,8	–	9,1	–16,0	–10,6	87,9
Одеська	26,2	32,9	–	9,6	105,3	34,3	15,4
Полтавська	31,7	36,2	0,6	41,3	9,3	11,1	–
Рівненська	25,2	18,4	–27,9	13,7	14,6	26,6	–
Сумська	41,5	42,8	16,2	82,3	32,5	–	–
Тернопільська	30,0	23,4	–7,3	9,6	18,3	32,8	–
Харківська	16,8	27,9	–12,0	17,4	30,1	5,1	–14,4
Херсонська	25,3	31,5	–	–6,6	12,2	2,1	–18,2
Хмельницька	33,3	18,5	–3,6	27,1	97,7	55,0	–
Черкаська	29,3	27,6	9,3	70,2	–56,8	27,2	–
Чернівецька	15,0	40,7	–	186,3	56,0	17,4	–
Чернігівська	27,2	26,5	–5,3	25,3	31,0	57,0	–
місто							
Київ	5,1	10,4	–	–	–	–	–

Джерело: сформовано авторами на основі [20]

Таблиця 6

Особливості кредитування фермерських господарств

Природно-кліматичні фактори	Соціально-економічні та політичні фактори
Неможливість організації поточного виробництва, що потребує значних обсягів кредитів, з різними термінами погашення	Суттєве відставання аграрного виробництва від інших галузей народного господарства у рівні фондоозброєності праці
Факт сезонного розриву між вкладенням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, з терміном погашення до півтора року	Надзвичайний моральний і фізичний знос засобів виробництва, що викликає потребу у значних довгострокових вкладеннях
Безперервність процесів відтворення в виробництві, які не можуть бути зупинені і тому потребують постійного та своєчасного вкладення коштів і своєчасного надання кредитів	Недостатній рівень забезпечення фермерів авансовими платежами, що збільшує потребу в кредитному забезпеченні галузі
Необхідність тримати в обороті значний запас сировини та матеріалів, що уповільнює швидкість обігу коштів і потребує відповідних форм кредитного забезпечення необхідного обсягу оборотних засобів	Випередження темпів росту витрат виробництва над темпами зростання реалізаційних цін, в результаті чого виник диспаритет цін, ліквідація якого потребує значної фінансової підтримки галузі з боку держави
Використання значної частки продукції як сировини для продовження процесу виробництва, що потребує специфічного кредитного забезпечення фермерських господарств	Збільшення заборгованості за реалізовану сільськогосподарську продукцію, що потребує вдосконалення системи розрахунків та збільшує потребу в додатковому фінансовому забезпеченні
Потреба в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції	Специфічність застави та зміни її ціни (землі, техніки, іншого майна)

Джерело: сформовано авторами на основі [19]

Для зростання кількості фермерських господарств необхідно імплементувати світовий досвід провідних країн щодо розвитку якісних дорадчих служб, які змогли б змінити негативне ставлення селян до СОК, надавали інформацію щодо інновацій в аграрній сфері і допомагали у їх впровадженні; громадських організацій фермерів, які повинні бути у стійкому діалозі з владою і лобіювати інтереси фермерів на всіх рівнях прийняття рішень; всебічне стимулювання та популяризація розвитку СОК.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горьовий В. П. Менеджмент фермерських господарств: навч. посіб. / за ред. В. П. Горьового. К.: Центр учбової л-ри, 2014. 366 с.

2. Закон України «Про фермерське господарство» / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2003. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15 (дата звернення 10.10.2019).

3. Чеботар С.І., Шевчик М.Г., Рябчик І.В. Маркетинг: навч. посіб. Київ, 2009. 240 с.

4. Дашевська Н.С. Маркетингове забезпечення збуту продукції тваринництва в сучасних умовах. URL: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/100.pdf (дата звернення: 10.10.2019).

5.Господарський кодекс України. Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. 240 с.

6. Земельний кодекс України / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2002. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (дата звернення: 10.09.2019).

7. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 1997. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97- %D0%B2%D1%80 (дата звернення: 10.11.2019).

8.Зіньцьо Ю. В. Суть, класифікація та типи фермерських господарств в Україні. Перспективи сталого розвитку економіки: національний та регіональний аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 3−4 квіт. 2015, Дніпропетровськ, 2015. Ч. 1. С. 111−114.

9. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І.Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с.

10. Майовець Є.Й. Аграрне підприємництво в Україні : моногр. / Є. Й. Майовець. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 428 с.

11. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : моногр. / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.

12. Україна – одна зі світових аграрних лідерів. URL: http://businessviews.com.ua/ru/business/id/lushaja-infografika-iz-infograficheskogospravochnika-agrobiznes-ukrainy-2017-1650 (дата звернення: 14.10.2019).

13. Карунос С.А. Значення фермерських господарств у підвищенні конкурентоспроможності аграрного виробництва. URL: http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/12_83959.doc.htm (дата звернення 09.09.2019).

14. Костур О.Д. Фермерське господарство як організаційно-правова форма ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми вдосконалення чинного вдосконалення законодавства України. 2014. Вип. 35. С. 171−183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_35_18 (дата звернення 17.10.2019).

15. Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. Ефективна економіка. 2012. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=907. (дата звернення 15.11.2019).

16. Господарський кодекс України. Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. 240 с.

17. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 1997. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97- %D0%B2%D1%80. (дата звернення 15.11.2019).

18. Нечитайло В.В. Сільське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с.

19.Фурман І.В. Кредитування – важливий напрям активізації діяльності фермерських господарств. зб. наук. праць Віницького національного аграрного ун-ту. Серія: Економічні науки. Вінниця, 2010. Вип. 5, том 2. С. 125–129.

20.Розвиток фермерства та кооперації. https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/rozvitok-fermerstva-ta-kooperaciyi (дата звернення: 14.09.2019).

REFERENCES:

1. Horovyi V.P. (2014) Menedzhment fermerskykh hospodarstv [Management of farms], Kyiv: Tsentr uchbovoi l-ry. (in Ukrainian)

2. Zakon Ukrainy (2003) "Pro fermerske hospodarstvo" [The Law of Ukraine "On Farming"] / Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 2003. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15 (accessed 10 October 2019).

3. Chebotar S.I., Shevchyk M. H., Riabchyk I. V. (2009) Marketynh [Marketing]. Kyiv. (in Ukrainian)

4. Dashevska N. S. Marketynhove zabezpechennia zbutu produktsii tvarynnytstva v suchasnykh umovakh. [Marketing support for the sale of livestock products in modern conditions] Available at: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/100.pdf (accessed 10 October 2019).

5.Hospodarskyi kodeks Ukrainy.(2007) [Economic Code of Ukraine] Kh.: TOV "Odissei".

6. Zemelnyi kodeks Ukrainy (2002) [The Law of Ukraine "Land Code of Ukraine"] / Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv: Parlam. vyd-vo, Available at http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (accessed 10 September 2019).

7. Zakon Ukrainy "Pro silskohospodarsku kooperatsiiu" (1997) [The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation"], / Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv: Parlam. vyd-vo. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97- %D0%B2%D1%80 (accessed 10 October 2019).

8.Zintso Yu. V. (2015) Sut, klasyfikatsiia ta typy fermerskykh hospodarstv v Ukraini. Perspektyvy staloho

rozvytku ekonomiky: natsionalnyi ta rehionalnyi aspekty.[The essence, classification and types of farms in Ukraine. Prospects for Sustainable Economic Development: National and Regional Aspects materialy] Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Dnipropetrovsk, 3−4 kvit. 2015, Dnipropetrovsk, Ch. 1. P.111−114. (in Ukrainsan)

9. Yatsiv I.B. (2013) Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryiemstv [Competitiveness of agricultural enterprises] : monohrafiia / I. B. Yatsiv. – Lviv : Ukrainskyi bestseler. (in Ukrainsan)

10. Maiovets Ye.Y. (2006) Ahrarne pidpryiemnytstvo v Ukraini [Agricultural entrepreneurship in Ukraine]. Lviv : Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka.(in Ukrainian)

11. Horovyi V. P. (2007) Fermerstvo Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka[Farming of Ukraine: theory, methodology, practice]. K. : NNTs IAE. (in Ukrainsan)

12. Ukraina – odna zi svitovykh ahrarnykh lideriv. [Ukraine is one of the world's agrarian leaders], Available at: http://businessviews.com.ua/ru/business/id/lushaja-infografika-iz-infograficheskogospravochnika-agrobiznes-ukrainy-2017-1650 (accessed 14 October 2019).

13. Karunos S.A. (2011) Znachennia fermerskykh hospodarstv u pidvyshchenni konkurentospromozhnosti ahrarnoho vyrobnytstva [The importance of farms in improving the competitiveness of agricultural production] Available at : http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/12_83959.doc.htm (accessed 9 September 2019).

14. Kostur O. D. (2014)Fermerske hospodarstvo yak orhanizatsiino-pravova forma vedennia tovarnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini ta derzhavakh SND: porivnialno-pravovyi analiz. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy. [Farming as an organizational and legal form of agricultural commodity production in Ukraine and the CIS countries: a comparative legal analysis. Actual problems of improvement of current improvement of the legislation of Ukraine], vol. 35, pp. 171−183. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_35_18 (Accessed 17 October 2019).

15. Abramovych I.A. (2012) Teoretychni osnovy ta formy proiavu ahrarnoho biznesu. Efektyvna ekonomika. [The teoretical bases and forms of manifestation of agrarian business. An efficient economy] Vol. 12. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=907. (accessed 15 November 2019).

16. Hospodarskyi kodeks Ukrainy.(2007) Kh.: TOV “Odissei”.

17. Zakon Ukrainy “Pro silskohospodarsku kooperatsiiu” (1997) [On Agricultural Cooperation], / Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv: Parlam. vyd-vo, Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80. (accessed 15 November 2019).

18. Nechytailo V. V. (2004) Silske hospodarstvo fermerskoho typu v Ukraini. istoriia i suchasnist [Farming type agriculture in Ukraine: history and present]. Kamianets-Podilsyi: Aksioma.

19. Furman I.V.(2010) Kredytuvannia – vazhlyvyi napriam aktyvizatsii diialnosti fermerskykh hospodarstv [Lending is an important direction of activation of farm activities]. Vinytskoho natsionalnoho ahrarnoho un-tu. Seriia: Ekonomichni nauky. Vinnytsia. vol. 5, no. 2, pp. 125–129.

20. Rozvytok fermerstva ta kooperatsii [Development of farming and cooperatives] Available at https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/rozvitok-fermerstva-ta-kooperaciyi (accessed 14 September 2019).

ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГОВОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ МАРКЕТИНГУ ВІДНОСИН І ЛОГІКИ МЕРЕЖЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

MARKETING POLICY EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF RELATIONSHIP MARKETING AND NETWORK INTERACTION LOGICS

УДК 330.3; 338.5: 658.7
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-26

Робул Ю.В.
к.ф.-м.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
та бізнес-адміністрування
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Robul Yuriy
Odessa I.I. Mechnikov National University

У статті розглянуті питання ефективності маркетингової політики в межах концепції маркетингу відносин. Ефективність маркетингу розглядається як важлива категорія як на рівні організації, так і на рівні соціоекономічної системи. Обговорені найбільш поширені способи визначення ефективності маркетингу на рівні окремої організації, вказано на складність та проблеми з використанням цих способів для постановки цілей та управління маркетингом. Для визначення ефективності маркетингу запропонований компетентнісний підхід, у межах якого досягнення ефективності залежить від чотирьох організаційних компетенцій: адаптаційної, інноваційної, пізнавальної і кооперативної. Наявність та доступ до інформації, яка стосується ринків та має цінність для різних учасників мереж взаємодій, а також інститути, які збирають, зберігають та поширюють цю інформацію, є важливими умовами для підвищення ефективності маркетингу на макрорівні.

Ключові слова: *ефективність маркетингу; мережі; маркетинг відносин; соціоекономічна система; організаційні компетенції; ресурсна теорія конкурентоспроможності.*

В статье рассмотрены вопросы эффективности маркетинговой политики в рамках концепции маркетинга взаимоотношений. Эффективность маркетинга рассматривается как важная категория как на уровне организации, так и на уровне социоэкономической системы. Обсуждены наиболее распространенные способы определения эффективности маркетинга на уровне отдельной организации, указано на сложность и проблемы с использованием этих способов для постановки целей и управления маркетингом. Для определения эффективности маркетинга предложен компетентностный подход, в рамках которого достижение эффективности зависит от четырех организационных компетенций: адаптационной, инновационной, познавательной и кооперативной. Наличие и доступ к релевантной и ценной для участников сетей взаимодействия информации, а также институты, которые собирают, хранят и распространяют эту информацию, являются важными условиями для повышения эффективности маркетинга на макроуровне.

Ключевые слова: *эффективность маркетинга; сети; маркетинг взаимоотношений; социоэкономическая система; организационные компетенции, ресурсная теория конкурентоспособности.*

The article addresses the effectiveness of marketing policies in the framework of the concept of relationship marketing and its main network interaction logic aimed at the formation of networks for creating and exchanging values. Marketing efficiency is considered as an important category not only at the micro-level of an organization, as it is common in literature, but also at the level of socio-economic system. Fostering efficiency of changes leads to growth of the entire socio-economic system by amassing and relocation of resources at the level of a single organisation, development of customer experience, producing new value and quality demand and shifting the entire customer path and a way of living, and fuelling production of innovations. The latter is operated by marketing in two directions: delivering innovations to market and commercialising them, and guiding the production of innovation itself by delivering information and experience from the site of consumption. The article refers to and briefly describes most common methods for assessing the effectiveness of marketing at the level of an organisation; points out the complexity and problems of using these methods for setting goals and directing of marketing. The metrics, which are usually used for assessing marketing efficiency are pointless from the network perspectives. A competency-based approach for assessing the effectiveness of marketing is proposed: achievement of efficiency depends on four organisational competencies: adaptive, innovative, cognitive and cooperative. The construction of effective marketing networks and the ability of marketing to influence the development of the socio-economic system depends on the ability of individual participants to manage and disseminate knowledge, use information and communication technologies and, in general, coordinate their activities with other partners. The availability and ability to access to marketing relevant information to different stakeholders in the interaction networks, as well as the institutions that collect, store and disseminate this information, are important prerequisites for improving macro-level marketing effectiveness.

Key words: *marketing effectiveness; networks, relationship marketing; socio-economic system; organisational competencies, resource-based view (RBV).*

Постановка проблеми. Визначення ефективності маркетингової політики є важливим як на мікро-, так і на макрорівнях. На мікрорівні воно дає змогу домогтися оптимізації видатків і збільшення результативності, що в умовах дефіциту обігових коштів та уповільнення темпів зростання економіки та ринків набуває особливого значення. На макрорівні воно відкриває шлях до покращення ефективності функціонування маркетингових систем, а через них – до зростання ефективності функціонування соціоекономічної системи загалом. Прикметно, що багато років тому, задовго до того, як маркетинг отримав визнання як обов'язкова і критично важлива функція управління організацією в умовах ринкової економіки, важлива частина критики маркетингу Дж. К. Гелбрейтом була пов'язана з тим, що витрати організації на маркетинг, непродуктивні з погляду створення капіталу, в масштабах економічної системи зменшують спроможність інвестування і розвиток продуктивних сил [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз ефективності маркетингової політики організації в останні десятиліття перетворився на поширений напрям досліджень у маркетингу. Провідні професійні організації з маркетингу визначили цей напрям досліджень серед першочергових [2]. Дослідницькі питання у цьому контексті зводяться переважно до пошуку способів створення показників і побудови систем показників, які дають змогу об'єктивно й однозначно виміряти

результативність маркетингової діяльності як способу виділення із загального результату частки, зумовленої впливом маркетингової політики. На сучасному етапі розвитку можна виділити два основних способи визначення ефективності маркетингової політики: (а) фінансово-інвестиційний; (б) вимірювання вартості нематеріальних активів. Фінансово-інвестиційний передбачає вимірювання дисконтованого грошового потоку, створеного за допомогою маркетингової політики й обчислення показників типу прибутковості інвестицій (ROI). Другий спосіб передбачає вимірювання приросту вартості нематеріальних активів, насамперед капіталу торгової марки, створеного за допомогою маркетингової політики. Обидва методи мають свої сильні та слабкі сторони. Прагнення максимально збільшити прибутковість інвестицій у маркетинг звичайно приводить до заниження планів з обсягу продажів [3], крім того, породжує серйозні проблеми виокремлення результату, зумовленого впливом саме маркетингових заходів. Заниження обсягів продажу, спостережуване у значної кількості учасників ринку, призводить до уповільнення розвитку всієї економічної системи через недостатню ефективність використання ресурсів. Водночас, як зазначається, вимірювання ROI справляє помітний позитивний вплив на організацію маркетингової діяльності на підприємстві, оскільки спонукає менеджерів прогнозувати фінансові результати пропонованих маркетингових заходів і узгоджувати їх із фінансовими цілями організації [4]. Це сприяє підвищенню фінансової грамотності маркетингових працівників, що сприяє підвищенню репутації маркетологів у організації, збільшенню довіри до них та позначається покращенням фінансування [5; 6].

Критика фінансово-інвестиційного методу ґрунтується передусім на тому, що забезпечення потрібної прибутковості витрат на маркетинг безпосередньо не пов'язано з функцією маркетингу в організації [7]: його цілі, задачі та вибір потрібних інструментів залишаються незрозумілими, коли метою вважати лише створення потрібного розміру грошового потоку. За таких умов із великою ймовірністю може спостерігатися втрата стратегічної орієнтації і підміна довгострокових цілей міркуваннями короткочасної вигоди, що для маркетингу як функціональної стратегії організації є надзвичайно небезпечним. Як показав П. Елліс, у тактичній перспективі маркетинг слабко пов'язаний із фінансовим результатом – у середньому на глобальному рівні лише 7,7% коливання фінансового результату організацій пов'язано з успішністю її маркетингової політики, а в регіоні Східної Європи цей показник сягає мінімуму у 3,8%. [8; 9]. Таким чином, зведення маркетингу до досягнення лише короткочасних цілей заперечує його *raison d'être*, а обчислення окупності маркетингових витрат тяжіє до постановки короткочасних цілей, досягнення яких спричиняє неефективне використання ресурсів на рівні економічної системи загалом. Для того щоб створити умови для максимально повного виконання маркетингом свого призначення – створення та донесення споживчої цінності – пропонується як цільова функція маркетингу, визначити створення та примноження нематеріального активу організації, вимірюваного, поміж іншого, через вартість бренду [10–12]. Цей підхід часто піддається критиці через те, що однозначно визначити вартість бренду досі не виявилося можливим.

Який би спосіб вимірювання ефективності маркетингу не застосовувати, кінцева мета цього кроку полягає в ухваленні управлінських рішень, які через покращення ефективності повинні призвести до зміцнення конкурентоспроможності організації. У макроперспективі покращення ефективності маркетингу повинно призвести до утворення та більш результативного функціонування систем, які пов'язують окремі організації для створення мереж надання та обміну цінностями. У маркетингу відносин ці мережі самі по собі є важливим активом кожної окремої організації, а їхня діяльність позначається на функціонуванні цілої соціоекономічної системи. [13; 14]. У макроперспективі, таким чином, важливо визначити, яким чином відбувається поширення маркетингової політики на пов'язану з цією організацією мережу створення цінності, наскільки ефективно це відбувається і наскільки сприяє розвиткові соціоекономічних систем? За яких передумов окрема організація здатна в принципі підвищити ефективність своєї маркетингової політики та утворювати ефективні мережі?

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у визначенні того, якими є організаційні компетенції, які розвивають здатність організації не просто покращувати показники ефективності маркетингової політики, але і збільшувати ефективність функціонування мереж створення цінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для відповіді на поставлене питання не досить опанувати методики вимірювання ефективності, вони не здатні визначити, як саме треба керувати маркетингом, а зводяться лише до програмування результату. При цьому лишається незрозумілим, чи здатна організація в принципі такого результату досягнути. Незрозуміло також, як та за допомогою чого організація утворюватиме ефективні мережі обміну споживчою цінністю. Видається доцільним розглянути проблему під кутом небажаного результату, а організаційних компетенцій. Становить інтерес визначити, які компетенції забезпечують здатність ефективно працювати у маркетингу і завдяки яким маркетинг може більш ефективно сприяти розвитку соціоекономічних систем.

Концептуальною основою дослідження цього питання може стати концепція *холістичного* маркетингу [12; 15–17], у межах якої ефективність маркетингу щільно пов'язана з реалізацією внутрішнього та партнерського маркетингу. На які процеси управління всередині організації повинна бути спрямована діяльність маркетингового підрозділу і в який спосіб має бути налагоджена співпраця з партнерами з метою створення необхідних умов для успішної реалізації маркетингових заходів назовні? Як поєднати й узгодити маркетингову орієнтацію із загальними цілями організації та мережею партнерів? Як організувати взаємодію із партнерами зі створення споживчої цінності і долучити їх до спільного формування маркетингової політики?

Розглядаючи реалізацію маркетингової політики в мережах взаємодії і визнаючи доступ до мережі важливим активом, ресурсом організації, беручи до уваги значну потребу у ресурсах для організації маркетингової діяльності, а також завдання маркетингової політики на мікрорівні як забезпечення створення конкурентної переваги є доцільним і питання ефективності маркетингу дослідити у зв'язці «ресурси – конкурентоспроможність». У межах ресурсної теорії конкурентоспроможності (РТК), започаткованої роботою Е. Пенроуз (1959) [18], організація розглядається як сукупність ресурсів та здібностей, поєднання яких забезпечує її розвиток і досягнення цілей. Ресурси дають можливість розвиватися здібностям, здібності, створюють конкурентні переваги. Не всі ресурси забезпечують першість у конкурентному змаганні, оскільки лише небагато з них є власне продуктивними. Запорукою успіху у конкурентному змаганні є доступ організації до ресурсів, які відрізняються чотирма основними властивостями:

«(1) вони є цінними в тому сенсі, що дозволяють скористатися можливостями чи нейтралізувати загрози, що походять із зовнішнього середовища; (2) вони є рідкісними серед існуючих чи потенційних конкурентів організації; (3) вони не можуть бути повністю імітовані; (4) для них не повинно існувати стратегічних замінників, які, маючи таку ж цінність, не були б одночасно рідкісними та незамінними» [19].

За допомогою чітко виражених і усвідомлених здібностей організація у певний спосіб поєднує ресурси і створює конкурентну перевагу. Особлива, часом унікальна конфігурація ресурсів, створена здібностями організації, і є основою її конкурентних переваг [20].

Маркетинг може розглядатися як застосування РТК до взаємодії організації у ринковому середовищі, та в економічній системі загалом. Маркетинг, відповідно, повинен забезпечити ефективне поєднання ринкових можливостей та здібностей (компетенцій) організації щодо розвитку та реалізації цих можливостей.

Як функціональна стратегія організації маркетинг відповідає за адаптацію до умов ринкового середовища, з одного боку, і за розвиток цього середовища через мережі партнерських взаємодій – з іншого [13; 21]. Лідери розвивають ринок через створення первинного попиту, послідовники адаптуються до ринку, сприяючи урізноманітненню попиту.

Процеси глобалізації і розвиток інформаційних технологій привели до стандартизації виробництва та споживання на більшості ринків. Відповідно, можливості віднайдення нових видів матеріальних ресурсів, на основі яких можлива побудова конкурентної переваги скоротилися, тоді як обсяг пропозиції і ступінь її урізноманітнення збільшився. У багатьох галузях підприємства використовують одні і ті самі або схожі ресурси – лідери вирізняються здатністю створювати унікальні та економічно вигідні комбінації таких ресурсів для обслуговування своїх цільових ринків [22; 23]. При цьому значно зросла роль нематеріальних ресурсів, в тому числі знань та умінь працівників.

Багато споживчих ринків знаходяться у стані надмірної пропозиції цінності [24; 25]. Ускладнення технологій і масові обсяги виробництва зумовили той факт, що на споживчому ринку покупець здебільшого втратив можливість самостійно орієнтуватись у товарній пропозиції і мусить покладатися на прості та емоційно забарвлені критерії вибору, підказані виробниками, продавцями, агентами впливу, лідерами думок, експертами і зводити споживчий вибір до зрозумілого набору символів-брендів, одним з яких віддається перевага перед іншими. У зв'язку з цим багато організацій здобувають першість у конкурентному змаганні через здатність створити правильний набір символів для продукту, не унікального за суттю.

Зростання вартості багатьох видів сировини та собівартості організації бізнес-процесів привело до переосмислення традиційних бізнес-моделей і поширення аутсорсінгу. За таких умов можливість створювати конкурентоспроможний продукт стала значно більше залежати від здатності організації побудувати мережу створення цінності – створити партнерство з усіма потрібними постачальниками та агентами ринку, а також із такими виробниками, які здатні постачати на ринок товари-компліменти. Відбувається поступовий процес об'єднання окремих фрагментованих ринків товарів у ринки рішень [26]. Розуміння того, що відбувається в мережах взаємодії, й адаптація до умов, що змінюються, вимагають від організації накопичення, оновлення, створення і використання знань з усвідомленням того, що більшість цього знання є швидкоплинним.

Для створення та утримання конкурентної переваги організація має діяти не лише правильно, але і швидко. У ранніх варіантах РТК не бралася до уваги та обставина, що організації можуть діяти в швидкоплинному зовнішньому середовищі, коли умови ведення бізнесу змінюються швидше, ніж відбувається освоєння ресурсів та набуття необхідних навичок [27]. Зараз турбулентний характер зовнішнього середовища бізнесу під сумнів не ставиться. Здатність перемагати у конкурентному змаганні залежить не лише від «здатності утворити специфічну та економічно вигідну комбінацію можливостей і компетенцій, але і змінювати її відповідно до змін у зовнішньому середовищі» [28]. Забезпечення конкурентоспроможності вимагає від організації розвитку специфічних компетенцій. Ефективна взаємодія з ринковим середовищем пов'язується з чотирма компетенціями, такими як:

1. Адаптаційна – здатність зауважувати нові можливості і пристосовуватися з метою їх повнішого використання у власних інтересах [29].

2. Інноваційна – здатність організації створювати і виводити на ринок нові продукти, або створювати (відкривати) нові ринки через поєднання стратегічної орієнтації, підприємницької поведінки та інноваційного процесу [30].

3. Пізнавальна – здатність знаходити нову релевантну інформацію у зовнішніх щодо організації джерелах, перетворювати її на знання і використовувати у своїх інтересах для досягнення організаційних цілей. Сюди ж відноситься здатність ідентифікувати потребу і розпізнати цінність нового знання у зовнішніх джерелах, результативно запозичити це знання і пристосувати його до потреби досягнення цілей організації [31].

4. Кооперативна – здатність розвивати та використовувати партнерські стосунки з іншими організаціями з метою одержання доступу до ресурсів та здібностей, належних чи контрольованих ними [32].

Відповідно до цих чотирьох компетенцій мають бути визначені цілі та налагоджений цілий процес маркетингу в організації та взаємодія з партнерами. Для реалізації адаптаційної компетенції маркетинг повинен збирати та опрацьовувати ринкову інформацію, підтримувати та належним чином керувати маркетинговою інформаційною системою.

Інноваційний складник зумовлює необхідність для маркетингових працівників бути обізнаними на технологіях та процесах створення товару чи надання послуг, сповідувати і демонструвати підприємницьку поведінку, брати участь у стратегічному плануванні. Без цього маркетингові служби не зможуть мати власного уявлення про технологічний поступ і узгоджувати його з коротко- та довгостроковими цілями організації, залишаючись спостерігачами та не пропонуючи загалом нічого кращого, ніж та чи інша форма імітації чогось існуючого.

Успішну реалізацію пізнавального складника складно уявити без практичного впровадження концепції організації, що навчається. Пізнавальний складник вимагає, щоб менеджмент організації мав розвинуті інформаційно-комунікаційні навички (ІКН), підкріплювані маркетинговою інформаційною системою та базою знань. Здатність швидко перетворювати інформацію на знання, створювати нове знання, засвоювати та передавати іншим зацікавленим і практично його використовувати в цьому контексті є ключовою. У цьому зв'язку маркетинговий підрозділ має стати джерелом і провідником маркетингового знання всередині організації, налагоджуючи внутрішній маркетинг і поширюючи це знання у мережах взаємодії.

Розвиток кооперативної здатності потребує від маркетингових підрозділів збирати й опрацьовувати інформацію про теперішніх і можливих партнерів організації, долучаючи до всіх інших функцію маркетингової розвідки.

Висновки з проведеного дослідження. У межах концепції холістичного маркетингу, а також беручи до уваги мережеву взаємодію, характерну для економічної системи загалом, ефективна маркетингова політика спирається на чотири динамічні компетенції: адаптаційну, інноваційну, пізнавальну та кооперативну. На рівні окремої організації вони дають змогу утворити та розвивати ефективні мережі створення та обміну цінністю. Поширені у межах цілої соціоекономічної системи вони дають змогу підвищити її ефективність, а значить, сприяти подальшому розвиткові. Розвиток цих компетенцій вимагає налагодження деяких супутніх процесів і розбудови і взаємодії допоміжних систем: маркетингової інформаційної системи (МІС), системи управління знаннями і навчання, розвитку інформаційно-комунікаційної компетенції працівників та організації. Наявність та доступ до інформації, яка стосується ринків та є необхідною для різних учасників мереж взаємодій для планування та здійснення своїх маркетингових зусиль, для координації цих зусиль з іншими учасниками мереж, а також наявність та функціонування інститутів, які збирають, зберігають та поширюють цю інформацію, є важливими умовами для підвищення ефективності маркетингу на макрорівні. Для забезпечення розвитку соціоекономічних систем важливою є кооперація між різними організаціями, обмін знаннями, доступ до спільних частин МІС тощо.

З огляду на сказане вище, для розвитку ефективності як маркетингової політики окремої організації, так і для соціоекономічного розвитку загалом необхідне поєднання інформаційних систем і навичок, управління знаннями з відповідальною

(в сенсі настанов сталого розвитку) підприємницькою поведінкою. Ефективний розвиток маркетингу і його здатність бути рушієм соціо-економічних змін значною мірою залежить від здатності опанувати та використовувати ІКТ. На організаційному рівні це вимагає навчитися вимірювати прогрес у здобутті та використанні компетенцій: адаптивних, інноваційних, пізнавальних та кооперативних здібностей. Якими повинні бути ці компетенції, як узгодити ці супутні процеси з розвитком маркетингу і економічних систем на різних рівнях – можливі питання подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Galbraith J. K., Black J. D. The quantitative position of marketing in the United States. *Quarterly Journal of Economics.* 1935. Т. 49, № 3. С. 394–413.

2. Pont M., Shaw R. Measuring Marketing Performance: a Critique of Empirical Literature. *Australian & New Zealand Marketing Academy Conference:* Adelaide, 2003. С. 2064–2073.

3. Шоу Р., Меррик Д. Прибыльный маркетинг: Окупается ли ваш маркетинг? Киев: Companion Group, 2007. 496 с.

4. Ленсколд Д. Рентабельность инвестиций в маркетинг. Методы повышения прибыльности маркетинговых кампаний. СПб: Питер, 2005. 272 с.

5. 2010 Lead Generation Marketing ROI Study: Annual Report. *Lenskold Group*. 2010. 31 с.

6. 2009 Marketing ROI & Measurements Study: Annual Report. *Lenskold Group*. 2009. 35 с.

7. Rust R. T., Ambler T., Carpenter G. S., Kumar V., Srivastava R. K. Measuring Marketing Productivity: Current Knowledge and Future Directions. *Journal of Marketing*. 2004. Т. 68, № 4. С. 76–89.

8. Ellis P. D. Is Market Orientation Affected by the Size and Diversity of Customer Networks? *Management International Review*. 2010. Т. 50, № 3. С. 325–345.

9. Ellis P. D. Market Orientation and Performance: A Meta-Analysis and Cross-National Comparisons. *Journal of Management Studies*. 2006. Т. 43, № 5. С. 1089–1107.

10. Keller K. L. Conceptualization, Measuring, and managing Customer baised Brand Equity. *Journal of Marketing*. 1993. Т. 57, № 1. С. 1–22.

11. Котлер Ф., Катарджая Г., Сетьяван Ї. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового. Київ: КМ-Букс, 2018. 208 с.

12. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. Пер. с англ. 15-е изд. СПб: Питер, 2018. 848 с.

13. Gummesson E. Relationship Marketing and Imaginary Organizations: A Synthesis. *European Journal of Marketing.* 1996. Т. 30, № 2. С. 31–44.

14. Gummesson E., Lusch R. F., Vargo S. L. Transitioning from service management to service-dominant logic: Observations and recommendations. *International Journal of Quality and Service Sciences.* 2010. Т. 2, № 1. С. 8–22.

15. Герасимяк Н. Холістичний маркетинг як нова парадигма розвитку маркетингу. *Ефективна економіка.* 2012. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1 &z=1280 (дата звернення:10.12.2019).

16. Робул Ю. В. Холістична концепція ефективності маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4 (2). С. 124–130.

17. Загорна Т. О., Стасюк О. М. Концепція холістичного маркетингу: джерела проблематики та елементи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 2. С. 32–38.

18. Penrose E. T. The Theory of the Growth of the Firm. 3rd Edtion, Reprinted. Oxford University Press, 1995. 272 с.

19. Barney J. B. Resource-Based Theories of Competitive Advantage: a Ten-Year Retrospective on the Resource-Based View. *Journal of Management*. 2001. Т. 27, № 6. С. 643–650.

20. Barney J. B. Gaining and Sustaining Competitive Advantage. 2nd Ed. Upper Saddle River: Pearson Education, 2002. 600 с.

21. Hunt S. D. On Rethinking Marketing: Our Discipline, Our Practice, Our Methods. *European Journal of Marketing.* 1994. Т. 28, № 3. С. 13–25.

22. Hakala H. Strategic Orientations in Management Literature: Three Approaches to Understanding the Interaction between Market, Technology, Entrepreneurial and Learning Orientations. *International Journal of Management Reviews*. 2011. Т. 13, № 2. С. 199–217.

23. Vorhies D. W., Morgan N. A. A Configuration Theory Assessrnent of Marketing Organization Fit with Business Strategy and its Relationship with Marketing Performance. *Journal of Marketing*. 2003. Т. 67, № 1. С. 100–115.

24. Холмберг И. Сенсуальное лидерство *Менеджмент XXI века. Пер. с англ.* / Под ред. Чоудхари С. Москва: Инфра-М, 2000. С. 51–67.

25. Чан Кім В., Моборн Р. Перехід до блакитного океану. Поза конкуренцією. Пер. з англ. Харків: Видавництво Книжковий клуб Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 288 с.

26. Lambin J.–J., de Moerloose C. Marketing stratégique et opérationnel. La démarche marketing dans l'économie numérique. Paris: Dunod, 2016. 608 с.

27. Wang C. L., Ahmed P. K. Dynamic Capabilities: a Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2007. Т. 9, № 1. С. 31–51.

28. Teece D. J. Explicating Dynamic Capabilities: the Nature and Microfoundations of (Sustainable) Enterprise Performance. *Strategic Management Journal.* 2007. Т. 28, № 13. С. 1319–1350.

29. Hooley G. J., Lynch J. E., Jobber D. Generic marketing strategies. *International Journal of Research in Marketing*. 1992. Т. 9, № 1. С. 75–89.

30. Wang C. L., Ahmed P. K. The Development and Validation of the Organisational Innovativeness Construct Using Confirmatory Factor Analysis. *European Journal of Innovation Management*. 2004. Т. 7, № 4. С. 303–313.

31. Cohen W. M., Levinthal D. A. Absorptive Capacity: A New Perspective on Learning and Innovation. *Administrative Science Quarterly.* 1990. Т. 35, № 1. С. 128–152.

32. Walter A., Auer M., Ritter T. The impact of network capabilities and entrepreneurial orientation on university spin-off performance. *Journal of Business Venturing*. 2006. Т. 21, № 4. С. 541–567.

REFERENCES:

1. Galbraith J. K., Black J. D. The quantitative position of marketing in the United States. *Quarterly Journal of Economics*. 1935. Vol. 49, Issue 3. P. 394–413.

2. Pont M., Shaw R. Measuring Marketing Performance: a Critique of Empirical Literature. *Australian & New Zealand Marketing Academy Conference:* Adelaide, 2003. C. 2064–2073.

3. Shou R., Merrik D. (2007) Pribyl'nyy marketing: Okupaetsya li vash marketing? [Profitable Marketing: Does Your Marketing Pay Off?] Kiev: Companion Group.

4. Lenskold D. (2005) Rentabel'nost' investitsiy v marketing. Metody povysheniya pribyl'nosti marketingovykh kampaniy [Marketing campaign profitability methods]. Per. s angl. SPb: Piter.

5. 2010 Lead Generation Marketing ROI Study: Annual Report. *Lenskold Group*. 2010. 31 p.

6. 2009 Marketing ROI & Measurements Study: Annual Report. *Lenskold Group*. 2009. 35 p.

7. Rust R. T., Ambler T., Carpenter G. S., Kumar V., Srivastava R. K. Measuring Marketing Productivity: Current Knowledge and Future Directions. *Journal of Marketing.* 2004. Vol. 68, Issue 4. P. 76–89.

8. Ellis P. D. Is Market Orientation Affected by the Size and Diversity of Customer Networks? *Management International Review*. 2010. Vol. 50, Issue 3. P. 325–345.

9. Ellis P. D. Market Orientation and Performance: A Meta-Analysis and Cross-National Comparisons. Journal of Management Studies. 2006. Vol. 43, Issue 5. P. 1089–1107.

10. Keller K. L. Conceptualization, Measuring, and managing Customer baised Brand Equity. *Journal of Marketing*. 1993. Vol. 57, Issue 1. P. 1–22.

11. Kotler F., Katardzhaia H., Setiavan Yi. (2018) Marketynh 4.0. Vid tradytsiinoho do tsyfrovoho [From traditional to digital]. Kyiv: KM-Buks.

12. Kotler F., Keller K. L. (2018) Marketing menedzhment [Marketing menedzhment]. SPb: Piter.

13. Gummesson E. Relationship Marketing and Imaginary Organizations: A Synthesis. *European Journal of Marketing*. 1996. Vol. 30, Issue 2. P. 31–44.

14. Gummesson E., Lusch R. F., Vargo S. L. Transitioning from service management to service-dominant logic: Observations and recommendations. *International Journal of Quality and Service Sciences*. 2010. Vol. 2, Issue 1. P. 8–22.

15. Herasymiak N. (2012) Kholistychnyi marketynh yak nova paradyhma rozvytku marketynhu [Holistic marketing as a new paradigm of marketing development]. Efektyvna ekonomika. no. 7. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1280 (accessed 10 December 2019).

16. Robul Yu. V. (2011) Kholistychna kontseptsiia efektyvnosti marketynhu [Holistic concept of marketing effectiveness]. Marketynh i menedzhment innovatsii. no. 4 (2), pp. 124–130.

17. Zahorna T. O., Stasiuk O. M. (2012) Kontseptsiia kholistychnoho marketynhu: dzherela problematyky ta elementy [Concept of holistic marketing: sources of problems and elements]. Marketynh i menedzhment innovatsii. no. 2, pp. 32–38.

18. Penrose E. T. The Theory of the Growth of the Firm. 3rd Edtion, Reprinted. Oxford University Press, 1995. 272 p.

19. Barney J. B. Resource-Based Theories of Competitive Advantage: a Ten-Year Retrospective on the Resource-Based View. *Journal of Management*. 2001. Vol. 27, Issue 6. P. 643–650.

20. Barney J.B. Gaining and Sustaining Competitive Advantage. 2nd Ed. Upper Saddle River: Pearson Education, 2002. 600 p.

21. Hunt S.D. On Rethinking Marketing: Our Discipline, Our Practice, Our Methods. *European Journal of Marketing.* 1994. Vol. 28, Issue 3. P. 13–25.

22. Hakala H. Strategic Orientations in Management Literature: Three Approaches to Understanding the Interaction between Market, Technology, Entrepreneurial and Learning Orientations. *International Journal of Management Reviews.* 2011. Vol. 13, Issue 2. P. 199–217.

23. Vorhies D.W., Morgan N.A. A Configuration Theory Assessrnent of Marketing Organization Fit with Business Strategy and its Relationship with Marketing Performance. *Journal of Marketing*. 2003. Vol. 67, Issue 1. P. 100–115.

24. Kholmberg I. (2000) Sensual'noe liderstvo [Sensual leadership] *Menedzhment XXI veka*. Moskva: Infra-M, pp. 51–67.

25. Chan Kim V., Moborn R. (2018) Perekhid do blakytnoho okeanu [Transition to the blue ocean] Poza konkurentsiieiu. Kharkiv: Vydavnytstvo Knyzhkovyi klub Klub Simeinoho Dozvillia.

26. Lambin J.-J., de Moerloose C. Marketing stratégique et opérationnel. La démarche marketing dans l'économie numérique. Paris: Dunod, 2016. 608 p.

27. Wang C.L., Ahmed P.K. Dynamic Capabilities: a Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2007. Vol. 9, Issue 1. P. 31–51.

28. Teece D.J. Explicating Dynamic Capabilities: the Nature and Microfoundations of (Sustainable) Enterprise Performance. *Strategic Management Journal.* 2007. Vol. 28, Issue 13. P. 1319–1350.

29. Hooley G.J., Lynch J.E., Jobber D. Generic marketing strategies. *International Journal of Research in Marketing*. 1992. Vol. 9, Issue 1. P. 75–89.

30. Wang C.L., Ahmed P.K. The Development and Validation of the Organisational Innovativeness Construct Using Confirmatory Factor Analysis. *European Journal of Innovation Management.* 2004. Vol. 7, Issue 4. P. 303–313.

31. Cohen W. M., Levinthal D. A. Absorptive Capacity: A New Perspective on Learning and Innovation. *Administrative Science Quarterly*. 1990. Vol. 35, Issue 1. P. 128–152.

32. Walter A., Auer M., Ritter T. The impact of network capabilities and entrepreneurial orientation on university spin-off performance. *Journal of Business Venturing*. 2006. Vol. 21, Issue 4. P. 541–567.

КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
CREATIVE INDUSTRIES IN UKRAINE: TRENDS AND PERSPECTIVES

УДК 338.1:330.3
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-27

Щурко У.В.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту мистецтва
Львівська національна академія мистецтв

Shchurko Ulyana
Lviv National Academy of Arts

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «креативні індустрії», проаналізовано їхнє виникнення, розвиток та становлення в Україні. Креативні індустрії поступово займають усе вагомішу частку у ВВП країни, їхня додана вартість зростає в номінальному вимірі та відсотковому – відносно зростання загальної доданої вартості. Порівняльний аналіз моделей креативних індустрій різних країн світу дав можливість оцінити їхні відмінності та спільні риси: перелік видів діяльності, що об'єднані під цією категорією, налічує в середньому п'ятнадцять найменувань – від дизайну, який враховують усі країни, до моди, яку виокремлює Великобританія. Аналіз стану та тенденцій розвитку креативних індустрій в Україні показав перспективність їх виокремлення як одного із ключових напрямів зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та економіки загалом. Попри відставання від країн Європи, динаміка розвитку галузей креативних індустрій в Україні є позитивною та сталою.

Ключові слова: *креативні індустрії, креативна економіка, конкурентоспроможність, додана вартість, творчі індустрії.*

В статье рассмотрены теоретические подходы к определению понятия «креативные индустрии», проанализированы их возникновение, развитие и становление в Украине. Креативные индустрии постепенно занимают все более весомую долю в ВВП страны, их добавленная стоимость возрастает в номинальном выражении и процентном – относительно роста общей добавленной стоимости. Сравнительный анализ моделей креативных индустрий различных стран мира дал возможность оценить их различия и общие черты: перечень видов деятельности, объединенных под этой категорией, насчитывает в среднем пятнадцать наименований – начиная дизайном, который учитывают все страны, и заканчивая модой, которую выделяет Великобритания. Анализ положения и тенденций развития креативных индустрий в Украине показал перспективность их выделения в качестве одного из ключевых направлений укрепления конкурентоспособности отечественной продукции и экономики в целом. Несмотря на отставание от Европы, динамика развития отраслей креативных индустрий в Украине является положительной и устойчивой.

Ключевые слова: *креативные индустрии, креативная экономика, конкурентоспособность, добавленная стоимость, творческие индустрии.*

The article discusses theoretical approaches to the definition of the term "creative industries", analyzes its origin and development in Ukraine. Since it was first used in 1947 the term has developed into the economic category "cultural and creative industries" concerning the industries that combine creation, manufacturing and commercialization of senses and work of non–material character, and belonging to cultural sphere. In Ukraine this term was included into scholar discourses several years ago, in 2016 Ministry of culture of Ukraine opened the department of problems of developing cultural and creative industries, and in 2018 the term "creative industries" was introduced into Ukrainian legislation – as an amendment to the Law of Ukraine "On Culture". Nowadays the creative industries are gradually occupying an increasingly large share of the country's GDP – according to the results of the survey done in 2016–2017, their share in GDP is 4,04%. Their value added is increasing in nominal terms and in a percentage relation to the growth of total value added. Percentage ratio of creative industries share in the total value added in Ukraine has grown from 2,97% in 2013 to 3,86% in 2018. The slight drop was only in 2014–2015 because of the start of the war in the East of Ukraine, when culture and creative sector were put aside while resolving the survival problems. Comparative analysis of models of creative industries of different countries of the world gave an opportunity to evaluate their differences and common features: the list of activities grouped under this category has an average of fifteen items – from design (that is taken into account by all countries), to fashion (highlighted by Great Britain) and creative way of life (Lithuania and Taiwan). The analysis of the state and tendencies of creative industries development in Ukraine showed the prospect of their identification as one of the key directions of strengthening the competitiveness of domestic products and the economy as a whole. Though far behind the EU countries, the dynamics of the development of creative industries in Ukraine is positive and sustainable.

Key words: *creative industries, creative economy, competitiveness, value added, cultural industries.*

Постановка проблеми. Розвиток економіки будь-якої країни у XXI столітті вимагає швидкої реакції на глобальні зміни та тренди. Світовий ринок протягом останнього десятиліття диктує вимоги інноваційного, нестандартного підходу до ведення бізнесу, управління економікою та інтеграції між різними секторами економіки. Так, економіка все більше набирає ознак суміжних спеціальностей – суспільно-політичних і соціально-культурних сфер життєдіяльності.

Найновішими тенденціями не лише сучасного ринку Європи, але й світу загалом є розвиток креативних індустрій. Оскільки поняття «креативні індустрії» є досить новим в економічній науці, науковці послуговуються кількома визначеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурні та креативні індустрії – досить нові поняття в українській науковій літературі, хоча поява терміна «креативні індустрії» сягає 1947 року, коли його ввели в науковий обіг Адорно та Горкгаймер своєю працею «Діалектика просвітництва» [1]. Кембриджський словник визначає креативні індустрії як «такі, що базуються на роботі, в якій важливі оригінальні ідеї, такий як мистецька праця чи робота в ЗМІ, розроблення комп'ютерного програмного забезпечення та ін.» [2].

Часто терміни «креативні індустрії» та «культурні індустрії» вживаються взаємозамінно або паралельно, хоча класичне їхнє визначення було зафіксовано ЮНЕСКО як «культурні та креативні індустрії». Це сукупне поняття стосувалося галузей, що поєднували створення, виробництво та комерціалізацію сенсів, які мають нематеріальний характер і належать до сфери культури. Будучи товаром чи послугою, вони, як правило, захищаються авторським правом і в економічній літературі

називаються «галузями майбутнього» [3]. А вживання терміна «креативні індустрії» (у множині) лише підкреслює їхню сукупну приналежність.

ЮНЕСКО визначив креативні індустрії як індустрії (галузі промисловості), метою яких є «створення, виробництво і комерціалізація творчих (креативних) сенсів, що є нематеріальними і культурними за своєю природою. Такі сенси зазвичай захищені правом інтелектуальної власності, вони можуть набрати форми продукту чи послуги» [4].

Загалом до сектору культурних індустрій включають такі групи, як: реклама, архітектура, художній та антикварний ринок, ремесла, дизайн, мода, виробництво кіно- та відеопродукції, програмування, в тому числі створення розважальних та інтерактивних програм і комп'ютерних ігор, музика, виконавське (перформативне) мистецтво, видавнича справа, теле-, радіо- та Інтернет-трансляції [5].

Галузі «креативних індустрій» продовжують неухильно зростати і відіграють визначальну роль у формуванні майбутнього культури. Вони розкривають можливості вільного вираження поглядів, культурного розмаїття та економічного розвитку, хоча водночас перебувають під дуалістичним впливом глобалізації: через розвиток новітніх технологій глобалізація відкриває нові перспективи і водночас формує нові типи нерівностей. Зараз ці нерівності окреслені географічно – як розрив між Північчю та Півднем, вони можуть згладжуватися за рахунок посилення місцевого потенціалу та полегшення доступу до світових ринків на національному рівні шляхом нових партнерств, інновацій, контролю за порушенням авторських прав та міжнародної співпраці.

Галузі, що належать до креативних індустрій, мають різні можливості фінансового зростання, логіку економічної діяльності та динаміку розвитку. З погляду форми бізнесу такі індустрії розвиваються на базі малого та середнього підприємництва, виробляючи творчі (креативні) продукти та надаючи творчі послуги. Кожне з таких підприємств має на меті посилення конкурентоспроможності власної продукції на міжнародних ринках.

Постановка завдання. Незважаючи на актуальність теми та розвиненість її за кордоном, в Україні питання креативних індустрій лише починає набувати належної уваги. Тому метою роботи є визначення ролі креативних індустрій у сучасному економічному розвитку нашої країни та перспективи їх виокремлення як провідного напряму зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення галузей, що належать до креативних індустрій, відрізняється в різних країнах. Паралельно з моделлю, яку розробило та запропонувало ЮНЕСКО, країни впроваджують власні терміни та їхнє змістовне наповнення, адаптоване під власні економіки, конкурентні переваги і можливості. Кілька таких моделей із переліком галузей наведено в табл. 1.

В Україні термін «креативні індустрії» не тільки активно ввійшов в обіг, але й отримав законодавче закріплення та класифікаційне розмежування. Довго терміни «креативні», «культурні» та «творчі» індустрії вживалися у вітчизняній літературі як синоніми, проте протягом останніх років дослідники в своїх працях виокремлюють культурні індустрії в окремий сектор творчих індустрій (що самі по собі є більш широким і універсальним поняттям). При цьому автори посилаються на визначення Департаменту культури, медіа і спорту уряду Великобританії за 1998 рік (де англ. *creative industries* у

Таблиця 1

Порівняння класифікації культурних та креативних індустрій в окремих країнах світу

Вид ККІ	ЮНЕСКО	Велика Британія	Канада	Данія	Литва	Тайвань	Австралія
Музика	+	+	+	+	+	+	
Перформативне мистецтво	+	+	+		+	+	+
Візуальне мистецтво	+	+	+	+	+	+	
Ремесла	+	+	+	+	+	+	
Дизайн	+	+	+	+	+	+	+
Мода		+					
Книговидання	+	+	+	+	+	+	+
ТБ і радіо		+	+	+	+	+	+
Кіно, відео	+	+	+	+	+	+	+
Реклама	+	+	+	+	+	+	
Архітектура	+	+		+	+	+	
Культурні об'єкти				+		+	+
Програмне забезпечення	+	+	+		+	+	
Комп'ютерні та відеоігри		+			+	+	
Творчий спосіб життя					+	+	

Складено за: [6, с. 27]

перекладі на українську мову було зафіксоване як «творчі індустрії»): «діяльність, в основі якої лежить індивідуальний творчий принцип, навичка або талант, яка несе в собі потенціал створення доданої вартості та робочих місць шляхом виробництва й експлуатації інтелектуальної власності».

Відмінності між термінами «культурні індустрії» і «креативні індустрії» чітко окреслює проект «Культура і креативність» [7]: «поняття культурних індустрій більше належить до культурної спадщини та традиційних видів творчості, а під креативними індустріями розуміють прикладні творчі практики, інновації та генерацію прибутку і робочих місць за рахунок створення інтелектуальної власності».

У 2016 році Міністерство культури України створило відділ проблем розвитку культурних і креативних індустрій, з 2017 року там функціонує сектор розвитку креативних індустрій [8, с. 4]. Розвиток культурних і креативних індустрій (ККІ) визнано пріоритетним напрямом «Довгострокової національної стратегії розвитку культури до 2025 року».

Для продовження розвитку сектору в 2019 р. Кабінет міністрів (Розпорядження № 265–р від 24 квітня 2019 р.) затвердив перелік видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій, із переліком відповідних КВЕДів [9]. До креативних індустрій, зокрема, віднесли народні художні промисли, візуальне мистецтво, сценічне мистецтво, літературу, діяльність ЗМІ, аудіовізуальне мистецтво, дизайн, моду, архітектуру й урбаністику, рекламу, музейну справу та ін. Повний перелік (із КВЕДами – Кодами видів економічної діяльності згідно з Національним класифікатором України ДК 009:2010) наведений у табл. 2.

Такий крок в законодавчому полі – присвоєння КВЕДів – через застосування переліку видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій, дасть змогу встановлювати основні економічні показники: 1) внесок у валовий внутрішній продукт держави; 2) частку осіб, зайнятих у цих сферах; 3) кількість підприємств та їхній оборот.

За результатами дослідження, проведеного у 2016–2017 рр., та запровадження системи індикаторів ЮНЕСКО в Україні виявлено, що внесок культурних та креативних індустрій у ВВП становить 4,04% [10]. Звичайно, порівняно з іншими індустріями (чи секторами промисловості) цей внесок не є показово великим (наприклад, внесок сільського, лісового та рибного господарств – 11,65%), проте досить співмірним, зокрема, з добувною промисловістю (5,72%), фінансовою та страховою діяльністю (5,11%) чи будівництвом (2,67%) [11].

Протягом 2017–2018 рр. додана вартість базових галузей, які належать до креативних індустрій (КІ), зростає як у кількісному вимірі, так і у відсотковому (рис. 1). Порівняно з 2016 роком додана вартість КІ номінально подвоїлася – з 55,1 млрд грн. у 2016 р. до 97 млрд грн. у 2018 р. Застій 2013–2015 років пояснюється кризовим загостренням у зв'язку з початком бойових дій на Сході України та анексією Криму, коли насамперед задовольнялися базові потреби, а сфера культури та креативних індустрій

Таблиця 2

Види економічної діяльності, які розпорядженням КМУ№ 265–р включили до креативних індустрій

Код	Назва виду економічної діяльності	Код	Назва виду економічної діяльності
32.12	Виробництво ювелірних і подібних виробів	62.02	Консультування з питань інформатизації
32.13	Виробництво біжутерії та подібних виробів	63.91	Діяльність інформаційних агентств
32.20	Виробництво музичних інструментів	70.21	Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю
58.11	Видання книг	71.11	Діяльність у сфері архітектури
58.13	Видання газет	72.20	Дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук
58.14	Видання журналів і періодичних видань	73.11	Рекламні агентства
58.19	Інші види видавничої діяльності	73.12	Посередництво в розміщенні реклами у ЗМІ
58.21	Видання комп'ютерних ігор	74.10	Спеціалізована діяльність з дизайну
58.29	Видання іншого програмного забезпечення	74.20	Діяльність у сфері фотографії
59.11	Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм	74.30	Надання послуг із перекладу
59.12	Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм	85.52	Освіта у сфері культури
59.13	Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм	90.01	Театральна та концертна діяльність
59.14	Демонстрація кінофільмів	90.02	Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів
59.20	Видання звукозаписів	90.03	Індивідуальна мистецька діяльність
60.10	Діяльність у сфері радіомовлення	90.04	Функціювання театральних і концертних залів
60.20	Діяльність у сфері телевізійного мовлення	91.01	Функціювання бібліотек і архівів
62.01	Комп'ютерне програмування	91.02	Функціювання музеїв

Складено за: [9]

відсунулася на задній план. У відсотковому співвідношенні частка креативних індустрій у загальній доданій вартості в Україні зменшувалася з 2,97% у 2013 р. до 2,46% у 2015 р. Станом на 2018 р. частка КІ становила майже 4% (3,86%).

Зростає також і кількість зайнятих у сфері креативних індустрій: так, частка зайнятих у КІ зросла з 2,5% у 2013 р. до 3,6% в 2018 р. Кількісно різниця між зайнятими в КІ у 2013 р. і у 2018 р. становить 51 187 осіб, а за цей період падіння спостерігалося лише в 2015 р. (табл. 3).

Зростання демонструють різні галузі креативних індустрій. У 2018 р. офіційний обсяг реалізованої продукції українських рекламних агентств становив 27,8 млрд грн, а експорт ІТ-послуг – 4,5 млрд доларів [13]. Окремо варто відзначити успіхи українського кіновиробництва та кінематографії: кількість українських фільмів, які виходять у прокат, зростає протягом останніх років. За інформацією Держкіно, у 2018 році вийшло 35 повнометражних українських картин, які в прокаті зібрали понад 198 млн грн.

У 2019 році частка галузей креативної економіки (мистецтва, спорту, розваг, відпочинку) у ВВП у ІІІ кварталі зросла на 3,8% порівняно з аналогічним періодом 2018 року. Вперше, відколи українська економіка демонструє зростання, ці показники наближаються до показника зростання економіки загалом – 4,1% [14]. У попередніх періодах відставання зростання частки культури та економіки було суттєвішим: у 2018 р. частка культури зросла на 0,7%, тоді як як ВВП – на 3,3%, у 2017 р. – 0,7% та 2,5% відповідно.

Якщо в економіці країни зберігатимуться тенденції до зростання, то зростатиме й фінансова підтримка культури – інвестиціями самих громадян і приватного бізнесу (інвестувати в культуру стане престижно). Проте визначальними в цьому взаємовигідному зростанні залишатимуться процеси дерегуляції та лібералізації економіки – коли спрощення митних і адміністративних процедур, зрозуміла система оподаткування, відсутність корупції чи тиску виступатимуть стимулами для розвитку бізнесу та культури.

Висновки з проведеного дослідження. Зважаючи на потенціал креативних індустрій, виокремлення їх у пріоритетний напрям стратегічного розвитку дасть змогу Україні забезпечити належний рівень конкурентоспроможності на світовій арені та скоротити відставання від країн-лідерів глобального економічного розвитку. Насамперед потребуватимуть зміни такі сфери, як (1) нормотворча діяльність (закріпити важливу роль культури та креативності в розвитку країни; сформувати план сталого розвитку на всіх рівнях управління державою), (2) інфраструктура та фінансування

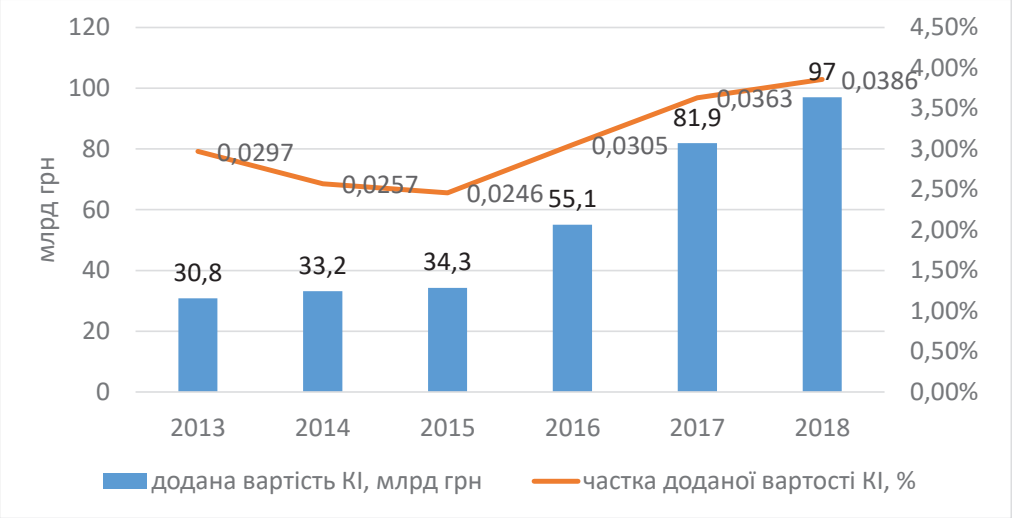

Рис. 1. Показники доданої вартості креативних індустрій в Україні у 2013–2018 рр., млрд грн.

Джерело складено за: [12]

Таблиця 3

Кількість і частка працівників, зайнятих у креативних індустріях, в Україні у 2013–18 рр.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
К-сть зайнятих працівників у КІ (базові), ос.	252259	265100	248512	262617	283293	309446
Частка зайнятих в КІ працівників від загальної кількості зайнятих, %	2,5	2,9	3,0	3,2	3,4	3,6

Складено за: [12]

(підтримувати розвиток необхідної інфраструктури та креативних хабів), (3) вміння, знання, ринки (заохочувати розвиток креативності та підприємницьких навичок у системі освіти), (4) міжнародні зв'язки та співпраця. З часом, розвиваючи кожен із окреслених напрямів, вдасться вивести креативні індустрії в Україні на якісно вищий рівень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Horkheimer, M., Adorno, Theodor W. (1947) Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Querido Verlag, Amsterdam. ND Fischer 1988.

2. Creative industry. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary. cambridge.org/dictionary/english/creative-industry (дата звернення: 03.01.2020)

3. Букацелі А. В. (2018). Креативне підприємництво як ресурс економіки. Ефективна економіка. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/153.pdf (дата звернення: 02.01.2020)

4. Creative Industries. UNESCO. URL: http://www.unesco.org/new/en/culture/ themes/creativity/creative-industries/ (дата звернення: 04.01.2020)

5. Creative cities. URL: http://creativecities.org.ua/uk/creative-industries/texts/?newsid=22 (дата звернення: 05.01.2020)

6. Strazdas R., Černevičiūtė J., Jančoras Ž., Kregždaitė R., Morkevičius V. (2015) Macro, meso and micro factors for creative industry development: continuous improvements and system innovations. Vilnius. 406 p.

7. Культурні та креативні індустрії. URL: https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/course/lecture-5 (дата звернення: 05.01.2020)

8. Фарінья Кристина. Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні. 59 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-industries-study-for-ukraine (дата звернення: 05.01.2020)

9. Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій. *Розпорядження КМУ № 265-р від 24.04.2019 р.* URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzchnoyi-diyalnosti-yaki-nalezhat-do-kreativnih-industrij (дата звернення: 05.01.2020)

10. Індикатори впливу культури на соціально-економічний розвиток. URL: http://demcult.org/indikatori-vplivu-kulturi-na-social/ (дата звернення: 6.01.2020)

11. *Реалізація промислової продукції за видами за переліком PRODCOM. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua /operativ/operativ2016/pr/vr_rea_ovpp/vr_rea_ovpp_u/arh_rppvp_u.html* (дата звернення: 08.01.2020)

12. Креативні індустрії в Україні: статистика 2013–2018. Директорат креативних індустрій. http://bit.ly/CU19-st (дата звернення: 9.01.2020)

13. Розвиток креативної економіки зупинить «відтік мізків» за кордон. Економічна правда. 21 серпня 2019 р. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2019/08/21/650775/ (дата звернення: 10.01.2020)

14. Федець І. Що принесе 2020 рік креативному сектору економіки. Економічна правда. 9 січня 2020. *URL:* https://www.epravda.com.ua/columns/2020/01/9/655579/ (дата звернення: 10.01.2020)

REFERENCES:

1. Horkheimer, M., Adorno, Theodor W. (1947) Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Querido Verlag, Amsterdam. ND Fischer 1988.

2. Creative industry. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary. cambridge.org/dictionary/english/creative-industry (accessed: 3 January 2020)

3. Bukatseli A. (2018). Kreatyvne pidpryyemnytstvo yak resurs ekonomiky [Creative entrepreneurship as a source of economy]. Effective economics. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/153.pdf (in Ukrainian) (accessed: 2 January 2020)

4. Creative Industries. UNESCO. URL: http://www.unesco.org/new/en/culture/ themes/creativity/creative-industries/ (accessed: 2 January 2020)

5. Creative cities. URL: http://creativecities.org.ua/uk/creative-industries/texts/?newsid=22 (accessed: 5 January 2020)

6. Strazdas R., Černevičiūtė J., Jančoras Ž., Kregždaitė R., Morkevičius V. (2015) Macro, meso and micro factors for creative industry development: continuous improvements and system innovations. Vilnius. 406 p.

7. Kulturni ta kreatyvni industriyi [Cultural and creative industries]. URL: https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/course/lecture-5 (in Ukrainian) (accessed: 5 January 2020)

8. Farinia K. Rozvytok kulturnykh ta kreatyvnykh industry v Ukrayini [Development of cultural and creative industries in Ukraine]. 59 p. URL: https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-industries-study-for-ukraine (in Ukrainian) (accessed: 5 January 2020)

9. Pro zatverdzhennya vydiv ekonomichnoyi diyalnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industriy [On determining types of economic activity belonging to creative industries]. *Order of Cabinet of Ministers of Ukraine № 265-p from 24 April 2019.* URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzchnoyi-diyalnosti-yaki-nalezhat-do-kreativnih-industrij (accessed: 5 January 2020)

10. Indykatory vplyvu kultury na sotsialno-ekonomichnyy rozvytok [Indicators of culture influencing socio-economic development]. URL: http://demcult.org /indikatori-vplivu-kulturi-na-social/ *(in Ukrainian)* (accessed: 6 January 2020)

11. Realizatsiya promyslovoyi produktsiyi za vydamy za perelikom *PRODCOM [Selling industrial products of different kinds according to PRODCOM list]. State statistics service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ 2016/pr/vr_rea_ovpp/vr_rea_ovpp_u/arh_rppvp_u.html (in Ukrainian)* (accessed: 8 January 2020)

12. Kreatyvni industriyi v Ukrayini [Creative industries in Ukraine: statistics of 2013–2018]. Directorate of creative industries. http://bit.ly/CU19-st (in Ukrainian) (accessed: 9 January 2020)

13. Rozvytok kreatyvnoyi ekonomiky zupynyt 'vidtik mizkiv' za kordon. [Development of creative economy will stop 'brain drain' abroad] Economic truth. 21 August 2019. URL: https://www.epravda.com.ua/news/ 2019/08/21/650775/ (in Ukrainian) (accessed: 10 January 2020)

14. Fedets I. Shcho 2020 rik prynese kreatyvnomu sektoru ekonomiky [What 2020 will bring for creative sector of economy]. Economic truth. 9 January 2020. *URL:* https://www.epravda.com.ua/columns/2020/01/9/655579/ (accessed: 10 January 2020)

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕГРОВАНОГО ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ

METHOD OF ASSESSMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AN INTEGRATED TOURIST CLUSTER

УДК 338.48
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-28

Юхновська Ю.О.
к.е.н., доцент,
докторант кафедри
«Фінанси та економічна безпека»
Дніпровський національний університет
залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

Yukhnovskaya Julia
Dnipropetrovsk National University
of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

У статті визначено, що під час оцінки економічної ефективності інтегрованого туристичного кластеру України необхідно відштовхуватися від сукупного доходу від туристичного кластеру. Економічна ефективність туристичного кластеру характеризується експертними оцінками та аналітичними даними, такими як: рентабельність і доходи безпосередньо туристичного кластеру регіону; податкові надходження від туристичного кластеру в регіональний бюджет; розвиток об'єктів інфраструктури туристичного кластеру в регіоні; непрямий вплив туристичного кластеру на інші галузі суспільного виробництва за допомогою мультиплікативного ефекту; вплив туристичного кластеру на зайнятість населення. У статті наведена методика, яка дає змогу розрахувати сукупний дохід від туристичного кластеру з урахуванням мультиплікативного ефекту, яка ґрунтується на результатах, отриманих під час оцінки економічного ефекту від туристичного кластеру.
Ключові слова: *туристична галузь, економічний ефект, мультиплікативний ефект, сукупний дохід, інтегрований туристичний кластер, валова продукція.*

В статье определено, что при оценке экономической эффективности интегрированного туристического кластера Украины необходимо отталкиваться от совокупного дохода от туристического кластера. Экономическая эффективность туристического кластера характеризуется экспертным оцениванием и аналитическими данными, такими как: рентабельность и доходы непосредственно туристического кластера региона; налоговые поступления от туристического кластера в региональный бюджет; развитие объектов инфраструктуры туристического кластера в регионе; косвенное влияние туристического кластера на другие отрасли общественного производства с помощью мультипликативного эффекта; влияние туристического кластера на занятость населения. В статье представлена методика, которая позволяет рассчитать совокупный доход от туристического кластера с учетом мультипликативного эффекта, основанной на результатах, полученных при оценке экономического эффекта от туристического кластера.
Ключевые слова: *туристическая отрасль, экономический эффект, мультипликативный эффект, совокупный доход, интегрированный туристический кластер, валовая продукция.*

Analyzing the works of scientists and specialists, it was determined that, despite the advantages of managing the tourism industry on the principles of clustering, there is still no single approach that allows to objectively evaluate the effectiveness of such an association and scientists have not come to an agreement in determining the ideal model of tourism a cluster that would guarantee its success. Based on an analysis of methodological approaches to determining cluster performance, the author found that most of the methodologies involve assessing the performance of the entire integrated system, and imply the existence of an administrative link between the cluster members. While no methodologies can fully assess the effectiveness of clustering, however, all researchers in these processes agree that there may be unforeseen positive changes resulting from synergies between enterprises. The complexity of the assessment is exacerbated by the limitation of information on the actual performance of the cluster participants, that is, the shadow economy. The article determines that when assessing the economic efficiency of Ukraine's integrated tourism cluster, it is necessary to start from the aggregate income from the tourism cluster. The economic efficiency of the tourism cluster is characterized by expert assessments and analytical data, namely: profitability and revenues directly to the tourist cluster of the region; tax revenues from the tourism cluster in the regional budget; development of tourist cluster infrastructure in the region; indirect impact of the tourism cluster on other areas of social production through multiplier effect; the impact of the tourism cluster on employment. The article presents a technique that allows you to calculate the aggregate income from a tourism cluster, taking into account the multiplicative effect, which is based on the results obtained when evaluating the economic effect of a tourism cluster. This technique can be used in two directions: 1. When estimating the total income from the tourist cluster in the region (country) and the dynamics of its change by years. 2. When assessing the economic impact (multiplier) and total income from a particular type of tourism in a region (country).
Key words: *tourism industry, economic effect, multiplier effect, total income, integrated tourism cluster, gross output.*

Постановка проблеми. Здатність туристичного кластеру генерувати доходи в інших галузях часто не враховується у традиційній статистиці. Звідси випливає невідповідність частки доходів від туристичного кластеру під час визначення ВРП і ВВП (наприклад, у ВВП України частка туризму становить лише близько 2,2%). Ця оцінка зачіпає лише доходи від першого кола звернення коштів, отриманих від туристів, а саме доходи від безпосереднього продажу турів і витрат на їх організацію.

Незважаючи на переваги від управління туристичною галузі на принципах кластеризації, дотепер відсутній єдиний підхід, який дає змогу об'єктивно оцінити результативність такого об'єднання, науковці не дійшли до згоди у визначенні ідеальної моделі туристичного кластеру, яка гарантувала б його успішність. Багато методик оцінювання результативності туристичного кластеру в регіоні спираються на визначення загального ефекту від географічної концентрації підприємств для території розташування. Складність оцінювання посилюється обмеженням інформації про фактичні результати діяльності учасників кластеру, тобто тіньовою економікою.

На основі аналізу методичних підходів до визначення результативності кластеру автором встановлено, що більшість методик передбачає оцінку ефективності діяльності усієї інтегрованої

системи та враховує наявність адміністративного зв'язку між учасниками кластеру. Достовірно повною мірою оцінити результативність кластеризації не дає змоги жодна методика, проте всі дослідники цих процесів погоджуються, що можуть бути непередбачувані позитивні зміни, які виникають у результаті синергетичного зв'язку між підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням методології оцінки економічної ефективності інтегрованого туристичного кластеру присвятили свої праці такі провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, як А.В. Бакурова, А.В. Діденко, О.Ю. Попова [1], Т.Ю. Бойко [2], І.О. Журба [3], Т.Г. Калюгина, В.Н. Парахина [4], Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин [5], Г.І. Михайліченко [6], М.А. Пічугіна [7].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз методик оцінки економічної ефективності інтегрованих туристичних кластерів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час оцінки економічної ефективності інтегрованого туристичного кластеру необхідно відштовхуватися від такого поняття, як сукупний дохід від туристичного кластеру, використання якого дає змогу оцінити і таку роль туристичного кластеру в економіці регіону (країни), як здатність генерувати додаткову економічну активність і додаткові доходи.

Поняття сукупного доходу від туристичного кластеру – це основний показник, на підставі якого можна судити про економічну ефективність туристичного кластеру загалом і про його вплив на розвиток різних секторів регіональної економіки. Це категорія, яка дає комплексне уявлення про розвиток туристичного бізнесу та туристичної інфраструктури в регіоні, яка може бути взята за основу під час прийняття та моніторингу виконання стратегічних управлінських рішень.

Економічна ефективність туристичного кластеру в регіоні являє собою збірну характеристику, що включає об'єктивні експертні оцінки й аналітичні дані, що описують вплив туристичного кластеру в таких сферах, як: рентабельність і доходи безпосередньо туристичного кластеру регіону; податкові надходження від туристичного кластеру в регіональний бюджет; розвиток об'єктів інфраструктури туристичного кластеру в регіоні; непрямий вплив туристичного кластеру на інші галузі суспільного виробництва за допомогою мультиплікативного ефекту; вплив туристичного кластеру на зайнятість населення.

Таким чином, під сукупним доходом від туристичного кластеру розуміється сукупність прямих і непрямих, грошових і негрошових вигод, одержуваних у регіоні від розвитку туристичного кластеру, виражених у вартісному вигляді.

Відштовхуючись від визначення і видів прямих і непрямих доходів і вигод регіону від розвитку туристичного кластеру, можна констатувати, що оцінка сукупного доходу від туристичного кластеру в регіоні і методика його розрахунку будуть включати в себе два напрями: оцінкй прямого впливу туристичного кластеру й оцінку непрямого впливу туристичного кластеру економіку регіону.

Що стосується першого напряму, то в його межах оцінюється прибуток, одержуваний туристичним кластером та організаціями за звітний період, а також частки податкових надходжень від туристичного кластеру до бюджетів різних рівнів. Таким чином, тут під прямим економічним ефектом від туристичного кластеру розуміється обсяг коштів, виручених від туристичного кластеру на першому колі звернення коштів в економіці регіону, що увійшли до складу ВРП.

Другий напрям вимагає докладного опису методичних підходів до оцінки мультиплікативного ефекту від туристичного кластеру і його впливу на інші сектори регіональної економіки.

Наведена методика дозволяє розрахувати сукупний дохід від туристичного кластеру з урахуванням мультиплікативного ефекту. Але вона ґрунтується на результатах, отриманих під час оцінки прямого економічного ефекту від туристичного кластеру. Тому ці два напрями тісно взаємопов'язані і являють собою єдину методику оцінки сукупного доходу від туристичного кластеру в регіоні. Ця методика характеризується універсальністю, оскільки вона може бути застосовна для будь-якого регіону, а також для міжрегіональних зіставлень рівня розвитку туристичного кластеру.

Ця методика характеризує туристичний кластер як учасника національного і регіонального відтворювального процесу. Тому в методиці використовуються макроекономічні показники – валова продукція, валовий внутрішній продукт (валовий регіональний продукт) і валовий суспільний продукт.

Валова продукція – показник, який являє собою обчислений у грошовому вираженні сумарний обсяг продукції, виробленої в галузі. Валова продукція охоплює кінцеву і проміжну, незавершену продукцію, включаючи комплектуючі вироби, напівфабрикати, продукцію, виготовлення якої тільки розпочато. Валовий суспільний продукт – валова продукція, обчислена в масштабах країни або суб'єкта країни. Являє собою виміряну в поточних цінах сумарну вартість продукції, товарів, послуг (включаючи проміжний продукт і незавершене виробництво), вироблений в країні (у суб'єкті країни) протягом року. Валовий внутрішній (регіональний) продукт – узагальнений показник економічної діяльності країни (регіону), що характеризує процес виробництва товарів і послуг і визначається як сукупність доданих вартостей галузей і чистих податків на вироблені продукти, виражених у поточних, основних і ринкових цінах

(номінальний обсяг) і в порівнянних цінах (реальний обсяг).

Вплив туристичного кластеру на розвиток національної (регіональної) економіки визначається як сума впливів за всіма рівнями обороту коштів, що надійшли від туристичного кластеру, за такою формулою (1):

$$M = M_T + \sum_{i=1}^{n} M_i \quad (1)$$

де: М – прямий та непрямий економічний ефект, отриманий від туристичного кластеру;

M_T – обсяг коштів, виручених від туристичного кластеру на першому колі звернення коштів, який увійшов в ВВП (ВРП) (прямий економічний ефект від туристичного кластеру);

Мі – обсяг коштів, виручених на наступному і-му колі обороту коштів, виручених від туристичного кластеру (непрямий економічний ефект від туристичного кластеру);

і – коло (крок) звернення коштів, виручених від туристичного кластеру, в економіку.

Під час розрахунку частини виручки від туристичного кластеру, яка безпосередньо вчинила в ВВП (ВРП), очевидно, що витрати туристичних фірм і додаткові витрати самих туристів істотно впливають на розвиток інших секторів національної економіки.

Ці витрати являють собою витрати самого туристичного кластеру на обслуговування туристів і витрати на придбання товарів і послуг у інших організацій, що належать до інфраструктури туристичного кластеру. Виходячи з цього, на першому етапі слід розрахувати обсяг ВВП (M_1), викликаний замовленнями туристичного кластеру. Під ним розуміється частина виручки туристичного кластеру за вирахуванням собівартості турпродукту (2). Крім того, не весь обсяг виручки залишається в економіці країни (або регіону), тому у формулу (2) слід ввести коефіцієнт (Q_T), що характеризує частку витрат туристичного кластеру, що залишається в її економіці (3):

$$M_1 = (V_T - Z_{TI}) \quad (2)$$

$$M_1 = Q_T (V_T - Z_{TI}) \quad (3)$$

де M_1 – частина виручки від туристичного кластеру, що робить вплив на ВВП (обсяг ВВП, викликаний замовленнями туристичного кластеру);

V_T – обсяг послуг (виручка) туристичного кластеру (у вартісному вираженні);

Z_{TI} – обсяг витрат на придбання товарів і послуг, призначених для обслуговування туристів, у інших підприємств (собівартість турпродукту);

Q_T – частка витрат туризму, що залишається в національній економіці.

Використовуючи інтегральні величини ВВП і валовий суспільний продукт, з обсягу витрат туристичного кластеру, які залишаються в економіці країни (регіону), тепер можна визначити безпосередньо обсяг витрат, який входить в ВВП (ВРП). Для цього використовується таке співвідношення (4):

$$\frac{Y \times Q_T}{X} \times (V_T - Z_{TI}) \quad (4)$$

де: Y – валовий внутрішній продукт;

X – валовий суспільний продукт.

Звідси можна розрахувати обсяг ВВП, викликаний замовленнями туристичного кластеру з обсягу витрат, що входять до складу ВВП (5):

$$M_1 = \frac{Y \times Q_T \times (V_T - Z_{TI})}{X} \quad (5)$$

На другому і наступних колах звернення коштів, отриманих від туристичного кластеру, певний їх обсяг також залишається в ВВП (ВРП). Ці кошти будуть викликати також зростання ділової активності в країні (регіоні).

Таким чином, слід визначити обсяг ВВП, викликаний витратами національних (регіональних) підприємств і фірм на і-му кроці. Цей обсяг можна виразити як (Мі + 1). Використовуючи ВВП (ВРП) і валовий суспільний продукт, можна висловити обсяг витрат, що залишаються в економіці на і-му кроці звернення засобів, таким чином (6):

$$\frac{M_i}{X} \times (X - Y) \quad (6)$$

В економіці країни (регіону) залишається не весь обсяг коштів, отриманих від туристичного кластеру, на і-му кроці їх звернення, тому в формулу (6) необхідно ввести за аналогією з (3) коефіцієнт Q_I, що характеризує частку витрат, що залишаються в економіці (7). Привівши отриманий вираз до ВВП (ВРП), можна визначити обсяг витрат, що залишаються в економіці, які входять в ВВП (ВРП) (8):

$$\frac{M_i}{X} \times Q_i \times (X - Y) \quad (7)$$

$$\frac{YQ_1 \times (X - Y) \times M_1}{X \times X} \quad (8)$$

Перетворивши останній вираз, отримуємо:

$$\frac{YQ_1 \times (X - Y) \times M_1}{X \times X} = RM_i \quad (9)$$

де: R – коефіцієнт, який відображає ступінь замкнутості економіки (тобто виражає зв'язок двох послідовних кіл обігу коштів).

Таким чином, обсяг ВВП (ВРП), викликаний витратами місцевих підприємств та фірм на і-м шагу (M_{i+1}), можна відобразити таким чином:

$$M_{i=1} = R \times M_i \rightarrow M_{i=1} = M_i \times R^i \quad (10)$$

У результаті отримуємо геометричну прогресію. Підставляємо вираз (10) у формулу (1) й отримуємо таке:

$$M = M_T + \sum_{i=1}^{\infty} M_i = M_T + M_1 + \sum_{i=2}^{\infty} M_i \times R^i \quad (11)$$

Після подальшого перетворення отриманого виразу та з'єднання його з формулою (5)

отримуємо формулу для розрахунку сукупного доходу від туристичного кластеру (12). Цей же вираз характеризує і загальний мультиплікативний ефект від туристичного кластеру в регіоні:

$$M = M_T + M_1\left(\frac{1}{1-R}\right) = M_T + \frac{Y \times Q_T \times (V_T - Z_{TI})}{X} \times \frac{1}{1-R} \quad (12)$$

M – сукупний дохід (прямий та непрямий, з обліком мультиплікативного ефекту) від туристичного кластеру в регіоні;

M_T – обсяг коштів, отриманих від туристичного кластеру на першому кругу обороту коштів, які ввійшли у ВВП (ВРП) (прямий економічний ефект від туристичного кластеру);

M_1 – частина виручки від туристичного кластеру, що впливає на ВВП (ВПР) (обсяг ВВП (ВПР), який викликаний замовленнями туризму);

V_T – обсяг послуг (виручка) туристичного кластеру (у вартісному виразі);

Z_{TI} – обсяг затрат на придбання товарів та послуг, які призначені для обслуговування туристів, у інших підприємствах (собівартість тур продукту);

Y – валовий внутрішній (регіональний) продукт;

X – валовий суспільний продукт;

R – коефіцієнт, який відображає ступінь замкнутості національної (регіональної) економіки та зв'язок двох послідовних кіл обігу коштів, вирученних від туристичного кластеру;

Q_T – частка витрат туристичного кластеру, яка залишається у фаціальній (регіональній) економіці.

Ця методика дає можливість аналогічним чином оцінити мультиплікативний ефект від туристичного кластеру за податками та зайнятості населення.

Через те що валовий внутрішній продукт (валовий регіональний продукт) затверджується органами державної статистики за попередній період через два з гаком роки, як дані для розрахунку мультиплікативного ефекту можна використовувати оціночні дані. Як правило, похибка між оціночними даними за ВВП (ВРП) за попередній період і затвердженими даними становить не більше 3–5%, а це істотно не відіб'ється на значенні мультиплікатора.

Для розрахунку мультиплікативного ефекту від туризму, згідно з цією методикою, необхідна така інформація: щорічний обсяг виручки туристичного кластеру; структура витрат на придбання товарів і послуг для обслуговування туристів у підприємств, що відносяться до інфраструктури туристичного кластеру (у % до загального обсягу виручки від реалізації турпродуктів); обсяг валового внутрішнього продукту (валового регіонального продукту); обсяг валового суспільного продукту.

Також необхідні оціночні дані про частку витрат галузей економіки країни (регіону), що залишаються на її території, – то є частка витрат на придбання товарів і послуг, вироблених на податковій та митній території (на території регіону), за вирахуванням чистого експорту.

Мультиплікативний ефект від туристичного кластеру, розрахований за цією методикою, буде носити оціночний характер, тому доцільно для обґрунтування низки показників, що входять до складу формули, використовувати експертний підхід.

Наведена методика розрахунку мультиплікативного ефекту і сукупного доходу від туристичного кластеру може бути застосована для умов і стандартів статистичної звітності та інформації в Україні. Більшість розрахункових даних можна знайти в офіційній державній статистиці як для національної економіки загалом, так і для окремих регіонів. Тому ця методика повністю підходить для оцінки мультиплікативного ефекту від туристичного кластеру в регіонах і для міжрегіонального зіставлення.

Система міжнародної статистичної звітності і використовувана система національних рахунків відрізняються від стандартів статистичної звітності в Україні. Тому для того, щоб отримати зіставні і коректні результати з оцінки мультиплікативного ефекту, необхідно наведену вище кінцеву формулу моделі оцінки сукупного доходу від туристичного кластеру (12) піддати подальшим перетворенням, адаптувавши її під міжнародні стандарти.

Оскільки в розрахунках використовуються статистичні дані, які щорічно розраховуються за країнами світової економіки аналітичному відділом Групи Світового Банку, то подальше вдосконалення формули спрямоване на отримання таких комбінацій відносин, щоб без додаткової адаптації і збору додаткових даних можна було б використовувати формулу, підставляючи в неї офіційні статистичні дані Світового банку. З цією метою модель була перетворена в такий спосіб (13):

$$M = M_T + M_1\left(\frac{1}{1-R}\right) = M_T + (1-h) \times V_T \times \frac{r,\%}{100\%} \times \frac{1}{1-R} \quad (13)$$

де: h – частка товарів і послуг імпортного походження, використовуваних в процесі створення турпродуктів, %;

r – рентабельність продажів у туристичному кластері, %;

R – гранична схильність до споживання в національній економіки (розраховується з використанням статистичних показників системи національних рахунків або офіційних даних Світового Банку).

У розрахунку необхідно врахувати витрати туристичного кластеру на товари та послуги імпортного походження, а також частку імпорту на подальших колах звернення (відношення імпорту товарів і послуг до ВВП) (14):

$$h = \frac{I}{\text{ВВП}} \quad (14)$$

де: h – частка товарів і послуг імпортного походження, використовуваних у процесі створення турпродуктів, %;

I – річний обсяг імпорту товарів та послуг.

Величина прибутку туристичного кластеру, що отримується на першому колі звернення, може бути визначена таким чином (рентабельність продажів у туристичному кластері за експертними оцінками становить близько 10%) (15):

$$V_T \times \frac{r}{100\%} \quad (15)$$

де: V_T – обсяг послуг (виручка) туристичного кластеру (у вартісному вираженні);

r – рентабельність продажів туристичного кластеру, %.

Гранична схильність до споживання (R), тобто частка прибутку підприємств туристичного кластеру і підприємств на наступних колах звернення, яку спрямовують на споживання, приймається рівною (1–Q),

де Q – валове нагромадження капіталу в % від валового внутрішнього продукту. У результаті мультиплікатор туристичного кластеру розраховується як відношення сукупного доходу до прямих доходів від туристичного кластеру.

Основною проблемою у застосуванні методики оцінки сукупного доходу залишається відносна несумісність результатів розрахунків першого і другого варіанту методики (тобто варіанти методики для міжрегіональних зіставлень і для міжнародних зіставлень). При цьому тут можливе зіставлення коефіцієнтів мультиплікатора, розрахованих за однією і другою методикою. Але все ж пріоритетним є використання другого варіанта пропонованої методики, заснованої на міжнародних стандартах і показниках.

Ця методика може бути використана в двох напрямах:

1. Під час оцінки сукупного доходу від туристичного кластеру в регіоні (країні) і динаміки його зміни за роками.

2. Під час оцінки економічного впливу (коефіцієнта мультиплікатора) і сукупного доходу від конкретного виду туризму в регіоні (країні).

Апробація методики дала змогу зробити висновок про те, що сукупний дохід від туристичного кластеру загалом, а також від конкретного виду туризму залежить: по-перше, не стільки від обсягу прямих доходів туристських підприємств, скільки від ступеня відкритості економіки країни або регіону (тобто частки імпортних товарів, споживаних в країні або регіоні); по-друге, від граничної схильності до споживання (тобто частки доходу, що спрямовується на подальше споживання, і, відповідно, викликає попит в інших секторах економіки).

Таким чином, на основі оцінки сукупного доходу і мультиплікативного ефекту від туристичного кластеру можливе розроблення рекомендацій і конкретних управлінських рішень щодо їх збільшення.

Результати розрахунків наочно показують, що економічний вплив туристичного кластеру на економіку регіону (країни) буде залежить від ступеня концентрації ланцюжків створення вартості в туристичному кластері на території регіону (країни), а також від рівня розвитку внутрішньорегіональних міжгалузевих і кооперацийних зв'язків, від рівня розвитку імпортозамінних виробництв і галузей.

Виявити і використовувати об'єктивні причини для найбільш повної реалізації комплексоутворюючої і інтегруючої ролі туризму в економіці регіону можливо лише на основі ґрунтовного аналізу факторів туристської привабливості, туристично-рекреаційного потенціалу регіону, а також об'єктивно ситуації, що складається на туристських ринках.

Висновки з проведеного дослідження. На основі аналізу методичних підходів до визначення результативності кластеру автором встановлено, що більшість методик передбачає оцінку ефективності діяльності усієї інтегрованої системи та наявність дієвого зв'язку між учасниками кластеру. Саме тому до оцінки результативності конкретного туристичного кластеру треба підходити індивідуально, для цього можуть бути задіяні різні методики або окремі їхні елементи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бакурова А.В., Діденко А.В., Попова О.Ю. Оптимізація діяльності туристичних підприємств при формуванні міжрегіонального кластеру. Економіка. Управління. Інновації. 2011. № 1(5). URL: http://tourlib.net/statti_ukr/bakurova2.htm. (дата звернення: 15.11.2019).

2. Бойко Т.Ю. Методичні підходи щодо оцінки ефективності організаційно-економічного механізму регулювання управлінської діяльності підприємницького кластеру. URL: http://web.znu.edu.ua/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/015-21.pdf. (дата звернення: 03.11.2019).

3. Журба І.О. Оцінка ефективності функціонування кластерів Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 9–1. Частина 1. – 2014. URL: http://ej.kherson.ua/journal/economic_09-1/32.pdf. (дата звернення: 03.12.2019).

4. Калюгина Т.Г., Парахина В.Н. Мультипликативный эффект применения инновационной формы организации экономических систем. URL: http://www.v-itc.ru/investregion/2012/03/pdf/2012-03-01.pdf. (дата звернення: 14.12.2019).

5. Коупленд Т., Коллер Т., Муррин Дж. Стоимость компаний: оценка и управление. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. С. 576.

6. Михайліченко Г.І. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13980/1/50_341-349_Vis_727_Menegment.pdf. (дата звернення: 24.11.2019).

7. Пічугіна М.А. Оцінка ефективності діяльності інноваційного кластеру. Ефективна економіка № 6. 2010. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=245. (дата звернення: 18.12.2019).

REFERENCES:

1. Bakurova A.V., Didenko A.V., Popova O.Yu., (2011) Optymizatsiia diialnosti turystychnykh pidpryiemstv pry formuvanni mizhrehionalnoho klasteru [Optimization of tourist enterprises in the formation of an interregional cluster] *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii.* [Economy. Management. Innovation.] no. 1(5). Available at: http://tourlib.net/statti_ukr/bakurova2.htm. (accessed 10 November 2019).

2. Boiko T.Yu. (2011) Metodychni pidkhody shchodo otsinky efektyvnosti orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rehuliuvannia upravlinskoi diialnosti pidpryiemnytskoho klasteru. [Methodical approaches to assessing the effectiveness of the organizational and economic mechanism of regulation of the management activity of the business cluster] Available at: http://web.znu.edu.ua/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/015-21.pdf. (accessed 03 November 2019).

3. Zhurba I.O. (2014) Otsinka efektyvnosti funktsionuvannia klasteriv [Assessment of cluster functioning efficiency] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University]. vol. 9–1. Available at: http://ej.kherson.ua/journal/economic_09-1/32.pdf. (accessed 03 December 2019).

4. Kalyugina T.G., Parakhina V.N. (2012) Mul'tiplikativnyy effekt primeneniya innovatsionnoy formy organizatsii ekonomicheskikh sistem. [The multiplicative effect of applying the innovative form of organization of economic systems] Available at: http://www.v-itc.ru/investregion/2012/03/pdf/2012-03-01.pdf. (accessed 14 December 2019).

5. Kouplend T., Koller T., Murrin Dzh. (2002) Stoimost' kompaniy: otsenka i upravlenie. [Company Value: Valuation and Management] Moskva. P.576.

6. Mykhailichenko H.I. (2012) Formuvannia innovatsiinykh turystychnykh klasteriv yak konkurentnoi perevahy rozvytku rehionu. [Formation of innovative tourism clusters as a competitive advantage of regional development] Available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13980/1/50_341-349_Vis_727_Menegment.pdf. (accessed 24 November 2019).

7. Pichuhina M.A. (2010) Otsinka efektyvnosti diialnosti innovatsiinoho klasteru. [Evaluation of the effectiveness of the innovation cluster.] Efektyvna ekonomika [An efficient economy] (electronic journal), vol. 6. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=245. (accessed 18 December 2019).

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

PECULIARITIES OF FORMATION OF MODERN INTERNATIONAL COMMODITY MARKETS

УДК 339.738,5:061
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-29

Яремович П.П.
к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту
Університет сучасних знань

Yaremovych Petr
University of Modern Knowledge

У статті розглядаються сутнісні риси формування сучасних міжнародних товарних ринків, світової транспортно-логістичної інфраструктури, регіональних торговельних угруповань. У зв'язку з цим важливого значення набувають інтенсивний розвиток міжнародних товарних ринків, їхні структурні аспекти функціонування, зокрема світова транспортно-логістична інфраструктура та відносини регіональних торговельних угруповань. З огляду на нестабільну політичну ситуацію у світі, постійні флуктуаційні зміни у відносинах регіональних торговельних партнерів, суттєвим аспектом сьогодні є забезпечення безпеки функціонування світової транспортно-логістичної інфраструктури, стабільного товароруху між континентами. Варто відмітити і важливість такого аспекту, як підтримка діалогу між регіональними та георегіональними торговельними партнерами. При цьому вся система міжнародного товарного ринку характеризується високим динамізмом і розвивається більш швидкими темпами, ніж галузева диверсифікація та структура суспільного виробництва у світовому масштабі.

Ключові слова: *пріоритети формування, міжнародні товарні ринки, регіональні торговельні угруповання, регіони, міжнародні торговельні потоки, інноваційна спрямованість.*

В статье рассматриваются сущностные черты формирования современных международных товарных рынков, мировой транспортно-логистической инфраструктуры, региональных торговых объединений. В связи с этим важное значение приобретают интенсивное развитие международных товарных рынков, их структурные аспекты функционирования, в частности мировая транспортно-логистическая инфраструктура и взаимоотношения региональных торговых объединений. Учитывая нестабильную политическую ситуацию в мире, постоянные флуктуационные изменения в отношениях региональных партнеров, существенным аспектом сегодня является обеспечение безопасности функционирования мировой транспортно-логистической инфраструктуры, стабильного товародвижения между континентами. Стоит отметить и важность такого аспекта, как поддержка диалога между региональными и георегиональными торговыми партнерами. При этом система международного товарного рынка характеризуется высоким динамизмом и развивается более быстрыми темпами, чем отраслевая диверсификация и структура национального производства в мировом масштабе.

Ключевые слова: *приоритеты формирования, международные товарные рынки, региональные торговые объединения, регионы, международные торговые потоки, инновационная направленность.*

The article deals with the essential features of formation of modern international commodity markets, world transport and logistics infrastructure, regional trade groups. In this connection, the intensive development of international commodity markets, their structural aspects of functioning, in particular, the world transport and logistics infrastructure and the relations of regional trade groups are of great importance today. Given the volatile political situation in the world, the constant fluctuating changes in the relations of regional trading partners is an essential aspect today to ensure the security of the functioning of the world transport and logistics infrastructure, stable trade between the continents. The importance of supporting dialogue between regional and geo-regional trading partners is also important. Analyzing the essential features of international commodity markets, it is worth noting their global changes, a greater degree of variability in comparison with the corresponding branches of the national economy. The current international commodity market is more sensitive to the fluctuations in the economic environment and new demand trends for innovative goods and services. In this regard, the borders of the international commodity market become more resilient and more mobile. At the same time, the whole system of the international commodity market is characterized by high dynamism and is developing at a faster rate than the industry diversification and structure of social production on a global scale. Factors such as the internationalization of transport and logistics infrastructure, international monetary and financial factors, multilevel mechanisms of foreign trade regulation, innovative production orientation, and the digitization of management processes have a significant influence on the functioning of international commodity markets. At the present stage of the development of international economic relations, they are significantly influenced by the growing monopolization of the economies of the world, the emergence of closed regional commodity markets for which agreements concluded between a limited number of subjects of international economic activity become essential.

Key words: *formation priorities, international commodity markets, regional trade groups, regions, international trade flows, world transport and logistics infrastructure, innovation orientation.*

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні товарні ринки потребують виваженого та інноваційного підходу до свого формування і функціонування. Застосування інноваційних методів просування, обліку, зберігання товарів суттєво вплинуло на обсяги товарних партій, час руху, визначення міжнародного транспортного коридору та їхню конкурентоспроможність на міжнародних товарних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених дослідженню особливостей формування сучасних міжнародних товарних ринків, необхідно виділити роботи П. Кругмана, В. Сіденка, О. Уільмсона, Р. Заблоцької, А. Румянцева, О. Шниркова, А. Філіпенка та інших.

Аналіз змін, що відбуваються у сучасному геоекономічному просторі, та впливу на них світових фінансових криз, політичних подій, військових дій є суттєво важливим аспектом формування сучасних міжнародних товарних ринків, георегіональних торговельних відносин, інвестиційної привабливості розвитку інноваційних технологій виробництва,

просування, обробки і зберігання товарів на міжнародних ринках. Це стало підставою для проведення дослідження особливостей формування сучасного міжнародного товарного ринку.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування аспектів формування сучасних міжнародних товарних ринків в умовах флуктуаційних змін у відносинах міжнародних торговельних партнерів.

Виклад основного матеріалу. Серед напрямів дослідження сучасного етапу еволюції міжнародних торговельних відносин проблеми впливу глобалізації, флуктуаційні зміни у відносинах георегіональних торговельних партнерів, інноваційного виробництва займають одне з провідних місць у розвитку економік країн світової спільноти.

До них, безперечно, відносяться і питання формування глобалізаційних передумов, якісних зрушень, диверсифікації структури міжнародних товарних ринків. Зараз під впливом глобалізації відбуваються значні зміни в умовах створення, функціонування та перерозподілу міжнародних товарних ринків, переспрямування руху міжнародних торговельних потоків у масштабі світового економічного простору.

Міжнародний поділ праці та міжнародна кооперація, впровадження інноваційних технологій, діджиталізація процесів управління товарними потоками стали підґрунтям для виникнення міжнародного товарного ринку, який розвивався на основі внутрішніх ринків, що поступово виходили за національні кордони. У теоретичному контексті економічний зміст міжнародного ринку, на наш погляд, полягає у гармонійному поєднанні міжнародної пропозиції та міжнародного попиту на товари, робочу силу, капітал, послуги. З огляду на діалектичний зв'язок як цілого та його частини міжнародного ринку та міжнародного товарного ринку, сутність останнього передусім розкривається у відносинах між державами та їхніми представниками, що виникають під час формування пропозиції та попиту на товари.

Торкаючись проблеми формування структури міжнародного товарного ринку, можна виокремити такі його складники. По-перше, до міжнародного товарного ринку входить національний зовнішньоторговельний потенціал країн світу, що зорієнтований передусім на реалізацію товарів виробничого призначення та широкого вжитку, в яких зацікавлені країни-партнери.

По-друге, варто виокремити у міжнародному товарному ринку його георегіональні складники. Йдеться насамперед про георегіональні товарні ринки, що діють у межах інтеграційних угруповань.

По-третє, у структурі міжнародного товарного ринку визначальну роль зараз відіграють ті його інституції, які діють на мегарівні. До них варто віднести міжнародні товарні біржі, міжнародні аукціони тощо.

Важливою особливістю розвитку міжнародного товарного ринку є збільшення на нього впливу валютно-фінансових чинників, що посилюються в умовах існування плаваючих курсів валют. Основними інструментами валютної політики, що проводиться на міжнародних товарних ринках, є девальвація та ревальвація валютних курсів. Різкі зрушення у валютних курсах часто породжують досить істотну трансформацію міжнародної торгівлі, зміни в товарообігу між окремими державами. Особливо часто і помітно подібні зміни мають місце в періоди, що безпосередньо передують падінню курсу будь-якої з валют великих розвинених країн. Різке зростання попиту може приводити до змін на світовому товарному ринку, зокрема до зростання цін на відповідну продукцію.

Окремі держави, враховуючи велику роль валютного фактора в розвитку сучасних ринків, роблять спроби вплинути на них, здійснюючи операції з валютними курсами. Проте ефективність цих заходів виявляється досить сумнівною, і їх кінцевим результатом виступає лише подальше посилення анархії валютної системи цих держав. Подібне посилення невизначеності, що і без того панує на ринках, особливо зачіпає зовнішньоторговельні операції, укладені на довгостроковій основі. Тим самим створюються додаткові перешкоди спеціалізації і кооперуванню виробництва в міжнародному масштабі, розвитку світових товарних ринків.

У сучасних умовах на динаміці і структурі міжнародних ринків товарів, найімовірніше, позначається невизначеність трьох факторів: темпів економічного зростання; нової конфігурації світової фінансової системи; світового екологічного розвитку. Виходячи з цього, варто відзначити такі пріоритети розвитку міжнародних товарних ринків. По-перше, вони стають все більш глобальними у зв'язку з появою нових суверенних гравців, що заявляють про свої права на природні ресурси. Водночас ринки виявляються все більш складними. Поряд зі звичайною продукцією у вузьких моногалузях з'являється широка лінійка наукомісткої продукції і високотехнологічних послуг – так звані інтегровані продукти міжгалузевої кооперації.

По-друге, розвинені країни зосереджуються на виробництві високотехнологічної продукції за сучасними світовими стандартами, враховуючи екологічні вимоги. У зв’язку з цим можливі такі наслідки такого сценарію: а) посилиться товарообмін у межах групи розвинених країн; б) збільшиться товарообмін між розвиненими країнами; в) складна високоякісна продукція і послуги будуть обмінюватися не тільки на сировину, а й на рядову продукцію першої переробки.

По-третє, логічно припустити, що вартість живої праці, особливо висококваліфікованої, буде

зростати. Однією з вимог споживачів ринку стане зниження енергоємності та матеріаломісткості продукції з метою скорочення витрат виробництва і підвищення конкурентоспроможності товарів.

По-четверте, ймовірно, відбудеться новий щабель боротьби за науково-технічне лідерство у світі. Країна, яка реально перетворює потенціал економіки знань у повсякденне життя суспільства, стане лідером, що знайде відображення у структурі світових товарних ринків.

По-п'яте, на міжнародних товарних ринках очікується поступове стирання граней між військовою і цивільною продукцією в результаті використання подвійних технологій та інтеграції інноваційних потенціалів. У результаті зросте диверсифікація товарів, прискориться оновлення продукції, що випускається, підвищиться інтелектуальна ємність світових товарних ринків.

По-шосте, цілком ймовірним є посилення світового суперництва у використанні інформаційних, комунікаційних, космічних, біо- і нанотехнологій на всіх етапах виробництва, від проектування до утилізації. У конкурентній боротьбі все більшу роль відіграватиме пропозиція інноваційних товарів та ступеня їх інтелектуалізації.

Потрібно зазначити, що специфіку розвитку міжнародного товарного ринку останні десять-п'ятнадцять років становлять сировинні та мінеральні ресурси, що є об'єктом безпрецедентного попиту і фактором невизначеності внаслідок поєднання низки глобальних макроекономічних, соціальних та підприємницьких тенденцій, що змінили конкурентне середовище. Серед цих тенденцій – зростання попиту на енергію й основні мінеральні ресурси, особливо в країнах, що розвиваються; зрушення в пропозиції нафти, природного газу і базових мінеральних ресурсів у бік віддалених регіонів; посилення уваги до наслідків впливу на навколишнє середовище виробництва енергії й основних матеріалів; різке збільшення капіталовкладень, необхідних для видобутку та відтворення мінерально-сировинних і енергетичних ресурсів.

В умовах посилення глобальної конкуренції, збільшення ресурсних витрат, цінової невизначеності постає питання про стратегію розвитку ресурсозабезпечення країн і компаній, спрямованого на постійне зростання ефективності праці. На міжнародному товарному ринку спостерігаються глобальні зміни економічної активності, найбільш помітні у сфері енергетичних і мінерально-сировинних ресурсів. Зростання попиту на них зсувається з розвинених держав у країни, що розвиваються, переважно азіатські. За прогнозами експертів, попит на нафту з боку Китаю та Індії за період з 2015 по 2020 рік майже подвоїться і досягне більш ніж 15 млн барелів на день. На наш погляд, до кінця зазначеного періоду азіатські країни за цим показником досягнуть рівня США – найбільшого споживача нафти натепер.

Пріоритетами формування міжнародного товарного ринку є відносини георегіональних економічних угруповань. Останнім прикладом цього може слугувати підписання Угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП) представниками 12 країн тихоокеанського узбережжя – США, Японії, Австралії, Брунею, В'єтнаму, Канади, Малайзії, Мексики, Нової Зеландії, Перу, Сінгапуру та Чилі. На наш погляд, це буде одна із найбільших у світі зона вільної торгівлі, учасники якої виготовляють близько 40% світового ВВП і контролюють третину світової торгівлі. Згідно з Угодою буде скасовано більше 18000 мит на американські продукти, ліквідовано або зменшено мито на більшість товарів, введено взаємовигідне визнання багатьох регулятивних постанов. Також будуть скасовані постанови Плаза, що обмежували доступ японських товарів на північноамериканський ринок. Канада і Японія погодилися відкрити свої ринки для американських молочних продуктів, а Нова Зеландія отримала переваги на американському молочному ринку. Було домовлено і про уніфікацію санітарних та фітосанітарних правил, спільну політику в сфері захисту інтелектуальної власності, державних закупівель, конкурентної політики [9].

В експертному середовищі Угода мала різні оцінки. Одні вважають, що це прорив для економіки і є знаком того, що правила СОТ пора змінювати, а створення Транстихоокеанського партнерства може стати «першою ластівкою», і незабаром в інших регіонах світу з'являться нові аналогічні об'єднання. Проте, на нашу думку, створення ТТП приведе не до рівноправної та вільної торгівлі в регіоні, а до встановлення контролю США над економіками інших країн-учасниць. Транстихоокеанське партнерство спрямоване проти Китаю, Росії та загалом проти БРІКС. Занепокоєність висловило і впливове китайське видання Global Times, яке написало, що ТТП буде використовуватися певними його учасниками як механізм тиску на Пекін, при цьому вважаючи, що підстав для хвилювання немає, оскільки без участі Китаю подібне регіональне об'єднання буде мати тільки обмежену життєдіяльність [8].

У відповідь на формування ТТП Євразійський економічний союз може бути пов'язаний із проектом «Нового Шовкового шляху», до якого ввійдуть країни, що залишилися поза членством у Тихоокеанському партнерстві. Таким чином, можна висловити припущення, що цих два союзи будуть боротися за ринок Євросоюзу. США пропонує трансатлантичні зв'язки, а Росія і Китай – «Велику Євразію» від Лісабону до Шанхая. На думку багатьох експертів, це буде одна із головних геополітичних битв майбутнього десятиліття [7].

У зазначеному контексті слід відмітити економічні зв'язки між Латинською Америкою та Європейським Союзом, що є важливими торговельними партнерами. Так, якщо у 2004 р. експорт країн ЄС в країни Латинської Америки і Карибського басейну становив 55,1 млрд євро, а імпорт – 64,3 млрд євро, то у 2013 р. експорт ЄС вже становив більше 120 млрд євро, а імпорт збільшився до 102 млрд євро [1]. Однак слід зазначити, що структура торгового обміну між двома регіонами залишається традиційною: європейський імпорт складається із сировини та корисних копалин, тоді як європейці експортують промислові товари.

Варто також зазначити, що з набранням чинності підписаної у 2000 р. «Глобальної угоди» про асоціацію між Євросоюзом та Мексикою політична та економічна співпраця між ними значно зміцнилася. В економічних питаннях на перший план вийшло полегшення застосування Угоди про вільну торгівлю між Мексикою і ЄС, а також технічне сприяння Єдиної програми допомоги малим і середнім підприємствам Мексики, в межах якої підтримку отримали вже понад півтори тисячі компаній. За більш ніж десятирічний період дії Угоди обсяг двосторонньої торгівлі в абсолютних цифрах зріс із 18 млрд дол. до майже 46 млрд дол., а сумарні інвестиції ЄС у мексиканську економіку становили більше 77 млрд дол. У 2013 р. експорт ЄС до Мексики становив майже 27 млрд євро, а імпорт із Мексики – майже 17 млрд євро [2]. Основними споживачами мексиканських товарів стали Німеччина, Іспанія, Нідерланди.

Важливою характеристикою торгових відносин між Мексикою та Європейським Союзом є орієнтація мексиканського експорту на високотехнологічні та інноваційні промислові товари з доданою вартістю. У експорті мексиканських товарів до ЄС у 2013 р. 38% прийшлося на продукцію машинобудування, майже 10% – на оптичне обладнання, 30% – на мінеральну сировину, 5% – на харчові продукти [3]. Водночас Мексика імпортує комплектуюче обладнання, що в подальшому використовується у виробництві продукції на експорт.

Слід відмітити, що ще у грудні 1995 р. ЄС і МЕРКОСУР підписали Міжрегіональну рамкову угоду про співпрацю з перспективою створення Міжрегіональної асоціації, яка могла би стати найбільшою у світі зоною вільної торгівлі, нараховуючи загалом 750 млн споживачів [4]. Міжрегіональна рамкова угода про співпрацю визначає широку сферу співробітництва – торговельні та економічні відносини, співпрацю у сфері європейської інтеграції, культурні зв'язки, а також передбачає інституціоналізацію політичного діалогу та зміцнення зв'язків між Європейським Союзом і країнами МЕРКОСУР. Угода стала підґрунтям для розвитку відносин ЄС – МЕРКОСУР. Для Європейського Союзу МЕРКОСУР став восьмим за значенням торговельним партнером. ЄС є для країн МЕРКОСУР головним ринком збуту сільськогосподарської продукції, на який припадає майже 20% усього імпорту цієї категорії товарів [5]. Зі свого боку, країни МЕРКОСУР імпортують продукцію машинобудування, транспортне обладнання.

Активна динаміка інтеграційних процесів у Латинській Америці вимагає від Європейського Союзу глибокого вивчення цих змін, вироблення свого ставлення до них і гнучкого реагування на інтеграційні процеси. Також варто зазначити, що між ЄС і країнами Латинської Америки склалося стратегічне партнерство, що знайшло свій прояв у спільному розширеному плані співпраці [6]. За всіх наявних труднощів і протиріч обидва регіони висловлюють свою готовність і надалі укріплювати відносини у політичній, економічній і соціальній сферах. У найближчі роки ми можемо стати свідками подальшого розвитку широкого двостороннього діалогу між Європейським Союзом і країнами Латинської Америки.

Висновки з проведеного дослідження. По-перше, економічний зміст міжнародного товарного ринку розкривається у відносинах між державами та їхніми представниками з приводу формування та досягнення гармонійної взаємодії міжнародної пропозиції та міжнародного попиту. У структурі міжнародного товарного ринку необхідно виокремити національний зовнішньоторговельний потенціал країн світу, що зорієнтований передусім на реалізацію товарів виробничого призначення та широкого вжитку, в яких зацікавлені країни-партнери. У структурі міжнародного товарного ринку визначальну роль зараз відіграють ті його інституції, які діють на мегарівні. До них варто віднести міжнародні товарні біржі, міжнародні аукціони тощо.

По-друге, серед основних пріоритетів формування сучасних міжнародних товарних ринків варто відмітити появу нових суверенних гравців, що заявляють про свої права на природні ресурси, але водночас ринки породжують нові форми протекціонізму. Водночас товарні ринки виявляються все більш складними. Поряд із звичайною продукцією у вузьких моногалузях з'являється широка лінійка наукомісткої інноваційної продукції і високотехнологічних послуг – так звані інтегровані продукти міжгалузевої кооперації. Розвинені країни зосереджуються на виробництві високотехнологічної продукції за сучасними світовими стандартами. У зв'язку з цим можливі такі наслідки такого сценарію: а) посилиться товарообмін у межах групи розвинених країн; б) збільшиться товарообмін між розвиненими країнами; в) складна високоякісна продукція і послуги будуть обмінюватися не тільки на сировину, а й на рядову продукцію першої переробки.

По-третє, стратегічним орієнтиром формування міжнародного товарного ринку є утворення нових великих георегіональних економічних угруповань, таких як БРІКС та Транстихоокеанське партнерство. За всіх наявних труднощів і протиріч ці угруповання висловлюють свою готовність укріплювати відносини у політичній, економічній і соціальній сферах, що можливо буде спостерігати у найближчі роки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Журба І.Є. Пріоритетні форми трансформації транскордонного співробітництва в умовах наближення України до Європейського Союзу: монографія. Х.: ХНУ, 2012. 274 с.

2. Рибчук А.В. Глобальна виробнича інфраструктура світового господарства: теорія і практика: монограафія. Д.: Вимір, 2009. 436 с.

3. Рогач О. Теорії міжнародного бізнесу: Підручник. К.: 2018. 687 с.

4. Русак Д.М. Міжнародні корпоративні мережі в сучасному геоекономічному просторі: монографія. К.: АДЕФ-Україна, 2018. 410 с.

5. Стаканов Р.Д. Регіональна політика регулювання міжнародної трудової міграції: монографія. У.: Видавництво «ФОП Сабов А.М.», 2017. 550 с.

6. Філіпенко А.С. Міжнародні торговельні зв'язки України: генезис і структура. [навч. посібник]. К.: Знання України, 2008. 223 с.

7. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: Історія. Теорія. Політика. Підручник. К.: Либідь, 2019. 960 с.

8. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/may/tradoc_151348.pdf (дата звернення: 12.09.2019).

9. European Union, Trade with Mexico. Total goods: EU Trade flows and balance, annual data 2004–2013. http://trade.ec.europa. eu/doclib/docs/2006/ september/tradoc_113418.pdf (дата звернення 15.11.2019).

10. AMERICA. 03/10/2018. «Mercosur y UE retoman negociaciones para un acuerdo de asociación». http://www.americaeconomia.com/economia-mercados/comercio/mercosur-y-ue-retoman-negociaciones-para-un-acuerdo-de-asociacion (дата звернення 20.11.2019).

11. «Las relaciones políticas entre la Unión Europea y México», http://eeas.europa.eu/delegations/mexico/eu_mexico/political_relations/political_relations_framework/index_es.htm (дата звернення 02.10.2019).

REFERENCES:

1. Zhurba I.Y. (2012). Priorytetni formy transformatsii transkordonnoho spivrobitnytstva v umovakh nablyzhennia Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu [Priority forms of transformation of cross-border cooperation in the context of Ukraine's accession to the European Union]: monohrafiia. Kh.: KhNU, 274 s. (in Ukrainian).

2. Rybchuk A.V. (2009). Hlobalna vyrobnycha infrastruktura svitovoho hospodarstva: teoriia i praktyka [Global Industrial Infrastructure of the World Economy: Theory and Practice]: monohraafiia. D.: Vymir, 436 s. (in Ukrainian).

3. Rohach O. (2018). Teorii mizhnarodnoho biznesu [International business theories]: Pidruchnyk. K.: 687 s. (in Ukrainian).

4. Rusak D.M. (2018). Mizhnarodni korporatyvni merezhi v suchasnomu heoekonomichnomu prostori: monohrafiia [International corporate networks in the modern geo-economic space]. K.: ADEF-Ukraina, 410 s. (in Ukrainian).

5. Stakanov R.D. (2017). Rehionalna polityka rehuliuvannia mizhnarodnoi trudovoi mihratsii [Regional policy on regulation of international labor migration]: monohrafiia. U.: Vydavnytstvo «FOP Sabov A.M.», 550 s. (in Ukrainian).

6. Filipenko A.S. (2008). Mizhnarodni torhovelni zviazky Ukrainy: henezys i struktura [Ukraine's International Trade Relations: Genesis and Structure]. [navch. posibnyk]. K.: Znannia Ukrainy, 223 s. (in Ukrainian).

7. Filipenko A.S. (2019). Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: Istoriia. Teoriia. Polityka [International Economic Relations: Histiry. Theory. Policy. Textbook]. Pidruchnyk. K.: Lybid, 960 s. (in Ukrainian).

8. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/may/tradoc_151348.pdf (accessed 12 September 2019).

9. European Union, Trade with Mexico. Total goods: EU Trade flows and balance, annual data 2004–2013. http://trade. ec.europa.eu/ doclib/docs/2006 /september/ tradoc_113418.pdf (accessed 15 November 2019).

10. AMERICA. 03/10/2018. «Mercosur y UE retoman negociaciones para un acuerdo de asociación». http://www.americaeconomia.com/economia-mercados/comercio/ mercosur-y-ue-retoman-negociaciones-para-un-acuerdo-de-asociacion (accessed 20 November 2019).

11. «Las relaciones políticas entre la Unión Europea y México», http://eeas.europa.eu/delegations/mexico/eu_mexico/political_relations/political_relations_framework/index_es.htm (accessed 28 October 2019).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

IMPLEMENTATION OF ECOLOGICAL MARKETING IN THE PRACTICAL ACTIVITIES OF AGRARIAN ENTERPRISES

УДК 339.138
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-30

Багорка М.О.
д.е.н., доцент кафедри маркетингу
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет

Bahorka Mariia
Dnipro State Agrarian
and Economic University

У статті запропоновано маркетинговий інструментарій для імплементації екологічного маркетингу в діяльність аграрних підприємств задля підвищення їх конкурентоспроможності відповідно до нових сучасних трендів економічного, екологічного й соціального розвитку. Встановлено, що екологічно орієнтований комплекс маркетингу в аграрному виробництві включає формування методів ціноутворення, розбудову ринкової інфраструктури, оптимізацію витрат на виробництво органічної продукції за умов державної підтримки агровиробників, розширення каналів реалізації та засобів просування органічної продукції та залежить від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, виду продукції і мотивування споживачів. Всі елементи екологічно орієнтованого комплексу маркетингу мають бути взаємоузгоджені, адаптовані та доповнені з урахуванням екологічних вимог, потреб потенційних споживачів. Обґрунтовано нові підходи маркетингової збутової політики аграрних підприємств з виробництва органічної продукції, які засновані на переорієнтації до потреб ринку.

Ключові слова: *екологічний маркетинг, маркетингові стратегії, аграрні підприємства, маркетинговий інструментарій, органічна продукція, збутова політика, сертифікація.*

В статье предложен маркетинговый инструментарий для имплементации экологического маркетинга в деятельность аграрных предприятий с целью повышения их конкурентоспособности в соответствии с новыми современными трендами экономического, экологического и социального развития. Установлено, что экологически ориентированный комплекс маркетинга в аграрном производстве включает формирование методов ценообразования, развитие рыночной инфраструктуры, оптимизацию затрат на производство органической продукции в условиях государственной поддержки агропроизводителей, расширение каналов реализации и способов продвижения органической продукции и зависит от влияния внешних и внутренних факторов, вида продукции и мотивации потребителей. Все элементы экологически ориентированного комплекса маркетинга должны быть взаимосогласованными, адаптированными и дополненными с учетом экологических требований, потребностей потенциальных потребителей. Обоснованы новые подходы маркетинговой сбытовой политики аграрных предприятий по производству органической продукции, основанные на переориентации к потребностям рынка.

Ключевые слова: *экологический маркетинг, маркетинговые стратегии, аграрные предприятия, маркетинговый инструментарий, органическая продукция, сбытовая политика, сертификация.*

The article offers marketing tools for the implementation of environmental marketing in the activities of agricultural enterprises, with the aim of increasing their competitiveness in accordance with new modern trends in economic, environmental and social development. It is established that ecologically oriented complex of marketing in agrarian production includes formation of methods of pricing, development of market infrastructure, optimization of costs for production of organic products under conditions of state support of agricultural producers, expansion of channels of sale and means of promotion of organic production and depends on the influence of external and internal products, and consumer motivation. It is established that the process of pricing for organic products should take into account the specifics of demand, supply, level of competition, as well as the interests of producers of products. Price should promote the development of agricultural enterprises in the transition from traditional to organic production and as a result expand the production of organic products. Implementation of the concept of eco-marketing to provide high quality products, which will accordingly be accompanied by an increase in its cost and price. All elements of an eco-oriented marketing complex must be mutually consistent, adapted and complemented to meet the environmental requirements and needs of potential consumers. New approaches of marketing policy of agricultural enterprises for organic production are grounded, based on reorientation to market needs. More progressive forms of marketing are proposed: active activity of organic producers in the wholesale markets; direct sale of high quality eco-products based on the principles of exclusive distribution and with the involvement of specialized intermediaries; creation of new marketing structures – vertically and horizontally integrated marketing systems and cooperatives. Integrated interaction with government agencies and processing enterprises will increase innovation and investment in organic production.

Key words: *ecological marketing, marketing strategies, agricultural enterprises, marketing tools, organic products, marketing policy, certification.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки, загрози екологічної та продовольчої кризи головним аспектом стратегії ефективного управління аграрною галуззю є задоволення постійно зростаючого попиту на продукти харчування та оздоровлення населення за нарощування обсягів валового виробництва екологічно безпечної продукції. Майже всі країни світу намагаються зменшити забруднення довкілля й зробити виробництво продуктів харчування більш екологічним.

Сільське господарство належить до найбільш впливових на довкілля секторів економіки України, бо воно організовує своє виробництво на великих територіях. Водночас, незважаючи на наявний природно-ресурсний потенціал, сприятливі кліматичні умови, внаслідок дії окремих суспільних, політичних

та екологічних факторів і трендів відбуваються зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та значне погіршення її якості. Протягом багатьох років екологічна ситуація в Україні визначається як кризова, що перш за все негативно позначається на якості продукції та здоров'ї людини. Причиною цього є довготривалий процес інтенсифікації виробництва в аграрній сфері економіки, який має не лише позитивні, але й негативні наслідки для галузі. Останніми роками цей процес зумовив загострення екологічної кризи й створив низку проблем екологічного характеру, які ставлять під сумнів правильність сучасної системи господарювання.

Продовольчий ринок України з органічної продукції за багатьма позиціями перебуває на етапі становлення й характеризується надлишковою пропозицією за умов незначного внутрішнього попиту. Основним трендом сучасності є те, що більша частка виробленої органічної продукції експортується переважно на європейський ринок. Одними з головних причин такого становища (разом з недосконалим правовим полем, низьким рівнем купівельної спроможності населення, недосконалою розбудовою ринкової інфраструктури) є недостатній рівень розроблення та імплементації екологічного маркетингу в діяльність аграрних підприємств з виробництва органічної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, дослідження попиту, потреб та особливостей поведінки споживачів органічної продукції, комплексного та ситуаційного аналізу маркетингового середовища й кон'юнктури ринку, відповідно, розроблення ефективної концепції екологічного маркетингу для аграрних підприємств. Саме це обумовило необхідність дослідження питання впровадження екологічного маркетингу в практичну діяльність аграрних підприємств України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічні та економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств досліджено в працях В.А. Борисової, П.С. Березівського, Н.В. Зіновчука, О.М. Царенка; проблеми формування й встановлення ресурсо-екологічної та продовольчої безпеки досліджували П.А. Лайко, Л.Г. Мельник, В.М. Трегобчук; фінансово-економічне забезпечення підприємств в аграрній сфері досліджували О.Л. Кашенко, А.В. Чупас та інші науковці.

Наукові розробки щодо теоретичних і прикладних аспектів розвитку ринку органічної продукції належать вітчизняним вченим, зокрема В.І. Артишу, Р.М. Безусу, Н.В. Бородачевій, Є.В. Гавазі, Н.В. Зіновчук, М.І. Кобцю, Л.Ц. Масловській, Є.В. Милованову, Н.П. Новак, О.В. Скидану, Т.О. Чайці, О.В. Шубравській, О.М. Яценко.

Водночас наукові положення щодо впровадження концепції екологічного маркетингу в практичну діяльність аграрних підприємств потребують подальшого вивчення.

Ми переконані в тому, що знати теоретичні концепції маркетингу та мати певні ідеї ведення бізнесу в аграрному секторі економіки недостатньо. Важливо сформувати маркетинговий інструментарій, в основі якого має лежати сукупність способів, методів, критеріїв, які допоможуть впливати на споживачів, задля забезпечення населення екологічно безпечними продуктами харчування. Для нас є важливим пошук саме маркетингових механізмів та інструментів підвищення ефективності діяльності підприємств аграрної сфери виробництва на основі посилення екологічної спрямованості.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення практичних рекомендацій щодо формування маркетингового інструментарію для імплементації екологічного маркетингу в діяльність аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовою проблемою на сучасному етапі розвитку країни є екологічне вдосконалення економічної діяльності, що передбачає зниження потреби залучення природних ресурсів до виробництва, а також дотримання екологічної рівноваги між споживанням природних ресурсів аграрним сектором та можливістю природного середовища щодо їх відновлення. Необхідно також забезпечити сталий розвиток аграрного виробництва шляхом ефективного використання ресурсного потенціалу сільського господарства та запровадження екологічно спрямованої системи управління, сутність якої полягає у встановленні та підтримці балансу між інтересами сільськогосподарського товаровиробника та екологічним станом навколишнього середовища [1, с. 215].

Важливо розуміти, що екологічний маркетинг принципово відрізняється від інших маркетингових концепцій тим, що націлений на отримання екологічного результату від запровадження певного набору інструментів на рівні із задоволенням потреб споживачів та прибутковістю діяльності підприємств.

Для аграрного сектору економіки функціонування системи екологічного маркетингу є цілком реальним процесом, який передбачає інтеграцію всіх функцій системи управління, виявлення, планування та прогнозування розвитку екологічно спрямованих ініціатив керівників аграрних підприємств на інноваційно-інвестиційній основі, що пов'язані з виробництвом, формуванням та стимулюванням попиту на екологічно безпечну продукцію й послуги. Впровадження концепції екологічного маркетингу пов'язано з реалізацією системи екологічного менеджменту.

Процес поступового розвитку органічного виробництва в Україні відбувається досить високими темпами. Важливу роль відіграє питання відповідності національного законодавства міжнародному, що уніфікує такі відносини та дає змогу

будувати їх на взаємовигідній основі. Такими законодавчими документами є міжнародний проєкт «Доступ до глобального органічного ринку» (Global Organic Market Access, GOMA), що формує основи запровадження єдиних органічних стандартів і вимог сертифікації; Інструкція з оцінки еквівалентності стандартів і технічних регламентів (Equi Tool); Міжнародні вимоги до органічних сертифікаційних організацій (IROCB) [2].

Виробництво екологічно чистої продукції АПК – це багатофункціональний агроекологічний процес, що базується на ретельному управлінні агроекосистемами на соціальному, екологічному та економічному рівнях [3, с. 162].

Наявність в Україні значної кількості сертифікаційних органів, об'єднань виробників стимулює розвиток вітчизняного органічного ринку. За даними Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) та Дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL) у 2017 р. під органічним землеробством в Україні було задіяно 420 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить приблизно 1% від загальної площі угідь, функціонували 375 «органічних» господарств із середнім розміром 2 150 гектарів. Існує чітка тенденція зростання розміру земель, зайнятих під органічним виробництвом, та кількості сертифікованих виробників.

Треба зауважити, що більшість аграрних підприємств перебуває в конверсійному періоді, який може тривати від 2 до 5 років і супроводжуватися окремими ризиками.

Після проходження конверсійного періоду аграрні підприємства мають розпочати процес сертифікації виробництва органічної продукції. Одразу треба зазначити, що цей процес є тривалим і фінансово затратним.

Сертифікацію органічного виробництва в Україні здійснюють такі компанії:

− представництво компанії «Control union Ukraine» (Нідерланди), що проводить сертифікацію відповідно до Постанови ЄС № 834/2007 та № 889/2008;

− компанія «Органік стандарт», що є лідером у галузі стандартизації органічного виробництва в Україні.

Іноземні компанії, які можуть брати участь у сертифікації українських аграрних підприємств, та вартість їх послуг наведено в табл. 1.

Ми переконані, що переходити на органічне виробництво й замовляти сертифікацію варто тільки за наявності обґрунтованої маркетингової стратегії збуту органічної продукції та ринкового зростання аграрного підприємства.

Для впровадження концепції екологічного маркетингу в діяльність аграрних підприємств необхідно сформувати маркетинговий інструментарій, в основі якого мають лежати продукт, ціна, просування й розподіл, тобто основні складові елементи комплексу 4P; з позиції споживача – потреби, витрати, комунікація й зручність. На відміну від традиційної системи інструментів комплексу маркетингу, вищезазначені враховують екологічні аспекти. Відзначимо, що екологічна компонента присутня в кожному з чотирьох елементів комплексу маркетингу (рис. 1).

Формування оптимального товарного портфеля передбачає наявність певного обсягу кількості товару, що перебувають на різних стадіях життєвого циклу, а також дає змогу забезпечити збалансоване зростання підприємства з найменшими ризиками. Підприємство має спрямовувати зусилля на збільшення не тільки обсягу продажів, але й частки ринку, а також прагнути домінування на вибраних ринкових сегментах.

Таблиця 1

Сертифікаційні іноземні структури та вартість їх послуг в Україні

Назва органу сертифікації, країна	Вартість послуг
ABCERT, Німеччина	Мінімальна плата контролю (одноразове) для виробників становить 195 євро, а максимальна – 440 євро на рік. Одноразова сума включає певну кількість часу перевірки. Якщо цей час перевищено, додатковий час оплачується як 65 євро на годину.
Bio Garantie. Австрія	Основний внесок становить 90 євро. Змінні витрати такі: для пасовищ – 6,60 євро/га, орні поля – 7,81 євро/га, спеціальні культури (вино, ягоди тощо) – 14,13 євро/га. Мінімальна плата контролю (одноразово) для виробників становить 195 євро, а максимальна – 440 євро на рік.
ICEA, Італія	Фіксована плата становить від 50 до 180 євро/рік + змінні витрати залежно від площі та типу культур. Змінний внесок становить від 10 до 200 євро/га. Разом мінімальні змінні витрати становлять 200 євро, максимальний змінний внесок – 7 000 євро.
Suolo e Salute, Італія	Замовник повинен заповнити форму на сайті, щоб отримати визначення ціни сертифікації та інспекції. Існує фіксований збір у розмірі 80 євро/рік.
LaCon, Німеччина	560 євро/день + адміністративні та транспортні витрати.
Biogricept, Італія	Річний внесок становить 190–360 євро/рік + 2,60 євро/га залежно від типу вирощуваних культур.
ETKO, Туреччина	240 євро/день; вартість варіюється залежно від розміру.

Джерело: узагальнено автором

Рис. 1. Основні складові впровадження концепції екологічного маркетингу

Джерело: сформовано автором

Аналіз товарної політики посідає важливе місце в маркетинговій діяльності підприємства, адже від його результатів залежать визначення потенційних можливостей, розроблення відповідних програм маркетингу, координація сукупності товарів відповідно до вимог ринку та вподобань споживачів.

Для більшості аграрних підприємств пропонуємо такий товарний портфель з відповідними маркетинговими стратегіями (табл. 2).

Вітчизняна практика свідчить про те, що кількість та обсяги виробництва органічної продукції займають малу частку й не відповідають потребам населення. Основна причина полягає в тому, що сьогодні не кожен виробник має можливість здійснювати додаткові поточні й капітальні витрати на виробництво органічної продукції. Під час формування ціни на органічну продукцію виробник аграрної продукції має розуміти розмір витрат

Таблиця 2

Альтернативні маркетингові стратегій для основних видів продукції

Назва продукції	Характеристика позиції	Альтернативні маркетингові стратегії
Молоко	Найвигідніше становище бізнесу. Продукт діє на дуже перспективному ринку збуту й має на ньому сильні конкурентні позиції.	Стратегія підтримання конкурентних переваг така: зниження цін та застосування системи знижок для оптових покупців, розвиток системи збуту, максимізація інвестицій, розширення виробництва.
Соняшник, м'ясо свиней	Висока привабливість ринку та середня конкурентоспроможність продукції.	Стратегія зростання (збільшення частки ринку) така: інтенсифікація маркетингових зусиль на просування, пошук нових каналів збуту, підвищення якості та процесу виробництва, вдосконалення цінової політики, збільшення конкурентоспроможності продукції.
Ярий ячмінь, соя	Включає середні за рівнем конкурентоспроможності й за рівнем привабливості ринки збуту.	Стратегія стабілізації така: збереження та покращення позицій, збільшення конкурентоспроможності продукції шляхом проведення маркетингових досліджень, покращення якості продукції, налагодження нових каналів збуту, продаж через мережу власних магазинів, проведення рекламних кампаній.
Озима пшениця	Середня привабливість ринку та низька конкурентоспроможність продукту.	Стратегія розвитку така: оцінювання потенціалу задля покращення виробничого процесу для зниження собівартості та підвищення якості продукції, перегляд політики збуту, дослідження ринку та основних конкурентів.

Джерело: розроблено автором

і мати можливість коригувати собівартість органічної продукції, яка є основою процесу ціноутворення. Крім того, на виробництві органічної продукції часто спостерігаються випадки порушення екологічних нормативів, оскільки здійснити точну перевірку за всіма показниками агровиробник не завжди має можливість.

Ми розуміємо, що під час встановлення ціни на органічну продукцію необхідно враховувати інтереси виробників аграрної продукції та збільшувати обсяги її виробництва відповідно до зростаючого попиту на неї.

Досліджуючи питання ціноутворення, О.С. Кільчицька стверджує, що чим більше частка постійних витрат у базисному виторзі від реалізації, тим більше приріст прибутку, що забезпечується за рахунок збільшення обсягу реалізації продукції. Якщо підвищення попиту на продукцію підприємства дає змогу збільшувати й ціни, й натуральний обсяг продажів, то з фінансової точки зору виробнику вигідніше збільшувати ціни, ніж нарощувати натуральний обсяг продажів [4, с. 235].

Розглядаючи тенденції розвитку каналів збуту органічної продукції, Україна може використати європейський досвід, де споживачі купують органічну продукцію безпосередньо у фермерів. Це є вигідним і для самих виробників аграрної продукції, тому що не допускає можливості спекулятивних надбавок переробними підприємствами та торговельними організаціями.

Ще одним каналом є продаж органічної продукції через мережу супермаркетів. Такі країни, як Швейцарія й Австрія, є першими, де було запропоновано продаж органічної продукції у великих супермаркетах разом зі звичайними продуктами. Продаж через мережу спеціалізованих магазинів набула особливої популярності в Німеччині та Нідерландах. Прямі канали товарного просування користуються найбільшою популярністю у Франції та Бельгії.

Представимо схему основних каналів розподілу органічної продукції в Україні (рис. 2).

Найбільш прибутковим для виробників органічної продукції є прямий продаж. Однак його основними недоліками є охоплення невеликої кількості споживачів та охоплення ринку на регіональному рівні. Під час продажу за телефоном і через інтернет-магазини виробник стикається з недовірою

Рис. 2. Основні канали розподілу органічної продукції

Джерело: розроблено автором

споживачів щодо придбання продукції в такий спосіб, а також обмеженими можливостями споживачів.

Продаж представника оптової торгівлі значно знижує контроль над збутом і послаблює контакт виробника зі споживачем.

Нові можливості для виробників органічної продукції надають створені збутові кооперативи завдяки об'єднанню досвіду, знань і навичок усіх його учасників. Вони можуть допомогти більш швидкому виходу на ринок органічної продукції, охопленню більшого сегменту ринку, сприяти збільшенню кількості потенційних споживачів.

Прямі поставки до спеціалізованих магазинів і ресторанів значно обмежують появу нових споживачів і не дають можливості навіть спробувати купувати продукцію з цікавості [5, с. 42].

Продаж через мережу супермаркетів майже не дає можливості отримати консультацію споживачу, порушують зв'язок споживача з виробником, а ще однією загрозою є велика ймовірність купити в супермаркеті «псевдоорганічну» продукцію. В багатьох супермаркетах органічні продукти часто виставлені серед звичайних, що ускладнює їх пошук споживачем. На нашу думку, дуже важливо органічну продукцію виділяти в окремі відділи й супроводжувати інформаційними матеріалами.

Нині недосконалими є всі елементи ринку органічної продукції. Розширення можливостей для реалізації органічної продукції дасть змогу збільшити обсяги її виробництва, розширити асортимент та знизити ціну.

Аналізуючи потенційні канали збуту органічної продукції, виробник має враховувати вплив мотиваційних факторів на споживача під час здійснення ним процесу купівлі. Без досконалого знання мотивації екологічно орієнтованої поведінки споживачів неможливо реалізувати екологічну продукцію.

Зауважимо, що під час реалізації вже органічної сільськогосподарської продукції перед аграрними підприємствами постає низка економічних проблем, зокрема:

– недостатня інформованість про ринки органічної продукції; низькі реалізаційні ціни та низький споживчий попит;

– складність організувати виробничий процес у часі таким чином, щоби максимально відповідати потребам ринку;

– високий рівень конкуренції на ринку;

– відсутність впевненості у вчасному виконанні угод, що перешкоджає налагодженню довгострокових стосунків із партнерами;

– недостатня кількість ефективно організованих оптових ринків органічної продукції у великих містах та біржової торгівлі, незначна кількість приватних оптовиків у збутових мережах та закупівельних організацій;

– обмежений доступ до конкурентних пропозицій щодо постачання продукції та нерозвинена інфраструктура, яка може забезпечити збереження належної якості органічної продукції, зокрема відповідне транспортування, складування, оброблення, пакування.

Для усунення цих проблем необхідно вжити стратегічно спрямований комплекс заходів щодо формування політики розподілу, а також застосувати сучасні моделі й методи організації, планування та контролю за збутовою діяльністю підприємства.

Просування екологічно чистої продукції на ринок є важливим елементом комплексу маркетингу [6, с. 39]. Для успішного здійснення процесу просування важливими є впевненість і довіра споживача до того, що цей продукт є справді екологічно безпечним.

Відповідно, основними завданнями комунікаційної політики в екологічному маркетингу є:

– формування попиту на екологічно чисту продукцію;

– стимулювання збуту екологічно чистої продукції, поширення на практиці енерго- та ресурсозберігаючих технологій, способів сортування й перероблення відходів;

– інформування суспільства про дотримання організацією екологічних вимог під час вирощування, перероблення, пакування, перевезення продукції;

– формування позитивного іміджу підприємства щодо виконання ним екологічних вимог національних та міжнародних стандартів;

– мотивація споживачів, актуалізація їхніх потреб шляхом роз'яснення наявних ризиків споживання продукції, що не є екологічно безпечною та містить харчові добавки, стабілізатори, барвники тощо;

– роз'яснення споживачам сутності екологічного маркування, наявності в організації системи екологічного менеджменту.

Оскільки більшість підприємств не має у своєму розпорядженні складські приміщення й достатню кількість оборотних коштів на проведення таких агротехнічних операцій, як газація, обеззаражування, охолодження, виробники зернових культур реалізують продукцію відразу після виробництва. Це є причиною перенасиченості ринку зерна у серпні, що приводить до сезонного зниження ціни й попиту на пшеницю. Саме відсутність потужностей для зберігання є причиною реалізації продукції відразу після її виробництва й обмежує можливості реалізації продукції протягом року. Проблема зберігання продукції є характерною для багатьох підприємств.

Для вдосконалення збутової політики особливу увагу слід приділити умовам очищення, сортування, сушіння та зберігання зерна. Якісно проведені ці технологічні операції дадуть змогу підвищити якість зерна, внаслідок чого підвищиться конкурентоспроможність продукції. Під час перероблення завдяки

сучасним та традиційним натуральним технологіям органічна продукція зберігає свою безпечність, натуральний склад, поживні властивості, гарні смакові якості, а також не містить синтетичних ароматизаторів, консервантів, харчових добавок та пакується в натуральні матеріали. Зберігання зерна на значний термін дасть змогу реалізувати продукцію за більш вищими ринковими цінами, ніж відразу у післязбиральний термін.

Ми впевнені, що найбільш вигідно зберігати зерно за рахунок власних потужностей шляхом придбавання необхідної техніки та обладнання. За рахунок зберігання аграрне підприємство матиме змогу реалізовувати органічну продукцію за найбільш вигіднішою ціною.

Таким чином, за впровадження концепції екологічного маркетингу екологічно орієнтований комплекс маркетингу в аграрному виробництві включає формування методів ціноутворення, розбудову ринкової інфраструктури, оптимізацію витрат на виробництво органічної продукції за умов державної підтримки виробників аграрної продукції, розширення каналів реалізації та засобів просування органічної продукції, роблячи її більш доступною для споживача як за ціновим, так і за просторовим факторами. Забезпечення балансу між економічними та природоохоронними інтересами є однією з цілей впровадження екологічного маркетингу в аграрному виробництві.

Висновки з проведеного дослідження. Ми переконані, що аграрні підприємства мають розпочати процес переходу на органічне виробництво, а замовляти сертифікацію варто тільки за наявності обґрунтованої маркетингової стратегії збуту органічної продукції та ринкового зростання аграрного підприємства.

Слід впроваджувати екологічно орієнтований комплекс маркетингу, який включає формування методів ціноутворення, розбудову ринкової інфраструктури, оптимізацію витрат на виробництво органічної продукції за умов державної підтримки виробників, розширення каналів реалізації та засобів просування органічної продукції й залежить від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, виду продукції та мотивування споживачів. Всі елементи екологічно орієнтованого комплексу маркетингу мають бути взаємоузгоджені, адаптовані та доповнені з урахуванням екологічних вимог, потреб потенційних споживачів, технологічних особливостей екологічно безпечного виробництва аграрної продукції та специфіки самої концепції екологічного маркетингу, що дасть змогу зробити органічну продукцію доступною для споживача за ціновим та просторовим факторами.

Встановлено, що процес формування ціни на органічну продукцію має враховувати особливості попиту, пропозиції, рівень конкуренції, а також інтереси виробників продукції. Ціна має сприяти розвитку аграрних підприємств під час переходу від традиційного до органічного виробництва, як наслідок, розширювати обсяги виробництва органічної продукції. Впровадження концепції екологічного маркетингу забезпечить вироблення продукції високої якості, що, відповідно, буде супроводжуватися підвищенням її собівартості та ціни. Собівартість органічної продукції здебільшого перевищує собівартість традиційної продукції, хоча можливі й винятки залежно від виду продукції, сезону та регіону.

Обґрунтовано нові підходи маркетингової збутової політики аграрних підприємств з виробництва органічної продукції, які засновані на переорієнтації до потреб ринку. Запропоновано більш прогресивні форми збуту, такі як активна діяльність виробників органічної продукції на оптових ринках; прямий продаж екологічних товарів високої якості за принципами ексклюзивного розподілу та із залученням спеціалізованих посередників; створення нових маркетингових структур, а саме вертикально й горизонтально інтегрованих маркетингових системи та кооперативів. Інтегрована взаємодія з державними органами й переробними підприємствами дасть змогу підвищити інновації та інвестиції у виробництво органічної продукції.

Отже, в більшості аграрних підприємств вже відбувся процес переосмислення ролі економічних та екологічних пріоритетів, а очевидна перевага була віддана екологічно орієнтованому розвитку. Ми впевнені, що принципи й складові екологічного маркетингу мають бути імплементовані у діяльність більшості аграрних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шкуратов О.І., Воронецька І.С. Використання інструментів екологічного маркетингу в господарській діяльності аграрних підприємств. *Економіка природокористування і охорона навколишнього середовища*. 2012. Ч. 2. С. 214–218 (дата звернення: 15.05.2019).

2. Global Organic Market Access (GOMA). A project of FAO, IFOAM and UNCTAD. URL: http://www.goma-organic.org/about/project (дата звернення: 19.09.2019).

3. Томашевська О.А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 161–164 (дата звернення: 02.07.2019).

4. Кільніцька О.С. Методи формування моделі ціни органічної сільськогосподарської продукції. *Збірник праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2014. Т. 4(18). С. 231–240 (дата звернення: 10.10.2019).

5. Чудовська В.А. Фактори формування вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2012. № 18. С. 40–44 (дата звернення: 20.11.2019).

6. Шумейко О.В. Органічне агровиробництво України: тенденції розвитку та виклики інституціонального забезпечення. *Вісник ТНЕУ*. 2016. № 2. С. 33–42 (дата звернення: 10.12.2019).

REFERENCES:

1. Shkuratov O.I., Voroneczka I.S. (2012). Vykorystannya instrumentiv ekologichnogo marketyngu v gospodarskij diyalnosti agrarnyx pidpryemstv [Use of environmental marketing tools in agricultural enterprises of economic activities]. *Environmental Economics and Environmental Protection*, no. 2, pp. 214–218 (in Ukrainian) (accessed: 15 May 2019).

2. Global Organic Market Access (GOMA). A project of FAO, IFOAM and UNCTAD [Electronic resource]. – Access mode: http://www.goma-organic.org/about/project (accessed: 19 September 2019).

3. Tomashevska O.A. (2013). Organichne vyrobnycztvo v sviti: realiyi ta perspektyvy [Organic production in the world: realities and prospects]. *Innovative economy*, no. 6, pp. 161–164. (in Ukrainian) (accessed: 02 July 2019).

4. Kilniczka O.S. (2014). Metody formuvannya modeli ciny organichnoyi silskogospodarskoyi produkciyi [Methods of formation of price model for organic agricultural products]. *Proceedings of the Taurida State Agrotechnological University*, vol. 4(18), pp. 231–240 (in Ukrainian) (accessed: 10 October 2019).

5. Chudovska V.A. (2012). Faktory formuvannya vitchyznyanogo rynku organichnoyi silskogospodarskoyi produkciyi [Factors of formation of the domestic market of organic agricultural products]. *Agrosvit*, no. 18, pp. 40–44 (in Ukrainian) (accessed: 20 November 2019).

6. Shumejko O.V. (2016). Organichne agrovyrobnycztvo Ukrayiny: tendenciyi rozvytku ta vyklyky instytucionalnogo zabezpechennya [Organic agricultural production in Ukraine: development trends and challenges of institutional support]. *Bulletin TNEU*, no. 2, pp. 33–42 (in Ukrainian) (accessed: 10 December 2019).

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
UKRAINIAN LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT TRENDS

УДК 658.589
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-98

Гавкалова Н.Л.
д.е.н., професор, завідувач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Аведян Л.Й.
к.е.н., доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Gavkalova Nataliia
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Avedyan Lydmila
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

В статті розглянуто основні тенденції розвитку легкої промисловості України. На основі узагальнення аналітичних даних, що характеризують особливості розвитку вітчизняної галузі легкої промисловості визначено тенденції розвитку легкої промисловості України. Зазначено, що галузь має потенціал для зростання, використання якого має подолати існуючі проблеми, більшість з яких пов'язані із перевагою імпортної сировини та матеріалів, високою вартістю продукції вітчизняних виробників, дисбаланс у імпортно-експортних операціях, недосформованість механізмів державного регулювання на ринках легкої промисловості. Представлено пропозиції, слідкування яким має забезпечити розвиток легкої промисловості та підвищення рівня конкурентоспроможності галузі. Серед пріоритетних напрямів є всебічна підтримка вітчизняних виробників в межах галузі, підтримка створення нових робочих місць, розробка державних програм та формування механізмів розвитку легкої промисловості.
Ключові слова: *легка промисловість, тенденції розвитку, продукція, програми розвитку.*

В статье рассмотрены основные тенденции развития легкой промышленности Украины. На основе обобщения аналитических данных, характеризующих особенности развития отечественной отрасли легкой промышленности, определены тенденции развития легкой промышленности Украины. Отмечено, что отрасль имеет потенциал для роста, использование которого обеспечит преодоление существующих проблем, большинство из которых связано с превалированием импортного сырья и материалов, высокой стоимостью продукции отечественных производителей, дисбалансом в импортно-экспортных операциях, недосформированностью механизмов государственного регулирования на рынках легкой промышленности. Представлены предложения, следование которым должно обеспечить развитие легкой промышленности и повышение конкурентоспособности отрасли. Среди приоритетных направлений выделяются всесторонняя поддержка отечественных производителей в рамках отрасли, инициация создания новых рабочих мест, разработка государственных программ и формирование механизмов развития легкой промышленности.
Ключевые слова: *легкая промышленность, тенденции развития, продукция, программы развития.*

Modern processes taking place in the country are characterized by the influence of globalization and integration factors and cause systemic transformations that determine the development trends of the national economy. Changes are taking place in all industries. They relate to the structure of the industry, the number of employees, the qualitative characteristics of staff, features of management, standardization, etc. Among the industries a special place is occupied by light industry, which is one of the system-forming branches of the national economy. Industry in Ukraine plays a leading role in the formation of GDP and national income, the development of industry helps to increase employment by creating new jobs. At the same time, the current state of development of this industry, the processes of a new nature taking place in the country, indicate the timeliness of issues related to the development of light industry. The main goal of this paper is to substantiate the trends of light industry development in Ukraine. This study combines theoretical and practical approaches to understanding the key focus of light industry development. Official statistic information demonstrates the current trends of the development and allows proposing different measures for the improving of the situation in this sphere. As methods authors use methods of analysis and synthesis, comparative analysis, deduction, expert analysis. The author's vision of tendencies of light industry development, which were compiled by the author on the basis of the study of the analytical note of the National Academy of Sciences of Ukraine and the research results of domestic theorists and practitioners of domestic, is presented. The stages of strategic management development on the example of an industry, which combine retrospective analysis of strategies and features of their modeling; formulation of the main goals, collection and layout of strategic tools; implementation of the strategy; control and adjust strategy are developed. The peculiarities of situation in this sector of economy are the necessity to realize the control at the state and local level because of problems with management according to the import-export operations, dependence of Ukrainian business from foreign businesses.
Key words: *light industry, development tendencies, products, development programs.*

Постановка проблеми Сучасні процеси, що відбуваються в країні, характеризуються впливом глобалізаційно-інтеграційних чинників та зумовлюють системні трансформації, що визначають тенденції розвитку сфер народного господарства. Зміни відбуваються в усіх галузях промисловості. Вони стосуються структури галузі, кількості зайнятих, якісних характеристик персоналу, особливостей управління, стандартизації та т. ін. Серед галузей промисловості окреме місце займає легка промисловість, яка є однією із системоутворюючих галузей національної економіки. Промисловість в Україні відіграє провідну роль в процесі формування ВВП та національного доходу, розвиток промисловості сприяє збільшенню зайнятих шляхом створення нових робочих місць. Разом з цим сучасний стан розвитку зазначеної галузі, процеси нового характеру, що відбуваються в країні, свідчать про своєчасність питань, пов'язаних з розвитком легкої промисловості, що робить тему даної роботи актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед праць науковців, які досліджують питання, пов'язані з розвитком легкої промисловості, можна визначити доробок Балуєвої О. [1], Бродюк І. [2], Гавриленко Т. [2], Гончарова Ю. [3], Дейнеко Л. [4], Касьян Л. [5], Кононенко Г. [6] та ін. Дослідники налізують стан легкої промисловості, оцінюють рівень державного регулювання та розробленість відповідних механізмів в галузевому розрізі, оцінюють рівень стратегічного управління та конкурентоспроможності галузі, Разом з цим сучасний стан розвитку галузі свідчить про існування проблемних питань, що відкриває простір для наукових міркувань та розробок.

Постановка завдання. Метою роботи є обґрунтування тенденцій розвитку легкої промисловості в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світ характеризується не лише різноманітністю в інституційному та крос культурному середовищі, різними підходами до визначення вагомості державного сектору в економіці, різними стратегіями, так і не одностайним баченням місця промисловості для забезпечення розвитку країни. Промисловість в Україні залишається базисом її розвитку, незважаючи на розбудову сервісної держави і, таким чином, вимагає постійної уваги до визначення особливостей її розвитку в галузевому розрізі. Якщо мова йде про легку промисловість, то вона залишається суттєвим двигуном розвитку в ряді країн світу.

Продукція швейної промисловості відіграє значну роль в економіці багатьох країн світу, таких як: Португалія – частка у ВВП складає 22%, Китай – 21%, Італія – 12%, дещо менші показники у Німеччини – 6% та США – 4%. В Україні за даними 2015 р. частка продукції текстильного виробництва, одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (ВТОШІМ) щодо ВВП становила лише 0,75%, в тому числі номінальний ВВП складав 1979,5 млрд. грн., а продукція ВТОШІМ – 14,9 млрд. грн. [6].

В науково-аналітичній доповіді НАН України за 2018 р. підкреслюється, що вітчизняний ринок продукції легкої промисловості є досить конкурентним, на ньому працює понад 2,3 тис. підприємств з близько 85 тис. працівників, а обсяги виробленої ними продукції досягають 22 млрд. грн. Ринок представлений малими (86,0% від загальної кількості) та середніми (14,0%) підприємствами. Рівень концентрації вітчизняних підприємств на ринку невисокий: 327 середніх підприємств реалізовують 79,4% продукції на 17,7 млрд. грн, відповідно 2014 малих виробництв продають 20,6% продукції на 4,6 млрд. грн. Підприємства легкої промисловості працюють загалом рентабельно (4–10%), що свідчить про гнучкість і ефективність їх діяльності [8, с. 51].

Важливість продукції текстильного виробництва, одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів для економіки країни обумовлюється значною ємністю внутрішнього ринку (40–50 млрд. грн. щорічно); високим рівнем доданої вартості (до 50%); низькою енергоємністю виробництва (1–3% валових витрат); незначним негативним впливом на навколишнє середовище; наявністю висококваліфікованих кадрів у багатьох регіонах України [8].

За регіональним рейтингом виробництва продукції легкої промисловості 2017 році перше місце з досить вагомим, найуспішнішим проривом 14,4% займає Львівський регіон, Житомирська область – 8,7%, Харківська – 8,5%, Дніпропетровська – 7%. П'ятірку лідерів завершує Київ, де виробництво легкої промисловості становить 6,9% від загального виробництва в країні [1]. Ситуація в інших регіонах має тенденції до зниження, що у загальному вимірі демонструють дані 2018 та початку 2019 рр. Таким чином, досліджена галузь містить потужний потенціал, а на продукцію легкої промисловості існує досить ємний попит.

Разом із цим слід визначити існування ряду проблем, що стримують розвиток галузі. Так, даний сегмент в Україні насичений продукцією Китая та Туреччини, в імпорті значна доля «секунд-хенду». Аналітики зазначають, що «серед негативних тенденцій ринку продукції легкої промисловості слід назвати: насичення ринку імпортними товарами, увезеними із заниженням митної вартості та як контрабанда, частка яких, за оцінкою Асоціації «Укрлегпром», становить 25,4%; значна частка тінізації внутрішнього ринку; зростання обсягу ввезення вживаного одягу та взуття, який у 2017 р. становив 131,9 тис. т на 154,4 млн. дол. США» [8, с. 52]. Таким чином, ситуація вимагає держаного втручання в зазначені процеси, оскільки розвиток галузі сприятиме виникненню нових робочих місць, кількість яких за нашими оцінками може скласти до 150–200 тис. у сфері малого та середнього бізнесу. А в реальному житті спостерігається підвищення цін на імпортні товари та сировину у зв'язку з падінням курсу гривні, що негативно впливає на купівельну спроможність населення, що, з одного боку, змінює попит у напрямі його збільшення стосовно продукції вітчизняних виробників, а з іншого «виробництво зазнає кадрового дефіциту через низьку зарплату, незбалансованість галузевої і вищої освіти та ринку праці, недостатньо розвинене державно-приватне партнерство в дуальній освіті, а також в освіті протягом життя» [8, с. 53].

Додамо конкурентні переваги цієї галузі:

– низькі витрати на створення матеріально-технічної бази;

– низькі витрати на логістику на місцевому рівні;

– швидкі темпи капіталізації;

– помірний попит саме на висококваліфіковані кадри;

– можливість урахування всіх, у тому числі незаможних верств населення.

Окремо зазначимо суттєву перевагу – активну участь у формуванні місцевих бюджетів, що сприятиме розвитку територій.

Для подолання зазначених вище негативних тенденцій та активізації розвитку підприємств, що випускають продукцію легкої промисловості, необхідно розробити цілу низку заходів, але перш за все, необхідна державна підтримка легкої промисловості. В межах стратегії розвитку держави в Україні визначаються у якості пріоритетних ряд галузей, серед яких агропромислова. Цілком поділяючи цю думку, зазначимо, що великі масштаби вирощування зерна, виробництва м'ясо-молочної продукції зумовлюють автоматизацію виробництва для

забезпечення продуктивності праці і, відповідно, кількість зайнятих буде скорочуватись. На підприємствах легкої промисловості, з огляду на те, що вони переважно належать до малого та середнього бізнесу робочі місця навпаки мають тенденцію до створення, що також додає зазначеній галузі конкурентні переваги. Для остаточного рішення щодо розробки державної програми, визначення ступеня державного регулювання, формування механізмів забезпечення ефективності функціонування зазначеної галузі необхідні дослідження попиту на продукцію легкої промисловості та розроблення прогнозів стосовно сегментів споживання продукції (особливу увагу слід приділяти збіднілому населенню).

Висновки з проведеного дослідження. Основними державними орієнтирами має бути зміна характеру імпортно-експортних операцій, зменшення залежності від імпортних сировини та матеріалів, поступового заміщення мережі «секонд-хендів» вітчизняною продукцією, що за ціновою політикою задовольняє всі сегменти споживання.

Отже, для розвитку вітчизняного ринку легкої промисловості будуть корисними наступні пропозиції:

– вирощування льону (для виготовлення постільної білизни);

– розвиток вівчарства (для вироблення тканин вовни);

– відновлення та створення власних брендів із національною символікою;

– розробка регіональних програм розвитку легкої промисловості;

– створення локальних програм по забезпеченню власних ринків продукцією власних брендів;

– розробка програм забезпечення зайнятості населення в галузі;

– створення потужного національного науково-дослідного центру проблем легкої промисловості.

Таким чином, легка промисловість України має потенціал та перспективи для подолання кризових явищ та підвищення рівня конкурентоспроможності на ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балуєва О.В., Лісютін О.І. Напрями удосконалення механізму державного регулювання легкої промисловості в Україні / Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека» https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/ (дата звернення: 24.12.2019).

2. Гавриленко Т., Бродюк І.В. Перспективи розвитку легкої промисловості України в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Економічні горизонти. 2018. № 1. С. 28–34.

3. Гончаров Ю.В. Легка промисловість України: теоретико-методологічні засади управління розвитком в умовах інтеграції до СОТ. Київ: КНУТД, 2011. 332 с.

4. Дейнеко Л.В. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2018. 158 с.

5. Касьян Л.Е. Стан та перспективи розвитку легкої промисловості України. Наук. вісник Ужгородського національного ун-ту. 2016. Вип. 6(1). С. 147–150.

6. Кононенко Г.І. Управління конкурентними перевагами підприємств швейної промисловості: дис. на здобуття наукового ступеня канд. ек. н. (доктора філософії): 08.00.04. Київ, 2018.

7. Промислове виробництво в Україні у 2018 році. Економічний дискусійний клуб. URL: http://edclub.com.ua/analityka/promyslove-vyrobnyctvo-v-ukrayini-u-2018-roci (дата звернення: 24.12.2019).

8. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2018. 158 с.

REFERENCES:

1. Baluyeva O.V., Lisyutin O.I. Napruzhene vvedennya v diyu korporatyvnoho rehulyuvannya lehkoyi promyslovosti v Ukrayini [Directions for improving the mechanism of state regulation of light industry in Ukraine]. Electronic scientific publication "Public Administration and National Security" https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/ (accessed 24 December 2019).

2. Havrylenko T., Brodyuk I.V. (2018) Perspektyvni tendentsiyi rozvytku lehkoyi promyslovosti Ukrayiny buly znachnoyu miroyu nestabil'nymy [Prospects for the development of light industry in Ukraine in an unstable environment]. Economic horizons. №1. pp. 28–34. (in Ukrainian)

3. Honcharov Yu.V. (2011) Lehka promyslovist' Ukrayiny: teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnya rozvytkom v umovakh intehratsiyi do SOT [ight industry of Ukraine: theoretical and methodological principles of development management in terms of WTO integration]. Kyiv: KNUTD. 332 p. (in Ukrainian)

4. Deyneko L.V. (2018) Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukrayins'koyi ekonomiky [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution Inst. and predicted. NAS of Ukraine. 158 p. (in Ukrainian)

5. Kas'yan L.E. (2016) Stan ta perspektyvy rozvytku lehkoyi promyslovosti Ukrayiny [Status and prospects of light industry development in Ukraine]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Issue 6(1). pp. 147–150. (in Ukrainian)

6. Kononenko H.I. Upravlinnya konkurentnymy perevahamy pidpryyemstv shveynoyi promyslovosti [Management of competitive advantages of the enterprises of the garment industry] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv National University of Technology and Design. (in Ukrainian)

7. Promyslove vyrobnytstvo v Ukrayini u 2018 rotsi [Industrial production in Ukraine in 2018]. Economic discussion club. URL: http://edclub.com.ua/analityka/promyslove-vyrobnyctvo-v-ukrayini-u-2018-roci. (accessed 24 December 2019).

8. Deyneko L.V. (2018) Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukrayins'koyi ekonomiky [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy]. NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics. and predicted. NAS of Ukraine ". K., 158 p. (in Ukrainian)

ЧИННИКИ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

FACTORS FOR ASSESSING THE RESOURCE SAVING POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

УДК 338.45.01
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-99

Храпкіна В.В.
д.е.н., професор,
професор кафедри маркетингу
та управління бізнесом
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
Коверга С.В.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
Крутогорський Я.В.
к.е.н., старший викладач
кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

KhrapkinaValentyna
National University
of "Kyiv-Mohyla Academy"
KoverhaSerhii
Donbass State Pedagogical University
KrutogorskiyYaroslav
Donbass State Pedagogical University

У статті обґрунтована необхідність вирішення проблеми раціонального використання ресурсів та ресурсозбереження. Надано трактування поняття ресурсозбереження. Досліджено динаміку обсягу реалізації та структуру витрат на виробництво продукції металургійних підприємств. Визначено фактори впливу на результативність металургійної промисловості, досліджено чинники оцінки потенціалу енергозбереження, надано рекомендації практичної модернізації металургійних підприємств та підвищення їх енергоефективності. Доведено, що вибір відповідних інструментів механізму стимулювання впровадження технологій енергозбереження залежить від особливостей конкретного промислового підприємства, його організаційної структури, специфіки діяльності, фінансово-економічного стану, енергетичної політики, кадрового забезпечення, культури споживання енергоресурсів, освітньої підготовки керівництва.
Ключові слова: *ресурсозбереження, енергозбереження, металургійні підприємства, потенціал.*

В статье обоснована необходимость решения проблемы рационального использования ресурсов и ресурсосбережения. Предоставлено трактовку понятия ресурсосбережение. Исследована динамика объема реализации и структура затрат на производство продукции металлургических предприятий. Определены факторы влияния на результативность металлургической промышленности, исследованы факторы оценки потенциала энергосбережения, предоставлено рекомендации практической модернизации металлургических предприятий и повышения их энергоэффективности. Доказано, что выбор соответствующих инструментов механизма стимулирования внедрения энергосберегающих технологий зависит от особенностей конкретного промышленного предприятия, его организационной структуры, специфики деятельности, финансового состояния, энергетической политики, кадрового обеспечения, культуры потребления энергоресурсов, образовательной подготовки руководства.
Ключевые слова: *ресурсосбережение, энергосбережение, металлургические предприятия, потенциал.*

The article substantiates the need to solve the problem of rational resource use and resource saving. It is proved that resource saving is one of the key areas in the management policy of modern enterprises. However, in order for it to be adequately implemented in the overall management system of the enterprise, a precise understanding of the essence of this concept is needed. Until now, there is no consensus among scientists and practitioners regarding the interpretation of the concept of "resource saving". Most authors define resource saving as a process that involves a set of technical, economic, and organizational activities aimed at the rational resource use and at meeting the growing demands for them mainly through savings. In our view, resource saving should be considered as a set of activities that explore not only the material reduction of resource use, but also the further development of the enterprise, its strategic orientation and the impact of the implemented measures on further activities. Given that the enterprises of the metallurgical complex are the driver of the progress of related industries – shipbuilding, aviation, transport and heavy engineering, military-industrial complex, energetics, construction industry, we have studied the dynamics of sales and the structure of the production costs for metallurgical enterprises. The factors of influence on the efficiency of metallurgical industry are identified, the factors for assessing the energy saving potential are investigated, and the recommendations for practical modernization of metallurgical enterprises and improvement of their energy efficiency are provided. It is proved that the choice of appropriate tools of the incentive mechanism for the introduction of energy-saving technologies depends on the characteristics of a particular industrial enterprise, its organizational structure, the specifics of its activities, financial condition, energy policy, human resourcing, culture of energy consumption, and educational attainment of its leadership.
Key words: *resource saving, energy saving, metallurgical enterprises, potential.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасного етапу розвитку країни є значне обмеження ресурсів при одночасному розширенні потреб в них. Протиріччя між динамічним зростанням потреб у ресурсах та їх обмеженістю за фізичним та вартісним складом може призвести до дефіциту ресурсів, що загострює конфлікти між суб'єктами господарювання, приводячи до непродуктивного зростання витрат та виникнення ситуацій, що загрожують зниженням економічної ефективності.

Стратегічне значення для соціально-економічного, технологічного та інноваційного зростання в контексті сталого розвитку України має металургійна галузь. Її потенціал забезпечується значними обсягами природних запасів сировини та інфраструктурою металургійних підприємств. Проте особливої уваги для подальшого розвитку металургійної галузі України потребує проблема високої ресурсо- та енергоємності виробництва, що вимагає реалізації державної політики ресурсозбереження й упровадження ресурсозберігаючих заходів на рівні галузі.

Ресурсозбереження є актуальним напрямом дослідження як на стабільно функціонуючому підприємстві, так і у процесі розробки антикризових стратегій та заходів. Мінливість та динамічність умов сучасної економіки потребує постійного дослідження питань ресурсозбереження та виявлення основних напрямів їх впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та концептуальні підходи до розуміння ресурсозбереження в галузях національної

економіки та механізми реалізації ресурсозбереження на рівні галузі досліджувало багато науковців, зокрема: Р. Солоу [R.M. Solow], Т. Тітенберг [T. Tietenberg], Г. Тейлор [G. Taylor], Дж. Форрестер [J.W. Forrester], О. Амоша, Б. Буркінський, І. Радчук, О. Єршова, Г. Бєляєва, Н. Кондратенко, Н. Хумарова, А. Шаповал та ін. Проте, існуючі наукові результати щодо сфери ресурсозбереження та реалізації ефективного механізму в металургійній галузі України залишають невирішеними питання обґрунтування теоретичних і методичних основ, концептуальних підходів та розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму управління ресурсозбереженням.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття поняття ресурсозбереження, виявлення впливу енергозбереження на розвиток металургійних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України проблема раціонального використання ресурсів та ресурсозбереження є особливо актуальною, потребує негайного вирішення. Це пов'язано з надзвичайно високим рівнем матеріало- та енергоємності вітчизняної економіки, істотною амортизацією основних виробничих засобів і застарілими технологіями, нераціональним використанням природних ресурсів, високим ступенем залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів, значними обсягами утворення відходів і шкідливих викидів виробництва [1].

Ресурси підприємства є дуже важливою частиною у виробничому процесі. Без використання ресурсів будь-яка діяльність неможлива. Тому стратегії ресурсозбереження та ефективного використання є актуальними для промислових підприємств, потребують постійного дослідження та вдосконалення.

Ресурсозбереження є одним із ключових напрямків в політиці управління сучасними підприємствами. Проте для того, щоб його можна було адекватно імплементувати в загальну систему менеджменту на металургійному підприємстві, потрібне чітке розуміння сутності даного поняття. Виходячи з того, який сенс вкладає той чи інший управлінець в даний термін, власне і залежить ефективність впровадження ресурсозбереження.

Сам термін «ресурсозбереження» був уведений до наукової лексики в середині 80-х років [2, с. 175].

Але і дотепер серед науковців та практиків не існує єдиної думки щодо трактування поняття «ресурсозбереження».

Так, С. Дорогунцов, Я. Олійник та Ю. Пітюренко- під ресурсозбереженням розуміють прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях обробної промисловості вторинної сировини. [3].

О. Кролл вважає, що ресурсозбереження – це комплексний напрямок наукових досліджень, який складається із кола економічних, інженерно- технічних, правових та соціальних дисциплін, які постійно розширюються, з єдиною цільовою установкою [4].

Р.І. Балашова вважає, що ресурсозбереження є тією економічною категорією, що являє собою процес підвищення ефективності використання ресурсів на підприємствах усіх типів і форм власності та виявляється у зниженні витрат живої та матеріалізованої праці на виробництво одиниці споживчої вартості продукції з урахуванням усіх видів фінансових надходжень [5]. І.О. Ляшенко вважає, що ресурсозбереження є поняттям, яке охоплює широкий спектр заходів, у результаті яких оптимізуються виробничі процеси, підвищується продуктивність праці та покращуються умови виробництва, оновлюються основні фонди, впроваджуються новітні або більш досконалі технологічні процеси виробництва, вдосконалюються організаційні та управлінські процеси та здійснюється ефективне використання відходів виробництва [6].

Як бачимо, більшість авторів визначає ресурсозбереження як процес, що охоплює комплекс технічних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на раціональне використання ресурсів та забезпечення зростаючих потреб у них головним чином за рахунок економії.

Деякі автори [7] визначають лише одну сторону неефективного ресурсозбереження на підприємствах, а саме низьку ефективність використання ресурсів як наслідок технологічної відсталості підприємства, високого морального та фізичного зносу основних виробничих фондів.

Таким чином, ресурсозбереження слід розглядати як комплекс заходів, які досліджують не тільки матеріальні скорочення використання ресурсів, а й подальший розвиток підприємства, його стратегічну спрямованість та вплив впроваджених заходів на перспективи подальшої діяльності.

Досліджуючи діяльність промислових підприємств, зупинимо увагу на підприємствах металургійного комплексу. Саме вони, виступаючи фактором успіху національних економік та основою світового сталого розвитку завдяки фінансовій результативності з підтримкою екологічної, соціальної та економічної відповідальності, є драйвером прогресу суміжних галузей промисловості – суднобудування, авіації, транспортного та важкого машинобудування, оборонно-промислового комплексу, енергетики, будівництва [8].

В промисловості країни металургійна галузь займає стратегічно важливе значення, забезпечуючи, за підсумками 2017р., 2,4% в ВВП, 7% промислового

виробництва і 19% експорту [9]. Як споживач, галузь використовує 22% електроенергії, 25,4% теплоенергії, 6% природного газу від загального обсягу внутрішнього споживання країни, на її частку припадає 43% у вантажних залізничних перевезеннях [10].

На рис. 1 представлено динаміку обсягу реалізації металургійної продукції.

Результати дослідження динаміки обсягу реалізації металургійних підприємств свідчать про те, що обсяги виробництва збільшуються щороку. Так, за останні роки кількість виробленої продукції збільшилася майже у два рази.

За даними 2018 р., підприємствами металургійного комплексу було реалізовано близько 15% усієї промислової продукції України у грошовому виразі. За даними ОП «Укрметалургпром», у 2019 р. гірничорудними та металургійними підприємствами України вироблено:

– залізорудного концентрату – 63,08 млн. т (104,6% відносно 2018 р.);
– агломерату– 30,91 млн. т (97,6%);
– обкотишів – 20,76 млн. т (97,2%);
– коксу валового (6% вол.) – 10,06 млн. т (92,9%);
– чавуну – 20,06 млн. т (97,6%);
– сталі – 20,85 млн. т (98,8%);
– прокату – 18,20 млн. т (99,1%);
– трубної продукції – 1,005 млн. т (91,2%).

Як слушно зазначає у своєму дослідженні Янголь Г.В. [8., с. 127–128], особливістю вітчизняної металургії є висока частка витрат у вартісному вимірі виробленої продукції, що перш за все, зумовлюється високою матеріалоємністю виробництва.

Якщо структура витрат на виробництво металургійної продукції залишається практично незмінною (близько 85% складають матеріальні витрати, 9%-витрати на персонал, 5%-амортизація, до 1%-інші витрати), то їх обсяг постійно зростає: у 2013–2017 рр. середньорічний темп такого росту склав 18,7%. Одночасно відстежується позитивна тенденція зменшення рівня витрат на гривню виробленої продукції: в середньому на 3,1% в рік до 93,1% за 2013–2017 р, що демонструє підвищення прибутковості підприємств галузі, яка, на разі, все одно є критично низькою.

Одним із найбільш суттєвих факторів впливу на результативність металургійної промисловості є тенденції змін у її енергоємності. Слід відзначити, що в Україні металургія є однією з найбільш енергоємних галузей промисловості. На долю металургійного виробництва припадає 52% від загального обсягу використання електроенергії та 28% теплоенергії переробної промисловості [8]. У середньому за рік металурги споживають близько 1840 млн. куб м природного газу, 11,76 млрд. кВт-год електроенергії. При цьому характерною особливістю металургійних процесів є те, що найбільш значна частина (до 80–90%) енергетичних ресурсів витрачається на процеси власних технологічних потреб, а основною енергетичною сировиною є вугілля, кокс, газ. Такий стан з енергоємністю продукції диктує необхідність цілеспрямованої енергозберігаючої політики.

Реалізація потенціалу енергозбереження є одним із ефективних та перевірених часом напрямів заощадження енергоресурсів та фінансових коштів підприємства. Потенціал енергозбереження являє собою діапазон ефективності між мінімальними витратами енергії та фактичними.

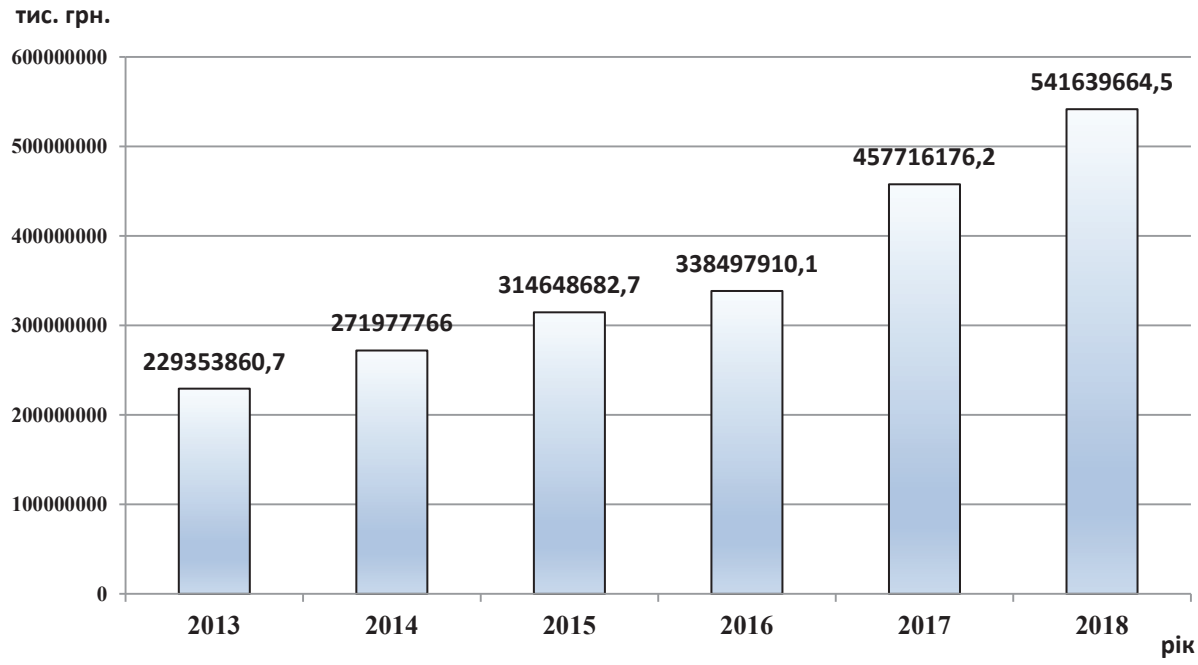

Рис. 1. Динаміка металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, тис. грн

Джерело: [10]

Наявність значного потенціалу свідчить про неефективність використання енергії на підприємстві.

Успішна реалізація потенціалу енергозбереження залежить від об'єктивності та досконалості його визначення, оцінки, аналізу, тобто достовірності інформаційного підґрунтя. Недосконала інформація є одним з найважливіших чинників слабкої реалізації потенціалу енергозбереження та неефективності інвестицій у технології енергозбереження.

Дослідники виділяють підходи до визначення ступеня недосконалості інформації у процесі впровадження енергоефективних заходів та оцінки існуючого потенціалу енергозбереження [11]: спостереження за наборами інформації через опитування; перевірка наслідків використання інформації; «психологія неуважності». «Психологія неуважності» починається, за думкою вчених, з визнання проблем вибору багатьох різних аспектів, які менш помітні під час вибору, але потенційно важливі при реалізації заходів.

З цього слідує, що комплексність та обґрунтованість інформації, дає змогу враховувати вплив чинників у процесі прийняття управлінського рішення щодо використання потенціалу енергозбереження (рис. 2.).

Урахування сукупності чинників впливу допомагає отримати цілісне уявлення про наявний потенціал енергозбереження, витратах на його реалізацію та обсяги передбачуваної економії коштів, на засадах комплексного підходу.

Існує дві основні групи потенціалу енергозбереження [12, с. 23]:

− підвищення ефективності використовуваних невідновлюваних видів палива за рахунок застосування технологій енергозбереження і різних заходів;

− зниження обсягу використовуваних не поновлюваних видів палива за рахунок підвищення частки відновлюваних видів палива в загальному балансі.

Обсяги потенціалу першої групи на промислових підприємствах України значно більше та доцільність їх використання обумовлюється відносно невеликими витратами на його реалізацію в порівнянні з витратами на впровадження НВДЕ.

Для визначення потенціалу енергозбереження варто використовувати існуючі наукові розробки, державні нормативи та застосовувати найкращі світові практики або методи, що використовуються на підприємствах розвинутих країн світу для постійного покращення ефективності оцінки.

Рис. 2. Передумови реалізації потенціалу енергозбереження промислового підприємства

Джерело: складено авторами

Передумовами безпосередньої реалізації потенціалу енергозбереження є відповідність принципам технічної необхідності (заміна неефективного та застарілого обладнання), економічної ефективності (норм дисконтування, отриманої економії, прибутку), фінансової доцільності (критерії прийняття інвестиційних рішень), системності (ефект від впровадження комплексу заходів звичайно буде більший ніж часткових оптимізаційних заходів).

Згідно із класифікацією, запропонованою у дослідженні [13, с. 168], потенціал поділяють: за участю у виробничому процесі (виробничий та невиробничий); за видами ресурсів і енергії (паливо, електрична енергія, теплова енергія); за способом розрахунку (абсолютний, відносний); за ієрархією структури підприємства (підприємство в цілому, підрозділів, окремої ланки споживання). Дана класифікація дозволить підвищити якість прийняття управлінських рішень щодо реалізації потенціалу енергозбереження, адже дозволяє глибше проаналізувати та диференціювати наявні потенційні можливості з енергозбереження та енергоефективності.

Визначати потенціал енергозбереження необхідно за допомогою фізичних та фінансово-економічних методів, перші полягають в оперуванні фізичними величинами та характеристиками, інші проводяться паралельно і мають на меті додати економічного обґрунтування висновкам.

Величину потенціалу енергозбереження можливо оцінювати за допомогою теоретичного, практичного, ексергетичного методу.

Кожний з методів має свої позитивні сторони та недоліки. При застосуванні теоретичного методу відбувається порівняння фактичного споживання ПЕР з базовим або задокументованим максимально ефективним значенням. Недоліком методу є фізична недосяжність відповідності еталонним значенням у силу дії негативних чинників, використовується здебільшого для елементарних енергетичних процесів. При застосуванні практичного методу порівнюються фактичні показники енерговикористання конкретного технологічного обладнання з найуспішнішими існуючими аналогами. Ексергетичний метод застосовується для визначення енергії або ексергії потоків у досліджуваній системі та для побудови енергетичного або ексергетичного балансу.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, вибір відповідних інструментів механізму стимулювання впровадження технологій енергозбереження залежить від особливостей конкретного промислового підприємства, його організаційної структури, специфіки діяльності, фінансово-економічного стану, енергетичної політики, кадрового забезпечення, культури споживання енергоресурсів, освітньої підготовки керівництва, тому не всі інструменти стимулювання енергозбереження будуть однаково успішно використовуватись на кожному підприємстві.

Для того, щоб процес практичної модернізації металургійних підприємств та підвищення енергоефективності мав систематичний характер необхідно:

− розробити концепцію поетапного переходу на принципи найкращих доступних технологій;

− розробити механізм державного фінансування при переході промисловості на принципи найкращих доступних технологій;

− активно підтримувати запровадження різноманітних заходів економічного стимулювання для провідних інноваторів;

− розповсюджувати найкращий досвід впровадження таких технологій, про досягнені параметри ресурсо- і енергозбереження, а також захисту навколишнього середовища;

− забезпечити на галузевому рівні активну участь підприємств у процесі порівняльного аналізу і розробки інформаційно-технічних довідників з найкращих доступних технологій тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горбик В.М. Ресурсозбереження в механізмі державного управління природно-економічним потенціалом регіонів. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/16.pdf.

2. Рибалко Л.П. Сучасні підходи до трактування сутності поняття ресурсозбереження. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2012. № 3. URL: http://ekhneu.org.ua/content/suchani-pidhodi-do-traktuvannya-sutnosti-ponyattya -resursozberezhennya.

3. Кондратенко Н.О. Критерії оцінки ефективності ресурсозбереження. *Наука й економіка*. 2010. № 4(20). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_4/174-180.pdf.

4. Мартусенко І.В., Погріщук Б.В. Регіональна економіка. URL: https://pidruchniki.com/76309/rps/regionalna_ekonomika.

5. Балашова, Р.І. Оцінка ефективності діяльності підприємств нових форм господарювання на основі показників ресурсозбереження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Р.І. Балашова. Донецьк, 1999. 24. С. 14.

6. Ляшенко, І.О. Особливості та перспективи розвитку ресурсозбереження в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1537.

7. Покарев Г.М. Ресурсосбережение: проблемы и решения. М.: Экономика, 1990. 141 с.

8. Янголь Г.В. Управління стратегічною результативністю підприємств (за матеріалами металургійних підприємств України). Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності). 437 с.

9. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

10. Укрметалургпром об'єднання підприємств: офіційний веб-сайт: URL: http://www.ukrmetprom.org.

11. Allcott H., Greenstone M. Is There an Energy Efficiency Gap? *Journal of Economic Perspectives*. 2012. 26(1). P. 3–28.

12. Алгоритм формирования региональных программ энергосбережения. Консультативная программа IFC в Европе и центральной Азии. URL: https://www.ifc.org.

13. Джеджула В.В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження промислових підприємств : дис. док. екон. наук: спеціальність 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Хмельницький нац. Ун-т/ В.В. Джеджула. Хмельницький, 2014. 419 с.

REFERENCES:

1. Horbyk V.M. (2018) Resursozberezhennia v mekhanizmi derzhavnoho upravlinnia pryrodno-ekonomichnym potentsialom rehioniv [Resource conservation in the mechanism of state management of natural and economic potential of regions] URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/16.pdf. (in Ukrainian)

2. Rybalko L.P. (2012) Suchasni pidkhody do traktuvannia sutnosti poniattia resursozberezhennia [Modern approaches to the interpretation of the essence of the concept of resource conservation] *BIZNES-INFORM*. № 3. URL: http://ekhneu.org.ua/content/suchani-pidhodi-do-traktuvannya-sutnosti-ponyattya -resursozberezhennya. (in Ukrainian)

3. Kondratenko N.O. (2010) Kryterii otsinky efektyvnosti resursozberezhennia [Criteria for assessing the effectiveness of resource conservation] *Nauka y ekonomika*. № 4(20). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_4/174-180.pdf. (in Ukrainian)

4. Martusenko I.V., Pohrishchuk B.V. Rehionalna ekonomika [Regional economy] URL: https://pidruchniki.com/76309/rps/regionalna_ekonomika. (in Russian)

5. Balashova R.I. (1999) Otsinka efektyvnosti diialnosti pidpryiemstv novykh form hospodariuvannia na osnovi pokaznykiv resursozberezhennia [Estimation of efficiency of activity of the enterprises of new forms of managing on the basis of indicators of resource saving] (PhD Thesis), Donetsk.

6. Liashenko I.O. (2012) Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku resursozberezhennia v Ukraini [Features and prospects of resource saving development in Ukraine] *Efektyvna ekonomika*. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1537. (in Ukrainian)

7. Pokarev H.M. (1990) Resursosberezhenie: problemyi i resheniya [Resource Saving: Problems and Solutions]. Moscow: Ekonomika, 141 p. (in Russian)

8. Yanhol H.V. Upravlinnia stratehichnoiu rezultatyvnistiu pidpryiemstv (za materialamy metalurhiinykh pidpryiemstv Ukrainy) [Management of strategic performance of enterprises (based on materials of metallurgical enterprises of Ukraine)] (PhD Thesis), Kyiv, Kyiv National Economic University named after V. Hetman

9. Statystychna informatsiia [Statistical information] Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (in Ukrainian)

10. Ukrmetalurhprom obiednannia pidpryiemstv: ofitsiinyi veb-sait: [Ukrmetalurgprom business association: official website]: URL: http://www.ukrmetprom.org. (in Ukrainian)

11. Allcott H., Greenstone M. Is There an Energy Efficiency Gap? *Journal of Economic Perspectives*. 2012. 26(1). P. 3–28. (in English)

12. Algoritm formirovaniya regionalnykh programm energosberezheniya. Konsultativnaya programma IFC v Evrope i tsentralnoy Azii [Algorithm of formation of regional energy saving programs. IFC Advisory Program in Europe and Central Asia] URL: https://www.ifc.org.

13. Dzhedzhula V.V. (2014) Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm enerhozberezhennia promyslovykh pidpryiemstv [Organizational and economic mechanism of energy saving of industrial enterprises] (PhD Thesis), Khmelnytsky, Khmelnitsky National University

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION SERVICES IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT

УДК 330.354
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-100

Дименко Р.А.
к.е.н., завідувач кафедри
підприємництва, торгівлі
та біржової діяльності
Навчально-науковий інститут
менеджменту та підприємництва
Державний університет телекомунікацій

Dymenko Ruslan
Educational and Scientific Institute
of Management and Entrepreneurship
State University of Telecommunications

XXI століття – це ера новітніх технологій та інформаційного суспільства. Впровадження комп'ютерної техніки та Інтернету у повсякденне життя людства обумовило поширення та необхідність обробки величезних масивів інформації у найкоротші терміни та її миттєву передачу у найвіддаленіші куточки землі. Такі новації змінюють сучасні методи ведення бізнесу, переформатовують структуру економік країн, надають конкурентні переваги у економічній та політичній могутності країнам – технологічним та інформаційним лідерам. А отже, актуальними залишаються питання кардинальних змін в бізнес-середовищі та господарських зв'язків різних країн світу в аспекті зміни та більш активної імплементації в економіку інформаційно-комунікаційної компоненти. Інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) поставив людство перед початком нової фази свого розвитку – глобальним інформаційним суспільством, перехід до якого, в свою чергу, передбачає здійснення певних трансформацій в економічній, соціальній, політичній, правовій, культурній структурі суспільства кожної країни. Досвід розвинених держав світу та численні дослідження в цій галузі свідчать про те, що ІКТ надають можливість для зростання конкурентоспроможності національної економіки, вирішення соціальних проблем, поліпшення стану навколишнього середовища тощо. Саме тому проблема оцінки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на основі міжнародного співробітництва України є досить актуальною.

Ключові слова: *ринок ІКТ, інформатизація суспільства, новітні технології, цифровізація економіки, Grid-системи.*

XXI век – это эра новейших технологий и информационного общества. Внедрение компьютерной техники и Интернета в повседневную жизнь человечества обусловило распространение и необходимость обработки огромных массивов информации в кратчайшие сроки и ее мгновенную передачу в самые отдаленные уголки земли. Такие новации меняют современные методы ведения бизнеса, переформатируют структуру экономик стран предоставляют конкурентные преимущества в экономической и политической мощи странам – технологическим и информационным лидерам. Следовательно, актуальными остаются вопросы кардинальных изменений в бизнес-среде и хозяйственных связей различных стран мира в аспекте изменения и более активной имплементации в экономику информационно-коммуникационной компоненты. Интенсивное развитие информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) поставил человечество перед началом новой фазы своего развития – глобальным информационным обществом, переход к которому, в свою очередь, предусматривает осуществление определенных трансформаций в экономической, социальной, политической, правовой, культурной структуре общества каждой страны. Опыт развитых стран мира и многочисленные исследования в этой области свидетельствуют о том, что ИКТ предоставляют возможность для роста конкурентоспособности национальной экономики, решения социальных проблем, улучшение состояния окружающей среды и тому подобное. Именно поэтому проблема оценки развития информационно-коммуникационных технологий на основе международного сотрудничества Украины является весьма актуальной.

Ключевые слова: *рынок ИКТ, информатизация общества, новейшие технологии, цифровизация экономики, Grid-системы.*

The 21st century is an era of new technologies and information society. The introduction of computers and the Internet into the daily life of mankind has led to the spread and the need to process huge amounts of information in the shortest possible time and its instantaneous transmission to the most remote corners of the earth. Such innovations change modern methods of doing business, reformat the structure of countries' economies, provide competitive advantages in economic and political power to countries - technological and information leaders. Consequently, the issues of radical changes in the business environment and economic relations of different countries in the aspect of change and more active implementation of the information and communication component in the economy remain relevant. Intensive development of information and communication technologies (ICT) has put humanity before a new phase of its development - the global information society, the transition to which, in turn, involves certain transformations in the economic, social, political, legal, cultural structure of each country. The experience of developed countries and numerous studies in this field show that ICTs provide an opportunity to increase the competitiveness of the national economy, solve social problems, improve the environment and more. That is why the problem of assessing the development of information and communication technologies on the basis of international cooperation of Ukraine is quite relevant. The main goal of this paper is to determine the most promising areas of development of information and communication services in the international environment and international cooperation in this field in the context of global informatization of society. The digitalization and informatization of various sectors of the international economy have reached such a level that the issues of national information security have gone beyond the subject of the global space. Most of the world's leading countries are able to work together to solve local and global problems that appear in the market of information and communication technologies and services. The main problematic issues of the international telecommunications industry are the development of the mechanism of market functioning in information and communication technologies and services in the context of globalization and aggressive behavior in some countries.

Key words: *ICT market, informatization of society, new technologies, digitalization of economy, Grid-systems.*

Постановка проблеми. Цифровізація та інформатизація різних галузей міжнародної економіки досягли такого рівня, що питання національної інформаційної безпеки вийшли за рамки суб'єкта глобального простору. Більшість провідних країн світу спільними зусиллями здатні вирішувати завдання локального та глобального характеру, які постають на ринку інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів. Основним проблемними питаннями міжнародної телекомунікаційної

індустрії є розвиток механізму функціонування ринку в інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів умовах глобалізації та агресивної поведінки деяких країн світу.

У найближчому майбутньому розвиток інформаційно-комунікаційних технологій буде загострювати проблеми в процесі використання інформації та ідентифікаторів мережевого рівня. Необхідно відмітити посилюючу роль Західних країн, США, Канади, провідних країн Азії у інформаційно-комунікаційній сфері, де постійно змінюється баланс інтересів на користь нових учасників процесу інформатизації та цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку ринку інформаційно-комунікаційних технологій були присвячені праці таких іноземних та вітчизняних вчених, як М Кастельс, В. Іноземців, А. Тофлер, Р. Нижегородцев, С. Войтко, Т. Сакалош, А. Ткачова, Р. Хіміч, Л. Шостак, О. Леонова та інші.

Численні дослідження економістів у розвинених країнах світу підтверджують той факт, що ІКТ містять у собі величезний потенціал для економічного зростання та перетворення суспільного життя. Все це свідчить про необхідність систематизації накопичених знань за визначеною тематикою та адаптації основних теоретичних положень до змін рівня міжнародного співробітництва в галузі ІКТ України.

Постановка завдання. Метою статті є визначення найбільш перспективних напрямів розвитку послуг інформаційно-комунікаційної галузі у міжнародному середовищі та міжнародного співробітництва в даній сфері в умовах глобальної інформатизації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сукупність інформації, інформаційно-комунікаційних продуктів, послуг і сервісів, а також знань, які приймають участь у створенні матеріальних і нематеріальних благ, візуалізують інформаційний фактор, який створює додаткові переваги суб'єктам, які виробляють різні товари та послуги для реалізації у ринковому середовищі. Ця обставина продукує розвиток теорії міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну та визначення їх впливу на зростання світового ринку телекомунікаційної індустрії. Теорії міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну (табл. 1), пояснюють рух інформації ендогенними та екзогенними факторами, які також вливають на експорт товарів, ефективність використання факторів господарювання в різних країнах та недосконалістю ринкових інститутів і мереж.

Інформація та комунікації в останні десять років починають активно приймати участь у господарський діяльності та виробництві товарів, а це сприяло появі нових видів товарних форм або нових інформаційно-комунікаційних послуг, що забезпечило диверсифікацію внутрішніх та зовнішніх ринків послуг і товарів. В умовах сьогодення економічні аспекти міжнародної конкуренції у телекомунікаційній індустрії залишаються незмінними, тобто або низькі витрати, або диференціація послуг, що впливає на ефективність господарської діяльності.

Низькі витрати або диференціація послуг створює у вирішальному ступені не порівняльну перевагу в забезпеченості або продуктивності матеріальних чинників, а перевагами науково-технічного прогресу та рівнем розвитку метакомунікаційних метатехнологій, у тому числі інноваціями в інформаційно-комунікаційній сфері.

Прикладами метакомунікаційних метатехнологій можуть бути:

– технології формування свідомості, які потребують постійного оновлення (свідомість швидко звикає до зовнішнього впливу, і припинення оновлення механізмів цього впливу призводить до втрати керованості);

– проект мережевого комп'ютера (розосередження його пам'яті в мережі відкриває розробнику всю інформацію про користувача);

– сучасні технології зв'язку та комунікації в онлайновому режимі і метамаркетінгу [6].

Відмітимо, що рух результатів господарської діяльності між країнами зі схожим рівнем розвитку і схожими за призначенням товарами (послугами) можна пояснити в рамках теорії міжнародного обміну, виключно визнаючи інформацію

Таблиця 1

Класифікація теорій міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну

Теорія	Дослідники теорії	Причини обміну	Використання факторів господарювання
Теорія мережевої економіки	Друкер П., Кастельс М.	Ефективність використання інформаційної та мережевої економіки	Рух інформації та знань
Теорія інформаційного посередництва	Аллен Ф., Сантомеро М.	Ефективність використання інформації об інструментах управління ризиками	Рух інформації про ринки факторів господарювання та послуг
Теорія міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну	Тоффлер Е, Маклюен М.	Ефективність використання міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну	Рух інформації
Теорія економіки знань	Друкер П.	Ефективність використання носіїв знань	Рух інформації, опиту та знань

Джерело: побудовано автором за даними [1-4]

рівноправним фактором господарської діяльності, що приносить відповідний специфічний дохід, який подібний при використанні традиційних факторів господарювання (капітал, матеріальні або нематеріальні ресурси). Тому, інформація та комунікації перетворюючись на впливовий чинник господарської діяльності, зробила виробництво продукції (послуг) інформаційно-насиченим і широко впроваджується в товарообіг, ставши вагомим джерелом конкурентних переваг суб'єктів у ринковому середовищі. Таким чином, активні дії інформаційно-комунікаційного фактору у господарській діяльності та зростання інформаційних технологій і сервісів змінили парадигму сучасної економічної та управлінської науки, яка стала узагальнювати теорію і практику інформаційної економіки.

Безперечний доступ до інформації та знань здійснюється через глобальні інформаційно-комунікаційні мережі, які складають основні магістралі для оперативного надання інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів. Рівень розвитку телекомунікаційних послуг і сервісів визначає можливості сучасного світового ринку інформаційно-комунікаційної сфери.

Задоволення різноманітних інформаційно-комунікаційних потреб споживачів від підприємницького середовища стало інтернаціональним і перейшло кордони багатьох країн через транскордонного характеру комунікацій, що не може вплинути на стратегічний розвиток телекомунікаційної індустрії.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та сервіси стрімко змінюють тенденції розвитку геополітичної і геоекономічної обстановки у міжнародному просторі. Обґрунтований рівень готовності суб'єкта міжнародної економіки до інформаційно-комунікаційного суспільства постає важливим індикатором його конкурентоспроможності у міжнародному інформаційно-комунікаційному середовищі.

Західні країни Європи, США, Канада, провідні країни Азії підготовлені до викликів в сфері інформаційно-комунікаційних технологій та мають відповідні переваги:

– значний людський капітал в сфері інфокомунікацій;

– розвинену інфокомунікаційну інфраструктуру;

– стабільне макроекономічне середовище;

– суспільство, яке сприяє та сприймає цифровізацію;

– стрімку адаптивність до різних змін;

– сформоване нормативно-правове забезпечення, яке забезпечує захист інтелектуальних прав власності.

Також необхідно відмітити, що фактори інформаційно-комунікаційного розвитку значної кількості європейських країн ідентичні США, Канади та провідних країн Азії, але між мини існує ряд принципових відмінностей:

– європейські країни по-різному ставляться до можливих технологічних, економічних і соціальних змін (наслідків) процесу розвитку інформатизації та цифровізації, а більшість країн достатньо повільно та помірковано адаптуються до змінного інфокомунікаційного середовища;

– європейський ринок інфокомунікаційних технологій і сервісів значно за регульований, а в США, наприклад, більш ліберальний і відкритий;

– значна кількість європейських країн демонструють соціально-економічну активність, яка спонукає до розвитку інфокомунікаційного середовища;

– європейські країни схильні до інтеграції, що сприяє розвитку інформатизації та цифровізації.

Необхідно нагадати, що інформаційно-комунікаційні технології підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій, комп'ютерів, програмного забезпечення, передавальних пристроїв, накопичувальних та ауді-овізуальних систем, які допомагають користувачам створювати, передавати, одержувати, мати доступ, зберігати та змінювати інформацію, у тому числі цифровую. Інформаційно-комунікаційні технології мають наступні компоненти:

– інформаційні технології;

– телекомунікації;

– медіа-трансляції;

– аудіо та відео обробку;

– передачі мережевих функцій управління та моніторингу.

Інформаційно-комунікаційні технології й сервіси адаптують і підтримують інформаційні процеси у макроекономічному середовищі та забезпечують пошук, збір, накопичення, передачу, збереження, тиражування інформації та формалізує процедури до її доступу.

Такими чином, подальший стратегічний розвиток телекомунікаційної індустрії взаємопов'язаний з удосконаленням інформаційно-комунікаційні технологій і сервісів, де з появою нових технічних засобів переробки та передачі інформації посилюється ефективність господарських процесів і інформатизація суспільства.

На цьому тлі, значна частина країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону продовжують швидкий соціально-економічний розвиток і масштабне використання інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів та активно залучаються до глобального інформаційного простору з орієнтацією на цифровізацію.

Населення країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону становить більшу частину користувачів Інтернету в даному сегменті. Рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Гонконгу, Японії, Південної Кореї, Австралії, Сінгапуру та Нової Зеландії зрівнявся, а в деяких сегментах перевершив рівень європейський країн. Від них не відстають Сінгапур, Тайвань і Нова Зеландія.

Основна частина користувачів Інтернету в Азіатсько-Тихоокеанського регіону зосереджена на співробітниках високотехнологічного бізнесу, а Японія, КНР, Сінгапур, Гонконг, Тайвань, Південна Корея, Малайзія, Філіппіни та Таїланд стали головними виробниками високотехнологічних продуктів, які застосовуються у телекомунікаційній індустрії.

Також необхідно відмітити, що на стратегічний розвиток телекомунікаційної індустрії сильно впливає КНР, яка в останні десятиріччі є потужним локомотивом розвитку міжнародної економіки. Китайські суб'єкти високотехнологічної промисловості розвиваються швидкими темпами, що впливає на розвиток країни та цифровізацію суспільного простору. Але необхідно пам'ятати, що основними факторами рушійних сил виступають масштаби внутрішнього ринку та вартість робочої сили, яка значно поступається європейським країнам. Китай – є основним виробником високотехнологічної продукції для міжнародної телекомунікаційної індустрії та конкурує, ринковими та неринковими методами, на американському та європейському просторі.

Для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів Китай підвищує потенціал своїх спеціалістів, які задіяні у високих технологіях, за рахунок репатриативної міграції. Репатриативна міграція – це повернення фізичних осіб, які працювали у західних компаніях або навчались, що дозволяє КНР рухатися до створення потужної високотехнологічної країни, що дозволить їм забезпечити зростання національної економіки.

В міжнародному IT-секторі також представлена Індія, яка має три істотних переваги на високотехнологічних ринках:

– наявність значної кількості спеціалістів в сфері інформаційно-комунікаційних технологій;

– англомовне середовище, яке дозволяє співпрацювати зі всім світом;

– міжнародна підприємницька взаємодія з американською Силіконовою Доліною.

Індія з 2005 року впевнено закріпилась на світовому ринку IT-послуг. Активний розвиток індійської індустрії інколи називають «новим технологічним чудом» тоді, як основа майбутнього росту була закладена ще у 80-х роках. Так, кількість навчальних закладів з інженерно-технічною спеціалізацією збільшилась з 246 на початку 90-х років до 1100 в середині 2000-х, а кількість випускників таких спеціальностей зросла у 7 разів та постійно збільшується [7].

Все це сприяє активному розвитку високотехнологічного бізнесу в Індії, у тому числі, у телекомунікаційній індустрії. Зазначені аспекти свідчать про формування в країні структури постіндустріального суспільства, що стратегічно підвищує ступень опірності макроекономічного середовища країни до кризових явищ, процесів та трансформацій, а також спонукає до шляхів динамічного зростання цифрової економіки.

В останні два роки у індійській компанії Wipro, яка третя за розміром виробництва програмного забезпечення в країні, збільшується автоматизація IT-процесів, що у свою чергу виступає фактором скорочення IT-спеціалістів, які виконували монотонні завдання. Але висококваліфіковані фахівці, крім IT-програм або IT-рішень для стейкхолдерів, наполегливо працюють над розробкою інновацій у внутрішніх процесах, що є прямою загрозою їх майбутнього працевлаштування.

Однак розвиток індійського ринку телекомунікаційних продуктів може зіткнутися з труднощами, які пов'язані з прискореним розвиту інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів в інших країнах міжнародного середовища. Зауважимо, що індійська високотехнічна галузь становить невелику частку в структурі національної економіки країни. Значна частина індійського суспільства зосереджена в аграрному секторі, що свідчить про диспропорції в галузевій структурі економіки країни

Індійська IT-модель має схожості з українським ринком інформаційно-комунікаційних технологій, але на наш погляд, вони мають різну природу розвитку та функціонування. Інформаційно-комунікаційні технології в Україні виникли самостійно під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, без державних дотацій і втручання. А в державі Індія, створена індустрія з нульового рівня за підтримкою цільових державних програм і пільгових преференцій. Схожість країн на ринку інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів тільки в орієнтації на експорт.

Відмітимо, що наші фахівці інформаційно-комунікаційної сфери мають високу експертизу, адаптованість, нестандартний підхід до вирішення завдань та реалізують складні проекти, які автоматизувати достатньо складно.

Використання людського ресурсу в телекомунікаційній індустрії – це базова основа успішної та ефективної роботи аутсорсингу.

Аутсорсинг – це передача суб'єктом частини його завдань або процесів іншим виконавцям на умовах субпідряду. Аутсорсинг в Україні поступово розвивається, що дозволяє суб'єктам господарювання зосередитися на виготовленні чи створенні свого ключового продукту, послуги або сервісу, та не розпорошуватись на процеси, які є для них додатковими та займають значну частину часу

Ризики аутсорсингу в телекомунікаційній індустрії:

– швидкість надання послуг може бути знижена;

– неповноцінна конфіденційність збереження даних;

– неможливість сумістити та розвивати функціонал різних посад у одній особі.

Відповідно до рейтингу 2017 року, до топ-10 країн на ринку аутсорсингу належать Індія, Китай,

Малайзія, Індонезія, Бразилія, В'єтнам, Філіппіни, Таїланд, Чилі та Колумбія [8].

Серед лідерів ІТ-послуг на аутсорсингу є Індія та Китай, які отримають замовлення з більшості країн Європи, Канади, США, Японії. На аутсорсингу ІТ-послуг, замовники з Європейського Союзу, частіше звертаються до фахівці Східної і Центральної Європи, Індії та Китаю, що підтверджується міжнародними рейтингами.

Але, все ж таки, США є основним провідником інновацій на ринку інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів. Положення США в геоекономіці визначається тим, що дана країна є стратегічним творцем метатехнологій, які й визначають їх роль як провідної країни світу. Незважаючи на те, що американська економіка і суспільство добре підготовлені до викликів інформаційно-комунікаційних трансформацій, вони не можуть відчувати себе комфортно серед аутсайдерів.

Інформаційна цифрова нерівність та послаблення ролі промислово розвинених країн на світовому інформаційно-комунікаційному просторі не привело до остаточного усунення нерівності в міжнародній інформаційній сфері. Але менш розвинені в інформаційно-комунікаційному та технологічному аспекті країни здійснюють спроби об'єднання, що призводить до загострення проблем інформаційно-комунікаційної нерівності та кидає виклик життєво важливим інтересам провідних країн телекомунікаційної індустрії.

Основні аспекти інформаційної цифрової нерівності:

– країни, які не сприяють розвитку інформаційно-комунікаційним технологія і сервісам можуть самостійно широко використовувати їх в макроекономічному середовищі;

– відсталість телекомунікаційної сфери країн, що розвиваються, може загрожувати інтересам провідним країнам міжнародного простору;

– прагнення у міжнародному телекомунікаційному середовищі не відстати від Америки вносить напругу в національні економіки;

– зниження здатності Японії до змін після природних катастроф і конкуренції з Китаєм може призвести до деформацій в економіці регіону;

– неможливість розвиватися в умовах природних катастроф, політичної нестабільності та військовим діях.

– прагнення деяких країн перекласти свої внутрішні борги на міжнародну економіку, може стати причиною митних та економічних воєн в умовах високо курсу національної валюти Китаю, що прослідковується в останні роки.

– повільна цифровізація національної економіки України негативно впливає на модернізацію та інноваційний стрибок у телекомунікаційній індустрії, у тому числі в інформаційно-комунікаційному сегменті.

Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать, що міжнародний ринок інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів схильний до дії сучасної інформаційної та цифрової трансформації, а інформаційно-комунікаційні технології виступають локомотивом розвитку промислово-розвинутих країн світу та є основою їх конкурентоздатності.

Інформатизація та цифровізація вступила у наступний етап розвитку:

1) пов'язаний з появою великих комп'ютерів – мейнфреймів;

2) розробка персональних комп'ютерів;

3) виникнення Інтернету, який забезпечує поєднання користувачів у єдиний інформаційно-комунікаційний простір, що підтримує сумісний доступ до інформації;

4) поява нових світових мереж – Grid та клауд-технології.

Технологія Grid застосовується для створення географічно розподіленої обчислювальної інфраструктури, яка об'єднує ресурси різних типів з колективним доступом до цих ресурсів в рамках віртуальних установ [9].

Виникнення технології Grid спонукало:

– необхідність розв'язання стратегічних завдань в сфері науки, освіти, господарській діяльності, інженерії;

– стрімкий розвиток мережевого-логістичного середовища та технологій високошвидкісної передачі інфоданих;

– наявність мегакомп'ютерів або кластерізації персональних комп'ютерів;

– адаптація до зростаючих потреб макроекономічного середовища.

Застосування технології Grid у телекомунікаційній індустрії та її сегментах може забезпечити новий якісний рівень та запровадити новий підхід у моделювання складних процесів, обробці величезних об'ємів експериментально-спрямованих даних та візуалізацію значного набору індикаторів.

До теперішнього часу вже реалізовані і реалізуються безліч проектів зі створення Grid-систем.

В Україні з 2009 по 2013 роки реалізовувалась державна цільова науково-технічна програма «Впровадження і застосування грід-технологій на 2009–2013 роки» згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 року № 1020. Метою Програми було створення національної грід-інфраструктури та умов для широкого впровадження грід-технологій в наукові дослідження та інші сфери суспільного життя. За чотири роки її виконання досягнуто помітних успіхів як в створенні та розширенні матеріально-технічної бази українського національного грід, так і в розробці і застосуванні методів грід-технологій в наукових і науково-прикладних дослідженнях та у створенні системи підготовки фахівців з грід-технологій. Головним досягненням Програми є створення української

національної грід-інфраструктури виробничого типу та її інтегрованої до найбільшої е-інфраструктури у світі – Європейської-грід інфраструктури, яка об'єднує більше, ніж 22 тисячі дослідників з усього світу. Це дало можливість забезпечити необхідні сервіси українським вченим для проведення цифрових досліджень світового рівня, як самостійно, так і в колаборації з вченими інших країн, незалежно від місця їх перебування [12].

Клауд-технології (клауд–розрахунки) з'явилися у розробках Дж. Маккарті. Першим, хто використав термін «cloud computing» був керівник компанії «Google» Е. Шмідт.

Клауд-технологія (англ. «cloud computing» – хмарні обчислення, де «cloud» – хмара, «computing» – обчислення) – це технологія, яка дозволяє користуватися комп'ютерними ресурсами віддаленого сервера як веб-сервісу через мережу Інтернет на своєму локальному персональному комп'ютері. Тобто всі роботи та обчислення проводяться віддалено, і головним фактором доступності такої технології є наявність Інтернету [13].

На даний момент існує три моделі клауд-послуг:

– IaaS – Infrastructure as a Service – інфраструктура як послуга;

– PaaS – Platform as a Service – платформа як послуга;

– SaaS –Software as a Service – програмне забезпечення як послуга.

Зазначені технології надають змогу стейкхолдеру застосовувати апаратно-програмні ресурси у телекомунікаційній індустрії та її сегментах потужні обчислювальні сервери за допомогою веб-інтерфейсу. Але, складна та цілісна інфраструктура хмарних технологій, алгоритм функціонування платформи та додатків скритий від користувача у «хмарі» та представлені у вигляді єдиного інформаційно-комунікаційного середовища.

Таким чином, основними завданнями національного сектору Grid та клауд-технології повинні бути:

– розширення телекомунікаційної інфраструктури, яка забезпечить її розвиток;

– збільшення потужностей ресурсно-комунікаційних центрів;

– визначення пріоритетів з використанням технології Grid;

– підготовка користувачів;

– залучення молоді для розвитку та використання нових технологій на системно-прикладному рівні;

– адаптація технологій із урахуванням вимог розвитку цифрової економіки в Україні.

На превеликий жаль, асиметричність у розвитку провідних країн міжнародного макроекономічного середовища загострює проблему глобального інформаційно-комунікаційного обміну. Нові інформаційно-комунікаційні технології та сервіси збільшують кількість інформаційних та комунікаційних потоків, та в більшій мірою впливають на якість послуг, але не змінили структуру і напрями визначених потоків.

Відметемо негативні аспекти, які склалися на міжнародному ринку інформаційно-комунікаційних послуг, що не відповідають цілям і стратегічним задачам Світової організації торгівлі щодо лібералізації внутрішніх ринків суб'єктів міжнародної економіки та ускладнює процес усуспільнення й інтернаціоналізації глобальних інформаційно-комунікаційних ресурсів. Тому, поки буде зберігатися нерівність в відносинах між провідними економіками та країнами, які розвиваються, процес інтернаціоналізації інформаційно-комунікаційних ресурсів буде знаходитися в небезпечному стані. А викоріння двоциклічності на міжнародному ринку інформаційно-комунікаційних послуг як індикатора цифрового розколу між розвиненими і країнами, що розвиваються, не призведе до остаточного усунення інформаційної нерівності між ними.

Необхідно також констатувати, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів створює проблему цифрового розколу між суб'єктами міжнародної економіки, який повільно починає долатися. Для більшості країн глобального простру раніше інформаційно-комунікаційні технології та сервіси були недоступні і вони виявилися за цифровим порогом макроекономічної реальності. Але заходи, програми взаємодії та допомоги, гранти, які вживаються країнами, що розвиваються, забезпечили позитивний ефект на процес інформатизації їх національних економік і господарських сегментів. Тому, проблема подолання цифрового розколу у міжнародному середовищі залишається стратегічним питанням на найближче десятиріччя.

Також необхідно відмітити, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і сервісів сприймається з боку урядів і міжнародних організацій як втрата контролю над інформаційно-комунікаційними потоками, що підтверджує наявність супутникового телебачення та Інтернету та їх безмежні та мультиваріативні можливості. Демократичні країни не в змозі втримати контроль над змістом інформації, що надається через відповідні канали, тому що вони сильно змінилися та адаптуються до сучасних вимог стейкхолдерів.

Більшість розвинених країн перетворює інформаційно-комунікаційні послуги Інтернету в потужну мультимедійну інформаційно-комунікаційну сферу, пріоритетами якої є швидкість поширення і отримання інформації та значний вибір інформаційних джерел за допомогою мобільних засобів зв'язку та телекомунікацій. Також необхідно відмітити, що багатоінформаційні продукти, послуги та сервіси мають набір стереотипних ознак і мають загальні тенденції динамічного розвитку, а суб'єктам, які їх надають або створюють забезпечували відповідний економічний результат.

Важливим аспектом стратегічного розвитку інформаційно-комунікаційних послуг у міжнародному середовищі є врахування технологічних загроз, які несуть небезпеку на цифровізацію макроекономічного середовища.

Різноманітні кіберзлочинці (хакери, фрікери та крекери) застосовуючи різноманітні алгоритми та механізми впливу отримують несанкціонований доступ до інформаційних систем і ресурсів, що у свою чергу призводить до негативних ситуацій. Незважаючи на технологічну витонченість сучасних шкідливих програм та їх поширення, хакери, фрікери та крекери часто вдаються до застосування людського фактора. Вони активно користуються прийомами соціально-психологічної інженерії, тобто обманним шляхом змушують відповідних осіб робити те, що загрожує їхній безпеці при роботі в системі Інтернет. Достатньо часто онлайн-шахраї діють на міжнародних платформах: Facebook, MySpace, Viber, LinkedIn, Twitter та інших соціально-комунікаційних мережах.

Проблеми інформаційно-комунікаційної безпеки набувають у сучасних умовах глобального характеру. Відомо, що кіберзлочинність на ринку інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів буде постійно зміцнюватися, адаптуватися та зростати, тому ініціативи в сфері законодавства та правоохоронної діяльності можуть максимально утруднити злочини у кіберсередовищі.

Основне завдання інформаційних технологій і освіти постає у зведенні до мінімуму ризику, якому піддається суспільство, оскільки багато хто з сучасних кібератак використовує властивості людей до незапланованих помилок. Тому, необхідно цілеспрямовано знайти механізм нейтралізації людської вразливості та забезпечити безпеку телекомунікаційних ресурсів і пристроїв.

Питання підвищення якості інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів при зростанні їх обсягів набувають важливої актуальності в трансформаційних та глобалізаційних умовах, тому наявність проблем у розвитку міжнародної телекомунікаційної індустрії знижує ефективність використання послуг і сервісів з надання світових інформаційних ресурсів споживачами.

Для телекомунікаційної індустрії також характерна інформаційно-комунікаційні криза, яка полягає в неконтрольованому зростанні обсягів інформації та комунікаційних ресурсів, знижує ступінь задоволення інформаційно-комунікаційних потреб стейкхолдерів. Знижується ефективність надання інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів також через зростання інформаційного шуму. В умовах транспарентного середовища особливо негативно інформаційно-комунікаційна криза впливає на інформаційне забезпечення національної економіки, де вимоги до інформації по повноті і достовірності вище, ніж в інших галузях країни.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, міжнародний ринок інформаційно-комунікаційних послуг і сервісів схильний до дії сучасної інформаційно-комунікаційної трансформації, але асиметричність у розвитку провідних і країн, що розвиваються, загострює проблему глобального інформаційно-комунікаційного обміну. Сучасні нові інформаційно-комунікаційні технології збільшують кількість інформаційних потоків і суттєво впливають на якість телекомунікаційних послуг і сервісів, але не змінюють структуру і напрями даних потоків. Інформаційно-комунікаційний монополізм знижує інтенсивність і якість міжнародного інформаційно-комунікаційного обміну у глобальному макроекономічному середовищі.

Міжнародна економіка зростає та розвивається шляхом заміщення та адаптації технологічного укладу, а метою будь-яких інформаційно-комунікаційних технологічних інновацій залишається вирішення макроекономічних проблем і глобальних викликів, які притаманні будь-якій національній економіці з урахуванням особливостей їх стратегічного розвитку. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології виступають локомотивом розвитку держави, регіону та господарського сегменту і є основних факторів їх конкурентоспроможності у ринковому середовищі. Конвергенція і інтеграція технологій (нано-, біо-, інфо- і когно) збільшує можливості інформаційно-комунікаційних технологій, поліпшує їх якість, формує орієнтаційне спрямування, предметне застосування та створює нові можливості для розвитку телекомунікаційної індустрії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Waters M. Globalization. L.: Routledge, 1995. 247 p.
2. Мовсесян А.Г. О классификации теорий мировой экономики. Вестник ФА. 2001. № 2(18). С. 30–36.
3. Давенпорт П. Канадские университеты и «экономика знаний». Вестник ФА. 2000. № 1(13). С. 41.
4. Куусерг де С. Новые подходы к теории фінансового посредничества и банковская стратегия. Вестник ФА. 2001. №1(17). С. 41.
5. Григор'єв Г. С. Теоретико-методологічні засади державного регулювання фінансово-економічних процесів в умовах глобалізації : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2017. 380 с.
6. Гусаковский А.В., Шматко О.В. ЭРА Метакоммуникационных метатехнологий или информационных спецопераций. URL : http://pr-info.ru/era.htm (дата звернення 15.10.2019).
7. Програмісти чи програми: коли машини замінять людей в українському IT? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://delo.ua/business/programisti-chi-programi-koli-mashini-zaminjat-ljudej-v-ukrajins-337134/.
8. IT-індустрія: тренди та прогнози розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29337.pdf.

9. Уорнер М., Витцель М. Виртуальные организации. М.: Добрая книга, 2005. 296 с.

10. Петренко А.І. Вступ до GRIDтехнологій в науці та освіті. К.: Політехніка, 2008. 175 с.

11. Давиденко И.Н., Бабий К.Ю. Способ мониторинга крупно масштабируемых GRID-систем на основе протокола SNMP. «ABIA-2009». Міжнародна науково-технічна конференція. Матеріали IX міжнародної науково-технічної конференції «ABIA–2009», 21–23 вересня 2009 року. К.: 2009. Т. 1. С. 530–533.

12. Концепція комплексної цільової програми «Грід-інфраструктура і грід-технології для наукових і науково-прикладних застосувань». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infrastructure.kiev.ua/ua/news/120.

13. Ткачук Г.В. Хмарні технології: аналіз, перспективи, реалізації. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2015. № 2. С. 40–43.

REFERENCES:

1. Waters M. Globalization. L.: Routledge, 1995. 247 p.

2. Movsesyan A.G. O klassifikatsii teoriy mirovoy ekonomiki. Vestnik FA. 2001. № 2 (18). P. 30–36.

3. Davenport P. Kanadskie universitety i «ekonomika znaniy». Vestnik FA. 2000. № 1(13). P. 41.

4. Kuuserg de S. Novye podkhody k teorii finansovogo posrednichestva i bankovskaya strategiya. Vestnik FA. 2001. №1(17). P. 41.

5. Hryhoriev H.S. Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho rehuliuvannia finansovo-ekonomichnykh protsesiv v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia. Kherson : Oldi-plius, 2017. 380 p.

6. Gusakovskiy A.V., Shmatko O.V. ERA Metakommunikatsionnykh metatekhnologiy ili informatsionnykh spetsoperatsiy. URL : http://pr-info.ru/era.htm (data zvernennya 15.10.2019).

7. Prohramisty chy prohramy: koly mashyny zaminiat liudei v ukrainskomu IT? URL. : https://delo.ua/business/programisti-chi-programi-koli-mashini-zaminjat-ljudej-v-ukrajins-337134/.

8. IT-industriia: trendy ta prohnozy rozvytku URL : http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29337.pdf.

9. Uorner M., Vittsel' M. Virtual'nye organizatsii. M.: Dobraya kniga, 2005. 296 p.

10. Petrenko A.I. Vstup do GRIDtekhnolohii v nautsi ta osviti. K.: Politekhnika, 2008. 175 p.

11. Davidenko I.N., Babiy K.Yu. Sposob monitoringa krupno masshtabiruemykh GRID-sistem na osnove protokola SNMP. «AVIA–2009». Mizhnarodna naukovo-tekhnichna konferentsiya. Materiali IX mizhnarodnoї naukovo-tekhnichnoї konferentsiї «ABIA-2009», 21–23 veresnya 2009 roku. K.: 2009. T. 1. P. 530–533.

12. Kontseptsiia kompleksnoi tsilovoi prohramy «Hrid-infrastruktura i hrid-tekhnolohii dlia naukovykh i naukovo-prykladnykh zastosuvan». URL : http://infrastructure.kiev.ua/ua/news/120.

13. Tkachuk H.V. Khmarni tekhnolohii: analiz, perspektyvy, realizatsii. Kompiuter u shkoli ta simi. 2015. # 2. P. 40-–43.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

MECHANISM OF POLICY FORMATION OF THE TERRITORIES BALANCED ECONOMIC DEVELOPMENT

УДК 338.2:332.02
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-101

Бабенко К.Є.
к.ф.-м.н., доцент,
завідувачка кафедри менеджменту
Українська інженерно-педагогічна академія

Babenko Kristina
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

У статті запропоновано механізм формування політики збалансованого економічного розвитку територій. Проаналізовано концептуальні підходи до визначення сутності збалансованого економічного розвитку територій. Визначено та обґрунтовано основні елементи розробленого механізму формування політики збалансованого економічного розвитку територій, серед яких: суб'єкти, які зацікавлені в підвищенні рівня збалансованого економічного розвитку територій, та об'єкти в якості сформованої програми та проекту регіонального розвитку; ключова мета; принципи; функції; форми; важелі; інструментарій в якості засобів впливу на об'єкт із метою підвищення рівня збалансованого економічного розвитку територій; концептуальний базис як систематизована сукупність кроків, дій, які необхідно здійснювати у напрямку підвищення конкурентоспроможності регіону; складові державної політики; забезпечення збалансованого економічного розвитку територій; рівні формування політики та чинники збалансованого економічного розвитку територій, які потрібно враховувати при формулюванні ключової мети.
Ключові слова: *економічний розвиток, регіональний розвиток, збалансований розвиток, державна політика, інструменти, механізм.*

В статье предложен механизм формирования политики сбалансированного экономического развития территорий. Проанализированы концептуальные подходы к определению сущности сбалансированного экономического развития территорий. Определены и обоснованы основные элементы разработанного механизма формирования политики сбалансированного экономического развития территорий, среди которых: субъекты, заинтересованные в повышении уровня сбалансированного экономического развития территорий, и объекты в качестве сформированной программы и проекта регионального развития; ключевая цель; принципы, функции; формы; рычаги; инструментарий в качестве средств воздействия с целью повышения уровня сбалансированного экономического развития; концептуальный базис как систематизированная совокупность шагов, действий, которые необходимо осуществлять в направлении повышения конкурентоспособности региона; составляющие государственной политики; обеспечение сбалансированного экономического развития; уровни формирования политики и факторы сбалансированного экономического развития территорий, которые нужно учитывать при формулировании ключевой цели.
Ключевые слова: *экономическое развитие, региональное развитие, сбалансированное развитие, государственная политика, инструменты, механизм.*

A mechanism for forming a policy of territories balanced economic development is proposed in the article. The necessity to change approaches to the formation and implementation of economic development policy is due to the heterogeneity of the regions socio-economic situation and the different speed of regional economic subsystems development. The main goal of this article is to develop the mechanism of policy formation of territories balanced economic development and substantiation of its key elements. This study combines using such methods: a theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction – to clarify the essence of territories balanced economic development; system and process approaches – to develop the mechanism of policy formation; the method of formalization – to substantiate the elements of the proposed mechanism. As a result of the analysis of the terminological apparatus, the essence of balanced economic development is clarified. It is substantiated that the equilibrium state of the economic system is its stable state under constant external conditions and parameters, which is characterized by the lack of incentives for economic entities to change economic behavior, while maintaining their subordination and balance of resources in time and space. It is determined that the emergence of new approaches to conceptualize the problem situation, analyze dynamic processes, identify transients, describe in detail the simulated situations, using the principles of synergy, is the basis for the development of sustainable economic development. It is substantiated that in the conditions of resource constraints and crisis processes the strategy of economic development at the regional level should be determined only taking into account the indicators of the optimal balance of economic, natural resource and social factors of economic systems. Covering a range of different legislative, administrative and economic measures taken by local authorities, it was determined that public policy is aimed at regulating and optimizing the processes taking place within the region, between regions, and between the region and the state.
Key words: *economic development, regional development, balanced development, state policy, tools, mechanism.*

Постановка проблеми. Однією із передумов глибоких трансформаційних перетворень в Україні є зміна державної регіональної політики та модернізація діяльності інститутів влади на регіональному рівні. Процеси зміни основ регіонального управління, що останнім часом розпочалися в Україні, хоча і мають певні позитивні зрушення, але через зростання територіальної диференціації в економічному розвитку та соціальному забезпеченні громадян, стали ще більш актуальними. Необхідність зміни принципів формування та реалізації політики економічного розвитку територій обумовлюється неоднорідністю соціально-економічного становища регіонів та різною швидкістю розвитку регіональних економічних підсистем. Наявність істотних диспропорцій розвитку регіонів України підтверджує розмах асиметрії основних показників рівня соціально-економічного розвитку. Враховуючи те, що поряд з економічними факторами ефективний регіональний розвиток залежить від наявності та функціонування системи інститутів, актуальності набуває завдання теоретичного дослідження умов збалансованого розвитку, причин регіональної асиметрії

та узагальнення досвіду державного регулювання економічного розвитку територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням державного регулювання економічного розвитку присвячені напрацювання таких науковців, як: Л. Абалкін, В. Бакуменко, В. Князєв, Ю. Ковальчук, А. Кузнєцов, Т. Морозова, Е. Плисецкий, А. Стельмащук, Ю. Сурмі та інші автори. При цьому обґрунтування інструментів регіонального розвитку детально розглянуто в роботах В. Вакуленка, О. Берданової, В. Кравців, С. Романюка. Проблематика забезпечення збалансованого розвитку регіонів дискутується в роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: В. Бєлкін, О. Говтвань, В. Івантер, Г. Клейнер, Ю. Лейбкинд, В. Перламутров. Фактичне застосування самого поняття «збалансований розвиток» в управлінських практиках, його наповнення економічним змістом, реалізація принципу збалансованості в інституціональних механізмах, є питанням теоретико-методологічним. У цьому аспекті важливим є також встановлення співвідношення понять «сталий», «збалансований», оскільки їх часто не відрізняють та правильно не ідентифікують. Окрім цього, поза увагою теоретиків та практиків залишається аспект формування політики збалансованого економічного розвитку територій.

Постановка завдання. У зв'язку з зазначеним вище, метою статті є розробка механізму формування політики збалансованого економічного розвитку територій та обґрунтування його ключових елементів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до процесу розробки механізму, слід визначити сутність та зміст поняття «збалансований економічний розвиток територій». Так, відповідно до Сучасного економічного словника, під збалансованістю в економіці розуміється рівновага, тобто стан економічної системи, що характеризується урівноваженням двох або більшого числа різноспрямованих факторів [10, с. 266]. Однак, на думку Г. Клейнера, ототожнення понять «збалансованість» і «рівновага» по відношенню до економічної системи не зовсім є правомірним, адже різниця виникає через нееквівалентність понять «система» і «стан системи». При цьому, поняття системи носить якісний, дискретний характер, в той час як поняття стану – кількісний і, як правило, безперервний характер. У цьому контексті цілком логічним є віднесення збалансованості до характеристик системи, а рівноваги – до характеристик її стану. Таким чином, збалансованість економічної системи, на думку Г. Клейнера, визначається як відповідність, пропорційність структурних компонент економічної системи, що забезпечують її стійке функціонування. Тобто в загальному випадку поняття збалансованості можна розглядати одночасно і як статичне, структурне, що відображає співвідношення між компонентами економічної системи, так і як динамічне, що відображає збереження тих або інших істотних властивостей (параметрів) системи при певних впливах на систему.

Необхідно акцентувати увагу, що в період розвитку радянської економіки однією з ключових категорій в науці була «народногосподарська збалансованість». Відповідно до напрацювання В. Бєлкіна, під збалансованістю розуміється не тільки забезпечення матеріальних пропорцій у відповідному плані, необхідним є досягнення відповідності між доходами населення і обсягами товарів і послуг, доходами державного бюджету і їх матеріальним покриттям, доходами підприємств і колгоспів і їх фінансовим покриттям [2, с. 334]. У свою чергу, фінансово-вартісна збалансованість передбачає відповідність кожної із складових частин суспільного продукту і національного доходу за вартістю і в натуральному вираженні: відповідність грошових доходів населення і обсягу придбаних на них товарів і послуг, відповідність грошових доходів держави, підприємств і колгоспів матеріальних ресурсів, призначеним на накопичення й інші, державні та громадські потреби, забезпечення експортом валютних ресурсів для покриття імпорту. На думку вченого, тільки в цьому випадку може бути забезпечено нормальне відтворення, під яким розуміється реалізація суспільного продукту і національного доходу [2, с. 340]. Інші російські вчені (О. Говтвань, В. Ивантер, Ю. Лейбкінд, В. Перламутров) стверджували, що економічна збалансованість представляє собою багатошарові відносини між виробництвом і його матеріальним забезпеченням, між випуском продукції і її використанням, накопиченням і капітальним вкладенням, капітальним вкладенням і основними фондами, основними фондами, поточними витратами матеріальних ресурсів і живою працею [4]. Науковці також виокремлювали таке поняття як «фінансово-вартісна збалансованість», яка визначалась в 2-х напрямах: як відповідність обсягу платіжних засобів системи матеріальним потокам всередині системи; як збалансованість витрат фінансових ресурсів галузями комплексу та їх надходжень в систему.

Отже, в період розвитку радянської економіки першочерговим розумінням під збалансованістю було забезпечення матеріально-фінансової рівноваги народного господарства. Окрім цього, національна статистика ґрунтувалася на балансовому методі, який цілком аргументовано критикував відомий американський економіст та лауреат Нобелівської премії (за розвиток методу «витрати – випуск» і його практичне застосування до важливих економічних проблем) В. Леонтьєв. Розроблена ним методика передбачала комплексне статистичне відображення структурних взаємозв'язків, що визначають потоки товарів і послуг між усіма секторами, а також вирішення великих систем

математичних рівнянь. Слід зазначити, що в країнах ЄС його таблиці «витрати-випуск» є обов'язковим елементом статистичної бази. Але на сьогодні запропоновані урядом нововведення в економічній політиці неможливо адекватно оцінити через відсутність якісної галузевої статистики.

Слід зазначити, що ідею збалансованого розвитку взяли на озброєння у різних країнах, де розробляють стратегії сталого розвитку на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях управління. Врахування принципу збалансованості дало позитивні результати, значно поліпшуючи управління в містах і селах і забезпечуючи збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку [9]. При цьому кращі результати досягнуто там, де в розробленні й реалізації стратегій збалансованого місцевого розвитку та розгляді управлінських рішень щодо проблем, що стосуються як спільноти, так і окремої людини, беруть активну участь місцеві громади. У той же, час слід розуміти, що масова і ефективна соціальна мобілізація для збалансованого місцевого розвитку можлива лише за умови усвідомлення широким загалом його концептуальних основ, шляхів реалізації, нормативно-правових, інституційних, матеріальних засад, внутрішніх і зовнішніх політичних та економічних умов [11]. Аналіз історії становлення концепції збалансованого розвитку дозволив визначати ключові етапи цього процесу та його особливості. Так, ключовим координатором в аспектах збалансованості є Організація об'єднаних націй (ООН), яка не тільки переймається розв'язанням глобальних проблем, виявленням загроз та пошуком інструментів для їх усунення, але й питаннями світової співдружності. З аналізу процесу становлення концепції збалансованого розвитку простежується логічний перехід до екологізації наукових знань і соціально-економічного розвитку територій. Слід зазначити, що Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку.

Необхідно акцентувати увагу, що в даний час економічна категорія «збалансованість» розуміється інакше. Головною метою сучасної економічної політики є макроекономічна стабільність, яка передбачає збалансований державний бюджет і дуже низьку інфляцію. Але уряд в період кризових процесів балансує бюджет шляхом жорсткого скорочення витрат. Позначивши історичні контури збалансованості, визначимо, що в сучасних умовах найбільш адекватними є підходи еволюційної теорії, що дозволяють розглядати економіку як динамічну систему, яка росте, розвивається і вдосконалюється. Ця теорія базується на врахуванні всіх чинників і умов, які реально впливають на економічні процеси.

Поява нових підходів, що дозволяють здійснювати концептуалізацію проблемної ситуації, аналізувати динамічні процеси, виділяти перехідні явища, детально описувати ситуації, що моделюються, з застосуванням принципів синергії, є основою розвитку питань управління збалансованим економічним розвитком територій.

Слід зазначити, що в умовах модернізації економіки нові підходи до процесів забезпечення збалансованого економічного розвитку територій формуються відповідно до вимог ринкових перетворень. Для організаційних управлінських структур економічних систем на рівні регіону, що базуються на існуючій нормативно-правовій базі, природних, трудових та фінансових ресурсах, вкрай важливим є визначення сценарних прогнозів і виявлення перспективних напрямків, що забезпечують ефективний економічний розвиток. У свою чергу, міжнародний поділ праці, глобалізація економіки, посилення конкуренції, обмеженість інвестиційного та природно-ресурсного потенціалів істотно впливають на збалансований розвиток соціально-економічних систем в довгостроковій перспективі. Науковий аналіз світового досвіду свідчить про те, що розробка проблеми збалансованого розвитку регіонів в умовах відсутності рівноваги і адаптації економічної системи до циклічних змін в економіці обумовлена об'єктивною природою циклів, яку важливо враховувати економічним суб'єктам для створення умов зниження наслідків економічних протиріч, впровадження передових технологій і підтримки інноваційної діяльності.

В умовах ресурсних обмежень і кризових процесів стратегію економічного розвитку на регіональному рівні необхідно визначати тільки з урахуванням показників оптимального балансу економічних, природно-ресурсних і соціальних факторів розвитку економічних систем. Прогнозні оцінки дозволять виявити умови економічного зростання і забезпечити оптимізацію системи економічних та інституційних заходів. Але специфічні особливості територіальних економічних систем вимагають розробки і апробації відповідних концептуальних і методологічних підходів визначення співвідношення між повноваженнями державних, галузевих і корпоративних структур, відновлення економічних зв'язків на мезо- і мікрорівнях економіки.

Охоплюючи комплекс різних законодавчих, адміністративних і економічних заходів, що проводяться місцевими органами влади, було визначено, що державна політика спрямована на регулювання і оптимізацію процесів, що відбуваються всередині регіону, між регіонами, а також між регіоном і державою. Така гармонізація, прагнення до досягнення балансу особливо важливі при наявності нерівноважних процесів, що постійно відбуваються в регіоні. Саме стійкість є основоположною умовою уникнення певної території кризового стану. Однак досягнення стійкості розвитку обумовлено низкою чинників, які так чи інакше залежать

від кон'юнктури ринку і різка їх зміна тягне за собою втрату стійкості регіоном. Більш жорсткою визначальною умовою стійкості розвитку регіону виступає збалансованість його ресурсного потенціалу. При цьому збалансованість формується і визначається відповідно до визначеного вектору розвитку території. Оцінка збалансованості передбачає виявлення пропорцій між чинниками, що визначають економічний розвиток території.

Отже, рівноважний стан економічної системи – це її стабільний стан при незмінних зовнішніх умовах і параметрах, що характеризується відсутністю у господарських суб'єктів стимулів зміни економічної поведінки, при збереженні їх субординації і балансу ресурсів у часі і просторі. При рівновазі задається певний рівень розвитку науки і техніки, технологічності виробництва, постулюється результативність параметрів науково-технічного прогресу в даний момент часу. Тому збалансований розвиток територій країни є одним з декларованих в даний час пріоритетів державної політики країни, що, зокрема, знаходить вираз у розроблюваних і прийнятих державними органами та органами місцевого самоврядування програмних документах і нормативних актах. У той же час збалансований розвиток виступає в якості стратегічної мети державної політики, сутність якої полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні енергозберігаючих технологій.

Слід зазначити, що сучасні тенденції негативно впливають на функціонування регіональних систем і національної економіки в цілому. Проблеми регіонального розвитку займають центральне місце в державній політиці, що обумовлено значимістю внеску регіонів в загальний розвиток країни. Основні заходи політики спрямовані на збалансований розвиток територій, разом з тим на тлі загострення економічної обстановки відзначається поглиблення диференціації регіонального розвитку, в зв'язку з чим, необхідним є вивчення зарубіжної практики для її запозичення і модифікації з урахуванням особливостей вітчизняної економіки.

Світовий досвід розвитку територій різниться в залежності від країни і відповідно має свою специфіку, що обумовлює неможливість його застосування в чистому вигляді. Однак деякі елементи і інструменти регіональної політики, адаптовані до умов сучасної економіки, можуть мати позитивний результат. Вибір заходів впливу на розвиток депресивної території заснований на активізації власного потенціалу, нівелюванні слабких і посиленні сильних сторін. Узагальнення інформації щодо особливостей регіональної політики зарубіжних країн з управління підтвердило доволі велику кількість інструментів регіональної політики та різну спрямованість заходів держави в рамках розвитку територій. Так, регіональна політика Китаю відрізняється максимальною конкретизацією заходів і поетапною їх реалізацією. Основою регіональної політики Японії індикативного планування закріплене на законодавчому рівні. Специфіка політики США полягає в адресності та переважному вирішенні локальних проблем. Регіональна політика Швеції та Нідерландів реалізується за допомогою державних регіональних компаній, сформованих для управління розвитком проблемних територій. У Німеччині регіони самі розробляють заходи щодо досягнення планових показників розвитку відповідно плану федерального сприяння. У Великобританії найважливіші напрямки територіального розвитку закріплені на законодавчому рівні, окрім цього найважливішим інструментом регіональної політики є гранти. Відзначимо, що для зарубіжних країн регіональна політика є явищем постійним, що, в свою чергу, визначає розвиненість і різноманітність існуючих інструментів і заходів.

Історичний досвід багатьох держав світу свідчить про домінування конкретних складових регіональної політики в різні періоди часу. Так, в період економічного зростання основна увага приділяється складовій вирівнювання, а в кризовий період, навпаки, – стимулювання територій зі значним «інерційним» ефектом поширення потенціалу зростання. Під час структурних змін в економіці держави територіальна диференціація розвитку завжди посилюється, особливо в період відновлення економічного зростання. Це важливо враховувати при розробці механізму формування політики збалансованого економічного розвитку територій.

Окрім цього виявлено, що незважаючи на відмінність підходів до забезпечення збалансованого економічного розвитку територій, спостерігаються схожі риси. Зокрема, залучення інструментів бюджетно-фінансової системи при посиленні стимулюючої функції, розвиток інноваційної діяльності, регіональних ініціатив та найбільш ефективного використання потенціалу території. Перенесення позитивної практики зарубіжних країн для українських регіонів можливе за рахунок наділення територій більшою самостійністю, зміцнення законодавчих засад щодо забезпечення збалансованого розвитку, максимальної конкретизації заходів підтримки для посилення узгодженості взаємодії суб'єктів, збільшення інвестицій в розвиток людського потенціалу та інноваційної активності, розширення економічно активних зон, розробки моделей диференціації регіонів на основі удосконаленої індикативної системи для вироблення найбільш ефективних заходів. У цьому контексті для результативного впливу держави на економічний розвиток територій необхідно створити і впровадити відповідний механізм.

Слід акцентувати увагу, що деякі вчені трактують механізм як сукупність організаційних та економічних форм і методів пов'язаних в єдиний порядок якого-небудь виду діяльності [8]. Особливості

термінологічних та методологічних аспектів щодо визначення «механізму» наводиться в [13], який пропонують визначати з позиції процесного підходу, що передбачає можливість його конструювання стандартними способами та прийомами функціонального моделювання. У своїх міркуваннях ми додержуємося думки про те, що «забезпечення» виступає одним з елементів механізму, дієвим важелем запуску його принципової дії, необхідним компонентом, що узгоджує інтереси керуючої та керованої підсистеми із чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища. Враховуючи те, що регіональна політика представляє собою сукупність законодавчих, адміністративних та економічних заходів, спрямованих на усунення економічного дисбалансу між регіонами з метою досягнення оптимального розміщення виробничих сил і населення на території країни, механізм формування політики збалансованого економічного розвитку територій можна визначити як сукупність заходів адміністративного і організаційного характеру, спрямованих на збалансоване функціонування як окремого регіону, так і всіх територій країни, за допомогою розробки і реалізації управлінських рішень. Основною метою даного механізму є створення умов для забезпечення збалансованого економічного розвитку територій країни та досягнення стратегічних цілей їх розвитку територій. Отже, структуру механізму формування політики збалансованого економічного розвитку територій візуалізовано на рис. 1.

У запропонованому механізмі відображено основні елементи процесу формування політики збалансованого економічного розвитку територій. Науковим підґрунтям механізму виступають концептуальний базис, функції та принципи збалансованого економічного розвитку територій. Структурними елементами механізму є компоненти, які на національному рівні призначені для тих, хто розробляє політику, планує систему, фінансує цю діяльність і приймає рішення.

Компоненти регіонального рівня призначені для керівників служб і програм, а також для осіб, які приймають рішення.

Слід зазначити, що формулювання ключової мети політики збалансованого економічного розвитку територій та обґрунтування пріоритетів пов'язано з конкретними умовами, в яких функціонує певна територія, з її можливостями, з системою викликів внутрішнього і зовнішнього середовища (чинники, ресурси, можливості, загрози). Визначено суб'єкти формування та реалізації збалансованої економічної політики на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Теоретичні основи концептуального моделювання збалансованого економічного розвитку територій доцільно представити через принципи загальної теорії систем. З урахуванням адаптації основних постулатів зазначеної теорії до функціонування національного господарства в основу економічного розвитку країни повинні бути покладені три ключові принципи: 1) стійкості, який передбачає здатність системи забезпечувати виконання своїх функцій, досягати поставлених цілей, зберігати всю сукупність своїх властивостей; 2) пропорційності, який визначає раціональне закономірне кількісне і якісне співвідношення в ній систем і елементів за критерієм відповідності максимальної комплексної результативності та ефективності функціонування; 3) інноваційності, який характеризує здатність трансформуватися в новий якісний стан, адаптуватися до нових умов існування при переході до економіки, заснованої на знаннях.

Також виокремлюють принципи інтегрованості та гнучкості. Так, принцип інтегрованості вказує на пов'язаність політики збалансованого економічного розвитку територій з загальнодержавною та регіональною стратегіями. Принцип гнучкості передбачає узгодження інтересів на компромісній основі з метою вирішення великої сукупності територіальних проблем. Політика збалансованого економічного розвитку територій має бути узгоджена відповідно до часу, ресурсів, пріоритетів. Відносини між інституціями мають будуватися на основі партнерства і співробітництва.

Слід зазначити, що при реалізації принципу пропорційності в основу структурної політики доцільно покласти підхід, який передбачає, що економічний розвиток являє собою процес безперервних структурних змін, що супроводжуються ефектами компенсації і заміщення. Що стосується концепції інноваційної трансформації, слід виділити такі головні аспекти: базис перетворень (галузевий комплекс, який є ключовою ланкою економічної системи); спосіб технологічних перетворень (передбачає розвиток виявлених потенційних точок зростання економіки територій); система стимулювання і підтримки інноваційної діяльності (формування сприятливої екосистеми, спрямованої на актуалізацію науково-технологічного потенціалу в різних секторах економіки і сферах діяльності.

Концепція збалансованого розвитку передбачає гармонійний стійкий пропорційний розвиток регіону завдяки якому використання природних ресурсів, визначення напрямку інвестування, врахування науково-технічного розвитку та існуючі інституційні зміни узгоджені між собою. В рамках концепції збалансованого розвитку загальновизнаним методологічним підходом до моніторингу сталого розвитку є методологія ООН.

Серед чинників збалансованого економічного розвитку необхідно виділити наступні [2; 5; 7]: зміна кількісних та якісних характеристик продуктивних сил національної економіки; зміна технології їх споживання; зміни в реальному секторі економіки, спричинені зміною структури або величини

Рис. 1. Механізм формування політики збалансованого економічного розвитку територій

сукупного попиту; зміни в інституційному середовищі; психологічні настрої та сприйняття економічними суб'єктами поточної економічної ситуації та можливих варіантів подальшого розвитку; стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів, наслідком яких є оптимізація структури економіки країни; ефективність і результативність впливу держави на темпи та якісні характеристики економічного розвитку шляхом застосування певних інструментів державного впливу.

В контексті визначених стратегічних цілей та завдань для їх реалізації, а також з урахуванням особливостей сучасного розвитку територій, найбільш пріоритетними інструментами державного управління економічним розвитком є наступні:

– в рамках організаційних – поширення практики застосування державно-приватного партнерства для вироблення рішень в області інвестування в технічне переобладнання інфраструктури; формування виконавчих комітетів обласних рад, що включають представників регіональної влади, бізнесу і ОТГ; формування спеціальних фондів, призначених для згладжування негативного впливу несприятливої кон'юнктури сировинних ринків і спрямованих на розвиток високотехнологічних виробництв;

– в рамках нормативно-правових – розробка нормативно-правової бази, що дозволяє здійснювати зміну структури доходів території, підвищує частку коштів; укладання договорів між регіональною владою та ОТГ;

– в рамках податкових – система податкових пільг для підприємств, що здійснюють технологічні інновації та формують високопродуктивні робочі місця, а також впроваджують заходи по збереженню природного середовища;

– в рамках фінансових – формування системи цільових трансфертів, призначених для стимулювання діяльності промислових підприємств та технологічне переозброєння промисловості; фінансування у вигляді грантів і субсидій.

Форми державного регулювання розвитку територій визначаються в характері застосування регулюючого впливу. Форми державного регулювання розвитку територій можна класифікувати як:

– директивний та індикативний вплив. Директивний вплив передбачає виконання обов'язкових норм та вимог регулятора. Директивно може бути здійснено прямий і непрямий вплив. Індикативний вплив спрямовано як на діяльність господарюючих суб'єктів, так і на регулювання умови господарювання. Індикативний вплив, як правило, ґрунтується на стимулюючих заходах державного регулятора;

– комплексний і інтегрований вплив. Комплексний вплив полягає в регулюванні всього комплексу як складної економічної сфери життєдіяльності. Подібне регулювання включає в себе всю сукупність господарських зв'язків, ґрунтується на системному аналізі;

– стратегічний та поточний вплив. Стратегічний вплив передбачає вирішення довгострокових завдань і реалізацію довгострокових проектів. Поточне дія заснована на оперативному реагуванні держави на певні проблеми, завдання, умови господарювання, що виникають в окремих галузях економіки.

Отже, запропонований механізм характеризується наступними ключовими елементами є: суб'єкти, зацікавлені в підвищенні рівня збалансованого економічного розвитку територій; об'єкти – програма та проект регіонального розвитку; принципи – основні правила й рекомендації, які повинні враховуватися й виконуватися в процесі економічного розвитку територій; концептуальний базис – систематизована сукупність кроків, дій, які необхідно здійснювати у напрямку підвищення конкурентоспроможності регіону; складові державної політики – напрямки державної підтримки регіонів; інструменти – засоби впливу на об'єкт із метою підвищення рівня збалансованого економічного розвитку територій; функції, форми та важелі; забезпечення збалансованого економічного розвитку територій; рівні формування політики та чинники збалансованого економічного розвитку територій, які потрібно враховувати при формулюванні ключової мети.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, обґрунтовано концептуальні засади побудови та функціонування механізму формування політики збалансованого економічного розвитку територій. Запропонований механізм передбачає, що формування політики збалансованого економічного розвитку територій відбувається у єдності із загальною стратегією розвитку регіону та з урахуванням системи стратегічного управління збалансованим економічним розвитком територій, що дозволить забезпечити адресну допомогу перспективним галузям виробництва в контексті стимулювання ендогенного економічного зростання. У межах механізму розширено типізацію інструментарію державного управління та враховано чинники збалансованого економічного розвитку територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку / Бакуменко В., Князєв В., Сурмі Ю. // *Вісник УАДУ*. – 2000. – № 1. – С. 11–27.

2. Белкин В.Д. Избранные труды в 3 т. Том 2. Параллельный рубль и системная сбалансированность экономики / В. Д. Белкин // Центральный эконом.-математич. ин-т РАН. – М. : ЦЭМИ РАН, 2015. – 616 с.

3. Берданова О.В. Інструменти регіонального розвитку в Україні / Берданова О.В., Вакуленко В.М. – К.: НАДУ, 2013. – 286 с.

4. Говтвань О.Д. Сбалансированность народнохозяйственных комплексов (на примере продовольственного комплекса) / Говтвань О.Д., Ивантер В.В., Лейбкинд Ю.Р. и Перламутров В.Л. – М.: ЦЭМИ АН СССР, 1984. – С. 4– 5.

5. Клейнер Г. Б. Системная сбалансированность экономики: методы анализа и измерения / Г. Б. Клейнер // Стратегическое планирование и развитие предприятий: Секция 1 / Материалы Шестнадцатого всероссийского симпозиума. Москва, 14–15 апреля 2015 г. – Москва : ЦЭМИ РАН, 2015. – С. 74–78.

6. Колпаков В.М. Методы управления / Колпаков В.М. – . К. : МАУП, 2003. – 368 с.

7. Кравців В. С. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2017. – 120 с.

8. Музиченко А.С. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК / Музиченко А.С., Малюга Л.М. // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 38–43.

9. Плисецкий Е.Л. Зарубежный и отечественный опыт государственной поддержки развития территории / Плисецкий Е.Л. // Региональная экономика: теория и практика. – 2014. – № 42(369). – С. 32–44.

10. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 480 с.

11. Романюк С.А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика : монографія / С.А. Романюк. – К. : НАДУ, 2013. – 408 с.

12. Стельмащук А.М. Державне регулювання економіки / А.М. Стельмащук – Тернопіль : ТАНГ, 2000. – 315 с.

13. Чаленко А.Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А.Ю. Чаленко [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/EProm/2010_51/st_51_04.pdf.

REFERENCES:

1. Bakumenko V., Knjazjev V., Surmi Ju. (2000) Metodologhija derzhavnogho upravlinnja: problemy stanovlennja ta podaljshogho rozvytku [Methodology of public administration: problems of formation and further development]. *Visnyk UADU – UADU Bulletin*, no. 1, pp. 11–27.

2. Belkin V.D. (2015) *Izbrannye trudy v 3 tomah. Tom 2. Parallel'nyj rubl' i sistemnaja sbalansirovannost' jekonomiki* [Selected works in 3 volumes. Volume 2. Parallel ruble and systemic balance of the economy]. Moscow: CJeMI RAN. (in Russian)

3. Berdanova O.V., Vakulenko V.M. (2013) *Instrumenty reghionaljnogho rozvytku v Ukrajini* [Instruments of regional development in Ukraine]. Kiyv: NADU. (in Ukrainian)

4. Govtvan' O.D., Ivanter V.V., Lejbkind Ju.R., Perlamutrov V.L. (1984) *Sbalansirovannost' narodnohozjajstvennyh kompleksov (na primere prodovol'stvennogo kompleksa)* [Balance of national economic complexes (on the example of the food complex)]. Moscow: CJeMI AN SSSR. (in Russian)

5. Klejner G.B. (2015) Sistemnaja sbalansirovannost' jekonomiki: metody analiza i izmerenija [Systemic balance of the economy: methods of analysis and measurement]. *Strategicheskoe planirovanie i razvitie predprijatij: Sekcija 1 / Materialy Shestnadcatogo vserossijskogo simpoziuma* (Moskva, 14–15 aprelja 2015). Moskva : CJeMI RAN, pp. 74–78.

6. Kolpakov V.M. (2003) *Metody upravlenija* [Management Methods]. Kiyv: MAUP. (in Russian)

7. Kravtsiv V.S. (2017) *Terytorialjnyj rozvytok ta reghionaljna polityka v Ukrajini: aktualjni problemy, ryzyky ta perspektyvy administratyvno-finansovoji decentralizaciji* [Territorial development and regional policy in Ukraine: current issues, risks and prospects of administrative and financial decentralization]. Ljviv : DU «Instytut reghionaljnykh doslidzhenj imeni M.I. Dolishnjogho NAN Ukrajiny». (in Ukrainian)

8. Muzychenko A.S., Maljugha L.M. (2009) Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm stymuljuvannja innovacijnoji dijaljnosti v APK [Organizational and economic mechanism of stimulating innovation in the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 38–43.

9. Pliseckij E.L. (2014) Zarubezhnyj i otechestvennyj opyt gosudarstvennoj podderzhki razvitija territorii [Foreign and domestic experience of state support for the development of the territory]. *Regional'naja jekonomika: teorija i praktika*, № 42(369), pp. 32–44.

10. Rajzberg B.A., Lozovskij L.Sh., Starodubceva E.B. (2006) *Sovremennyj jekonomicheskij slovar'* [Modern economic dictionary]. Moscow : INFRA-M. (in Russian)

11. Romanjuk S.A. (2013) *Rozvytok reghioniv u vidkrytij ekonomici: teorija, polityka, praktyka : monoghrafija* [Development of regions in an open economy: theory, policy, practice]. Kiyv : NADU. (in Ukrainian)

12. Steljmashhuk A.M. (2000) *Derzhavne reghuljuvannja ekonomiky* [State regulation of the economy]. Ternopilj : TANGh. (in Ukrainian)

13. Chalenko A.Ju. (2010) *O ponjatijnoj neopredelennosti termina «mehanizm» v jekonomicheskih issledovanijah* [On the conceptual uncertainty of the term "mechanism" in economic research]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/EProm/2010_51/st_51_04.pdf.

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

THE CONCEPT OF FORMATION OF THE MECHANISM OF MANAGEMENT OF ECONOMIC AND ECOLOGICAL SAFETY OF THE METALLURGICAL ENTERPRISE

УДК 502.335:338.1:669
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-103

Афонов Р.П.
здобувач
Класичний приватний університет

Afonov Roman
Classic Private University

В статті розглядаються актуальні проблеми законодавчого регулювання питань національної безпеки України, до фундаментальних інтересів якої віднесено державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Окреслено першопричини екологічних проблем України та з'ясовано, що одним із принципів державної стратегії є принцип сталого розвитку, який полягає у забезпеченні невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Ключові слова: *національна безпека, економіко-екологічна безпека, національна політика, регіональна політика, адаптивний механізм, концепція.*

В статье рассматриваются актуальные проблемы законодательного регулирования вопросов национальной безопасности Украины, в фундаментальных интересов которой отнесено государственный суверенитет и территориальная целостность, демократический конституционный строй, недопущение вмешательства во внутренние дела Украины; устойчивое развитие национальной экономики, гражданского общества и государства для обеспечения роста уровня и качества жизни населения; интеграция Украины в европейское политическое, экономическое, безопасное, правовое пространство, членства в Европейском Союзе и в Организации Североатлантического договора, развитие равноправных взаимовыгодных отношений с другими государствами. Определены первопричины экологических проблем Украины и выяснено, что одним из принципов государственной стратегии является принцип устойчивого развития, который заключается в обеспечении устойчивого, сберегательного и эффективного использования энергетических, материальных, природных и других ресурсов для удовлетворения потребностей нынешнего поколения с учетом интересов будущих поколений.

Ключевые слова: *национальная безопасность, экономико-экологическая безопасность, национальная политика, региональная политика, адаптивный механизм концепция.*

The article considers topical issues of legislative regulation of national security of Ukraine, the fundamental interests of which include state sovereignty and territorial integrity, democratic constitutional order, prevention of interference in the internal affairs of Ukraine; sustainable development of the national economy, civil society and the state to ensure the growth of the level and quality of life of the population; integration of Ukraine into the European political, economic, security, legal space, acquisition of membership in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization, development of equal mutually beneficial relations with other states. The initial causes of Ukraine's environmental problems are outlined and it is clarified that one of the principles of the State strategy is the principle of sustainable development, which is to ensure inexhaustible, economical and efficient use of energy, material, natural and other resources to meet the needs of future generations. It is also proved that in terms of environmental security, the country has only a universally declarative norm on the direction of state policy to ensure environmental security. It is substantiated that in the current ecological conditions a concrete and detailed definition of the ecological vector of realization of the state policy in the field of national security is necessary. The basic principles of Ukraine's European integration strategy include: the principle of smart growth – economic growth based on knowledge and innovation, the principle of balanced growth – promoting the most efficient use of resources, development of ecological and competitive economy, the principle of inclusive growth – stimulating social and territorial cohesion. Research on the understanding of the concepts of economic and environmental security has made it possible to define the term "economic and environmental security of an industrial enterprise", defining it as a dynamic state of resources of a metallurgical enterprise, characterized by stability of its economic interests and efficiency of results ensures its sustainable development in the face of external and internal threats with the obligation to comply with the principle of environmental conditionality of production. The concept of formation of the adaptive mechanism of management of economic and ecological safety of the metallurgical enterprises in the context of national and regional policy is developed.

Key words: *national security, economic and ecological security, national policy, regional policy, adaptive mechanism, concept.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства, за наявності економічної та політичної кризи в державі, з відчутним впливом процесів глобалізації та євроінтеграції, актуалізується проблема економічної безпеки держави, яка уособлює безпеку вітчизняного сектора виробництва, стійкість національної грошово-кредитної системи, мезорівень (рівень регіону) економічної безпеки, економічну безпеку суб'єктів господарювання, сьогодні набула особливої гостроти та потребує розробки дієвого адаптивного до реалій сьогодення механізму управління. Оскільки національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства

та держави, то стає очевидним, чому економічна та екологічна компоненти безпеки є важливими, системними, невід'ємними складовими національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан економіки України та регіональної економіки, зокрема, такий, що вимога забезпечення економічної та екологічної безпеки має бути включена в число основоположних принципів формування і реалізації регіональної політики. Актуальність та важливість вирішення окреслених наукових завдань підтверджується низкою фундаментальних праць таких провідних вітчизняних науковців в галузі економічної безпеки, як В.П. Горбулін, Я.А. Жаліло, Б.М. Андрушків, З.С. Варналій, О.І. Барановський, О.Д. Василик, М.П. Войнаренко, В.М. Нижник, Т.О. Власюк, А.Б. Качинський, Т.Г. Васильців, Г.П. Ситник, В.І. Мунтіян, Б.В. Губський, В.О. Ареф'єв, В.М. Михайленко, О.В. Ареф'єва, В.В. Храпкіна та ін. Питанням екологічної безпеки присвятили свої дослідження такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Т.А. Акімова, В.В. Хаскін, Н.М. Андреєва, С.Л. Байдаков, С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, С.А. Лісовський, Л.Г. Руденко, А.А. Садеков, С.К. Харічков, М.А. Хвесик та інші.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробка та обґрунтування концепції формування механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства в контексті національної та регіональної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України «Про національну безпеку України» [1] до фундаментальних національних інтересів України віднесено такі: державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [1]. Тобто, економічна компонента національної безпеки є невід'ємною складовою забезпечення сталого розвитку національної економіки. У свою чергу, якість життя населення безпосередньо залежить від стану навколишнього середовища, тобто від екологічної компоненти безпеки. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка була прийнята 12.01.2015 р. № 5/2015 [2], окреслила вектори руху, які органічно поєднують фундаментальні національні інтереси України.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року № 2697–VIII [3] окреслено першопричини екологічних проблем України, до яких, зокрема, віднесено такі: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; фізичне і моральне зношення основних фондів; недосконаліть системи екологічної освіти; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

Одним із принципів розробленої Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, яка затверджена Постановою КМУ від 06.08.2014 р. № 385 [4], є принцип сталого розвитку, який полягає у забезпеченні невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, що, на нашу переконливу думку, може бути досягнуто лише за рахунок розробки адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою на рівнях «національна економіка – регіональна економіка галузі – промислове підприємство – громадянин України».

Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України, який був проведений у 2015 році провідними експертами А. Дацюком, В. Садовським, О. Полтораковим, Р. Марутян [5] розкриває, зокрема, загрози в економічній сфері (енергетична залежність України від Російської Федерації; монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом; торговельно-економічна війна проти України; олігархізація української економіки і перешкоджання розвитку малого й середнього бізнесу; здійснення силового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності в політичних та корупційних цілях), а також загрози в екологічній сфері (погіршення екологічної ситуації в зоні бойових дій на території Донецької і Луганської областей; недостатня ефективність подолання екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; значний антропогенний та техногенний вплив на оточуюче природнє середовище й неефективність заходів, спрямованих на попередження його забруднення; значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації; недостатній рівень готовності сил єдиної державної системи цивільного захисту населення

і територій до реагування на надзвичайні ситуації різного характеру, що можуть негативно вплинути на екосистему України). Причиною виникнення цих загроз, в першу чергу, стала слабка, непослідовна політика нашої державної влади протягом всього періоду розбудови незалежної України, корумпованість політичної еліти та її нездатність до управління державою.

Міністерство розвитку громад та територій України, зокрема, впродовж 2019 року проводило Всеукраїнські наради з актуальних питань формування та реалізації державної регіональної політики, що знаходило своє відображення у проєктах документів, які у подальшому подаються на обговорення у різних інституціях державної влади та громадськості. Одним з таких документів є Проєкт Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року: «Розвиток та єдність, орієнтовані на людину» [6], в якому також знайшли відображення актуальні проблеми, що потребують вирішення в рамках державної регіональної політики, а саме – поглиблення демографічної кризи; війна на сході України та тимчасова окупація частини території України; погіршення людського капіталу; непродуктивна економіка; невідповідність інфраструктури сучасним потребам людини та економіки; слабкість публічних інституцій; поглиблення територіальних диспропорцій; прискорення деградації проблемних територій; зміна клімату та погіршення екологічної ситуації.

Загальне визначення терміну «безпека», надане Національною Академією України та Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького, визначає його, як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози [7, с. 207]. У вітчизняному зводі знань про державу і право (датованому 1998 роком), яким є Юридична енциклопедія, серед понять і категорій усіх галузей та інститутів права подане тлумачення лише десяти видам безпеки, серед яких виокремлені безпека екологічна і безпека економічна. Так, екологічною безпекою вважається стан захищеності довкілля від порушення його рівноваги [7, с. 208]. Визначення економічної безпеки подається у вигляді стану захищеності національної економіки з погляду забезпечення її розвитку та матеріальних інтересів людей [7, с. 209] з одночасним посиланням на звернення до термінів «безпека» та «національна безпека». В свою чергу, визначення «безпеки національної» передбачає, що це – наявність стану захищеності життєво важливих інтересів як суспільства та держави, так і особи … [7, с. 210].

Безпека як загальнонаукова категорія пройшла певні етапи своєї еволюції і протягом XX століття, зрештою, трансформувалась у царину досліджень економічної безпеки. Вертикаль таких досліджень пронизує всі рівні ієрархії – від глобального до індивідуального. Важливе місце в такій вертикалі належить дослідженням економічної безпеки підприємства, популярність яких останнім часом набирає обертів [8, с. 26–27]. Зокрема, Ш. Роніс [9, с. 86] розглядає економічну безпеку підприємств як один з елементів захисту національної економіки, при цьому він виділяє задачі, що повинні вирішуватися на кожному рівні забезпечення економічної безпеки, у тому числі і на рівні підприємства. Юридична енциклопедія за редакцією Ю.С. Шемшученка визначає економічну безпеку як стан захищеності національної економіки з погляду забезпечення її розвитку та матеріальних інтересів людей [10].

Слід зауважити, що до липня 2018 р. до переліку пріоритетів національних інтересів, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України», був віднесений окремий, чітко визначений, напрям відносно «забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів» [11]. З дати набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України», відповідно до якого втратив чинності Закон України «Про основи національної безпеки України», в площині екологічної безпеки країна має тільки, як зазначалося вище, загальнодекларативну норму про спрямування державної політики на забезпечення екологічної безпеки. Вважаємо, що в нинішніх екологічних умовах є необхідним конкретне і деталізоване визначення екологічного вектору реалізації державної політики в сфері національної безпеки.

Більше того, ми переконані, що поняття «екологічність», «екологізація» мають бути тим базисом національної безпеки, на якому забезпечуватимуться воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна безпеки та кібербезпека України, адже без збереження середовища проживання втрачається самий сенс існування людини. Тим не менш, враховуючи, що детальному дослідженню ми піддаємо механізм управління безпекою промислового підприємства, то необхідним вважаємо зосередитися з даного приводу, в першу чергу, на питаннях забезпечення економічної безпеки.

Автори [12, с. 53] наголошують на тому, що відповідно до Доктрини збалансованого розвитку «Україна 2030» політика уряду має бути спрямована на забезпечення високого рівня: національної безпеки, соціальної стабільності, економічного процвітання, захисту навколишнього середовища. Реалізація такої політики забезпечується, зокрема, через гарантування національної безпеки держави, включаючи економічну, соціальну й екологічну безпеку. Тобто, логіко-структурну модель взаємозв'язку економічної та екологічної

компонент безпеки промислового підприємства доцільно представити в контексті ланцюга «національна економіка – регіон – галузь – підприємство». Причому, структурна перебудова економіки є первинною ланкою в ланцюгу перебудов, а екологічна перебудова, перш за все, визначає паритетність використання природних ресурсів та забезпечує формування економіко-екологічного мислення адекватного процесам суспільних економічних трансформацій.

Спираючись на системний підхід до формування безпеки промислового підприємства, ми можемо стверджувати, що економічна та екологічна компоненти виступають підсистемами, тому важливим є досконале розуміння елементної структури підприємства як системи, яке всебічно розкриває її внутрішню динаміку, пріоритети та взаємозв'язки. Синергетичний ефект від взаємодії економічної та екологічної підсистем або надає змогу підтримувати стабільність внутрішнього середовища (збалансованість функціонування підприємства та адаптація до зміни зовнішніх факторів), або приведе систему до дестабілізації і руйнації.

Розробники стратегії сталого розвитку «Україна – 2030» Леонід Руденко, Геннадій Марушевський, Тетяна Тимочко [13, с. 20] наголошують на тому, що сьогодні більшість населення планети усвідомлюють негативні наслідки впливу діяльності суспільства на природу, що показує необхідність розпочати складний процес формування нової світоглядної парадигми розвитку, котра у документі ООН «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) означена як парадигма сталого розвитку. Як стверджують автори, перехід на засади сталого розвитку вимагатиме глибоких структурних змін в управлінні та нових методів роботи в різних галузях економічного, соціального та політичного життя. З управлінського погляду соціальна та демократична держава має бути також і природозберігальною [13, с. 22]. Таким чином зрозуміло, що ланцюг «національна економіка – регіон – галузь – підприємство» при вирішенні наукового завдання розробки адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою передбачає конструктивну взаємодію державних, громадських і приватних структур, які вирішують низку складних управлінських завдань – від формування спільного бачення розвитку країни, галузей і регіонів до застосування стратегічного підходу до сталого розвитку, який використовується в країнах Європи.

Базовими принципами, що зумовлені євроінтеграційною стратегією України є такі [14, с. 13]:

− принцип розумного зростання – зростання економіки, яке ґрунтується на знаннях та інноваціях;

− принцип збалансованого зростання – сприяння найефективнішому використанню ресурсів, розвитку екологічної та конкурентоспроможної економіки;

− принцип всеохопного зростання – стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості заради соціальної та територіальної згуртованості.

Власюк О.С., надаючи характеристику основних аспектів національної безпеки України, наголошує [15, с. 28], що екологічний аспект створює механізми для запобігання деградації та оздоровлення навколишнього середовища, піклування про здоров'я народу, формування соціально-правових та економічних умов, що виключали б можливості заподіяння шкоди навколишньому середовищу з боку інших країн світу, їхніх державних структур, підприємців та окремих громадян. Основою екологічно безпечного варіанта суспільного розвитку в Україні має бути принципово нова структура економіки [15, с. 36].

Таким чином, опрацювання визначальних законодавчих актів України, а також наукових результатів відомих вітчизняних та зарубіжних учених, дозволяє запропонувати розроблену автором концепцію формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств в контексті національної та регіональної політики (рис. 1).

Сьогодні продовжує формуватись новітня парадигма управління підприємствами, яка передбачає не тільки переосмислення усталених уявлень теоретиків менеджменту, а й розробку концептуальних засад механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, адекватних сучасним реаліям.

Сучасний стан промисловості вимагає розглядати економічну безпеку промислового підприємства разом з екологічним контекстом через агрегування та інтегрування цих складових.

Більше того, відносно підприємств гірничо-металургійного комплексу (далі ГМК) мова має йтися виключно про економіко-екологічну безпеку (а не окремо про економічну безпеку і окремо про екологічну безпеку), оскільки підприємства важкої промисловості, як ключової галузі вітчизняного народного господарства, є основою вітчизняної економіки і одночасно, як зазначалося вище, – основними забруднювачами, а Україна наблизилася до граничної межі екологічної ємності навколишнього природного середовища.

Вітчизняні підприємства, в першу чергу ГМК, повинні поступово і неухильно проводити заходи екологічного спрямування, метою яких є досягнення відповідності їх виробництва принципу екологічної зумовленості, тобто спрямованості підприємства «на підтримку або підсилення сталості екосистем». У відповідності з ним економічні механізми повинні створювати умови щодо заохочення підприємців для одержання прибутку за рахунок поліпшення екологічних результатів [16].

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ АДАПТИВНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

- Обґрунтування організаційно-економічного механізму управління промисловим підприємством в умовах нестабільності
- Обґрунтування економічної та екологічної компонент безпеки промислового підприємства у контексті державної політики
- Обґрунтування структурно-логічної моделі адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою (УЕЕБ) металургійного підприємства та концепції побудови адаптивного механізму УЕЕБ в системі «підприємство – галузь – регіон»

II. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

- Здійснення моніторингу ефективності економічної та екологічної складових безпеки діяльності підприємств металургійної галузі на макро- та мезорівнях
- Дослідження методичних підходів до оцінювання ефективності управління економіко-екологічною безпекою підприємств
- Обґрунтування інструментарію вимірювання впливу результатів діяльності металургійних підприємств на економіко-екологічну безпеку в системі «підприємство – галузь – регіон»

III. РОЗРОБКА УДОСКОНАЛЕНОГО АДАПТИВНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

- Організаційно-управлінські та економіко-екологічні заходи з оптимізації ризиків господарської діяльності металургійних підприємств
- Моделювання впливу економіко-екологічної компоненти безпеки діяльності металургійних підприємств на регіональну політику
- Удосконалення регіональної економіко-екологічної політики у напряму сталого розвитку

Рис. 1. Концепція формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства в контексті національної та регіональної політики

Джерело: розроблено автором

Більше того, на сьогоднішній день в країні вже є об'єктивною необхідність прийняття законодавчих норм щодо запровадження світового принципу ведення виробництва «економічно вигідно те, що екологічно безпечно» на рівні економічного механізму управління промисловим підприємством.

Висновки з проведеного дослідження. Слід також зазначити, що у визначення поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства» ми вкладаємо двозначний зміст: з одного боку – це збереження стійкого фінансового стану суб'єкта господарювання (1), з іншого – одночасне забезпечення процесу обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище, що має супроводжуватися зменшенням обсягів утворюваних відходів, викидів, скидів та розвитком і обов'язковістю впровадження механізмів їх переробки, знешкодження і утилізації (2).

Узагальнюючи думки вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно економічної та екологічної компонент безпеки підприємства, ми пропонуємо авторське визначення терміну «економіко-екологічна безпека промислового підприємства»: це динамічний стан ресурсів металургійного підприємства, який характеризується стійкістю його економічних інтересів та ефективністю результатів через реалізацію корпоративних місії і стратегії, що забезпечує його сталий розвиток в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз за обов'язковості дотримання принципу екологічної зумовленості виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469–VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 07.09.2019).

2. ПроСтратегіюсталогорозвитку«Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (дата звернення 07.09.2019).

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697–VIII. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення 11.04.2019).

4. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова від 06.08.2014 № 385/ Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11 (дата звернення 07.04.2019).

5. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf (дата звернення 17.01.2019).

6. Проект Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року: «Розвиток та єдність, орієнтовані на людину». URL: http://www.strategy.kharkiv.ua/docs/SSRD.pdf (дата звернення 07.04.2019).

7. Юридична енциклопедія. Т. 1. К. : «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана», 1998. 670 с.

8. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / 2-ге вид., переробл. К. : НІСД, 2015. 348 с.

9. Sheila R. Ronis Economic Security Neglected Dimension of National Security? Smashbooks, 2011. 116 p.

10. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 672 с. URL: http://kul.kiev.ua/praci-2004-roku/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.html (дата звернення 10.04.2019).

11. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. Урядовий кур'єр, 2003. 30.07.2003. № 139.

12. Біла книга економічної політики України до 2030 року: національний і регіональний виміри. / Антонюк Л., Гуменна О., Поручник А., Тарута С., Харламова Г., Чала Н. Київ: СПД Павленко, 2018. 152 с.

13. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року: розробка і шлях до визнання. URL: https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2017-12-1/svitoglyad-2017-1-05-marushevsky.pdf (дата звернення 07.04.2019).

14. УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге.Львів: Кальварія, 2017. 164 с. URL: http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf (дата звернення 10.04.2019).

15. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. К. : НІСД, 2016. 528 с.

16. Екологічно чисте підприємство. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічно_чисте_підприємство (дата звернення 07.11.2019).

REFERENCES:

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. No. 2469–VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (Accessed: 07.09.2019).

2. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [About the Strategy of sustainable development "Ukraine – 2020"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. No. 5/2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (Accessed 07.09.2019).

3. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [About the Basic principles (strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period till 2030]: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku No. 2697–VIII. / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (Accessed 11.04.2019).

4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku [On approval of the State Strategy of Regional Development for the period up to 2020]: Postanova vid 06.08.2014 No. 385/ Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11 (Accessed 07.04.2019).

5. Analiz derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Analysis of state policy in the field of national security and defense of Ukraine]. Retrieved from: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf (in Ukrainian) (Accessed 17.01.2019).

6. Proekt Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2027 roku: «Rozvytok ta yednist, oriientovani na liudynu» [Draft State Strategy for Regional Development for the period up to 2027: "Development and unity focused on people"]. Retrieved from: http://www.strategy.kharkiv.ua/docs/SSRD.pdf (in Ukrainian) (Accessed 07.04.2019).

7. Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] (1998). Vol. 1. K. : «Ukrainska entsyklopediia imeni M.P. Bazhana». 670 P. (in Ukrainian)

8. Liashenko O.M. (2015) Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva: monohrafiia [Conceptualization of management of economic security of the enterprise: monograph]. / 2-he vyd., pererobl. K. : NISD. 348 P. (in Ukrainian)

9. Sheila R. Ronis (2011) Economic Security Neglected Dimension of National Security? Smashbooks. 116 p.

10. Yurydychna entsyklopediia: v 6 vol. (1998) [Legal encyclopedia in 6 Vol]/ Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K.: Ukr. entsykl.Vol. 1. 672 P. Retrieved from: http://kul.kiev.ua/praci-2004-roku/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.html (in Ukrainian) (Accessed 10.04.2019).

11. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the foundations of national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 No 964-IV. Uriadovyi kurier. 30.07.2003. No 139.

12. Bila knyha ekonomichnoi polityky Ukrainy do 2030 roku: natsionalnyi i rehionalnyi vymiry [White Book on Ukraine's Economic Policy until 2030: National and Regional Dimensions] (2018) / Antoniuk L., Humenna O., Poruchnyk A., Taruta S., Kharlamova H., Chala N. Kyiv: SPD Pavlenko. 152 p. (in Ukrainian)

13. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku: rozrobka i shliakh do vyznannia [Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030: development and the path to recognition]. Retrieved from: https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2017-12-1/svitoglyad-2017-1-05-marushevsky.pdf (in Ukrainian) (Accessed 07.04.2019).

14. UKRAINA 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku [UKRAINE 2030: The doctrine of sustainable development] (2017). Vydannia druhe. Lviv: Kalvariia. 164 p. Retrieved from: http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf (in Ukrainian) (Accessed 10.04.2019).

15. Vlasiuk O.S. (2016) Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems] : Vybr. nauk. pratsi. K. : NISD. 528 p. (in Ukrainian)

16. Ekolohichno chyste pidpryiemstvo [Environmentally friendly enterprise]. Wikipedia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічно_чисте_підприємство (in Ukrainian) (Accessed 07.11.2019).

ДОРОЖНЄ КАРТУВАННЯ ПРОЕКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ROAD MAPPING OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN INNOVATIVE ACTIVITY

УДК 330.341.1
DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-104

Сакевич Л.С.
здобувач
Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Sakevych Liudmyla
Black Sea Research Institute
of Economy and Innovation

У статті з'ясовано значення державно-приватного партнерства у розвитку національної економіки Україні та критерії, що дозволяють збільшити його ефективність. Висунуто гіпотезу, що побудова дорожньої карти реалізації проектів ДПП дозволить активізувати їх поширення, а також надати розуміння потенційним учасникам про їх сутність та основні етапи. Проведено роботу щодо виділення чотирьох основних етапів, послідовне виконання яких дозволить досягти найбільш оптимального варіанту впровадження ДПП. Зокрема, перший етап характеризується підготовчою спрямованістю, проте це ніяк не зменшує його важливого значення, й передбачає окреслення проблеми та необхідності започаткування інноваційного проекту ДПП; формування системи індикаторів для проведення попередньої експертизи, розробку проектної документації тощо. Другий етап – безпосереднє проведення конкурсу, в результаті чого обирається приватний партнер, з яким держава укладає договір ДПП. Третій етап спрямовано на виконання робіт та досягнення прогнозованих показників. Четвертий етап – завершення проекту ДПП та визначення його результативності.

Ключові слова: *держава, державно-приватне партнерство, дорожня карта, інноваційна діяльність, національна економіка, приватний партнер, форсайт.*

В статье выяснено значение государственно-частного партнерства в развитии национальной экономики Украины и критерии, позволяющие увеличить его эффективность. Выдвинута гипотеза, что построение дорожной карты реализации проектов ГЧП позволит активизировать их распространение, а также предоставить понимание потенциальным участникам об их сущности и основных этапах. Проведена работа по выделению четырех основных этапов, последовательное выполнение которых позволит достичь наиболее оптимального варианта внедрения ГЧП. В частности, первый этап характеризуется подготовительной направленностью, однако это никак не уменьшает его важное значение, и предусматривает определение проблемы и необходимости начала инновационного проекта ГЧП; формирование системы индикаторов для проведения предварительной экспертизы, разработку проектной документации. Второй этап – непосредственное проведение конкурса, в результате чего выбирается частный партнер, с которым государство заключает договор ГЧП. Третий этап направлен на выполнение работ и достижения прогнозируемых показателей. Четвертый этап – завершение проекта ГЧП и определение его результативности.

Ключевые слова: *государство, государственно-частное партнерство, дорожная карта, инновационная деятельность, национальная экономика, частный партнер, форсайт.*

The article clarifies the importance of public-private partnership in the development of the national economy of Ukraine and the criteria for increasing its efficiency. It is hypothesized that the construction of a roadmap for the implementation of PPP projects will address a number of issues regarding the intensification of their dissemination, funding, ensuring results and providing understanding to potential participants about their nature and main stages. Work has been carried out to identify four main successive stages, the sequential implementation of which will achieve the most optimal option for the implementation of PPP. In particular, the first stage is characterized by a preparatory focus, but this does not diminish its importance, and involves: outlining the problem and the need to launch an innovative PPP project; formation of a system of indicators for preliminary examination of potential participants on the basis of financial and economic indicators, social activity, staffing, innovation indicators; development of project documentation and basic project concept; identification of potential sources of funding; assessment and allocation of probable risks. The second stage is the direct holding of the tender, as a result of which a private partner is selected, with whom the state concludes a PPP agreement. An important task in this step is to define the functional responsibilities and areas of responsibility of the partners. The third stage is aimed at performing work and achieving the forecasted indicators, conducting constant monitoring of compliance with the terms of the contract, making adjustments. The fourth stage is the completion of the PPP project: determining its effectiveness, monitoring the transfer of assets and other resources received as a result of the project. Thus, the presented roadmap for the implementation of PPP projects in innovation is an algorithm for consistent and targeted action to achieve the strategic goal of partnership between government and business, namely to make a profit and solve a number of important socio-economic problems of society.

Key words: *state, public-private partnership, road map, innovation activity, national economy, private partner, foresight.*

Постановка проблеми. Сучасний господарський розвиток є неможливим без інноваційного підґрунтя, що виступає базою для підвищення результативності та ефективності виробничої діяльності, збільшення продуктивності праці, появи модернізованих товарів та послуг. Одним з перспективних шляхів розвитку інноваційної діяльності є її організація на засадах державно-приватного партнерства (далі – ДПП). Адже така модель побудови взаємовідносин дозволяє забезпечувати дотримання балансу між приватними та державними інтересами, збільшувати обсяг залучених інвестиційних ресурсів, сприяти ефективному функціонуванню інноваційного підприємництва та інноваційного ринку в цілому. Проте, на вітчизняному просторі поки що не отримали належного поширення механізми та інструменти ДПП, що обумовлює потребу відображення покрокового сценарію реалізації спільних проєктів на основі дорожнього картування, що має бути спрямовано на середньостроковий період й виступати орієнтиром для прийняття оперативних та пріоритетних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ДПП присвячено праці багатьох

вітчизняних та зарубіжних науковців: В.Г. Варнавського, Т.Є. Воронкова, С.М. Даниленко, І.В. Запатріної, Е.Х. Кляйна, І.А. Косач, І.С. Нейкова, Е. Саваса, Н.В. Філіппова, М.А. Федченко, Ю.А. Халимовського, Г. Ходжа та інших. Ними визначено сутність поняття «державно-приватне партнерство», характерні ознаки, встановлено його функції, форми, моделі, важелі взаємодії сторін реалізації договорів. Проте, актуальним питанням для сьогодення залишається побудова дорожньої карти проєкту ДПП в інноваційній діяльності, що дозволить поширити уяву про реалізацію спільного партнерства та прискорить процес їх активізації як основи зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування доцільності побудови дорожньої карти реалізації проєкту ДПП в інноваційній діяльності та змістовне розкриття її основних етапів.

Виклад основного матеріалу. Довгострокова взаємодія держави та бізнесу в галузі інновацій для досягнення її ефективності повинна відповідати одразу декільком необхідним та достатнім умовам. По-перше, для держави проєкти ДПП виступають джерелом зміцнення бюджету та збільшення податкових надходжень, для бізнесу – напрямом довгострокового інвестування, що характеризується прийнятним рівнем співвідношення ризикованості та прибутковості. По-друге, наукоємна продукція повинна забезпечуватися довгостроковим та стабільним державним попитом, що є фактором досягнення стратегічних цілей партнерства в цілому. По-третє, участь приватного сектору в проєктах стимулюється державними гарантіями запозичення приватного капіталу та компенсацією витрат й розподілу ризиків й здобутків.

Значення ДПП як дієвого механізму реалізації економічної політики сучасності полягає у можливості:

– забезпечувати належний рівень фінансування інноваційної сфери;

– долати технологічну відсталість та створювати належну інфраструктуру, необхідну для асимілювання наукових досягнень в господарську систему;

– гармонійного розподілу виробничих сил;

– активізації державних, приватних інвестицій в людський капітал як ключовий фактор модернізації економіки.

Такий вагомий вплив ДПП на зростання національної економіки в цілому та її окремих складових обумовлює потребу пошуку дієвих механізмів управління розвитком ДПП, серед яких чільне місце мають займати технології форсайту. Щодо сутності останнього й досі не склалося однозначної думки. Одні науковці наголошують, що форсайт – це один з напрямів стратегічного планування [6, с. 108], інші – елемент прогнозування майбутнього [3, с. 56]. Спільним у розумінні форсайту є те, що його розглядають як сучасний ефективний інститут взаємодії суб'єктів економічно-соціальної системи. Отже, форсайт слід визначити як своєрідний синтез прогнозування, планування, проєктування та інших інструментів менеджменту. Крім того, перевагами використання інструментів форсайту є не суто прогнозування майбутнього, а побудова так званих «дорожніх карт», що передбачають проведення ідентифікації, оцінки та відбору можливих варіантів розвитку, спрямованих на задоволення потреб зацікавлених суб'єктів [2]. Основне призначення дорожнього картування у ДПП полягає у розробці візуального представлення сценарію розвитку проєктів, а результатом стає побудова «дорожньої карти» як наочного розуміння реалізації покрокового сценарію проєкту ДПП, що дозволяє узгодити у часі державні та приватні цілі, які досягаються за рахунок державного управління розвитком ДПП.

Таким чином, метою побудови дорожньої карти є збільшення кількості ефективно реалізованих інноваційних проєктів ДПП, що дозволять збільшити інноваційний потенціал та прискорять перехід до інноваційного шляху розвитку національної економіки. Крім того, доцільність побудови «дорожньої карти» обумовлена відсутністю послідовності дій державних органів влади, а також наявними протиріччями в існуючих алгоритмах здійснення політики ДПП в інноваційній сфері.

На рис. 1. представлено авторську розробку «дорожньої карти» реалізації проєкту ДПП в інноваційній діяльності, яка складається з послідовного виконання чотирьох основних етапів, що, на нашу думку, відображають найбільш оптимальний варіант здійснення політики ДПП в галузі інновацій.

Перший етап «дорожньої карти», незважаючи на його підготовчу спрямованість, має надзвичайно важливе значення, оскільки від його результативності та ретельності опрацювання, передбачення настання можливих ситуацій у майбутньому залежить не тільки реалізація самого проєкту, але й вирішення задачі, заради якої виникла потреба у ДПП. На даному етапі доцільно виконати такі дії як:

- визначити проблему та необхідність в інноваційному проєкті, що має бути спрямований на задоволення конкретної суспільно-економічної потреби;

- проаналізувати навколишнє середовище та зібрати цілісну й достовірну інформацію про потенційний об'єкт ДПП та його суб'єктів;

- сформувати систему індикаторів для проведення попередньої експертизи потенційних учасників ДПП, яку доцільно здійснювати в таких площинах: фінансово-економічна діяльність, соціальна активність, кадровий потенціал, розвиток логістичної складової, інноваційні показники

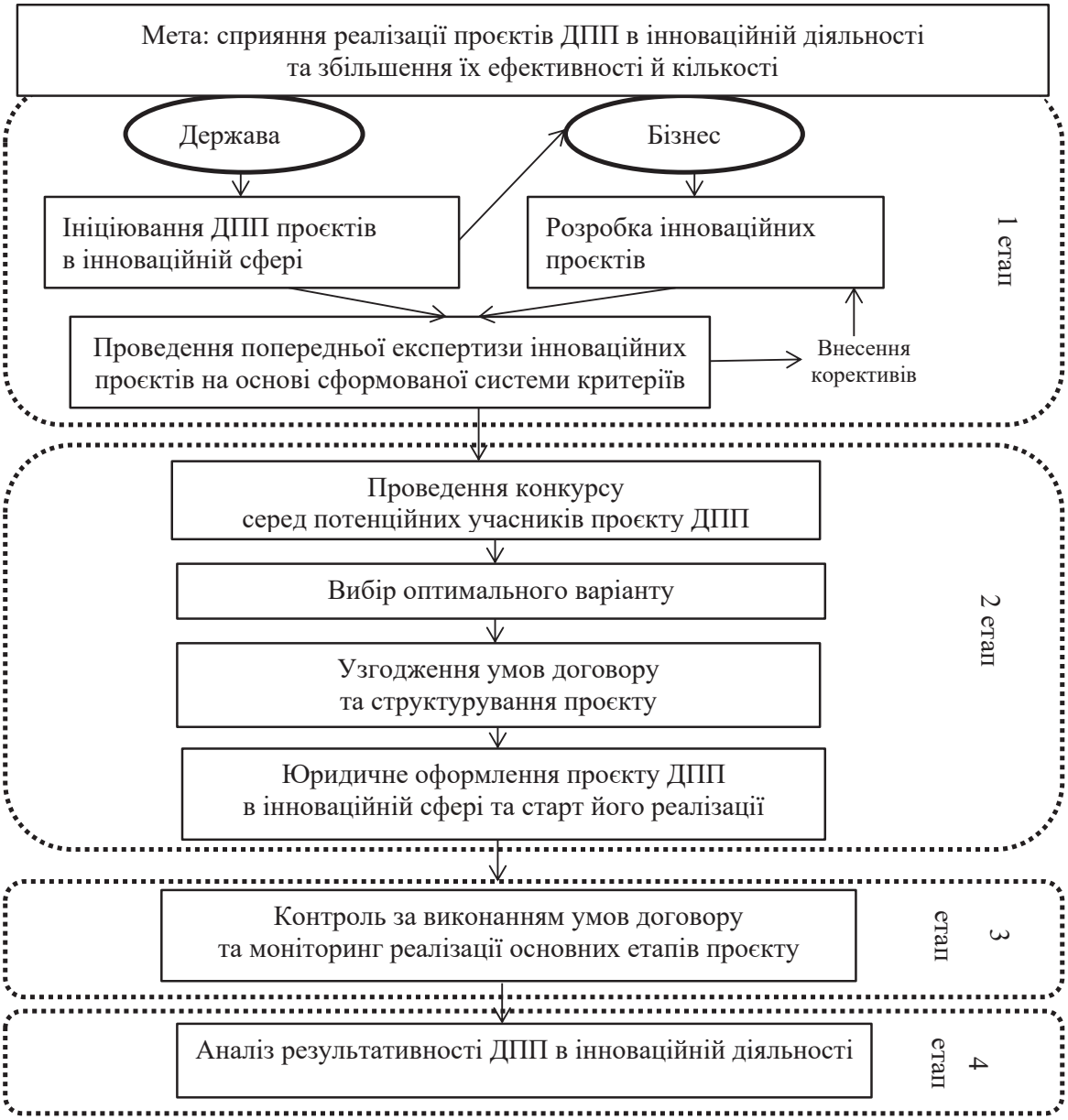

Рис. 1. Складові елементи «дорожньої карти» реалізації проектів ДПП в інноваційній діяльності

Джерело: складено автором

тощо. Вважаємо, що в інноваційних проєктах ДПП першорядне значення мають останні індикатори, які більш детально представлено в таблиці 1;

- розробити проєктну документацію та базову концепцію проєкту;
- визначити потенційні джерела фінансування;
- оцінити та розподілити потенційні ризики.

Другий етап дорожнього картування реалізації проєктів ДПП в інноваційній діяльності пов'язано з безпосереднім проведенням конкурсу, результатом якого має стати вибір приватного партнера для реалізації проєкту та укладання договору ДПП між державою та приватним підприємством. Варто зауважити, що кожен з учасників ДПП повинен відповідати загальним вимогам. Так, якщо мова йде про державу, то таким вимогами є:

1) вимоги до законодавчого регулювання (збереження незмінних умов протягом періоду реалізації проєкту);

2) вимоги до протекціоністської політики (забезпечення державної підтримки на внутрішньому ринку новостворенним інноваційним товарам або послугам);

3) вимоги до виконавчої дисципліни (фінансування проєкту в обсягах та термінах, визначених у договорі; надання пільгових банківських кредитів тощо).

До основних вимог, що повинні висуватися до приватного підприємства як потенційного учасника ДПП, відносимо такі:

1) вимоги до системи управління підприємством та системи обліку й звітності, що,

Таблиця 1

Напрями аналізу показників інноваційної діяльності потенційних учасників ДПП

	Ознаки	Показники		
1	Організація та технологія управління	1	Імідж підприємства, його товарів або наданих послуг.	Співвідношення вартості бренда до здійснення інновацій й після
		2	Гнучкість організаційної структури управління підприємством	Співвідношення рівня сприйняття системи управління нововведень з фактичним станом
		3	Ефективність системи управління інноваційним ланкам	Питома вага витрат на управління інноваційними ланками в загальних витратах на інновації, у співвідношенні з отриманим результатом від нововведення
2	Інноваційна активність	1	Здібність та можливість сприймати нововведення менеджментом	Розраховується як втрачена вигода за часовий проміжок між отриманням винаходу та досягнення його максимально можливого рівня продажу
		2	Коефіцієнт інноваційної сприйнятливості	Співвідношення обсягу інвестицій в інноваційну діяльність підприємства до загального обсягу інвестицій у цьому виді економічної діяльності
		3	Ступінь актуальності проведених досліджень та розробок	Аналізується на основі маркетингових досліджень
		4	Відсоток нововведень, що доведені до реалізації та подальшої комерціалізації	
		5	Питома вага витрат на дослідження та розробки у загальній кількості витрат підприємства	
3	Економічні результати інноваційної діяльності	1	Економія витрат, отриманих в результаті впровадження інновації	
		2	Оборотність інноваційних вкладень	
		3	Ступень впливу інструментів ДПП на основні показники ефективності проєкту	
		4	Рентабельність інноваційної продукції	
		5	Рівень сприйняття інновацій	
		6	Система індикаторів економіко-інноваційного потенціалу об'єктів та підприємства в цілому	
		7	Інноваційна еластичність	
4	Рівень використання залучених інновацій	1	Питома вага імпортного обладнання	
		2	Стан лабораторно-технологічної бази та дослідного обладнання	
		3	Чисельність кадрового персоналу, що безпосередню займається проведенням досліджень або інноваційними розробками	

Джерело: систематизовано автором на основі [1; 5]

у першу чергу, мають характеризуватися прозорістю;

2) вимоги до кадрової політики (збереження робочих місць та сприяння вирішенню проблеми безробіття, навчання персоналу, підвищення його кваліфікації, професійна підготовка);

3) вимоги до виконавчої дисципліни (виконання визначених дій у відповідні часові проміжки);

4) вимоги до організаційної культури та соціальної політики;

5) вимоги до напряму бізнесу (збереження виробничої спрямованості або її видозміна за домовленістю).

Після укладення договору варто провести функціональне розмежування сторін (див. табл. 2), що дозволить визначити їх обов'язки та сфери відповідальності.

Третій етап передбачає виконання робіт, що визначені договором, та досягнення прогнозованих показників. Також на даному етапі доцільно проводити оцінку економічних, соціальних та інноваційних показників, індикаторів ділової активності та контролювати виконання умов договору. Особливу увагу доцільно приділяти аналізу дотримання зобов'язань та ефективності діяльності приватного партнера. Слід зазначити, що ефективна співпраця держави та бізнесу в ході реалізації інноваційних проєктів передбачає: освоєння науково-технічних інновацій; здійснення організаційно-інституційних проєктів у галузі національного відтворення [7]; зниження ризиків та термінів реалізації інноваційних та науково-технічних проєктів, бюджетних цільових програм [4].

На третьому етапі реалізації проєкту ДПП в інноваційній сфері можна вносити корективи у разі потреби для досягнення стратегічної мети, змінювати умови угоди за необхідності. Негативним результатом на даному етапі може стати розірвання або дострокове припинення ДПП, що приведе до додаткового навантаження на державу, яка буде вимушена закінчувати проєкт самостійно.

Останній етап передбачає завершення проєкту, що обумовлює такі дії:

1) визначення результативності проєкту ДПП в інноваційній сфері на основі оцінки показників економічної, інноваційної, ділової, логістичної, ресурсної та соціальної ефективності;

2) здійснення контролю за передачею активів та інших ресурсів, отриманих в результаті виконання проєкту.

Таким чином, дорожнє картування реалізації проєктів ДПП в інноваційній діяльності є документом, що

Таблиця 2

Функціональний розподіл між учасниками проектів ДПП в інноваційній діяльності

	Функціональний напрям	Державні функції	Функції бізнесу
1	Стратегія та пріоритети інноваційної діяльності, формування інноваційної інфраструктури	Визначення напряму інноваційного розвитку	Формування потреб в інноваціях та розвитку науково-технічної бази
		Прогнозування змін в інноваційній системі	
		Формування нормативно-законодавчої бази	
2	Кадрова політика та розвиток творчого потенціалу	Кадрове забезпечення інноваційної діяльності	Розвиток людського капіталу найманих працівників
			Формування дієвого механізму мотивації
			Сприяння підвищенню кваліфікації, зростанню професіоналізму
	Фінансування проєктів ДПП в інноваційній діяльності	Фінансування інновацій за рахунок консолідації та розподілу бюджетних ресурсів або надання різних пільг	Формування власного фінансового капіталу, що є необхідним для проведення цільових інноваційних досліджень
			Створення пропозицій щодо потенційної державної допомоги у проведенні досліджень
3	Підтримка інноваційних структур, що забезпечують проведення НДДКР	Інституційне забезпечення інноваційних процесів	Участь у формуванні інноваційних інститутів, технопарків, бізнес-інкубаторів тощо
		Фінансування та управління розвитком державних науково-дослідних центрів та інститутів	Співпраця з державними науково-дослідними центрами та інститутами
4	Визначення форм та пріоритетів в інноваційному міжнародному співробітництві	Міжнародне регулювання інноваційних процесів	Міжнародне співробітництво в галузі інновацій
			Обмін досвідом щодо інноваційної діяльності з західними компаніями
5	Ефективний розподіл інноваційного потенціалу всередині країни	Регіональне регулювання інноваційної сфери	Взаємодія з регіональними органами влади щодо створення та розміщення інноваційних центрів

Джерело: складено автором

спрямований на системний розвиток ДПП й дозволяє вирішити низку питань, пов'язаних з фінансуванням проєкту, гарантуванням отримання результату й досягненням дохідності.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, дорожня карта реалізації проєкту ДПП в інноваційній діяльності є алгоритмом чітких послідовних та цілеспрямованих дій, що спрямовані на досягнення стратегічної цілі партнерства, а саме отримання прибутку та вирішення низки соціально-економічних проблем розвитку суспільства. Внаслідок того, що дорожнє картування є своєрідним візуальним представленням плану реалізації проєкту ДПП, воно дозволяє збільшити ефективність реалізації спільних проєктів та надати потенційним учасникам відомості про перебіг їх основних етапів. Вважаємо, що такі кроки повинні стати суттєвим поштовхом до активізації поширення ДПП в інноваційній сфері як необхідного чинники досягнення сталого розвитку вітчизняної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гадзевич О., Матвійчук І. Методика аналізу та оцінки інноваційної діяльності підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного ун-ту імені Лесі Українки*. 2017. № 3. С. 100–106.

2. Заскалкін А.С. Форсайт як інноваційний інструмент публічного управління розвитком системи державно-приватного партнерства. *Державне будівництво. Електронне наукове фахове видання*. 2016. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_2_21 (дата звернення: 13.07.2020).

3. Масленников В.В., Шмелева А.Н. Форсайт развития теории и технологии менеджмента: основы методологии : монография. М. : Русайнс, 2014. 128 с.

4. Наука и высокие технологии в России на рубеже третьего тысячелетия (социально-экономические аспекты развития) / Рук. авт. колл.: В.Л. Макаров, А.Е. Варшавский. М. : Наука, 2001. 640 с.

5. Сидорчук І.П. Критерії та показники оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємств машинобудівної промисловості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2014. Вип. 8. Частина 3. С. 127–131.

6. Федулова Л.І. Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 3. С. 106–120.

7. Public-private Partnership for Innovation: Policy Rationale, Trends and Issues. OECD, 10–12 December 2002. Headquarters, Paris, 2002

REFERENCES:

1. Hadzevych O., Matviichuk I. (2017). Metodyka analizu ta otsinky innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstva. [Methods of analysis and evaluation of innovative activities of the enterprise]. Economic Journal of the Lesya Ukrainka East European National University. vol. 3. pp. 100–106.

2. Zaskalkin A.S. (2016). Forsait yak innovatsiinyi instrument publichnoho upravlinnia rozvytkom systemy derzhavno-pryvatnoho partnerstva. [Foresight as an innovative tool for public management of the development of public-private partnership]. State building. Electronic scientific professional publication. Vol. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_2_21 (accessed: 13.07.2018).

3. Maslennikov V.V., Shmeleva A.N. (2014). Forsayt razvitiya teorii i tekhnologii menedzhmenta: osnovy metodologii : monografiya. [Forsyth of management theory and technology development: basics of methodology: monograph]. M. : Rusyns. (in Russian)

4. Makarov V.L., Varshavskiy A.E. (2001). Nauka i vysokie tekhnologii v Rossii na rubezhe tret'ego tysyacheletiya (sotsial'no-ekonomicheskie aspekty razvitiya). [Science and high technology in Russia at the turn of the third millennium (socio-economic aspects of development)]. M. : Science. (in Russian)

5. Sydorchuk I.P. (2014). Kryterii ta pokaznyky otsiniuvannia efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv mashynobudivnoi promyslovosti. [Criteria and indicators for evaluating the effectiveness of innovative activities of machine-building industry enterprises]. Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series. Vol. 8. № 3. Pp. 127–131.

6. Fedulova L.I. (2008). Forsait: suchasna metodolohiia tekhnolohichnoho prohnozuvannia. [Forsyth: modern methodology of technological forecasting]. Economics and forecasting. Vol. 3. Pp. 106–120.

7. Public-private Partnership for Innovation: Policy Rationale, Trends and Issues. OECD, 10–12 December 2002. Headquarters, Paris, 2002

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

THEORETICAL PRINCIPLES OF APPLICATION OF COMPETITIVE STRATEGY AND IMPLEMENTATION OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

УДК 338.1

DOI: https://doi.org/10.32843/bses.48-105

Гамова О.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту
Інженерний інститут
Запорізького національного університету

Gamova Oksana
Engineering Institute
of Zaporizhzhia National University

В статті визначено, що передумовою розвитку, успішного функціонування підприємств машинобудування є здійснення управління, що вплине на прийняття тактичних і стратегічних управлінських рішень. Поряд з цим, важливим є управління конкурентоспроможністю, а особливо стратегічне управління конкурентоспроможністю, що вплине на отримання бажаних результатів на підприємстві. Крім того, важливу роль в роботі підприємств відіграє вибір та реалізація конкурентної стратегії, що забезпечить створення умов для підвищення рівня конкурентоспроможності. Запропоновано науково-методичний підхід щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, в основі якого виокремлено процес вибору, реалізації конкурентної стратегії та модель стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств. Визначено, що модель стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств є інструментом для успішного функціонування стратегії. В основі науково-методичного підходу виділено послідовність етапів, реалізація яких сприятиме успішному використанню конкурентної стратегії, прийняттю та реалізації довгострокових стратегічних управлінських рішень.

Ключові слова: *управління конкурентоспроможністю, конкурентна стратегія, стратегічне управління конкурентоспроможністю, модель стратегічного управління конкурентоспроможністю, конкурентні переваги, підприємства машинобудування.*

В статье определено, что предпосылкой развития, успешного функционирования предприятий машиностроения является осуществление управления, что повлияет на принятие тактических и стратегических управленческих решений. Наряду с этим, важным является управление конкурентоспособностью, а особенно стратегическое управление конкурентоспособностью, что повлияет на получение желаемых результатов на предприятии. Кроме того, важную роль в работе предприятий играет выбор и реализация конкурентной стратегии, что обеспечит создание условий для повышения уровня конкурентоспособности. Предложено научно-методический подход к использованию конкурентной стратегии и осуществлению стратегического управления конкурентоспособностью предприятий машиностроения, в основе которого выделены процесс выбора, реализации конкурентной стратегии и модель стратегического управления конкурентоспособностью предприятий. Определено, что модель стратегического управления конкурентоспособностью предприятий является инструментом для успешного функционирования стратегии. В основе научно-методического подхода выделено последовательность этапов, реализация которых будет способствовать успешному использованию конкурентной стратегии, принятию и реализации долгосрочных стратегических управленческих решений.

Ключевые слова: *управления конкурентоспособностью, конкурентная стратегия, стратегическое управление конкурентоспособностью, модель стратегического управления конкурентоспособностью, конкурентные преимущества, предприятия машиностроения.*

Machine-building enterprises need effective strategic competitiveness management, which will promote effective strategic long-term management decisions and create conditions for the selection and implementation of competitive strategy. At the same time, the use of competitive strategy will create conditions for the development of competitive potential, the formation of competitive advantages, increasing the level of competitiveness of enterprises. Therefore, along with the usual strategic management of competitiveness in mechanical engineering should be carried out and this issue deserves more detailed study. The main goal of this paper is to formation of a scientific and methodological approach to the use of competitive strategy and the implementation of strategic management of the competitiveness of mechanical engineering enterprises. This study combines a new theoretical, methodological approach to the formation of scientific and methodological approach to the use of competitive strategy and the implementation of strategic management of the competitiveness of mechanical engineering enterprises. It is proposed to improve the scientific and methodological approach to the use of competitive strategy and strategic management of competitiveness of machine-building enterprises, which covers the process of selection, implementation of competitive strategy and model of strategic management of enterprise competitiveness. The scientific and methodological approach involves the gradual construction of the selection process, the implementation of competitive strategy, the use of a model of strategic management of the competitiveness of enterprises, the establishment of relationships between them. The construction of these stages allowed to detail the mechanism of choosing the best option for a competitive strategy, its deliberate application, to establish the necessary resources, the purpose of strategic competitiveness management. Scientific and methodological approach to the use of competitive strategy and strategic management of competitiveness of machine-building enterprises is suitable for use in machine-building enterprises and will allow the selection, implementation of competitive strategy, facilitate the implementation of strategic competitiveness management, develop long-term strategic management decisions and increase competitiveness.

Key words: *competitiveness management, competitive strategy, strategic competitiveness management, model of strategic competitiveness management, competitive advantages, machine-building enterprises.*

Постановка проблеми. Підприємства машинобудування потребують ефективного стратегічного управління конкурентоспроможністю, що сприятиме прийняттю ефективних стратегічних довгострокових управлінських рішень та створить умови для вибору і реалізації конкурентної

стратегії. При цьому, використання конкурентної стратегії створить умови для розвитку конкурентного потенціалу, формування конкурентних переваг, підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Тому поряд зі звичайним слід здійснювати стратегічне управління конкурентоспроможністю на підприємствах машинобудування і дане питання заслуговує на більш детальне дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему стратегічного управління конкурентоспроможністю, формування і впровадження конкурентної стратегії розглянули: Бшарат Н. [1]; Вяткіна Т. [2]; Грановська В.Г. [3]; Карпюк В.П. [4]; Клібанска Л.В. [5]; Коваленко О.В., Безверха І.І. [6]; Костюк Г.В., Дубровська І.О. [7]; Ліщинська В.В. [8]; Лупак Р.Л. [9]; Павлюк Т.І., Гайдей О.В. [10]; Терещенко І.О., Білецька Д.І. [11].

На сьогоднішній день відсутній підхід до застосування конкурентної стратегії та здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю на підприємствах машинобудування. Також в наукових публікаціях відсутній підхід до вибору, реалізації конкурентної стратегії та використання моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю на підприємствах машинобудування.

Постановка завдання. Метою статті є формування науково-методичного підходу щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль для підприємств машинобудування відіграє процес вибору, реалізації конкурентної стратегії та модель стратегічного управління конкурентоспроможністю. Процес вибору, реалізації конкурентної стратегії має забезпечити реалізацію стратегії та гарантуватиме її ефективність, вплине на підвищення конкурентоспроможності підприємства, формування, досягнення стратегічних цілей діяльності, отримання нових конкурентних переваг, розробку перспективних напрямів діяльності.

Застосування моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування повинно базуватися на використанні, реалізації конкурентних стратегій та забезпечувати формування стратегічних конкурентних переваг, що забезпечить розробку і прийняття стратегічних управлінських рішень, створення умов для успішної реалізації, визначення можливості коригування конкурентної стратегії, подальший розвиток конкурентного потенціалу, розробку нових конкурентних переваг, реалізацію процесу стратегічного управління, дослідження чинників зовнішнього середовища. Модель стратегічного управління також дозволить здійснити коригування конкурентної стратегії або її замінити, оскільки вона є інструментом функціонування відповідної стратегії.

Запропоновано удосконалити науково-методичний підхід щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, який охоплює процес вибору, реалізації конкурентної стратегії і модель стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств.

Сам науково-методичний підхід передбачає поетапну побудову здійснення процесу вибору, реалізації конкурентної стратегії, використання моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств, встановлення між ними взаємозв'язків (рис. 1). Побудова вказаних етапів дозволила деталізувати механізм вибору оптимального варіанту конкурентної стратегії, її обдуманого застосування, встановити необхідне ресурсозабезпечення, призначення стратегічного управління конкурентоспроможністю.

Першим етапом моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств є аналіз цілей діяльності підприємства машинобудування та визначення їх досяжності. Проводиться дослідження короткострокових, довгострокових цілей, цілей функціональних підрозділів, рівня їх досягнення за певний проміжок часу. Цей процес дасть змогу встановити ефективність роботи підприємства машинобудування, рівень розвитку, доцільність коригування поставлених цілей.

Моніторинг зовнішнього, внутрішнього середовища підприємства машинобудування – це другий етап моделі. Даний процес є складним та охоплює дослідження чинників впливу шляхом використання зібраної інформації на підприємстві машинобудування.

Накопичення досвіду щодо діяльності підприємств-конкурентів, передових іноземних компаній – це третій етап моделі. Перед початком вибору та реалізації конкурентної стратегії важливим є дослідження специфіки роботи іноземних компаній, які займають лідируючі позиції у сфері машинобудування.

Уточнення суб'єкта та об'єкта дослідження – це четвертий етап моделі. Суб'єктом дослідження слід вважати функціональний підрозділ, що створюється на підприємстві машинобудування та включає керівника підприємства, керівників всіх підрозділів. Об'єктом дослідження є рівень стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства машинобудування, процес вибору та реалізації конкурентної стратегії. Уточнення суб'єкта та об'єкта дослідження забезпечить визначення відповідальних за здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, встановлення цілей та конкретизацію очікуваних результатів на підприємствах машинобудування.

Уточнення принципів, функцій реалізації конкурентної стратегії підприємства машинобудування, методів конкурентної боротьби, вибір інструментів

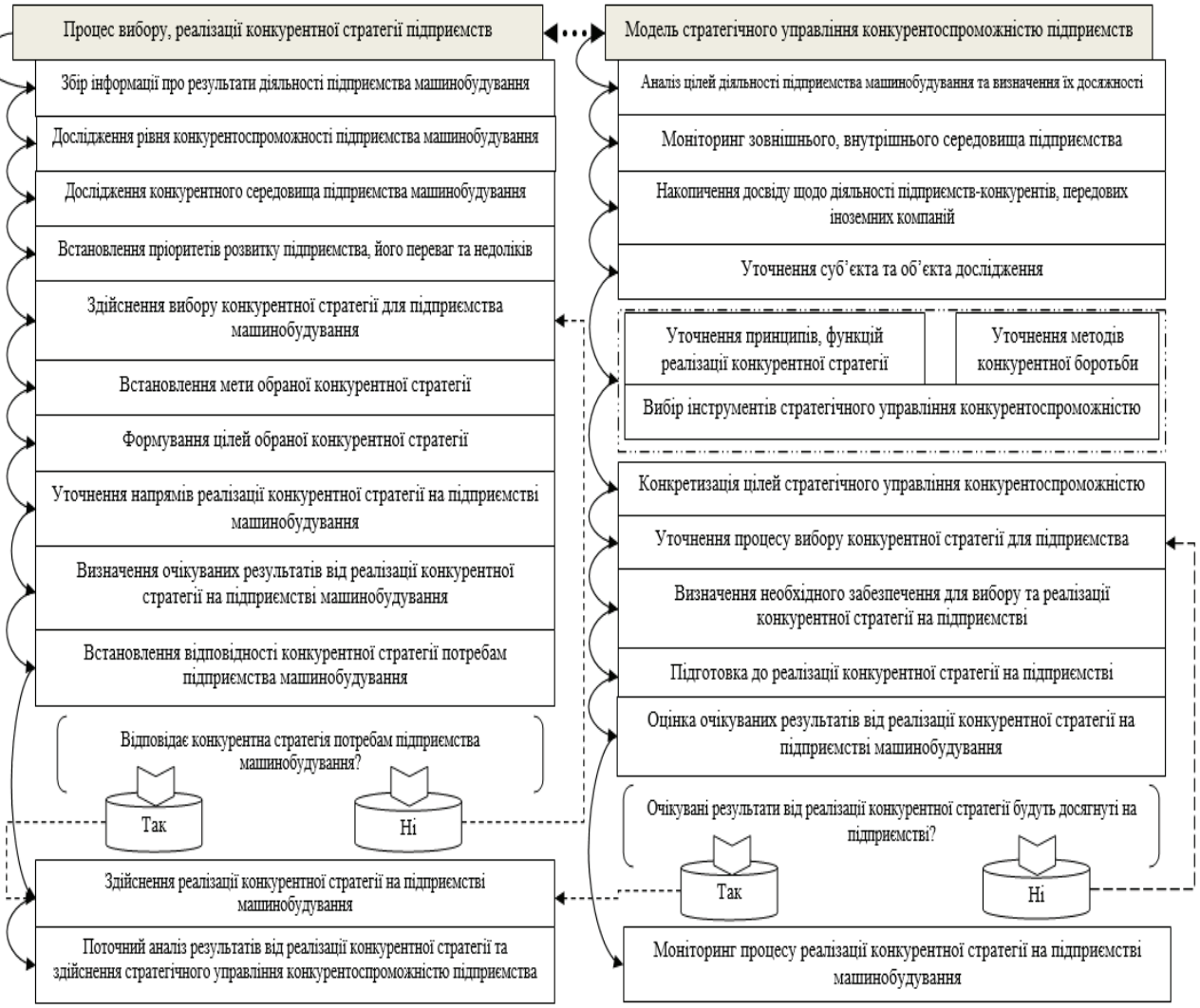

Рис. 1. Науково-методичний підхід щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування

Джерело: розробка автора

стратегічного управління конкурентоспроможністю – це п'ятий етап моделі.

Конкретизація цілей стратегічного управління конкурентоспроможністю – це шостий етап моделі. Уточнення цілей стратегічного управління конкурентоспроможністю дозволить надалі здійснити правильний вибір конкурентної стратегії та сформувати її цілі, очікувані результати.

Уточнення процесу вибору конкурентної стратегії для підприємства машинобудування – це сьомий етап моделі. Перед початком вибору конкурентної стратегії проводиться уточнення даного процесу, тобто узагальнення зібраної інформації, її опрацювання, складання висновків для прийняття стратегічних рішень та конкретизації вибору стратегії.

Визначення необхідного забезпечення для вибору та реалізації конкурентної стратегії на підприємстві – це восьмий етап моделі. Необхідним забезпеченням на підприємствах є ресурсне, кадрове, нормативне, інформаційне, організаційне.

Підготовка до реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це дев'ятий етап моделі. Для підготовки до процесу реалізації конкурентної стратегії слід додатково перевірити наявність необхідного забезпечення, тобто готовність певного підприємства машинобудування, проаналізувати сильні сторони, слабкі сторони, можливості і загрози, роботу конкуруючих фірм та прийняти рішення про можливість реалізації стратегії. Даний етап вплине на отримання підприємством очікуваного результату.

Оцінка очікуваних результатів від реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це десятий етап моделі. Проводиться попередня оцінка можливих результатів від застосування конкурентної стратегії шляхом здійснення прогнозу. Подібна оцінка реалізується до початку застосування конкурентної стратегії та має за мету визначення ефективності її використання протягом тривалого періоду. Для кожного підприємства

вагоме значення відіграє формування конкурентних переваг, розвиток конкурентного потенціалу, підвищення рівня конкурентоспроможності і тому доцільно прогнозувати можливі результати. За підсумками даного етапу відбувається реалізація конкурентної стратегії або повернення до уточнення процесу вибору конкурентної стратегії для підприємства машинобудування (відбувається за умови не отримання очікуваних результатів від реалізації конкурентної стратегії).

Моніторинг процесу реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це одинадцятий етап моделі. На підприємстві за процесом реалізації конкурентної стратегії існує потреба в здійсненні постійного спостереження, зборі та аналізі інформації, відстеженні отриманих показників діяльності, що сприятиме порівнянню їх із плановими показниками та дозволить прийняти стратегічні рішення щодо ліквідації небажаних змін, розбіжностей. Тому існує потреба в проведенні постійного моніторингу для отримання очікуваних результатів на підприємстві.

Перший етап процесу вибору, реалізації конкурентної стратегії підприємств є збір інформації про результати діяльності підприємства машинобудування. Проводиться збір необхідної поточної інформації щодо становища підприємства, результатів діяльності у минулому, визначених тенденцій розвитку, яка далі може використовуватися для формування стратегічних рішень, реалізації стратегічних планів, вибору конкурентної стратегії.

Дослідження рівня конкурентоспроможності підприємства машинобудування – це другий етап процесу. За результатами моніторингу зовнішнього, внутрішнього середовища підприємства реалізується вказаний етап.

Дослідження конкурентного середовища підприємства машинобудування – це третій етап процесу. Під час дослідження конкурентного середовища здійснюється виділення групи конкурентів, аналіз особливостей їх діяльності, положення на ринку, рівня цін та якості продукції, рекламних заходів, визначаються слабкі, сильні сторони конкурентів, характеризується їх стратегія розвитку. За результатами вивчення продукції, фінансового становища, іміджу, збутової, виробничої діяльності підприємств-конкурентів приймається рішення щодо визначення власних конкурентних переваг, формування способів конкурентної боротьби.

Встановлення пріоритетів розвитку підприємства, його переваг та недоліків – це четвертий етап процесу. Успіх вибору, впровадження конкурентної стратегії підприємства машинобудування залежить від чітко встановлених, визначених пріоритетів розвитку, тобто перспективних напрямів діяльності, виробництва конкурентоспроможної продукції, нарощування обсягів виробництва та збуту продукції, нарощування ресурсного потенціалу, вдосконалення виробничих процесів, підвищення результатів діяльності, виходу на нові ринки збуту продукції. Визначення пріоритетів розвитку є можливим лише за умови встановлення переваг, недоліків підприємств машинобудування, що дозволить покращити результати виробничо-господарської діяльності.

Здійснення вибору конкурентної стратегії для підприємства машинобудування – це п'ятий етап процесу. Під час вибору конкурентної стратегії для підприємства машинобудування необхідно враховувати характеристики результатів його діяльності, тобто: стан фінансово-господарської діяльності; рівень ефективності всіх видів діяльності, тобто фінансова, інвестиційна, інноваційна, виробнича, організаційна, маркетингова, управлінська, кадрова; політика ціноутворення та післяпродажного обслуговування продукції; рівень витрачання коштів; асортимент продукції та якість товарів, конкурентоспроможність продукції; достатність виробничих, матеріально-технічних ресурсів.

Встановлення мети обраної конкурентної стратегії – це шостий етап процесу. Загальною метою конкурентної стратегії для підприємств машинобудування є формування конкурентних переваг, розвиток потенціалу, визначення можливостей до розвитку, адаптація до впливу чинників зовнішнього середовища, здійснення управління конкурентоспроможністю протягом тривалого періоду на підставі використання стратегічних векторів управління.

Формування цілей обраної конкурентної стратегії – це сьомий етап процесу. Під час формування цілей доцільно враховувати загальні цілі підприємства машинобудування, їх узгоджувати, що вплине на досягнення очікуваних результатів.

Уточнення напрямів реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це восьмий етап процесу. Вибір, встановлення напрямів щодо реалізації конкурентної стратегії дозволить деталізувати сфери діяльності, які охопить обрана стратегія та сприятиме досягненню бажаних результатів.

Визначення очікуваних результатів від реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це дев'ятий етап процесу. Конкретизація очікуваних результатів для підприємства машинобудування дозволить реалізувати та корегувати конкурентну стратегію за умови відхилення від встановлених цілей.

Встановлення відповідності конкурентної стратегії потребам підприємства машинобудування – це десятий етап процесу. Перед початком застосування конкурентної стратегії необхідним є здійснення перевірки її відповідності потребам підприємства. Доцільною є додаткова перевірка врахування стану підприємства, результатів фінансово-господарської діяльності, сильних

і слабких сторін, можливостей та загроз, впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища під час здійснення вибору стратегії, що вплине на успіх реалізації конкурентної стратегії, отримання очікуваних результатів. За результатами вказаного етапу здійснюється перехід до наступного етапу або повернення до здійснення вибору конкурентної стратегії для підприємства машинобудування (відбувається за умови невідповідності конкурентної стратегії потребам підприємства).

Здійснення реалізації конкурентної стратегії на підприємстві машинобудування – це одинадцятий етап процесу. Застосування конкурентної стратегії повинно відбуватися постійно, що вплине на прийняття довгострокових управлінських рішень підприємств машинобудування, розробку нових конкурентних переваг, розвиток конкурентного потенціалу, формування нових конкурентних можливостей, вдосконалення фінансово-господарської діяльності та постійне нарощування ефективності роботи. Що стосується тривалості використання конкурентної стратегії, то необхідно контролювати та здійснювати коригування цілей за потреби.

Поточний аналіз результатів від реалізації конкурентної стратегії та здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства – це дванадцятий етап процесу. Тривале використання конкурентної стратегії на підприємстві потребує проведення дослідження результатів від її застосування, що вплине на подальше її використання, встановлення доцільності корегування та можливості вдосконалення. Зростання конкурентоспроможності підприємства є підтвердженням ефективності конкурентної стратегії та стратегічного управління конкурентоспроможністю.

Отже, науково-методичний підхід щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування придатний для застосування на підприємствах машинобудування та дозволить здійснити вибір, реалізацію конкурентної стратегії, сприятиме реалізації стратегічного управління конкурентоспроможністю, забезпечить розробку довгострокових стратегічних управлінських рішень та підвищення рівня конкурентоспроможності.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, науково-методичний підхід щодо використання конкурентної стратегії і здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування дозволить здійснити стратегічне управління конкурентоспроможністю, реалізувати конкурентну стратегію, сформувати напрями реалізації конкурентної стратегії, уточнити очікувані результати, створити умови для розвитку конкурентного потенціалу, формування нових конкурентних переваг, підвищення рівня конкурентоспроможності. Також науково-методичний підхід дасть змогу систематизувати здійснення управління конкурентоспроможністю та реалізувати використання конкурентної стратегії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бшарат Н. Теоретичні засади концепції конкурентної стратегії управління потенціалом конкурентоспроможності торговельних підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 78–82. URL: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4403&i=13

2. Вяткіна Т. Сучасний інструментарій розроблення стратегії як засіб реалізації стратегічного управління підприємством. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 36 (1.1). С. 57–64. URL: http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/85673

3. Грановська В.Г. Конкурентні стратегії розвитку аграрних підприємств у глобалізованому світі. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 1(67). С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2016_1_20

4. Карпюк В.П. Управління конкурентоспроможністю продукції. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2009. № 4(50). С. 209–9212. URL: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/89507

5. Клібанска Л.В. Вибір стратегій управління конкурентоспроможністю підприємств птахівництва в сучасних умовах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 384–389. URL: http://global-national.in.ua/issue-14-2016/22-vipusk-14-gruden-2016-r/2574-klibanska-l-v-vibir-strategij-upravlinnya-konkurentospromozhnistyu-pidpriemstv-ptakhivnitstva-v-suchasnikh-umovakh

6. Коваленко О.В., Безверха І.І. Механізм стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств металургії на основі логістичного підходу. *Економіка та держава*. 2015. № 10. С. 82–86. URL: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3336&i=19

7. Костюк Г.В., Дубровська І.О. Дослідження сучасних конкурентних стратегій. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4589

8. Ліщинська В.В. Формування конкурентної стратегії підприємств із виробництва товарів повсякденного попиту. *Агросвіт*. 2018. № 8. С. 41–47. URL: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2622&i=7

9. Лупак Р.Л. Економічне обґрунтування стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. *Бізнес інформ*. 2013. № 4. С. 320–325. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_62

10. Павлюк Т.І., Гайдей О.В. Формування конкурентної стратегії підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 12(39). С. 821–824. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/196.pdf

11. Терещенко І.О., Білецька Д.І. Конкурентні стратегії управління підприємством. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 82–87. URL: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2984&i=12

REFERENCES:

1. Bsharat N. (2019). eoretychni zasady kontseptsii konkurentnoi stratehii upravlinnia potentsialom konkurentospromozhnosti torhovelnykh pidpryiemstv [Theoretical bases of the concept of competitive strategy of management of potential of competitiveness of the trading enterprises]. *Economy and state,* vol. 9, pp. 78–82. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4403&i=13. (in Ukrainian)

2. Vyatkina T. (2014). Suchasnyi instrumentarii rozroblennia stratehii yak zasib realizatsii stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvom [Modern tools for strategy development as a means of implementing strategic enterprise management]. *Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*, vol. 36 (1.1), pp. 57–64. Retrieved from: http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/85673. (in Ukrainian)

3. Granovska V.G. (2016). Konkurentni stratehii rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv u hlobalizovanomu sviti. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu [Competitive strategies for the development of agricultural enterprises in a globalized world]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management*, vol. 1(67), pp. 84–90. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2016_1_20. (in Ukrainian)

4. Karpyuk V.P. (2009). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu produktsii [Product competitiveness management]. *Bulletin of ZhSTU. Series: Economic Sciences*, vol. 4(50), pp. 209–9212. Retrieved from: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/89507. (in Ukrainian)

5. Klibanska L.V. (2016). Vybir stratehii upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv ptakhivnytstva v suchasnykh umovakh [The choice of strategies for managing the competitiveness of poultry enterprises in modern conditions]. *Global and national economic problems*, vol. 14, pp. 384–389. Retrieved from: http://global-national.in.ua/issue-14-2016/22-vipusk-14-gruden-2016-r/2574-klibanska-l-v-vibir-strategij-upravlinnya-konkurentospromozhnistyu-pidpriemstv-ptakhivnitstva-v-suchasnikh-umovakh. (in Ukrainian)

6. Kovalenko O.V., Bezverkha I.I. (2015). Mekhanizm stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv metalurhii na osnovi lohistychnoho pidkhodu [Mechanism of strategic management of competitiveness of metallurgical enterprises on the basis of logistic approach]. *Economy and state*. vol. 10, pp. 82–86. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3336&i=19. (in Ukrainian)

7. Kostyuk G.V., Dubrovskaya I.O. (2015). Doslidzhennia suchasnykh konkurentnykh stratehii [Research of modern competitive strategies]. *Efficient economy*, vol. 11. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4589. (in Ukrainian)

8. Lishchynska V.V. (2018). Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryiemstv iz vyrobnytstva tovariv povsiakdennoho popytu [Formation of competitive strategy of enterprises for the production of goods of daily demand]. *Agrosvit*, vol. 8, pp. 41–47. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2622&i=7. (in Ukrainian)

9. Lupak R.L. (2013). Ekonomichne obgruntuvannia stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Economic substantiation of strategic management of enterprise competitiveness]. *Business inform*, vol. 4, pp. 320–325. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_62. (in Ukrainian)

10. Pavlyuk T.I., Gaidey O.V. (2016). Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryiemstva [Formation of competitive strategy of the enterprise]. *A young scientist*, vol. 12(39), pp. 821–824. Retrieved from: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/196.pdf. (in Ukrainian)

11. Tereshchenko I.O., Biletskaya D.I. (2019). Konkurentni stratehii upravlinnia pidpryiemstvom [Competitive enterprise management strategies]. *Agrosvit*, vol. 20, pp. 82–87. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2984&i=12. (in Ukrainian)

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 48
Частина 1

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *І. Стратій*

Формат 60х84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 27,88. Ум. друк. арк. 28,02.
Підписано до друку 30.12.2019. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»
Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101
E-mail: info@iei.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5218 від 22.09.2016 р.